

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet-és Társadalomtudományi Kar

Jávor Miklós

Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom

a Kádár-rendszer korai éveiben

(1957–1964)

{Eszmetörténeti értekezés}

Doktori (PhD) értekezés

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezetője: Dr. Óze Sándor, DSc

Egyháztörténeti Műhely, vezetője: Dr. Szovák Kornél, DSc

Témavezető: Dr. habil. Tusor Péter, DSc

Budapest, 2020.

Tartalom

Bevezetés.....	4
I. A „szocialista embertípus” nyomában: Az egyház és vallásellenes felfogás ideológiai alapjai a Kádár rendszerben	16
A) Bevezetés.....	16
B) Az ateista egyházpolitika ideológiai alapjai – Rövid ideológiatörténeti kitekintés.....	24
C) A szocialista embertípus – A materialista társadalom utópiája	34
D) A „kommunista erkölcs”	36
E) Az ateista, „dolgozó nő”	38
F) A pártállami „világnézeti nevelés” ateista, materialista vetületei és módszertana (1957–1964)	41
II. A pártállami diktatúra politikai stratégiája az ateista ifjúságért.....	45
A) Bevezetés.....	45
B) A kommunista ifjúságpolitika körvonalai és céljai 1956 után.....	47
C) A kollektivizálás következtében kialakuló társadalmi változások hatásai az ifjúság valláshoz és egyházakhoz való viszonyára és az egyházpolitikára.....	62
III. Békeszervezetek és béketevékenység a Magyar Katolikus Egyházban: Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága és az Opus Pacis helye és szerepe a Kádár-rendszer egyházpolitikájában	68
A) Vérbefojtott szabadságharc után. A pártállami egyházpolitika körvonalai – Célkeresztben a Magyar Katolikus Egyház	68
B) A megyei szintű katolikus papi békebizottságok újjáélesztése (1957–1959) 77	
C) Az egyházak és a vallási élet elleni harc módszertanának és metódusának felülvizsgálata 1956 után.....	86
D) A békepapi sajtó újjászervezése és a Katolikus papi békemozgalom „fejlődése” az AEH és Az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály helyzetértékeléseinek tükrében	89
E) A „Vatikán-kép” helye és szerepe a Kádár-rendszer korai éveinek egyház-és vallásellenes propagandájában	103
F) A béketevékenység és békemunka teológia alátámasztásának kísérlete a katolikus papi békemozgalomban	111

G) Harc a kispapokkal. Egy új, „békeharcos” papi nemzedék kinevelésének kísérlete.....	113
H) Összegzés	120
IV. Célkeresztben a magyar protestantizmus – A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházban 1956 után	126
A) Rövid Bevezető: A magyar protestantizmus a sztálinista állammodell szorításában	126
B) A magyar protestantizmus a forradalom viharában	128
C) Reakciókezelés a Kádári megtorló–gépezetben: Az együttműködő vonal becsatornázása a magyar protestáns egyházi élet centrumába.....	134
D) A Keresztyén Békekonferencia helye és szerepe a Kádári-diktatúrában és a hidegháborús nemzetközi politikai térben	145
E) Az úgynevezett „német kérdés”	151
F) Összehasonlító összegzés: A katolikus és a protestáns béketevékenység értékelése, összegzése alapvető jellegük összevetése alapján	154
G) Összegzés	155
V. Ahogyan az emigránsok látták – Külhoni magyar katolikusok és protestánsok a Kádár-rendszer egyházpolitikájáról (1957–1964).....	157
VI. Konklúziók és összefoglalás	167
VII. Források	173
VIII. Bibliográfia.....	174
IX. Összefoglalás / Summary.....	181

Bevezetés

Módszertani bevezető – Rövid elmélkedéssel

A választott történelmi időszakot (1957-1964) Magyarországon a Kádár-rendszer korai éveinek szokás nevezni. A munkám időhatárait az 1956-os forradalom leverése és a Magyar Népköztársaság, valamint a Vatikán között 1964-ben kötött „modus vivendi”¹ jelöli ki.

A szellemtudományok és azok bármilyen vizsgálódási keretei és optikái sohasem törhetőek be olyan – akár időrendi, akár másmilyen – keretek közé, mint ahogy például egy szerszámkészítő üzem ezredmilliméterre pontos tervezési és gyártási szabványsablonjai. Ezt a disszertációt is képtelenség lett volna úgy megírni, hogy a tárgyalt témakör minden komponensére kiterjedjen 1957. január 1-től 1964. december 31-ig. Valamint szintén lehetetlen, hogy utalás, megjegyzés, kiegészítés, kitérő stb. szintjén semmi ne kerüljön bele 1957 előtti, vagy az 1964 utáni időszakból. Magam részéről egyetértek azzal a történelmi körökben sokszor elhangzó állásponttal, hogy teljes mértékben objektív munka nem létezik, hiszen soha senki nem lesz képes összegyűjteni és uralni egy választott és vizsgált múltbéli időszak minden történést, politikai, gazdasági, társadalomtörténeti, ideológiai stb. jelenségeinek történelmi vonzatait maradéktalanul feltárni. Talán e korlátok tudomásul vétele kínálja fel azt a „start-impulzust”, mely a tudomány önmagáról alkotott, olykor nagyon is romantikus alapokon nyugvó „objektivitás póza” helyett egy mélyebb és hitelesebb „valóság-ábrázolás” megalkotási kísérletének irányába indít bennünket. Ez a munka egyház-és eszmetörténeti orientációjú, tudományos igényű közelítés egy hosszú korszak (a szocializmus időszaka) néhány éves fejezetéhez (1957-1964), egy olyan korszakéhoz, melynek egyik – de korántsem egyetlen – princípiumát az egyház- és vallásellenes ideológia alkotta. Disszertációm fókuszában a vizsgált témakör eszmetörténeti megközelítési áll. Ilyen módon nem, vagy csupán

¹Ezt a „részleges megállapodást” több, mint 18 év diplomáciai szünet után, 1964. szeptember 15-én a Vatikán részéről Agostino Casaroli, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára, a Magyar Népköztársaság részéről pedig Pratner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke írta alá. Az okmány olyan döntő jelentőségű egyházpolitikai és diplomácia kérdéseket szabályozott, mint a püspökök kinevezése, a kötelező papi hűségeskü a Magyar Népköztársaság alkotmányára, a Pápai Magyar Intézet vezetésének ügye. A megállapodás minden tekintetben új fejezetet nyitott a Kádár-rendszer egyházpolitikájában, e téren már a kezdődő konszolidáció első aktusaként is értékelhető. Megítélésem szerint egyháztörténeti szempontból ezzel a megegyezéssel zárultak le a Kádár-rendszer „korai” évei. Dolgozatom a megegyezést és azt annak nyomán kialakuló új egyházpolitikai irányokat már nem tárgyalja. Vö.: BALOGH MARGIT – FEJÉRDY ANDRÁS – SZABÓ CSABA, *Az 1964-es Magyar – Szentszéki megállapodás*, Archívnet, 18 (2018) 6

érintőlegesen, a témakifejtés, a források analizálása, valamint a vizsgálati eredmények „kísérőjelenségeként” foglalkozom a témaköröm társadalom–és életmód-történeti dimenzióival, melyből következik, hogy a korszak pártállami egyházpolitikájának szándékait és hatásait, a békepapság történetét, az „ateista és materialista propaganda” mibenlétét, a különböző felekezetek túlélési stratégiáit nem a „lokális milió” mikro-történeti optikáján keresztül tárom fel.² Itt szükséges továbbá azt is tisztázni, hogy jelen disszertáció – pontosan eszmetörténeti vizsgálódási optikája okán – Kádár-korszak tárgyalt időszakában „klerikális reakciónak” minősülő konkrét esetekkel, tehát „egyházi szervezkedésekkel” ezekkel kapcsolatos BM-es akciókkal, perekkel, papi és lelkészi sorstragédiákkal, valamint az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat történetével és személyi állományával nem, vagy csak érintőlegesen kíván foglalkozni. . BALOGH MARGIT *Mindszenty József (1892–1975)* című monográfiája második kötetében azt írja, hogy 1957 első negyedéve (tehát a Kádár-rendszer „születésének” időszaka) a „kérdőjelek időszaka”. Január 6-án Kádár János a minisztertanács elnökeként új politikát hirdetett, mely három alappillére támaszkodott: külpolitikában a teljes hűség a Szovjetunióhoz, belpolitikában pedig a vallásszabadság és szabad hitoktatás ígérete, valamint a kollektivizálás.³ Mindhárom pont komoly egyháztörténeti relevanciával bír. Mindezek tükrében a kijelölt tematika keretein belül hangsúlyosan és részletesen kerül bemutatásra a kádári megtorlás éveinek egyházpolitikai koncepciója, a „világnézeti harc ideológiai alapjai”, az egyházak felhasználása, az „egyházi békemozgalom”, az egyházak túlélési stratégiája, és a vallásszabadság helyett a kommunista elnyomás által működtetett „ateista propaganda”. E szempontokat figyelembe véve az értekezés alapvető és legáltalánosabb célja, hogy a leszűkített vizsgálati keresztmetszetek határain belül levezetett elemzéseken, feltárt összefüggéseken és levont konklúziókon keresztül további árnyalatokkal, törzs-szeletekkel gyarapítsa a kommunista diktatúra és a keresztény vallás között feszülő áthidalhatatlan ellentét jellemzésének, értelmezésének színeképét.

Mindenek előtt érdemes néhány gondolat erejéig elidőzni a vizsgált korszakban használt frazeológiánál. Ha a ma, azaz az ezredforduló '10-es éveinek embere meghallja az olyan kifejezéseket, mint „világkommunizmus” „osztályharc” „klerikális reakció” „békepapság” stb. bizonyára nem sokat jelent már neki. Az idősebb korosztály, főképpen, ha iskolai tanulmányai,

²Ennek a megközelítési módnak Horváth Sándor összegzi a legfontosabb megválaszolendő kérdéseit: „*miként ábrázolhatóak a szocialista korszak magyarországi mindennapjai? Meddig hatottak az uralkodó párt és állami szervek utasításai, és melyek voltak ezek korlátai? Hogyan mondtak le az adott társadalmi rendszerben autonómiájukról (milyen összetevők hatására), és mit jelentett önállóságuk?*” HORVÁTH SÁNDOR, *A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet – Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához*, Századvég 11 (2006) 40 3–30

³ BALOGH MARGIT, *Mindszenty József (1892 –1975)* II. Budapest 2015, 1101.

vagy a szocializmus időszakában ellátott beosztása okán találkozott is ezekkel a kifejezésekkel, – egyébként nagyon helyesen – a korszak „ideológiai berendezkedése” által létrehozott műnyelvi kifejezéseként, végső soron egy világrendszer szellemiségéből, a valóságot sajátos módon megragadó és lefordító látásmódjából vezeti le. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra érdemes valamifajta megközelítést találnunk, miben állt ennek, a közkeletű szóval kommunizmusnak nevezett világrendszernek lényege és mik voltak azok a szűrők és sarokpontok, melyek által képes volt megalkotni a maga nyelvi erőterét. ALEXANDER DUGIN orosz szerző „*A negyedik politikai eszme*” című munkájában rendkívül plasztikus magyarázatot alkot a kommunizmusról. DUGIN szerint három politikai eszme létezik: az első a liberalizmus, a második a kommunizmus, a harmadik a fasizmus.⁴ (Nem tartozik szervesen a témánkhoz, de megemlíteném, hogy a szerző művében világosan látja az olasz fasizmus és a német (hitleri) nemzetiszocializmus közötti különbséget. Vélhetően az olasz fasizmus időbeli elsőbbsége és a közös ismérvek okán sorolja a „fasizmus” gyűjtőkategóriájába a hitlerizmust is.

Dugin értelmezése szerint a „kommunizmus” gyűjtőfogalomként minden típusú szocialista rendszerre (például a sztálinizmusra, maoizmusra) vonatkoztatható, „amit kommunizmusként emlegetünk, az a világ szocialista rendszereinek összességét jelenti.”⁵ A világon valaha létező szocialista rendszerek – bármilyen, jellegüket befolyásoló változásokon mentek keresztül fennállásuk során – egészen megszűnésükig a kommunizmusnak nevezett nagy „politikai eszme” részét képezték. E logika szerint az általunk vizsgált Kádár-rendszer nem más, mint a kommunizmus egyik alkotóeleme, amely mellett párhuzamosan számos másfajta szocialista rendszer is létezett (gondoljunk csak Tito vagy Ceausescu nagyon sajátos rendszerére), de különbségeiket figyelembe véve is együttesen hozták létre a „kommunizmust”, melynek „genezisüktől” megszűnésükig részesei voltak. (Igen, még akkor is, ha Kádár rendszere nem volt azonos Ceausescu-éval, sőt az 1987-es kádári Magyarország sem az 1957-essel. Dugin szerint a kommunizmus lényege a következő: „*A második politikai eszme (tudniillik a kommunizmus J.M) történelmi alanya az osztály. A társadalmi osztályok struktúrája, a kizsákmányolt és a kizsákmányoló társadalmi osztály közötti konfliktus alkotja a kommunizmus drámai történelemszemléletének alapjait. A történelem osztályharc, a politika pedig annak megnyilvánulása. A proletariátus dialektikus történelmi alany, amit felszólítanak, hogy szabadítsa fel magát a polgárság uralma alól, hogy új alapokon új társadalmat építsen. Az egyént osztályalapon határozzák meg, és csak annyiban tekintik társadalmi létezőnek,*

⁴DUGIN, im. 10-11.

⁵DUGIN, im. 10.

amennyiben osztályöntudatot alakít ki.”⁶ Tekintetbe véve, hogy ez a szemlélet valóban minden magát szocialistának valló politika rendszerben a kezdetektől a bukásukig hivatalosan jelen volt, úgy gondoljuk, Dugin nagyon is logikus és következetes kiindulási alapot teremtett a „kommunizmus” meghatározása terén.

Miképpen leszögeztük, a „világkommunizmust” alkotó szocialista rendszerek közül a vizsgálatunk tárgyát képező korai Kádár-korszak is rendelkezett sajátos, ideológiai alapú frazeológiával, mely az értekezésben vizsgált korabeli egyházpolitikai stratégia és döntések nyelvezetét, valamint a rendszer vallás elleni „ideológiai harcát” egyaránt meghatározta. Az értekezés folyamán – ahol csak mód nyílik rá – törekszem ezeket a kifejezéseket megmagyarázni, a ma olvasója számára dekódolni. Általánosságban fontos rögzíteni, hogy e frazeológiai elemek, mint például „klerikális reakció” „proletárdiktatúra” stb. tipikusan úgynevezett „aszimmetrikus ellenfogalmaknak tekinthetőek”, melyek célja az ellenségkép-kreálás, a megosztás, és a diktatúrával szemben állók, vagy a diktatúra céljainak „útban lévők” megbélyegzése volt. Az „aszimmetrikus ellenfogalmak” kifejezés megalkotója REINHART KOSELLECK német történész, aki történelmi jelentőségüket és a megteremtésükre irányuló szándékot ekképpen írja le: *„mármost számos olyan fogalom létezik, amely bár konkrétumokra vonatkozik, általánosan is használható. Így egy cselekvő közösség minden további nélkül tekintheti magát polisznak (városnak) népnek, pártnak, rendnek, társadalomnak, egyháznak, államnak stb. anélkül, hogy ez a kizártakat megakadályozná abban, hogy éppúgy poliszként, népként stb. fogják fel magukat. (...) „Ilyen esetekben a konkrét csoport kizárólagos igényt formál az általánosságra azáltal, hogy egy nyelvileg univerzális fogalmat csak saját magára vonatkoztat, és elutasít ezzel kapcsolatban mindenféle viszonyítást. Az ilyen jellegű önmeghatározásokhoz ellenfogalmak kapcsolódnak, amelyek diszkriminálják a kizártakat. A nem-katolikus pogány vagy eretnek lesz, a kommunista pártból kilépőből nem azt mondják, hogy pártot cserélt, hanem azt, hogy kilépett az életből és az emberiségből (J. Kuczynski), nem is szólva azokról a negatív minőségekről, amelyekkel az európai nemzetek illették egymást konfliktusos időkben, és amelyeket aztán a változó hatalmi helyzet szerint át lehetett vinni az egyik nemzetről a másikra.”*⁷

SZABÓ MÁRTON szerint az aszimmetrikusan ellentétes fogalmak= „ellenséget konstruáló kifejezések”. Ezeknek a fogalmaknak a használata *„cselekvési és gondolkodási pályát jelöl ki, kosellecki terminológiával szólva, elváráshorizontokat konstruál, amelyek megszabják a keretfeltételeit annak, hogy a fogalmak használói mit látnak, tudnak és tesznek. Magyarán: nem*

⁶ALEXANDER DUGIN, *A negyedik politikai eszme*, Debrecen, 2017, 33-34.

⁷REINHART KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Budapest, 1997. 7-8.

lehet őket ártatlanul használni. Aki például nemzeti, baloldali, kapitalista vagy kommunista értékek és törekvések nevében lép fel, az nem egyszerűen csak szavakat mond, hanem politikai világgépet és gyakorlatot körvonalaz. Egyszerre megnevezi önmagát, kijelöli ellenfeleit és utal a kívánatos társadalmi valóságra.”⁸ Ha a korszak általunk vizsgált frazeológiáját vizsgáljuk, valóban helytálló REINHART KOSELLECK megközelítése és SZABÓ MÁRTON Koselleck – értelmezése. Hiszen ha a Kádár-rendszerben például „klerikális reakcióról” beszéltek, minden esetben okvetlenül társult mellé, hogy a szocialista rendszerrel ez (tudniillik a „klerikális reakció”) szemben áll, „politikai világgépével és gyakorlatával” ellenkezik. E logika mentén igyekszem feltárni és meghatározni a korabeli frazeológia mögött húzódó ideológiai-politikai szándékot. A „szavak mágiáját” a fogalmak, az önmeghatározás és az ellenségkép-gyártás erejét a Kádár-rendszer működtetői kiválóan értették. Csak egy kiragadott példa: HOLLÓS ERVIN: *„Kik voltak, mit akartak?”* című könyve a diktatúra által „ellenforradalomként” aposztrofált 1956-os szabadságharcról írt, természetesen a szocialista rendszer védelme szemszögéből. A könyv ismertetője mindenben megfelel a Koselleck-féle aszimmetrikus-ellenfogalom használat kritériumainak, azaz „megnevezi önmagát, kijelöli ellenfeleit, és utal a kívánatos társadalmi valóságra.” Így szól: „A könyv nem elemzi az ellenforradalom összes okait és tényezőit. Mindenekelőtt a tudatos osztályellenség, a bukott reakciós pártok és egyházi szervezetek, hétpróbás fasiszták és bűnöző elemek készülődéséről, illegális szervezkedésről rántja le a leplet.”⁹ Jelen dolgozatban értekezem a Kádár-rendszer ideológiájának történetéről és az ideológia gyakorlati megnyilvánulásairól, praxisáról is, főképpen a vizsgált időkeretek közti egyházpolitikai elképzelések, célok és gyakorlati módszerek viszonylatában. A Kádár-rendszer ideológiai életét az úgynevezett „tudományos szocializmus” határozta meg. PAUL JOHNSON brit történész szerint Marx filozófiáját Oroszországban és Kínában, valamint a „csatlós államokban” intézményesítették, de „tudományos szocializmusról” beszélni több szempontból is képtelenség. A „tudományos” jelző Marx részéről sokkal inkább jelentették a saját eszméi, értekezései, elgondolásai abszolutizálását, mint valódi tudományosságot. („Ő és a munkája tudományos volt, amazok nem voltak „tudományosak” – írja Paul Johnson.) S bár kétségtelen, hogy Marx munkáiban mindvégig a korabeli (XIX. század közepére jellemző) német akadémikus nyelvezetet és szakkifejezéseket használta, tudományosnak mégsem nevezhető, hiszen a „kommunizmus ósatyja” nem bizonyítani akart, hanem kinyilatkoztatni, nem vitatkozott, hanem saját elgondolásait agresszívan abszolutizálta, s emellett még

⁸SZABÓ MÁRTON, *Politikai fogalmak történeti metszetben*, 93–94. REINHART KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Budapest, 1997 83-103.

⁹Vö.: HOLLÓS ERVIN, *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, 1967.

vizsgálódásának tárgyát – a korabeli munkásság vagyis „proletariátus” – tényleges mindennapjait sem ismerte, hiszen semmilyen kapcsolatot nem tartott fenn velük.¹⁰ PAUL JOHNSON szerint a marxizmus semmiképpen sem valóságos tudományos jellege és eredményei, sokkal inkább az 1945-ben bekövetkezett szovjet katonai győzelem miatt határozhatta meg egy egész világrendszer ideológiai és tudományos életét. *„Semmi kétség, ha 1941—45-ben Hitler és nem Sztálin győz a Közép- és Kelet Európáért vívott küzdelemben, s így a világ egy jókora darabjára rákényszerítheti az akaratát, a náci doktrínák, amelyek szintén tudományosnak vallották magukat – például a fajelmélet –, kapták volna meg az egyetemi körök jóváhagyását, és mindenütt oktatnák őket szerte a világon. Ám a katonai győzelem folytán a marxista és nem a náci tudomány kerekedett felül.”*¹¹ Úgy ítélem meg, hogy Paul Johnson érvelése szinte tökéletesen rímeli a Koselleck-féle „aszimmetrikus-ellenfogalom” definíciójával, s módszertani szempontból – miképpen DUGIN és KOSELLECK megközelítései – segítenek megérteni azokat a nagy összefüggéseket, melyek a kommunista világrendet, mint „nagy egész létezőt” bárhol a világon meghatározták. Az úgynevezett „tudományos szocializmusra” vizsgálódási terepünk szűk keresztmetszetében (A Kádár-rendszer korai évei) is tökéletesen igaz a Johnson-féle jellemzés, hiszen az egyházak és a „vallásos világnézettel” szemben fellépő marxista „értelmiségiek” és a vallásellenes gépezetet működtető funkcionáriusok is a Johnson-i marxizmus-értelmezés szerinti abszolutizált és kirekesztő tudományosság póza által próbálták bizonyítani igazukat. *„A jó kommunista mindig szilárdan együtt ingadozik a párttal”* címre keresztelt műben, mely SZABÓ MIKLÓS történész kommunizmussal kapcsolatos előadásait dolgozza fel Jankó Attila szerkesztésében egy helyen Milan Kundera-val készült Le Monde interjúból idéznek. *„Nem a kommunizmusról beszélek, hanem az orosz zsarnokságról, amelynek szerves része a kulturális erőszak, a vallásüldözés, a cseh humor elutasítása, az érzélgős moralizálás, a [...] kötelező csodálat minden iránt, ami orosz, még a cárok iránt is. A cseh kultúra történetéből csak az maradt meg, amit az orosz zsarnokság szelleme meg tudott emészteni. Kiiktatták az egész katolikus hagyományt, a cseh barokkot, az európai ateizmust, hitetlenséget, szabadgondolkodást, kételkedést és mindazt, amire a modern nemzeti tudat épül.”*¹² Más kérdés, és erősen vitatható is, hogy Kundera e szerint inkább az orosz zsarnokságnak, mintsem a kommunista diktatúrának tulajdonítja mindezt, de tény, hogy ahol a világtörténelem folyamán kommunista diktatúrák működtek, azoknak a „kulturális erőszak”, a „vallásüldözés” és a „kötelező rajongás” vitathatatlanul szerves része volt mindenütt.

¹⁰Vö.: PAUL JOHNSON, *Értelmiségiek*, Budapest 2010 90–138.

¹¹PAUL JOHNSON, *im.* 91.

¹²SZABÓ MIKLÓS, *A jó kommunista mindig szilárdan együtt ingadozik a párttal*, Szeged 2013, 10.

A szocialista rendszerek mindegyikére igaz, hogy ideológiai életük centrumát a marxizmus-leninizmus jelentette.¹³ Kínálkozó kérdés, hogy az a fajta agresszív ateizmus, melyet az általam vizsgált korszakban a kádári pártállam minden erejével megpróbált a magyar társadalomra kényszeríteni, egyértelműen levezethető-e Karl Marx alapvetéseiből. BEBESI GYÖRGY ezt írja: „Marx nem volt ellensége a vallásnak, de ellensége volt az egyháznak, ebben a francia felvilágosodás voltaire-i hagyományait követte. (...) Marx nem vonta kétségbe a hit erejét, ám úgy vélte, annak nem valamiféle transzcendens létezés irányában kellene megnyilvánulnia, hanem valamely bizonyítottan létező, materiális dolog felé: hit önmagunkban, hit az erőnkben, alkotóképességünkben, tehetségünkben stb.”¹⁴ Tehát a válasz: áttételesen igen, de egyértelműen nem. Az úgynevezett leninizmus vallásellenes tételei azonban már merőben más képet mutatnak. A kommunista szellemiségű gondolkodók, szerzők magyarázata szerint Lenin volt az, aki a marxi „passzív és elméleti vallásellenességet” átültette a politikai gyakorlatba.

Ha a nyugati civilizáció relációjában vizsgáljuk az 1945 után kialakuló egyház és állam közti viszonyrendszert, fontos vizsgálati pontnak kell tekintenünk az adott állam politikai berendezkedésének sajátosságait is. A poszt-szocialista országokban ma is általános vélekedés, hogy a vasfüggönyön kívül eső, „szerencsés nyugati országokban” teljes lelkiismereti és vallásszabadság uralkodott, az állam és a kormány pedig nem befolyásolta a polgárok valláshoz való viszonyát. Ez az állítás nagy jóindulattal is csak „mutatis mutandis” tekinthető elfogadhatónak. 1945 után Nyugat-Európában több olyan egységes társadalmi és politikai erő létezett (például az olasz kommunisták, a francia szocialisták, valamint az egész Nyugat-európai közvélemény-formálást behálózó baloldali és liberális szellemiségű médiumok) melyek célja a társadalom francia mintájú laicizálása volt, így az általuk felfogott vallásszabadság lényegét a társadalom „védelme” jelentette a vallási befolyástól.¹⁵ ÁRPÁD VON KLIMÓ a katolikus világegyházban bekövetkezett változások vizsgálati módszertanát és azok fókuszpontjait a következőképpen jellemzi: „*Dióhéjban: beszélhetünk a gazdasági és társadalmi struktúrák megváltozásáról, az urbanizációról, az élet minden területét behálózó szociális állam rendszerének kialakulásáról, az új fogyasztói és szabadidő kultúra létrejöttéről, a „televíziózás forradalmáról” a család és a nemek rendjének mélyreható megváltozásáról*

¹³PAP MILÁN, *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*, Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Bp., 2015 33.

¹⁴BEBESI GYÖRGY, *Marx és a marxizmus*, 53. Dévényi Anna – Gózszy Zoltán (szerk.): *Eszmetörténet*, Pécs, 2017, 43–69.

¹⁵ÁRPÁD VON KLIMÓ, *A katolikus önértelmezés új irányai az 1960-as években Olaszországban és Magyarországon*, Századvég, 12 (2006) 44. 132. (A teljes tanulmányt lásd: 132-163.) Megjegyzés: Árpád von Klimó ezzel szembe állítja az USA-ban uralkodó álláspontot, mely szerint „az állam és az egyház szétválasztása nem jár a vallás kiszorításával a nyilvánosságból, hanem sokkal inkább az állam semlegességével, mely ily módon a legkülönbözőbb vallási nevelést és oktatást is védelmezte.” Lásd ugyanitt: 132.)

(válások, születések csökkenése stb.) a mindennapok „amerikanizálódásáról” (popkultúra és a farmer), valamint számos további fejleményről, amelyek mind a nyugat -, mind a közép-kelet – és kelet-európai társadalmakra – még ha különböző mértékben és eltérő módon is – hatottak.”¹⁶

E gondolatindító összegzés kapcsán szeretnénk kiegészítésképpen megjegyezni, hogy a bizonyos Nyugat-Európában tapasztalható jelenségek vizsgálata magyar viszonylatban is egyértelmű relevanciával bír, az értekezésünk időhatárain belül is. Ilyen például: az 1956-os abortusztvény hatása, amely a napjaink egyik sorskérdését jelentő demográfia katasztrófa megalapozójaként tarthatunk számon és a keresztény értékrend szerint osztársadalmi szinten devalválta az élet tiszteletét. Az úgynevezett szabadidő-kultúra magyar viszonylataival kapcsolatban részletesen vizsgálni fogjuk a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) létrejöttét és a pártállami diktatúrában betöltött ifjúságpolitikai céljait. A kulturális élet átalakulása kapcsán vizsgálat alá vesszük az MSZMP néven újjászerveződő kommunista párt kulturális irányelveit és azok vallás és egyházellenes tartalmát. Fontos „fejlemény” a békepapi mozgalom 1956-ot követő újjászervezése. Ezzel kapcsolatban feltárjuk az úgynevezett „békemozgalom” létrejöttét és ideológiáját, és kitekintések szintjén összevetjük a többi szocialista ország hasonló szervezeteivel.

Tehát, jelen disszertáció azzal a céllal íródott, hogy a lehetőségekhez mérten tág perspektívájú kitekintést adjon a magyar katolicizmus és protestantizmus történetének rendkívül vitatott, ám megnyugtatóan mind a mai napig nem tisztázott fejezetéről. Jelen írás elsődleges célkitűzése, hogy a vonatkozó releváns szakirodalmat és levéltári forrásokat feldolgozva és nagymértékben sűrítve tudományos igényességgel tárja fel, mutassa be és értékelje a konzekvensen ateista kádári államhatalom egyházhoz és valláshoz való, a Rákosi-rendszeréhez viszonyítva sok tekintetben újszerű relációjának konkrét tartalmi elemeit, valamint a különböző történelmi keresztény felekezetek hitéletére, egyházszerzetére és teológiájára gyakorolt hatásait. Dolgozatom vezérfonalát képezi annak bemutatása, hogy a kádári szocialista politikai-társadalmi berendezkedés keretei között kényszerpályán mozgó katolikus és protestáns egyházak miként próbálták meg az államhatalmi nyomás alatt létrehozott különböző keresztény békeszervezeteken belül kifejtett, úgynevezett békepropaganda útján a kereszténység és az ateizmus eszmei-elvi talaján álló kommunista rendszer közötti antagonisztikus ellentéteket feloldani és a Kádár-rendszer legitimitását a kereszténység szemszögéből nézve alátámasztani, igazolni. Értekezésemben kiemelt tekintettel koncentrálok az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának, valamint

¹⁶ÁRPÁD VON KLIMÓ, *A katolikus önértelmezés új irányai az 1960-as években Olaszországban és Magyarországon*, Századvég, 12 (2007) 44, 135-136.

az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet nyomán szervezeti önállóságát visszanyerő Állami Egyházügyi Hivatalnak egyházpolitikai irányító szerepére. A vizsgált témakor másik törzsszeletét egy fontos eszmetörténeti kitekintés adja, melynek keretein belül az MSZMP néven újjászerveződő kommunista állampárt hivatalos, ateista alapokon megalkotott egyházpolitikájának ideológiai hátterét, annak tartalmi elemeit és hatásait mutatom be. E tekintetben megkülönböztetett figyelmet kap a kommunista állam „ateista és materialista propagandájának” elméleti háttere és gyakorlati módszertana, kiemelt tekintettel az ifjúságpolitikára, valamint a „szocialista embertípus” megteremtését szolgáló egyház-és vallásellenes propagandára.

E disszertációban elsődleges fontosságú forrásanyagok a Magyar Országos Levéltárban fellelhető „Állami Egyházügyi Hivatal adattára”¹⁷ amely az AEH 1951–1989 közötti iratanyagának „elnöki iktatású” és „szigorúan titkos” dokumentumait és a szervezet könyvtárának anyagát egyaránt tartalmazza, valamint az úgynevezett „TÜK-iratok”, melyek az egyházüldözés csúcsszerveként funkcionáló Állami Egyházügyi Hivatal konkrét egyházpolitikai stratégiájába nyújtanak betekintést. Mindemellett a disszertáció forrásanyagként támaszkodik a korabeli hazai, (Katolikus Szó, Vigilia, Theologiai Szemle, Reformátusok Lapja, Evangélikus Élet), és emigráns (Katolikus Szemle, Magyar Papi Egység, Utitárs, Jöjjetek!, Magyar Reformátusok Lapja) egyházi sajtótermékekre, és azokra a hazai folyóiratokra is, melyek a szocialista társadalmi-politika berendezkedés egyházakkal és vallásossággal kapcsolatos hivatalos álláspontját jelenítették meg. (Világosság, Valóság, Pártélet, Társadalmi Szemle Fialatok kérdezik). Az egyház-és vallásellenes propaganda vizsgálatában legfontosabb levéltári forrásbázisomat az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztályának anyaga adta.

A magyarországi békepapi mozgalom tudományos vizsgálata abszolút nem tekinthető „szűz területnek”, hiszen számos, a kommunista rendszer egyházpolitikáját különböző aspektusból vizsgáló mű foglalkozott vele az elmúlt időszakban. Monografikus szinten azonban mindössze két magyar nyelvű munka értékelte a kommunista diktatúra és békepapi mozgalom komplex kapcsolatrendszerét. ORBÁN JÓZSEF GYULA *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon (1950–1956)*¹⁸ című művében a Rákosi-rendszer által életre hívott békepapi mozgalom létrejöttének körülményeit, és a hatalom szándékait tárja fel levéltári forrásokra hivatkozva. Orbán munkájának különös érdeme, hogy vizsgálata tárgyát széles kontextusba helyezve egy

¹⁷Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) Valamint: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok)

¹⁸ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*, Budapest 2011.

általános kép rajzolódik ki a Rákosi-rendszer egyházpolitikájáról (egyházi földvagyon kisajátítása, a vallási egyesületek feloszlatása, egyházi iskolák államosítása, a Mindszenty-per és hatásai, Az Állami Egyházügyi Hivatal szerepe, a magyarországi kommunista hatalom alapvető viszonya a hiteléthez és a vallásos értékrendhez.) A mű hiányossága, hogy a protestáns egyházak békemozgalomban való részvételét, valamint a kommunista hatalomhoz fűződő kapcsolataikat szinte semennyire nem elemzi.

PÁL JÓZSEF *„Békepapok– Katolikus Békepapok Magyarországon (1950–1989)”*¹⁹ című munkája már a Kádár-korszakra is kiterjesztve mutatja be a katolikus békepapság magyarországi történetét. A könyv rendkívül adatgazdag, pontos képet ad a békepapi mozgalom prozopográfiájáról, valamint a mozgalom 1950–1989 közötti tevékenységi területéről, az egyházi vezetők különböző kérdésekben tett állásfoglalásairól. Végző soron arról informálja az olvasót, hogy fennállásának hosszú ideje alatt a katolikus békepapság milyen kérdések vizsgálatára és milyen, az államrend melletti állásfoglalásokra koncentrált tevékenységi területét. Pál József művének alapvető hiányossága, hogy a rengeteg korabeli levéltári forrás és békepapi sajtóból való idézet mellett történészi következtetések, forrásokat értékelő konklúziók szinte elmaradtak, a katolikus békepapi mozgalom jelentőségének átfogó értékelését a szerző nem tette meg. E mellett (akárcsak Orbán József Gyula) szintén kizárólag a békemozgalom katolikus szegmensére koncentrált.

BALOGH MARGIT (szerk.) *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965.*²⁰ A Balogh Margit által szerkesztett forráskiadvány, mely az 1949–1965 közötti időszakban közli a magyar katolikus püspöki kar tanácskozásának dokumentumait, alapvető fontosságú forrásértékkel bír a diktatúra és egyház kapcsolatának tudományos vizsgálatában, így a békepapi mozgalommal kapcsolatos hivatalos püspökkari állásfoglalások, megnyilvánulások vizsgálatát is lehetővé teszi.

A katolikus békepapság 1950–1989 közötti történetének és a szocialista társadalmi-politikai rendszerben betöltött szerepének vizsgálata szempontjából fontos kiindulási alap BÖGRE ZSUZSANNA *„Békepapság az üldözött egyházban – (Kísérlet egy értelmezési keret kialakítására)”* című rövid tanulmánya, mely a katolikus békepapi mozgalom keletkezési körülményeit szociológiai és pszichometriai szempontból vizsgálja. A mozgalomban való részvétel motivációját tekintve 5 elkülöníthető csoport tipológiáját állította fel, mely – megítélésünk szerint – helytálló a Kádár-korszak békepapságára, és jellemzőik a protestáns békepapságra is vonatkoztathatóak. Az 5 csoport BÖGRE ZSUZSA figyelemreméltó tipológiája

¹⁹PÁL JÓZSEF, *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*, Budapest 1995.

²⁰*A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965*, (szerk. BALOGH MARGIT), Budapest 2008.

szerint a következő: 1. ”*Ál-békekapok: Olyan békepapokat soroltam ide, akik tagságuk ellenére nem támogatták az új rendszert, sőt véleményüknek nyíltan hangot is adtak. A mozgalomhoz csak névlegesen tartoztak, az elvárt munkát visszautasították.*” 2. „*A túlélni akarók — A passzívok csoportja. Ebbe a csoportba sorolhatók azok, akik a mozgalmat túlélésre használták, így akarták kivárni az egyházüldözés végét. Csak látszólag értettek egyet a mozgalom „filozófiájával”, gyakorlatilag azonban távol tartották magukat a cselekvésektől.*” 3.) *Erkölcseileg kifogásolható személyek. Az alkohol, a nőügyek miatti botrányok, ritkábban hűtlen pénzkezelés gyanúja merült fel vagy igazolódott be. A kérdéses személyek emberi gyengeségei beszerzésük előtt is ismertek voltak, éppen ezért keresték fel őket a titkosszolgálat emberei. Zsarolással érték el náluk azt, hogy belépjenek a mozgalomba.*” 4.) *A konspirálók. Azokról van szó, akik tagságuk árnyékában menteni akarták, ami menthető volt az egyházból. Amennyire lehetett, a pasztorációs, a hitéleti munka elmélyítésére törekedtek a mozgalom leple alatt.*” 5.) *A karrieristák — Tagságukat anyagi előnyök szerzésére akarták használni, ami csak azért jelentett problémát az ÁÉH-nak, mert cserébe egyáltalán nem végeztek békemunkát.*”²¹

Magunk részéről e tipológiát egy megállapítással egészítenénk ki. 1957-et követően felbukkant egy új „motivációs minta”, mely a katolikus és protestáns békemozgalmi szereplők részéről egyaránt jellemző volt. E szerint az egyházak azzal, hogy a szocialista állam által elvárt békemunkának eleget tesznek, kvázi „belenőhetnek” a szocialista társadalmi-politikai berendezkedésbe, hiszen a diktatúrában betöltött helyüket, szerepüket és általános létformájukat „szocializmus konformmá” téve létezésüket már az állam is hasznosnak tartja és likvidálásuktól eltekint. E jelenségre RAJKI ZOLTÁN „*Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*” című tanulmányában is felhívja a figyelmet, miszerint „*a kommunisták kétszínű politikáját jelzi a lojális papokkal szemben, hogy őket még veszedelmesebb ellenfélnek tartották, mint a reakciósokat, mert – szemben a reakciósokkal – az ő jelenlétükkel hosszú ideig számoltak.*”²²

SZABÓ CSABA: *A Szenszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.*²³ A mű a hatvanas években a Katolikus Egyházzal való viszonyában is konszolidálódó Kádár-rendszer egyházpolitikai paradigmaváltásáról, annak okairól és tartalmi elemeiről ad átfogó képet, fókuszpontban a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Vatikán által 1964-ben

²¹BÖGRE ZSUZSA, *Békepapság az üldözött egyházban*, Studiareligiosa: Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára (szerk. Máté-Tóth András –Jahn Mária), Szeged –Bába 1998, 66.

²²RAJKI ZOLTÁN, *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*, Egyháztörténeti Szemle, 2002/2.

²³SZABÓ CSABA, *A Szenszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005.

kötött részleges megállapodással, mely a szemléletváltás alapjaként egészen 1989-ig meghatározta a Kádár-rendszer egyházpolitikáját.

A téma protestáns dimenziójának vizsgálatában kiemelkedő jelentőségű BOGÁRDI–SZABÓ ISTVÁN: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948–1989 között*.²⁴ Bogárdi Szabó István református teológus művében a kommunista államhatalom és a Magyar Református Egyház kapcsolatát mutatja be a kommunista diktatúra (1948–1989) időszakában, fókuszpontban a politikai rendszert teológiai aspektusból támogató és igazoló úgynevezett szolgálati teológia egyházra és a hívekre gyakorolt hatásaival. A református egyházban 1956-ot követően végigsöprő megtorlások és a kommunista egyházpolitikával kollaboráló „együttműködő vonal” újjászervezés-történetét értékes és stabil megközelítési alapokkal gazdagította LADÁNYI SÁNDOR: *„Egyházpolitika és a magyar református egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955–1956-ban”* című munkája.²⁵ A tanulmány részletesen elemzi az SZKP XX. kongresszusát követő „desztalinizációs” politikai légkör egyházra gyakorolt hatásait, melynek céljait és eredményeit az 1956-ot követően újjászerveződő kommunista diktatúra egyházpolitikája egyik fő ellenségeként kezelt és vasmarokkal számolta fel.

A református és az evangélikus egyház 1957–1964 közötti történetének vizsgálatában kiemelkedően fontos alapműveknek tekintem BÖRÖCZ ENIKŐ: *Egyházfő viharban és árnyékban: Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspök szolgálata 1945–1958*,²⁶ valamint HATOS PÁL: *Szabadkőművesből református püspök–Ravasz László élete*,²⁷ munkáit. Mindkét könyv monografikus szinten dolgozza fel a XX. századi magyar protestantizmus két legnagyobb hatású alakjának, Ravasz Lászlónak és Ordass Lajosnak életét, azonban az életpálya gazdagon részletező bemutatásán túl a témám szempontjából releváns egyháztörténeti problémák (diktatúra és egyházak viszonya, békepapság szerepe, kommunista egyházpolitika céljai és módszertana) is tudományos igényességgel kerül feldolgozásra.

Végül szerényen jegyzem meg, hogy jelen disszertáció elkészítéséhez végzett kutatómunkám során magam is készítettem kettő, a témakörhöz kapcsolódó tanulmányt, melyek eredményeit – természetesen jelentősen kibővítve – e munkában is felhasználom.²⁸

²⁴BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN, *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen 1995.

²⁵LADÁNYI SÁNDOR, *Egyházpolitika és a magyar református egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955–1956-ban*, Ladányi Sándor, *A magyarországi református egyház 1956 tükrében*, Budapest 2006, 240–311.

²⁶BÖRÖCZ ENIKŐ, *Egyházfő viharban és árnyékban: Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspök szolgálata 1945–1958*, Budapest 2002

²⁷HATOS PÁL, *Szabadkőművesből református püspök–Ravasz László élete*, Budapest 2016

²⁸JÁVOR MIKLÓS, *Katolikus és protestáns „békeszervezetek” béketevékenység a Kádár-korszakban*, (*Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában*, szerk. Török József, Tusor Péter, Tóth Krisztina), MTA-PPKE

I. A „szocialista embertípus” nyomában: Az egyház és vallásellenes felfogás ideológiai alapjai a Kádár rendszerben²⁹

A) Bevezetés

Az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások, tisztogatások, bebörtönzések a történelmi egyházakon is végigsöpörtek. Az újjászerveződő kommunista diktatúra legfontosabb egyházpolitikai célkitűzése az 1956. október 23 előtti állapotok restaurálása volt, melynek végrehajtásában az 1957–1958-as évek kulcsfontosságúnak bizonyultak, s pártállami szempontból áttörő jelentőségű eredményekkel zárultak. Disszertációm jelen fejezete egy fontos eszmetörténeti kitekintést kísérel meg, a továbbiakban az MSZMP néven újjászerveződő kommunista állampárt hivatalos, ateista alapokon szerveződő egyházpolitikájának ideológiai háttere kerül elemzésre.

Az 1956-os forradalom leverését követően kiépülő kádári hatalom az ateizmusról, vallásról és egyházakról alkotott ideológiai felfogását tekintve még akkor is a Rákosi-rendszer egyenes ágú örökösének tekinthető, ha a rideg hatalmi számításokra épülő gyakorlati egyházpolitikájában az 1956 előttihez képest jelentős különbségek és döntő változások figyelhetők meg.³⁰ A pártállami berendezkedés mindent átható és meghatározó hivatalos ideológiájának legfontosabb alapeleme továbbra is az a marxizmus-leninizmus volt, mely eszmeiségének „lényegéből fakadóan” harcot viselt a vallásokkal szemben.³¹ A kommunista

„Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport kiadása, Budapest 2015, 195–213 Valamint: JÁVOR MIKLÓS, *A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházakban 1956 után*, *Egyháztörténeti Szemle* 7 (2016) 1, 53–70

²⁹A korszakra vonatkozó fontosabb szakirodalom: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62.* (Sajtó alá rendezte: VASS HENRIK, SÁGVÁRI ÁGNES) Budapest 1973; BALOGH MARGIT, *Mindszenty József (1892–1975) II.* Budapest 2015; STEFANO BOTTONI, *A várva várt nyugat – Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*, Budapest, 2014; KAHLER FRIGYES, II/5-ös történelmi olvasókönyv; KALMÁR MELINDA, *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*, Budapest, 1997; KALMÁR MELINDA, *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és szovjetrendszer*, Budapest, 2014; KORNAI JÁNOS, *A szocialista rendszer*, II. Kötet, Budapest 2012; KÖBEL SZILVIA, *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*, Budapest 2005; PAP MILÁN, *„A nép és a szülőföld igaz szeretete.” A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben*, Politikatudományi Szemle, 2013/1 PAP MILÁN: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*, Rainer. M János (szerk.), *Hatvanas évek Magyarországon*, 1956-os Intézet, Budapest; STANDEISKY ÉVA, GÚZSBA KÖRVE — *A kulturális elit és a hatalom*, Budapest, 2005 SZERENCÉS KÁROLY, *Eltékozolt évtized*, Budapest, 2010; TABAJDI GÁBOR, *Kiegészítés Kádárral*. Budapest 2013.; TÖKÉS RUDOLF, *A magyar politikai elit–Alkalmazkodás és változás*. Társadalomtudományi Közlemények – Az MTA Politikatudományi Intézetének folyóirata 1990/1-2

³⁰Visszatulajás: A Kádár-rendszer már figyelembe vette, hogy egyházak, vallásosság és szocializmus még jó ideig kénytelenek egymás mellett létezni. Tehát a Kádár-rendszer az egyházak és a vallási élet lassú elsorvasztására irányuló, időigényes folyamat keretein belül kívánta az egyházakat és a vallási életet „kikoptatni” a szocialista társadalomból. Lásd: Jelen doktori dolgozat, 9.

³¹A Kádár-rendszer már kétségkívül nem volt azonos az 1956 előtti, sztálinista típusú Rákosi-rendszerrel, „változatlan tételként” azonban számos elemet megtartott, melyek közé a párt vezető szerepén túl a marxizmus-

értelmezés szerint Marx és Engels ateizmusának veleje abban rejlett, hogy sikeresen kiléptek a pusztán „elméleti-filozófiai” jellegű materializmus „korlátai közül”. és annak tanításait továbbfejlesztve egy „magasabb rendű”, fejlettebb és szélesebb körben ható gyakorlati „materialista világnézetet” hoztak létre, mely már a nemzetközi munkásmozgalom „fegyvertárának” szerves részévé vált. A dialektikus materializmus és tudományos marxizmus-leninizmus³² ideológiai alapvetéseiből kiindulva 1956 után a propaganda esti egyetemeken, a pártbizottság által szervezett tematikus, ateista tanfolyamokon valamint a sajtó, az oktatás, az irodalom és a képzőművészetek területén kezdett átfogó „világnézeti offenzívába”.

Kádár János korai nyilatkozatai már egyértelműen kirajzolták a pártállam lényegében egészen 1989-ig fennálló egyházpolitikai alapvetését. Mindezek tükrében megállapítható, hogy a kádári diktatúra egyházpolitikai koncepcióját már a kezdetektől két fókuszpontra építette fel: rövidtávú harc a „politikai reakcióként” kezelt egyházi reakció ellen a keményvonalas diktatúra „hagyományos” (megfélemlítés, posztról való eltávolítás, elhallgattatás, bebörtönzés) eszközeivel³³, illetve távlatos, „világnézeti-ideológiai” harc az egyházak által fenntartott és továbbörökített vallásosság, vallásos világkép ellen. A munkás-paraszt kormány tevékenységének féléves beszámolója során Kádár leszögezte, hogy a kormány minden állampolgár vallásos meggyőződését tiszteletben tartja, *„érthetően ragaszkodik azonban ahhoz, hogy a vallásos érzést ne használhassák fel a népi demokratikus rendszer, a néphatalom, a szocialista fejlődés ellen irányuló eszmék vagy ilyen irányú cselekmények céljaira, azaz az egyházak „szocializmus és államellenes reakciójának” semmilyen formáját nem tűri el.* Ugyanezen beszédében a kommunista vezető egyértelműsítette, hogy a Magyar Népköztársaság politikai-társadalmi berendezkedésében az állampolgárok tudatformálásának, világnézeti befolyásolásának joga a deklaráltan ateista, egyház és vallásellenes kommunista pártot illeti. *„A párt eszmei irányító és vezető szerepének a közoktatás és kulturális élet egész*

leninizmus tanításainak elméleti kizárólagossá is ugyanúgy beletartozott. Vö.: PAP MILÁN, *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*, Budapest, 2015, 33.

³²Dialektikus materializmus: a 19–20. századi kommunista mozgalom filozófiája. Megalkotója Marx, aki Feuerbach materializmusát egyesítette Hegel dialektikájával és történeti gondolkodásmódjával. Elgondolásait Engels kiterjesztette a természetre is. Kettejük művét, főképpen az ismeretelmélet és a társadalmi gyakorlat vonalán Lenin mélyítette el. A materializmus kifejezés kétféle értelemben szerepel a marxista irodalomban. Jelenthette a filozófiában általában ismert anyagelvűséget, mely szerint ismereteink tárgya a megismerő alanytól függetlenül létezik, s nem csupán a megismerés folyamata hozza létre. Lenin értelmezése szerint a tárgyi valóság (a lét) és az érzékelhető dolgok között egyenlőségjel van, a tudat a maga szellemi folyamataival egyszerűen az anyag „terméke, funkciója, tulajdonsága” DR. DIÓS ISTVÁN (főszerk.)-DR. VICZIÁN JÁNOS (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, II. Kötet, Budapest, 1993, 608.

³³Kádár János a „klerikális reakció” elleni harcról ekképpen nyilatkozott: *„Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tüzzel, vassal, golyószórával és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás-paraszt uralom.”* KAHLER FRIGYES, II/5-ös történelmi olvasókönyv 5, Budapest 2010, 6–7.

területén történő biztosítását a kormány elsőrendű feladatának tekinti az állami fegyelem széles körű érvényesítésével is. Látjuk az alsó,-közép és felsőfokú oktatásunkban jelenleg meglévő tartalmi és szervezeti fogyatékokat. Ezért fokoznunk kell a marxista-leninista felvilágosító munkát pedagógusaink között, tanítanunk kell a marxizmust-leninizmust tanuló ifjúságunknak és egész népünknek, és keményen kell harcolnunk a lenini tanításoknak megfelelően az ifjúságunkban, értelmiségünkben, és egyéb rétegekben még erősen ható antimarxista, nacionalista, revizionista nézetek ellen.”³⁴

A diktatórikus egyházpolitika fennállásának egészét átható antagonisztikus ellentmondás, hogy ha a politikai vezetés az állampolgárok vallásos meggyőződését tiszteletben tartja, miképpen folytathat mégis olyan világnézeti harcot, melynek kimondott, – sőt, propagált – végcélja a hivatalosan tiszteletben tartott vallásosság likvidálása. Ez a fajta sajátos kettőség már a formálódó rezsim egyházpolitikai koncepciójában megjelent. Hüen tükrözi a pártállam irreális, már-már tudathasadásos egyházpolitikai felfogását Kádár János okfejtése, aki egy országgyűlési felszólalásra adott válaszában szorgalmazza, hogy a katolikus hívek a népköztársaság lojális állampolgáraiként fogadják el annak ateista, egyház és vallásellenes társadalmi programját. *„Mi azt gondoljuk, hogy azok az egyházfők járnak el bölcsen, akik megszabadítják a lelkészt és a hívőt a lelkiismereti konfliktustól és meg lehet szabadítani ettől őket. Ehhez csak az szükséges, hogy ragaszkodjanak hitelveikhez, mert hiszen enélkül lelkész és hívő nincs, akkor már nem lelkész és nem hívő, és azonkívül fogadják el a népi demokratikus rendszert, a szocialista társadalom felépítését, mint társadalmi programot. Ha ez mindkettő megvan, nincs lelkiismereti konfliktus, nem kell reszketnie az embernek, hogy most a pápának engedelmességek és állampolgári hűségemet szegem meg, vagy állampolgári hűségemet tartom és akkor a pápa iránti egyházi kötelezettségeimet szegem meg. Ezt az ellentmondást feloldani nem a mi dolgunk. Ha nem a kormányban dolgoznánk, hanem a püspöki karban és nem a 64 munkáspárt értekezletén vettünk volna részt, hanem a nemrégiben volt szerzetes világtalálkozáson, a jezsuiták között, akkor ezzel mi foglalkoznánk.”³⁵*

Mind az AEH, mind pedig az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának egyházpolitikával kapcsolatos iratanyagából egyértelművé válik, hogy a Kádár-rezsim már 1957 második felében – tehát még az egyházakat érintő megtorlások ideje alatt – egy távlatos, az egyházakkal és a vallásos emberekkel szemben az ideológiai pressziót előtérbe helyező

³⁴MNL OL, XIX-A-21-C (AEH Adattár), 4. doboz/4. KOVÁCS Csilla, *Válogatás Kádár Jánosnak, az MSZMP KB első titkárának beszédeiből, írásából, szövetségi politikáról, az állam és az egyházak viszonyáról, valamint a marxista-leninista ideológia terjesztéséről.*

³⁵MNL XIX-A-21-C (AEH Adattár) 4. doboz, 30. Kivonat Kádár János elvtársnak az országgyűlésen elhangzott felszólalásokra adott 1958. január 28-i válaszaiból, fol. 4.

egyházpolitika életbe léptetését sürgette: „*Legfontosabb az ideológiai és értelmi harc, a nevelő hatás kifejtése. Ennek gyakorlása mellett lehet csak bizonyos adminisztratív intézkedéseket helyeselni, melyek csak mint kiegészítő, erősítő, segítő eszközök lehetnek.*”³⁶

Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1958. július 22-i ülésén határozatban fogalmazta meg az állampárt egyházakkal és vallással kapcsolatos politikai axiómáját, amely már egyértelműen kettéválasztotta a „klerikális reakció”³⁷ és a „vallásos világnézet”³⁸ elleni harcot: „*a szocialista társadalmi rendszer és a klerikális reakció közötti ellentét, a dolgozó és a reakciós osztályok között levő osztályellentét – kibékíthetetlen, antagonisztikus jellegű. Ezért a klerikális reakció elleni harcot ugyanolyan politikai eszközökkel, módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam bármely más politikai ellensége ellen. Nem szabad összekeverni a vallás, mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel. Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelőmunka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük.*”³⁹ Kádár János a „klerikális reakció elleni harcról” ekképpen nyilatkozott: *Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószórával és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás-paraszt uralom.*”⁴⁰

Az idézett egyházpolitikai axióma a Kádár-rendszer egyház és vallásképét, valamint egyházpolitikájának lényegét annak teljes fennállása alatt messzemenően meghatározta. Ennek az axiómának lényegi foglalata a Politikai Bizottság 1958. július 22-i ülésének határozatának második fele, mely megerősítette, hogy a „vallásos világnézet” ellen nem politikai és adminisztratív, hanem a „marxizmus-leninizmus fegyvereivel”, tehát „világnézeti téren” kell

³⁶MNL OL, XIX-A-21-d 1957 (AEH TÜK iratok) 1. doboz, 0058/1957 Az AEH 1957. év végi jelentése az egyházpolitikai helyzetről, fol. 12.

³⁷ klerikális reakció: A kommunista frazeológia egyik legismertebb kifejezése, mely elsősorban (de nem kizárólag) a Római Katolikus Egyház szembehelyezkedésére, ellenállására utal a kommunista diktatúra politikai- társadalmi-gazdasági berendezkedésével szemben. (Czigány Lóránt irodalomtörténész szerint mind a „klerikális”, mind pedig „reakció”, „reakciós” szavak külön-külön részei voltak az 1945 előtti politikai nyelvezetnek, de ez a párosítás a hozzákapcsolt jelentéstartalommal együtt a kommunista ideológia terméke. CZIGÁNY LÓRÁNT, *Államosított szavaink átvilágítása, avagy szótáríróink diszkrét bája*, Kortárs, 43 (1999) 7 Révai József kommunista ideológus megfogalmazásában „reakciós az, aki antikommunista”. Idézi: Ö. KOVÁCS JÓZSEF, *Földindulás – A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, 2017, 25. A teljes tanulmányt lásd: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.), *Váltóállítás – Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben Budapest 2017, 19–69.*

³⁸Vallásos világnézet: A Politikai Bizottság 1958. július 22-i határozatában így definiálta a „vallásos világnézet” fogalmát: „*az összes egyházak és vallási szekták által terjesztett idealista nézetek összességét értjük, amelyek a természet és a társadalom jelenségeit fantasztikus, emberfeletti és misztikus tulajdonságokkal ruházzák fel.*” Idézi: KÖBEL SZILVIA, „*Oszd meg és uralkodj!*” A pártállam és az egyházak, Budapest 2005, 133.

³⁹A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62. (Sajtó alá rendezte: VASS HENRIK, SÁGVÁRI ÁGNES) Budapest 1973, 237.

⁴⁰KAHLER FRIGYES, *II/5-ös történelmi olvasókönyv*, Budapest 2010, 6–7.

felvenni a küzdelmet.⁴¹ A határozat a pártállam ideológiai vonalvezetéséért felelős Agitációs és Propaganda Osztálya készítette elő egy alaposan és részletesen kidolgozott szempontrendszer felállításra.⁴² Az előkészítő javaslat felhívta a figyelmet, hogy a „*vallásos ideológiai és a marxizmus-leninizmus között feszülő antagonisztikus ellentétre*”, „a múlt súlyos hibáira”, mint például az ellenséges ideológiák elleni harc elhanyagolása vagy lebecsülése, a párton belüli túl megengedő vagy éppen türelmetlen, „szektás politika” folytatása. Ezen túlmenően szintén fontos szempont, hogy a vallás elleni harcnak semmiképp nem lehet velejárója a vallásos és nem vallásos dolgozók közötti „ellentétek kiélezése”, de az állam által garantált lelkiismereti és vallásszabadság ellenére a párt tagjai számára a vallás nem lehet magánügy. (Ám a teljes a szakításhoz még a párttagok köreiből is fokozott, „hatékony nevelő és felvilágosító munkára” van szükség, ennek hiányában nem lehet követelményeket állítani.)

Kádár János, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára – a maga egyszerű nyelvi gondolkodására átkalibrálva⁴³ – az MSZMP KB 1958. július 25-én megtartott ülésén így nyilatkozott az új szocialista rendszer vallással és egyházakkal kapcsolatos feladatairól: „Az egyházzal mi úgy vagyunk: együtt is működünk vele, most ez a helyzet van, meg törekszünk is együttműködésre, ugyanakkor harc is van közöttünk a társadalmi befolyásért. Tehát az egyházzal ez a helyzet. Úgy néz ki, hogy lehetséges és szükséges is együttműködni, a mi oldalunkról és az ő oldalukról is. Ez is hosszabb időre szól. Nyilvánvaló, hogy népi hatalom is, meg egyház is lesz itt még nem tudom én, mennyi ideig, tehát ebből kell kiindulni. Itt van tehát együttműködés, és van harc. Úgy látszik, sikerül együttműködést majd elérni a szocializmus építése kérdésében, a béke védelme kérdésében, ugyanakkor mi az egyházak működését engedélyezzük, bizonyos mértékig támogatjuk az egyházat – ez az együttműködés fő elvi alapja. A harc elvi alapja pedig az, hogy mi, kommunisták nem szeretjük, ha az egyháznak nagy a társadalmi befolyása, az egyház meg nem szereti, ha a kommunistáknak nagy a társadalmi befolyásuk. Ezt a harcot így kell felfogni.”⁴⁴

⁴¹Az MSZMP PB. 1958. július 22-ei ülése. Idézi: KÖBEL SZILVIA, *Oszd meg és uralkodj! Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*, Budapest 2005, 138–139.

⁴²MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/1. Örzései Egység/12. *Javaslat a Politikai Bizottságnak a vallás elleni eszmei harc és világnézeti tömegnevelő munka feladatairól.* (Budapest, 1958. július 12.) fol. 96–108.

⁴³Megjegyzés: Nem jelen értekezés szerzője az egyetlen, akinek feltűnt, hogy Kádár János szókincse és stilisztikai képességei mennyire nem állnak egyensúlyban politikai csúcsvezetői státuszával. Kalmár Melinda zseniálisan világítja meg a „Kádár-jelenség” e szegmensét: „A dolgoknak ez az áttételek nélküli, „primítív” megnevezése, ami Kádár humorának is a lényege volt, gyakran meghökkenítő, már-már abszurdul határos összefüggést teremtett.” Idézi: KALMÁR MELINDA, *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*, Budapest, 1997, 258–259.

⁴⁴A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–58. évi jegyzőkönyvei. (Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA – SOÓS LÁSZLÓ – T. VARGA GYÖRGY – ÚJVÁRY GÁBOR, Budapest 1997, 424–425.

Az 1958-as párthatározatok tükrében érdemes további két részre bontani a pártállam ateista egyházpolitikájának „vallásos világnézet” ellen felállított módszertanát. Ennek első és legfontosabb eleme a „vallásos világnézet” elleni közvetlen és nyílt ateista materialista propaganda, míg az ateista egyházpolitika sikerét közvetett módon szolgáló vonalat az egyházakon belül „ötödik hadoszlopot” alkotó „haladó szellemiségű” békapapság instruált tevékenysége jelentette.

Az elfogadott párthatározatokat követően a hivatalos pártpropaganda intenzitását, differenciáltságát és minőségi emelkedését tekintve egyaránt offenzívába kezdett. Ennek adott lendületet az Szovjetunió Kommunista Pártjának 1959. január 27. – február 5. között lezajló XXI. kongresszusa, mely a gazdasági, termelési, tudományos kutatások és a fegyverkezés terén zajló verseny fokozása mellett a kommunista „ideológiai harc” fokozását, a szovjet társadalom kommunista szellemiségű átalakítási szándékát – pontosabban „megtisztítását” az „ellenséges ideológiáktól” – újra napirendre vette. Nyilvánvalóan ez a szándék vonatkozott minden, a Szovjetunió érdekszférájába tartozó országra is.⁴⁵ STEFANO BOTTONI Kelet-Európa történetét 1944-től napjainkig bemutató rendkívül komplex művében így ír erről: „1958-tól kezdődően a rendszer bukásáig a szovjet hatalom újból nagy hangsúlyt fektetett az ideológiára (a „revizionizmus” elítélése, az első disszidens értelmiségiek, mint a történész Alekszandr Ginzburg üldözése) és erősített e a vallás elleni harcot (templom- és kolostorbezárások és – lerombolások, egyházi személyek letartóztatása, hívők megfélemlítése, ateista és evolucionista propaganda az iskolákban és a munkahelyeken). Az állam fokozta a beavatkozást a polgárok magánéletének legintimebb részleteibe, és például az élet fontos eseményeit (születés, házasság, temetés) „polgári”, hangsúlyozottan nem vallásos szertartásokká alakította.”⁴⁶ Lényegében ezt a véleményt támasztja alá KALMÁR MELINDA „Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája” című munkájában. A szerző kiemeli, hogy az ötvenes évek végére „atompatt” helyzet alakult ki a két termonukleáris szuperhatalom által uralt világrendszer között, mely természetszerűleg nem a katonai megoldásokra, hanem az ideológiai küzdelemre helyezte át súlypontot. „A két világrendszer harcának ebben a szakaszában az erőszakos politikai

⁴⁵Az SZKP XXI. kongresszusán elhangzott tézisekről, a gazdasági versenyt fokozó „hétéves” terv ideológia vetületeiről és az ezekből levezett „jövőképről” a Valóság nevű újság (A Tudományos Ismeretterjesztő Társaság, azaz a „TIT”) folyóirata szerkesztőségi cikkben a következőképpen írt: „A megvívásra kerülő hétéves békés gazdasági küzdelem kihatásai korántsem csupán gazdaságiak: együtt jár velük a néptömegek termelési és politikai aktivitásának fokozása, fellendítése, a szocialista demokrácia sokoldalú fejlesztése, megköveteli a kulturális forradalom további kibontakoztatását, az iskola és az élet kapcsolatának erősítését, a tudományos munka új sikereit. Mindez pedig elválaszthatatlan a marxizmus–leninizmus elméletének és módszerének sokoldalú, alkotó, revizionizmustól és dogmatizmustól mentes alkalmazásától, a kapitalizmus ideológiai befolyása elleni szívós, körültekintő küzdelemtől, a néptömegek magasfokú szocialista öntudatának kibontakoztatásától. Valóság 2 (1959) 1, 2.

⁴⁶STEFANO BOTTONI, *A várva várt nyugat – Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*, Budapest, 2014, 137.

*megoldásokkal szemben – Nyugaton is, Keleten is – jelentősen megnőtt a gondosan kimunkált ideológiák szerepe, amelyek fő célja és módszere az elvi ráhatás, vagy ahogyan ezt Nyugaton nevezték, a fellazítás volt.*⁴⁷ Magyarországon így a kommunista diktatúra egyházpolitikáját és az egyházak, valamint a vallásosság elleni harc jellegét és irányait két, egymást kiegészítő komponens is működtette. Egyrészt az 1956-os magyar szabadságharc leverését követően az újjászerveződő kommunista diktatúra jelentős részben az egyházakat és a kommunista ideológiát elutasító vallásos értékrendet okolta azért, hogy a magyar nemzet felkelt a diktatúra ellen, és azt a következtetést vontta le, hogy „világnézeti téren” is fokozni kell a harcot az egyházak és a vallásossággal szemben ahhoz, hogy a kommunista ideológia a társadalomban hatékonyabban érvényesüljön. Ezt a szándékot – másodlagos komponensként – az SZKP XXI. kongresszusának vallás és egyházellenes tézisei pedig megerősítették és ösztökélték.

A pártállam álláspontja egyértelmű volt a tekintetben, hogy a korábban kifejtett „világnézeti propaganda” mind a „világnézeti harcban” betöltött fajsúlyát, mind pedig nivóját tekintve számos kívánni valót hagy maga után. A Társadalmi Szemle, az MSZMP elméleti és politikai folyóirata 1958 nyarán a következőképpen értékelte a helyzetet: *„a pártpropaganda és ezen belül a pártoktatás ma még nem kap megfelelő helyet a párt életében. Sokan nem ismerték még fel, hogy a propagandatevékenység milyen fontos emelője, előrendítője lehet a gyakorlati feladatok megoldásának. Egyesek az oktatást és a propaganda más formáit többletmunkának fogják fel, amely elvonja a figyelmet, erőt a napirenden levő gyakorlati feladatokról. Nem arról van szó, mintha elvtársaink nem látnák be, hogy a tömegek között végzett politikai munka a párt egyik legfontosabb feladata, hanem arról, hogy nem tudjuk megfelelően alátámasztani az agitációt az oktatással és a propaganda más eszközeivel, nem tudjuk megfelelően felhasználni a propagandát a mindennapi politikai feladatok megoldásában.*⁴⁸

A Magyar Szocialista Munkáspárt már az 1957 nyarán tartott Országos Pártértekezleten foglalkozott a kulturális élet kérdéseivel, de a művelődéspolitikai irányelveit csupán 1958 nyarán fektette le.⁴⁹ A dokumentum deklaráltan széleskörű, marxista-leninista, materialista „világnézeti offenzívát”, szocialista „kulturális forradalmat” hirdetett a „burzsoá eszmék” és a „reakciós polgári kultúra” ellen. *„A gazdasági és politikai életben vereséget szenvedett burzsoázia jelentős részben a kulturális frontra összpontosítja erőit, felhasználva műveltségbeli előnyét és megmaradt pozícióit, s innen indít támadásokat a kibontakozó szocialista rend ellen.*

⁴⁷KALMÁR MELINDA, *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*, Budapest, 1997, 194.

⁴⁸BOGNÁR GYULA, *A pártpropaganda és a pártoktatás néhány kérdése*, Társadalmi Szemle, 13 (1958) 7–8, 159.

⁴⁹A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának irányelvei, Társadalmi Szemle, 13 (1958) 7–8, 116–157.

*A kultúrában a szocializmus térhódításának üteme lassúbb, mint a gazdaságban és a politikában, ezért a szocialista kultúra csak szívósan és céltudatosan vezetett osztályharcban fejlődhet a marxista-leninista világnézet mind hatékonyabb elterjesztése, a polgári nézetek legyőzése, kiszorítása útján.*⁵⁰

A „kulturális forradalom” meghirdetése a konkrét vizsgálati aspektusunkon túlmutató, megkerülhetetlen politikatörténeti jelentőséggel bírt. A „világnézeti harc”, a propaganda szerepének radikális felértékelése jelzi, hogy a pártállam politikája ennél a pontnál jutott el a diktatúra gyakorlásának magasabb szintjére, ahol a hatalom megszilárdult pozíciókkal, hosszútávra berendezkedve és távlatokban gondolkozva látott hozzá a szocialista állam felépítésének. *„Nyilvánvalóan ilyen irányelvek kidolgozására csak akkor kerülhetett sor, amikor a legégetőbb feladatok megoldásán már túljutottunk a kulturális életben is, amikor az ellenforradalom fő erőit e területen is megvertük és kulcspozícióiból nagyrészt kiszorítottuk, amikor már napirendre kerültek a kulturális építés feladatai, hosszú lejáratú távlati tervek kidolgozása.*⁵¹

Az irányelvek gyakorlatba ültetést a pártállam egyértelműen a „világnézeti nevelőmunka” és az ideológiai harc további fokozásában látta. *„A követelmények megnöttek, elsősorban a kommunistákkal szemben, a párt –most már határozatlanban lefektetett– kulturális politikájának következetes végrehajtását illetően. Senki sem hivatkozhat arra, hogy nem világos előtte a párt kulturális politikája, senki nem takargathatja most már ingadozásait, illetve eltérését jobbra vagy balra a párt kulturális politikájától azzal, hogy a politika nincs kidolgozva, vagy nem ismeretes az érdekeltek körében.*⁵²

Az MSZMP APO jelentésének tanulsága szerint már az 1958–1959 őszi tanévre a pártpropaganda legfontosabb terepének számító iskolán kívül pártoktatás „differenciáltsága bővült”, „színvonala pedig javult”, olyan releváns területeken is, mint a vallásos világnézet elleni harc. A jelentés külön kiemeli, hogy a *„pártszervezetek már nem tekintik ezt oly kérdésnek, amellyel nem kell, vagy „veszélyes dolog” foglalkozni.* Ugyanakkor súlyos hiányosságként rója fel, hogy *„a hallgatók többsége a helyes marxista álláspontot nem ismeri, vagy nem alkalmazza megfelelően.*⁵³

⁵⁰A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának irányelvei, Társadalmi Szemle 13 (1958) 7–8, 118.

⁵¹ORBÁN LÁSZLÓ, A párt művelődéspolitikai irányelveinek jelentősége, Társadalmi Szemle 13 (1958) 10, 66.

⁵²ORBÁN LÁSZLÓ, Művelődés politikánk irányelvei és a pártszervezetek feladatai, 3 (1958) 12, 18–19.

⁵³MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958. 1. Őrzési Egység Jelentés az iskolán kívüli pártoktatás 1958-1959. első félévének tapasztalatairól, javaslat az 1959/1960. évi pártoktatás rendszerére és tematikájára, fol. 2.

B) Az ateista egyházpolitika ideológiai alapjai – Rövid ideológiatörténeti kitekintés

Ha a Magyarországra az 1948-as „fordulat évét”⁵⁴ követően rátelepedő kommunista diktatúra által képviselt egyház – és vallásellenesség lényegi mibenlétét próbáljuk érzékeltetni, érdemes a mártír életű bíboros–hercegprímás, MINDSZENTY JÓZSEF emlékirataiba foglalt megvilágításhoz visszanyúlnunk. *„A kommunizmus nem egyszerű, hanem sokrétű jelenség: fontos tényezők benne az ideológia, valamint a párt és a tagok elvhűsége. Egyfajta vallást képvisel – negatív értelemben – merev dogmákkal és szigorú hierarchikus vezetéssel. Eszmevilágának alapbölcseletét – sematikusan – így lehetne röviden összefoglalni: az anyag az egyetlen valóság, mely öröktől fogva van és örökké megmarad; belőle alakul ki a világmindenség, a növény- és állatvilág és a fejlődés végén az ember. A kommunisták tagadják Isten és a halhatatlan emberi lélek valóságát; az önmagától létező anyagnak nincs szüksége Teremtőre.”*⁵⁵

Magyarországon az 1949-től egypártrendszeri kommunista diktatúrát működtető Magyar Dolgozók Pártja propagandájában ekképpen fogalmazta meg az úgynevezett „klerikális reakció” elleni harc lényegét: *„A Magyar Dolgozók Pártja kemény harcokban vezeti népünket a szocializmus felé. A volt gyárosok és nagybirtokosok, a levitézlett szolgabírák és horthysta katonatisztek, a volt csendőrök és a kulákok minden erejükkel arra törekednek, hogy megzavarják építőmunkánkat, hogy gátolják előrehaladásunkat ezen az úton. A béke, a szabadság, a szocializmus ellenségeinek első sorában áll a klerikális reakció, az amerikai imperialisták ügynöksége, a kizsákmányolók támasza. Mit jelent az, hogy klerikális reakció? A klerikalizmus olyan politikai irányzat, amely az imperialistákat, a tőkés kizsákmányolókat támogató egyház és papság gazdasági és politikai hatalmának megszilárdítására és növelésére törekszik. Reakciónak – a politikában – a társadalmi haladással való szembenállást, a régi, pusztulásra ítélt társadalmi rendszer visszaállítására irányuló törekvést nevezünk. A klerikális reakció tehát az egyház leple alatt gyülekező népellenes elemek tevékenysége, amelynek célja a*

⁵⁴Fordulat éve: Az 1945 –1949 közötti időszakot a történettudomány hagyományos és általánosan elfogadott álláspontja szerint „koalíciós korszaknak” szokás nevezni, mely egy hosszú átmenetet jelentett az „ideológiai pluralizmusból” a „monolitikus sztálinizmusba”, ami 1949-re teljesedett ki. (Vö.: STANDEISKY ÉVA, *Gúzsba kötve – A kulturális elit és a hatalom*, Budapest, 2005, 126. Más megközelítés szerint pontosabb, ha a fordulópontot 1945 –től számítjuk. Ö. KOVÁCS JÓZSEF, *Földindulás – A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, 2017, 25. A teljes tanulmányt lásd: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.), *Váltóállítás – Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben* Budapest 2017, 19 –69.

⁵⁵MINDSZENTY JÓZSEF, *Emlékirataim*, Budapest 1989, 129.

*népi demokrácia megdöntése, a régi elnyomó nagybirtokos és tőkés-rendszer – és ezen belül a reakciós főpapok politikai és gazdasági hatalmának – visszaállítása.*⁵⁶ (Megjegyezzük, hogy a kommunista pártállam ekkor még nem választotta ketté a „klerikális reakció” és a „vallásos világnézet” elleni harcot, így a Rákosi rendszer egyházpolitikájában az adminisztratív eszközök felülreprezentáltsága volt a jellemző. A „klerikális reakcióról” alkotott definíció azonban – „a népi demokrácia megdöntése”, „főpapok politikai-gazdasági hatalmának visszaállítása” – a Kádár-rendszer egyházpolitikai felfogásában is tovább élt.)

A kommunista pártállami berendezkedés mindent átható és meghatározó hivatalos ideológiájának egyik alapeleme a marxi-engelsi-lenini magyarázatokból és értelmezésekből felépülő dialektikus materializmuson alapuló ateizmus volt. A Marx és Engels által a vallást érintő kérdésekben képviselt proletár ateizmus kialakulási folyamata fontos analízis terepe volt az MSZMP ideológiai narratívájának. A kommunizmus e két „ősatyja” tudatos politikai ateizmusok kialakításában egyaránt a materialista jellegű egyház és valláskritikai téziseket⁵⁷ felállító filozófusok (elsősorban Hegel és Feuerbach) munkásságára támaszkodtak. A kommunista értelmezés szerint Marx és Engels ateizmusának lényege abban rejlett, hogy sikeresen kiléptek a pusztán „elméleti-filozófiai jellegű” materializmus korlátai közül, és annak tanításait továbbfejlesztve a dialektikus és történeti materializmus alapvetéseivel egy magasabb rendű, fejlettebb és szélesebb körben ható gyakorlati materialista világnézetet hoztak létre, mely a „nemzetközi munkásmozgalom fegyvertárának részeként” kapott helyett az „osztályharcban”.⁵⁸

Mindezek tükrében Lenin a marxi-engelsi dialektikus materializmus (vagy „tudományos szocializmus”) axiómáit a modern kapitalizmus elleni harc feltételrendszerébe integrálta. A marxista valláskritikában a vallás társadalmi (ismeretelméleti gyökereinek) feltárását és bemutatását kiemelten fontosnak tartotta, melynek centrumában a vallás „megismerést torzító hatása” állt. A lenini ismeretelméleten alapuló valláskritika értelmében egy-egy rész kiragadása vagy abszolutizálása a megismerés komplex folyamatából „vallási képzetek és fogalmak” megalkotásához vezet, azaz a vallás kialakulásának kedvező ismeretelméleti torzulás lép fel. Magyarázatában egyértelműen megvilágította a „vallás elleni harc” gyakorlati politikai konzekvenciáit, melyek értelmében a vallás elleni harc az „osztályharc” szerves részeként és az ideológiai harc fontos területként elválaszthatatlanul összefügg a „tőke hatalma”, a

⁵⁶A *klerikális reakció – Népi demokráciánk ellensége*, A Magyar Dolgozók Pártja füzetsorozata, Budapest 1952, 3.

⁵⁷VÉRTES IMRE, *Lenin a marxista ateizmus kérdéseiről*, Világosság, 2 (1961) 4, 1–7.

⁵⁸WIRTH ÁDÁM–LUKÁCS JÓZSEF, *Engels és marxista valláskritika megalapozása*, Világosság, 1 (1960) 2, 1–9.

„kapitalizmus elleni harccal”, ugyanakkor a szocializmus győzelméért folyó harc általános érdekeinek minden esetben alá kell vetni: (...), *„a tudományos világnézetet mindig hirdetni fogjuk, bizonyos keresztények következetlensége ellen okvetlenül harcolnunk kell. De ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a vallás kérdését az őt egyáltalán meg nem illető első helyre kell helyezni”*⁵⁹

A valláskritikán túl Lenin már az egyházak politikai magatartásával is foglalkozott, az „egyházi reakció” fogalmát bevonta a kommunista ideológia frazeológiájába: *„Ezek nem reverendás hivatalnokok, hanem reverendás jobbagyartók. Az egyház feudális privilégiumainak védelme, a középkor nyílt védelmezése, ez a harmadik Duma papi képviselőinek többsége által folytatott politika lényege.*⁶⁰ Mindezek tükrében a marxi-engelsi-lenini dialektikus materializmus tanításaiból következő üzenet a „vallásos világnézet” elleni harc szükségességét a szocialista politikai berendezkedés viszonyai között egyértelművé tette. Tehát a vallás elleni harc a marxizmus-leninizmus lényegéből fakad, és egy pillanatra sem szünetelhet, de elismerve, hogy a szocializmus teljes győzelméig tartó világtörténelmi folyamat részeként egyház, vallásosság és szocializmus még jó ideig kénytelen egymás mellett létezni, a harc eszközeiben válogatni kell. A kádári egyházpolitika kidolgozott árnyaltságára jellemző, hogy az 1956 előtti gyakorlattal ellentétben, felfogásában, valamint a „vallásos világnézet” elleni „harc” konkrét módszereiben is megmutatkozott a türelemre intő „lenini figyelmeztetés”: *„igen nagy hiba, a legkárosabb hiba lenne, amit csak marxista elkövethet, ha azt hinnők, hogy a sokmillió néptömegek, akiket a modern társadalom egész berendezése sötétségre, tudatlanságra és előítéletekre kárhoztatott, kiemelkednek ebből a sötétségből kizárólag csak a tiszta marxista felvilágosító munka egyenes vonalán haladva. Ezeknek a tömegeknek a legkülönbözőbb ateista propagandaanyagot kell nyújtunk, az élet legkülönbözőbb területeiről vett tényekkel kell őket megismertetnünk, mindenképpen a közeliükbe kell férkőzni, hogy felkeltsük az érdeklődésüket, hogy felébresszük őket vallásos szendergésükből, hogy a legkülönbözőbb oldalokról és a legkülönbözőbb módon felrúzzuk őket.”*⁶¹ (Megjegyzés: A Rákosi-rendszer politikai vezetői és ideológusai – hiába vallották magukat szintén a marxizmus-leninizmus követőinek – nem vették figyelembe, helyette inkább a fizikai erőszakot tartották „célravezetőnek.”)

A „vallásos világnézet” elleni harc elmélyítése érdekében az ateista propaganda számos polemizálásba bocsátkozott a vallásos gondolkodással és a teológia tudományával. Ezekben a

⁵⁹VÉRTES IMRE, *Lenin a marxista ateizmus kérdéseiről*, Világosság. 2 (1961) 4, 1–2.

⁶⁰VÉRTES, Ugyanott, 3.

⁶¹Idézi: VÉRTES, ugyanott, 6–7.

legtöbbször demagóg és sematikus lejárató kampánnyá fajuló eszme-futtatásokban a marxisták legfőbb érve és fegyvere a vallás és teológia „tudománytalan” vagy egyenesen „tudományellenes” voltának kihangsúlyozása tette ki. A dialektikus materializmus és tudományos marxizmus-leninizmus ideológiai alapvetéseiből kiindulva a propaganda esti egyetemeken, a pártbizottság által szervezett tematikus, ateista tanfolyamokon valamint a sajtó, az oktatás, az irodalom és a képzőművészetek területén kezdett átfogó „világnézeti offenzívába”.

A szocialista „világnézeti harc” egyik legalapvetőbb jellemzője, hogy a vallásosságot kizárólag az ellenség (burzsoázia, kapitalisták és fasiszták) által tudatosan a „világszocializmus” ügyével szemben használt hatalomtechnikai eszközöként, az egyházak létezését pedig politikai kategóriaként tartotta számon, ily módon a keresztény világszemlélet, értékrend, lelkeség, vagy teológiai gondolkodás megértése is a hiányos és torzító kommunista politikai-ideológiai értelmezési keretek között ment végbe. *„A vallás reakciós világnézet, mert a haladás ellenségeinek egyik eszmei fegyvere, amely a legszorosabb összefüggésben van az egyéb burzsoá ideológiákkal: a nacionalizmussal, a revizionizmussal. A szocializmus győzelme, az osztálytársadalom felszámolása megszünteti a vallásos ideológiák társadalmi bázisát.”*⁶²

Ebből az értelmezésből nőtt ki az a felfogás, mely szerint hatalmuk és befolyásuk megtartása érdekében a kereszténység „alkalmazkodik” a modern világ kihívásaihoz, vallás és tudományok között szintézisteremtéssel akadályozva, hogy a tudományos kutatások eredményeit az egyházak és a vallásosság elleni érvekként sajátítsák ki.⁶³ *„A vallás alkalmazkodási taktikája kifejezésre jut abban is, hogy képviselői az ateisták kiagyaltásának tekintik az azt állítást, miszerint a vallás és tudomány kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással. (...) A tudomány sikerei visszavonulásra készítetik a vallást, de éppen ezért az egyházak minden eszközzel azon vannak, hogy tudós kiszolgálóik segítségével eltorzítsák a modern tudományos vívmányokat, a vallással való összebékülés szellemében interpretálják őket. Ezt a feladatot szolgálja a Vatikán mellett működő tudományos akadémia.”*⁶⁴

⁶²MNL OL XIX-A-21-d (AEH- TÜK iratok) 3. doboz, 0036-2/1958. A klerikális reakció elleni harcról. Az állam és az egyházak közötti viszony alakulásáról. A vallásos világnézet leküzdésének főbb feladatairól. (A PB. elé terjesztendő határozat tervezete Bp. 1958. november 10.) fol. 13.

⁶³Ezt a jelenséget emeli ki Kalmár Melinda is: *„Egyfelől látták, hogy a tudomány és a modern társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok Keleten és Nyugaton is sokakat visszavonhatatlanul eltávolítottak a vallástól, s a szovjet-rendszer adminisztratív intézkedései ezt sikeresen megerősítették. Ugyanakkor tudták azt is, hogy a forradalom felszabadította az elnyomott vallásos érzelmeket és reményeket, sőt az átélt trauma azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a kiábrándulás és a megrendülés azokat is a vallás felé fordítja, akik korábban erre nem voltak fogékonyak.”* KALMÁR MELINDA, *történelmi galaxisok vonzásában*, Budapest, 2014, 156.

⁶⁴Az ateista nevelés kérdései a Szovjetunióban, *Világosság* 3 (1962) 9, 56–57.

Miként egyház és tudományosság sosem alkotott a pártállami ateizmus által hangoztatott módon totális ellentétet, a vallás és „tudományellenesség” összefüggésének finom bírálata hazai egyházi körökben is megjelent. Timkó Imre (teológus, katolikus pap, később püspök) így írt erről: *„Éppen a történelem, mint tudomány – ama lehatároltsága miatt, amelyet tudományos tisztasága megőrzése érdekében saját magára szab – nem öltheti fel a világ történeiseiben jelentkező összes tények teljességét, hanem csak azokat a részleteket, amelyek a tapasztalattal, továbbá a feltárt, igazolt, és hitelesített emlékek kapcsolataiból kritikailag és módszeresen leolvashatók. Ahogyan mi látjuk tehát, a történelem-tudomány művelő részéről nem szerencsés dolog „tudománytalannak” minősíteni a keresztény egyháztörténesek álláspontját, amikor ezek nem csak a kinyilatkoztatás nyomán, hanem a szentírás történeti adatainak már bizonyított valódisága alapján is felhatalmazva érzik magukat, hogy elfogadják, higgyék és tudományosan is megérveljék Isten akaratának érvényesülését a történelemben.”*⁶⁵

Tipikusan ilyen, a hivatalos ideológia tipológia-alkotását bemutató terület a különböző keresztény felekezetek teológiai gondolkodásának elemzése a „tudományos szocializmus” optikáján keresztül: *„A teológia jelentősége számunkra elsősorban a különböző teológiák céljainak, azonosságainak és különbözőségeinek megismerésében van. Ez azt mutatja, hogy minden teológia kibékíthetetlen ellentétben van tudományos világnézetünkkel. A modern vallásosság a mai teológiák érveiben, magyarázataiban jelentkezik, s hatván az emberi tudatra, a hívő tömegekre, konzerválják és mélyítik a vallásos tudatot, világnézetet. Ily módon a marxizmus-leninizmus, az ateizmus propagandájában, valamint a párt és államunk gyakorlati egyházpolitikájában jelentős figyelmet kell fordítanunk a teológiák új állításaira, mai érveire, változásaira.”*⁶⁶

A vizsgálati aspektus gyújtópontja egy tipikusan a Kádár-rezsim korai szakaszának egyházpolitikájára jellemző ideológia dichotómia: a kategorizálás alapja az adott felekezet teológiai rendszerének megfeleltethetősége, szinkronba állíthatósága a pártállami egyházpolitika törekvéseivel, tágabban értelmezve a „szocializmus építésének ügyével”. Ez a fajta osztályozás természetesen nem a teológia tudományára, hanem az adott teológiai rendszer vagy irányzat társadalmi, politikai, vagy éppen a gazdasági életben éreztetett hatásaiból, tanításaiból indult ki. Az ideológiai alapokon nyugvó tipológia pozitív példaként a protestantizmust, azon belül is elsősorban a református egyház teológiai gondolkodását emeli ki, ennek oka a nyilvánvalóan a református egyházon belül történelmi jelentőséggel bíró

⁶⁵TIMKÓI MRE, *Természetes és természetfeletti a keresztény történelemszemléletben*, Vigilia 28 (1963) 1, 21–22.

⁶⁶MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 1. doboz/ 6. *Teológia irányzatok külföldön és hazánkban. (1965. január 22.) AEH tervezet felterjesztve az MSZMP Agitprop osztályának fol.2.*

liberális (baloldali) lelkészi-vonal tevékenységében, valamint a protestáns teológiatörténetben „ébredésnek” elnevezett irányzat modern kori problémákra adott (kapitalizmus, munkásnyomor, háborúk) társadalmi-politikai állásfoglalásaiban keresendő. A vonatkozó elemzések kiemelik, hogy az 1956 után újrappozícionált magyar protestáns egyházi vezetők és teológusok döntő többségében a Karl Barth teológiai koncepciójából levezetett, jelentős baloldali elemeket tartalmazó (vagy baloldalinak értelmezhető) politikai és társadalmi felfogást képviselnek, mely a népköztársaság politikai berendezkedése és a kommunista ideológia támogatása tekintetében egyaránt a „belső meggyőződés” kialakulását segíti elő.⁶⁷ (Érdemes megjegyezni, hogy e különbségtétel tekintetében a Horthy-rendszer nacionalistának megbélyegzett eszmeiségét támogató református egyházi gondolkodást is számon tartották, melynek továbbélését még a Kádár-korszakban is leginkább Ravasz Lászlóhoz kötötték. „A magyar református egyháznak a nacionalizmus terjesztésében voltak olyan adottságai, melyek a római katolikus egyházhhoz képest bizonyos értelemben helyzeti előnyt jelentettek számára. Az egyik ilyen tényező az volt, – és ezzel számtalanszor dicsekedtek a református egyház képviselői – hogy a kálvinizmus főleg a színmagyar vidékeken terjedt el a széles tömegek között, és ezért nem ritkán „magyar vallásnak” is nevezték. (...) Ugyancsak előnyös körülmény volt az is, hogy a rendszer vezető politikusain keresztül szoros személyi kapcsolatokat tartott fenn az uralkodó osztály vezető köreivel. Nemcsak Horthy volt református, hanem Bethlen István is.(...) Közismert volt a református egyház diktátori hatalmú vezetőjének, Ravasz Lászlónak és Horthynak közvetlen személyes kapcsolata.”⁶⁸

Ezzel szemben az együttműködésre alkalmatlannak és veszélyesnek minősítette az 1945 utáni kommunista egyházüldözések nyomán elsősorban a katolikus egyháznál kialakult egyházi gondolkodást, amely a kommunizmust a Sátánnal azonosítja, az együttműködés minden formáját (akár a további terror és börtön árán is) megtagadja, híveit a szocializmus építésének ügyétől elszigeteli. (Ezt a fajta egyházi gondolkodásmódot és hozzáállást tévesen önálló teológiai rendszerként, úgynevezett „mártír teológiaként” tipologizálták).⁶⁹

Pártállami részről a különböző történelmi keresztény felekezetek teológiai gondolkodása érdeklődésre természetesen csak a hivatalos egyházpolitika célrendszerébe való beintegrálhatóság kérdését tekintve tarthatott számot. E tekintetben a legfontosabb cél az történelmi egyházak politikai felhasználása volt, melyek állásfoglalásai látszólag az emberiség

⁶⁷POÓR JÓZSEF, *A protestáns teológia tegnap és ma*, Világosság 3 (1962) 4, 12–13.

⁶⁸KÓNYA ISTVÁN, „Nemzeti lélek” és isteni küldetés. Adalékok a református egyház és a Horthy-korszakbeli nacionalizmus viszonyához, Világosság, 3 (1962) 6, 35.

⁶⁹MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 1. doboz/ 6. Teológia irányzatok külföldön és hazánkban (1965. január 22.) AEH tervezet felterjesztve az MSZMP Agitprop osztályának. fol. 19–20.

jövőjének nagy kérdései (atomarzenál leszerelése, békés egymás mellett élés, gyarmati rendszerek eltörlése) mentén nyilvánultak meg, valójában azonban a népköztársaság társadalmi-gazdasági rendjének és a kommunista ideológián alapuló politika rendszerek egyházi legitimációjával voltak egyenlők. Mint ilyenek, természetesen a marxista-leninista „világnézeti harc” sikerességét szolgálták: *„Ha megfelelően hasznosítjuk a tapasztalatokat, azok áttételes eszközt jelentenek számunkra: az emberiséget érintő alapvető kérdések pozitív terjesztésében, a konzervatív egyházi erők, nézeteik háttérbe szorításához, az antikommunista egységfront törekvések lazításához, a szekularizáció, az ateizmus, a marxizmus-leninizmus világnézetének szélesítéséhez a vallásos tömegekben.”*⁷⁰

Az egyházak felhasználásának módszertanát vizsgálva logikusan és joggal kap szót a felvetés, mely szerint az egyházak politikai célú felhasználása nem a „vallásos világnézet” és a „szocialista embertípus” létrejöttét, hanem a szocialista értelemben vett „reakciótól megtisztított”, „szocialista egyházak” idejének eljövételét segíti elő. Ez a kérdés természetesen az egyházpolitikáért felelős ideológusok és funkcionáriusok figyelmét sem kerülte el. Talán azzal még Beresztóczy Miklós, akinek életpályáját a papi békemozgalomban betöltött szerepe határozta meg, (egyike volt a legkipróbáltabb és legbefolyásosabb békepapoknak) sem vádolható, hogy az egyházak és a vallásos világnézet teljes likvidálását támogatta volna. Ezzel szemben sokkal valószínűbb, hogy egyház és szocializmus együttműködésének céljait, jellegét és lehetőségeit tévesen megítélve elfogadható realistásként értékelt egy, a szocializmus feltételrendszere szerint létező és elfogadott „szocialista-konform” egyház vízióját. Ilyen irányba mutattak 1958-ban tett kijelentései, melyek szerint egyháza túlélését az állami igények kiszolgálásában, valamint a békepapi réteg és a pártállam kiegyensúlyozott viszonyában látja biztosítottnak: *„Fel kell használni minden eszközt az egyházi pozitív odaállás erősítésére a haladó szellemű papok felé szóló gesztusokkal: sajtó és kiadványok biztosításával, becsületük hathatós megvédésével, megszólaltatásukkal rádióban, sajtóban, gyűléseken, és különféle szinteken betöltendő politikai, népfronti és békemozgalmi tisztségekben.”*⁷¹

Az MSZMP VIII. Kongresszusára készülve az ateista „világnézeti harc” jellegének és irányvonalának végleges formába öntését sürgette Lukács József⁷², a pártállami ateizmus

⁷⁰MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 1. doboz/ 6. *Teológia irányzatok külföldön és hazánkban.* fol.20.

⁷¹MNL OL XIX-A-21-c (AEH-Adattár), 4 doboz./32. Beresztóczy Miklós, *Feljegyzés a mai magyar egyházpolitikai irányairól.* (1958) fol. 1–2.

⁷²Lukács József (1922 – 1987): magyar filozófus, a Kádár-rendszer időszaka alatt egyike volt a legtöbb ateista és materialista témájú, ismeretterjesztő cikkeket publikáló szerzőknek. 1958-1960 között a Valóság nevű ateista folyóirat szerkesztője, 1960-1967 között pedig az ugyanilyen elkötelezettségű Világosságé. Az ELTE-n filozófiát tanított, 1978-1987 között az MTA Filozófiai Intézetét igazgatta. <http://www.nevpon.hu/view/6877> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 10. 11:46) Megjegyzés: Jelen értekezés opponense, Dr. Török József elmondása szerint – amit

területén legtöbbet megnyilvánuló pártideológus is: „*a burzsoá reakciót – a klerikális reakciót is –leleplezni kell, nem pedig meggyőzni, a vallást mint ideológiai rendszert eszmeileg leküzdeni, nem pedig a szocializmussal összeegyeztetni. A vallásos parasztot, munkást, vagy értelmiségit pedig meg kell győzni, még hozzá – ismételjük – úgy hogy ez a vita ne lazítsa, hanem inkább erősítse a vele kötött gyakorlati szövetséget.*”⁷³ (A Világosság nevű materialista világnézeti folyóirat az MSZMP VIII. kongresszusának ateista „világnézeti harccal” kapcsolatos döntéseit, állásfoglalásait a következőképpen értékelte: „Az MSZMP VIII. kongresszusa után újra megállapíthatjuk, hogy pártunk és kormányunk helyes politikája jó lehetőséget teremt a marxizmus-leninizmus világnézetének sikeres terjesztéséhez. Tudjuk azonban azt is, hogy önmagától-kitartó és színvonalas felvilágosító munka és eszmei harc nélkül-még oly kedvező körülmények között sem terjednek kellő módon eszméink. Ezért a kongresszus eredményeire támaszkodva erősítsük fel felvilágosító munkánkat, ideológiai harcunkat az idealista világnézet, a vallási előítéletekkel szemben.”⁷⁴)

A kádári egyházpolitika lényegéből fakadó ellentmondásait még a hatalom elvárásainak alárendelő papok sem voltak képesek önmagukban feloldani. Oláh Károly kiskunfélegyházi esperes-plébános panaszai pontosan visszaadják azt a másodrendűségi-érzést, amelyet az elvben lelkiismereti és vallásszabadságot hirdető népköztársaság a hívő állampolgároknak táplált. „Az új társadalmi renddel együtt fejlődik és létrejön a szociális erkölcs, az új típusú, szociálisan gondolkodó, érző és cselekvő ember, akinek lelkivilága anélkül, hogy hinne az Istenben és a túlvilágban teljesen megegyezik a keresztény erkölcsökkel. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a hívek lelkében zavart kelt az, ha krisztusi tanítást babonának, félrevezetésnek minősítjük. Lelke mélyén él az a vágy, hogy olyan társadalmi rendszerben élhessen, amely nem nézi rossz szemmel, ha hisz Istenben és a túlvilágban. Én, mint egyházi személy, aki papok és a hívek között forgolódok, hallom véleményeiket államunk egyházpolitikájára vonatkozóan. Egyedül azt kifogásolják és sérelmezik, hogy a törvényes rendelkezések nem mindenkor és mindenütt érvényesülnek. Hogy az egyes végrehajtó szervek a hatalom birtokában túl erős kézzel igyekezzenek érvényt szerezni a materialista világnézetnek. A pap, a hívő másodrendű polgárnak érzi magát.”⁷⁵

a disszertáció műhelyvitája során osztott meg velem – Lukács 1987-ben egy rosszul sikerült fül-orr-gégészeti műtét következtében vesztette életét. Beceneve a tudományos és egyházi körökben „Juszuf” volt.

⁷³LUKÁCS JÓZSEF, *Szocializmus és valláskritika. Gondolatok a VIII. pártkongresszus előtt*, Világosság 3 (1962) 11, 6.

⁷⁴Kongresszus után, Világosság 3 (1962) 12, 1.

⁷⁵MNL OL XIX-21-c (AEH Adattár) 4. doboz/35. Oláh Károly, *Államunk egyházpolitikájának kiértékelése és ezzel kapcsolatos javaslataim.*(1960. augusztus 14.) fol. 5.

Szintén sajátos, ideológiai alapokon nyugvó interpretációra adott lehetőséget a népköztársaság alkotmányos rendjében garantált lelkiismereti szabadság betartása, alkalmazása. Alkalmazását vizsgálva a szocialista világnézeti propaganda szellemi tengelye két egymástól szervesen elválasztott és szembeállított szélsőpontra épült fel. E szerint az állampolgárban olyan igazodási kényszert gerjesztő propagandát kell folytatni, mely szerint vagy a „haladó, ateista, materialista”, azaz „tudományos” (következtetésképpen a szocializmus ügyét szolgáló és „magasabb rendű”) vagy a vallásos, azaz, „tudománytalan, túlhaladott, retrográd” (tehát szocializmus ellenes és alacsonyabb rendű) világnézet híve.

A materialista érvelés központi részét képezte a darwinizmus világnézeti jelentőségének interpretációja. Tudvalévő, hogy a „tudományos szocializmus” gondolkodói, (enyhe bírálatokkal) a vallás és tudomány ideológiai alapú, mesterséges szembeállításán alapuló „harcában” áttörő jelentőségűnek tartották Darwin tanításait, munkásságát. A darwinizmus eredményeit a materialista tudományosság „döntő csapásaként” értékelték a „vallásos miszticizmus” és az „idealista világnézet” felett.⁷⁶ *„A természetnek nincsenek céljai, s folyamataiban nem valamilyen értelmes tervező akarata testesül meg. Mindössze arról van szó, hogy az élőlényeknek környezetükhöz való alkalmazkodás folytán olyan funkciók alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik fennmaradásukat, azok a lények ugyanis, amelyek ilyen alkalmazkodásra képtelenek voltak, a fejlődésben évmilliók során elpusztultak. Ehhez azonban semmilyen természetfeletti lényre nincs szükség, ellenkezőleg: egy ilyen tökéletes lény létét a fejlődésben szükségszerűen előálló célszerűtlenségek egyenesen kizárják.”⁷⁷*

Természetesen a legmagasabb szintű összefüggéseket (teremtés, a születés csodája, az emberi lélek titkai stb.) még teória-gyártás szintjén is képtelenség volt magyarázni. A „tudományos szocializmus” ideológiai alapokon szűkös keretek közé szorult gondolkodásának és beszédterének egyik fő jellemzője, hogy a teljes körű tudományos magyarázat hiányát is a vallás és az egyházak történelmi távlatú, „haladás és tudományellenes” tevékenységére hárítja. E szerint nem igaz, hogy az emberi pszichikum keletkezése isteni eredetű, csupán a fiatal tudománynak számító (materialista) pszichológiának nem volt elég ideje a „*bonyolult struktúrák*” feltérképezésére, miként a biokémia tudományát tekintve is csak idő és haladás kérdése, hogy élő fehérje mesterséges előállításával a vallás teremtésről alkotott képét „tudományos bizonyítékokkal” cáfolja.⁷⁸

⁷⁶BÁLINT ANDOR, *Darwin munkásságának világnézeti jelentősége*, Társadalmi Szemle, 14 (1959) 5, 38–50.

⁷⁷LUKÁCS JÓZSEF, *Vallás és Tudomány. A budapesti Pártbizottság ateista tanfolyamán megtartott előadás 1960. május 5-én*, 63.

⁷⁸BÁLINT ANDOR, *Darwin munkásságának világnézeti jelentősége*, Társadalmi Szemle 14 (1959) 5, 50.

Releváns vizsgálati terep annak feltérképezése, hogy a hatalom saját ideológiai-fogalmi keretei között milyen képet alkotott a „vallásos világnézet” társadalmi funkciójáról. A vallás elleni „felvilágosító munka” (propaganda) szempontjából a két legfontosabb elvárás a türelem és a propaganda „osztálytársadalmon belüli”, társadalmi elhelyezkedés szerinti differenciáltsága volt. *„Ez nem csak azt jelenti, hogy segítő készséget, tapintatot és türelmet kell tanúsítanunk a vallásos előítéllettől még meg nem szabadult dolgozó társainkkal szemben, hogy pusztán vallásosságuk miatt nem szabad eltaszítanunk vagy éppen reakciónak bélyegeznünk velünk együttérző embereket, de azt is, hogy tudnunk kell felvilágosító munkánkat a különböző rétegek ideológia fejlettségének és műveltségének megfelelően foglalkozásukból, társadalmi helyzetükből eredő sajátos élettapasztalataiknak megfelelően differenciálni.”*⁷⁹ A „világnézeti harcnak” – e szerint az értelmezés szerint – különösen a „szocialista építés fejlődését akadályozó” vallási jelenségekre kell kiemelt figyelmet fordítaniuk, mint a *„munka szerepének vallásos értelmezése”, a vallási ünnepek kapcsán előálló mulasztások, a „felebaráti szeretet igéjének felhasználása az osztályharc ellen”, az „ember tervez isten végez jelszavának terjesztése”, a „vallási sovinizmus és antiszemitizmus”, a „nők és a család szerepével kapcsolatos konzervatív nézetek.”*⁸⁰

A „vallásos világnézet” elleni harc szerves része volt a vallásos tartalommal bíró egyházi ünnepek vagy megemlékezések hosszú távú visszaszorítása, majd felszámolása is. *Mennél díszesebbek, vonzóbban lesznek népi ünnepeink, tartalmasabbak és változatosabbak az életünk fontos fordulóihoz, a születéshez, a serdülőkorba lépéshez, a házassághoz, a temetéshez is fűződő világi, szocialista szokások, minél szebb és színvonalasabb munkát végzünk művelődési otthonaink –s általában: minél jobban áthatja minden intézményünket, társadalmi szervezetünk életét a szocialista humanizmus szelleme, közvetlensége, tevékeny emberszeretete, a mindennapi élet apró ténye, nehézségei iránt tanúsított figyelmessége – annál gyorsabban sikerül majd megnyerni azokat az embereket, akik ma még a vallásban vélik megtalálni bajaik, fájdalmaik orvosságát.”*⁸¹

A hatalom különösen a párttagok viszonylatában várta el az ateizmussal és a materializmussal való feltétlen azonosulást. Jól megvilágítható a pártállam részéről a vallásosság tárgykörében elvárt „vagy-vagy” álláspontot az alábbi idézettel: *„Választani kell:*

⁷⁹LUKÁCS JÓZSEF, *A vallásos hitvédelem új vonásai és a propagandamunkánk új módszerei*, Pártélet 4 (1959) 6, 37.

⁸⁰LUKÁCS JÓZSEF, *A vallásos hitvédelem új vonásai és a propagandamunkánk új módszerei*, Pártélet 4 (1959) 6, 38.

⁸¹LUKÁCS JÓZSEF, *A vallásos hitvédelem új vonásai és a propagandamunkánk új módszerei*, Pártélet. 4 (1959) 6, 47.

vagy megmarad valaki a vallás álláspontján s akkor szembe kell kerülnie a természettudomány eredményeivel, vagy a modern álláspontjára helyezkedik, s akkor, ha következetesen gondolkodik, el kell vetnie a változatlan, mindenható, természetfeletti lényekbe vetett hitének még a maradványát is. A két álláspontot egymással összeegyeztetni azonban hiábavaló kísérletnek bizonyul.”⁸²

C) A szocialista embertípus – A materialista társadalom utópiája

1957. november 2-án az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága határozatot adott ki a Hazafias Népfront-Mozgalom megerősítéséről⁸³: „az ellenforradalom leverése, a reakciós erők elleni harc eredményei, a politikai, gazdasági, kulturális élet területén elért konszolidáció lehetővé teszi a szocializmus alapján álló, népünk erkölcsi, politikai egységét, hazánk felvirágzását szolgáló nemzeti összefogás kiszélesítését, a Hazafias Népfront-mozgalom megerősítését.”⁸⁴A határozat politikai tartalmát és céljait a következőképpen rögzítette: „a népfrontpolitika a szocializmus építésének, az osztályszövetségnek sajátos, történelmileg meghatározott módja: a munkásosztály és a szocializmushoz hű erők összefogása azokkal a társadalmi rétegekkel és csoportokkal, amelyek nem mindenben értenek velünk egyet, de olyan alapvető kérdésekben, mint a népköztársaság erősítése, a szocializmus építése, a béke védelme, hazánk függetlensége, az életszínvonal emelése és más kérdésekben–helyeslik a párt és a kormány politikáját, készek ezek megvalósításában részt venni.”⁸⁵

Ahhoz tehát, hogy a pártállami irányítás alatt álló társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális folyamatokat a „szocialista embertípus” határozza meg, az MSZMP a teljes társadalmat lefedő és átszövő „osztály-szövetség” kiépítésébe kezdett. A szocialista tudatot hordozó embertípus által meghatározott és működtetett társadalom megvalósításának másik csapásirányát pedig a pártállam művelődéspolitikai irányelveiből táplálkozó, „világnézeti harcból” kinövő „kulturális forradalom” jelentette. E „világnézeti offenzíva” jellegét és minőségét a párthatározat

⁸²LUKÁCS JÓZSEF, *Vallás és Tudomány. A budapesti Pártbizottság ateista tanfolyamán megtartott előadás 1960. május 5-én*, 64.

⁸³Az úgynevezett „szocialista egységet” zászlajára tűző népfrontpolitika a hívő embereket és az egyházakat már nem kikapcsolni, hanem a fennálló politikai rendszer támogatása, igazolása által felhasználni kívánta. Vö.: GÁRDONYI MÁTÉ, *Magyar teológusok útkeresése a szocializmus éveiben*. <http://vigilia.hu/regihonlap/2007/10/gardonyi.htm> (Utolsó letöltés: 2016. augusztus 30. 17:31.)

⁸⁴A *Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962* (Sajtó alá rendezte: VASS HENRIK, SÁGVÁRI ÁGNES) Budapest 1964, 145.

⁸⁵ugyanott.: 146.

szellemében megerősített és felújított „népfrontpolitika” és a meghirdetett „kulturális forradalom” egyaránt döntően alakította és befolyásolta.

Fontos megjegyezni, hogy a „szocialista társadalom” megteremtését gátló tényezők között nem csupán a már idézett „burzsoá” vagy „idealista” (vallásos) világnézetet jelölték meg, hanem – mellérendelt fontossági sorrendben – a párt tudat és társadalomformáló erejét belülről gyengítő úgynevezett „revizionista és „szektariánus nézeteket” is ide sorolták. Ily módon a szocialista társadalmat építését irányító MSZMP a párton belül is „kétfrontos harcot” folytatott, mellyel kapcsolatban az értelmezési keretet érdemes tisztázni. A „belső” ideológiai harc tekintetében a pártvezetés főszórára egyetértett abban, hogy mindkét ideológiai szélsőpont megosztja a párt belső egységét, mely által a társadalom pártállami irányítása, a „proletárdiktatúra” is veszélybe kerül. Ilyen „veszélyes” „revizionista nézetként” jelenítődik meg az 1956-os események ellenforradalmi jellegének megkérdőjelezése, a „magyar szocializmus” hirdetése, valamint a „párt és a munkásosztály vezető szerepének tagadása.” A revizionizmus párton belüli jelenségét a hivatalos irányvonaltól elhajló jobboldali, döntően a proletariátus vezetői kompetenciáit lenéző értelmiségi körökben jellemző, a megengedettől „jobbra” álló ideológiaként tartották számon. A másik – ám hatását tekintve ugyanolyan veszélyesnek ítélt – szélsőpont a „dogmatikus” nézetek lényegében az 1956 előtti, „keményvonalas” ideológiai felfogás továbbélését jelentették. Ideológiai gyökereit elsősorban Sztálin elméleti munkásságában keresték. E felfogás a kádári vezetést „balról” bírálta: a szocializmus kiépítésének ütemét lassúnak, az ellenséges csoportok, ideológiák elleni fellépést kevésnek és puhának, a pártonkívüliekkel való társadalmi kiegyezést megengedhetetlennek tartotta.⁸⁶ A kádári vezetés – tekintetbe véve 1956 eseményeit – tartott a Népfront-mozgalomtól, hiszen az magában hordozta a párttól eltérő vélemények esetleges felerősödését. Ugyanakkor a rendszer 1956-ot követő társadalmi elutasítottságát figyelembe véve égetően szükségük volt egy olyan politikai keretre, amivel szélesebb politikai összefogást lehetett demonstrálni.⁸⁷

A hazafisághoz, a hazaszeretethez való szocialista viszony meghatározása és népszerűsítése kiemelten fontos ideológiai terepét képezte a „szocialista öntudatért” zajló „világnézeti harcnak”. Ez a gyakorlatban egyet jelentett a haza és a hazaszeretet fogalmának ideológiai alapú, leszűkítő és kisajátító értelmezésével, a fogalmakat alkotó tartalmi elemeket „felülről diktálták”. Maga Kádár is felhívta a figyelmet arra, hogy a „szocialista” hazafiság fokmérőjét éppen a Szovjetunió által irányított világrendszerhez való pozitív viszony jelenti, de, a kommunista vezetés által elvárt nacionalizmus nélküli „szocialista hazafiság” és a korabeli

⁸⁶Vö.: RIPP GÉZA, *Pártpropagandánk és dogmatizmus elleni harc*, Pártélet 3 (1958) 3, 44–59.

⁸⁷TABAJDI GÁBOR, *Kiegyezés Kádárral — „Szövetségi politikai”, 1956–1963*, Budapest, 2013, 109–110.

magyar társadalmi valóság közti ellentmondást maga is érzékelte.⁸⁸ Az MSZMP KB ekképpen határozta meg a hazafisághoz való viszonyt: „A marxizmus-leninizmus világos határvonalat húz a nacionalizmus és a jogos nemzeti büszkeség, valamint a nacionalizmus és az igazi hazafiság között. (...) A nacionalizmus lélekmérgező és nemzetvesztő ideológiájával a szocialista hazafiságot állítja szembe, a szocialista hazafiságot, melynek legfőbb tartalma a haza felvirágoztatása a dolgozó nép javára és a dolgozók hazájának védelme minden támadással szemben, s amelynek kitéphetetlen alkotóeleme a fennhézástól mentes nemzeti öntudat éppúgy, mint a nemzetközi összefogás a világ felszabadult, vagy szabadságukért küzdő népeivel.”⁸⁹

D) A „kommunista erkölcs”

A szocialista ember tudatát kitöltő „kommunista erkölcs” értelmezése szerint erkölcs és vallásosság nem jelentenek feltétlenül összetartozó fogalom párt, az erkölcs létrejötte sem a vallások, a vallásos világszemlélet keletkezéséből eredeztethető, így a kereszténység időn átívelő, öröklött erkölcsi felfogását is tagadta. „A vallás és az erkölcs, mint két társadalmi tudatforma különbözik egymástól. (...) A vallás később alakult ki, mint az erkölcs, de létrejötte után sem kapcsolódott azonnal össze e két tan. Eleinte csak ideiglenes kapcsolat alakult ki közöttük, s majd csak az osztálytársadalmak létrejöttével, az egyistenhívő vallások kialakulásával kezdett a vallás erkölcsi kérdésekkel is foglalkozni. Ekkor alakul ki az a látszat, mintha a vallás lenne az erkölcs létrehozója és hordozója.”⁹⁰

A vallás erkölccsel szemben a kommunista erkölcs az ember „erkölcsi felszabadítását” ígérte. Ennek célja egy olyan társadalmi formáció létrejötte, amelyet teljes egészében a „kommunista erkölcs” ural és az egyén erkölcsi igényeit a társadalom ügyeivel való teljes, „osztályérdekektől nem akadályozott” azonosulás teszi ki.⁹¹ A „kommunista erkölcs” emberiséghez, az embertársakhoz való viszonyának hordozójaként a már megszokott „ideológiai oltóanyaggal” ellátott „kommunista humanizmust” jelölték meg. A fogalmi meghatározás jelen esetben is a már ismert sémát követte: valódi humanizmus csak a

⁸⁸ „Egészen bizonyos, hogy sok olyan ember van, akit ha megkérdeznénk, hogy helyesli -e szovjet – magyar barátságot, azt mondaná, hogy igen. Megkérdeznénk tőle, hogy Kassát szerezzük-e vissza? Azt mondaná, hogy feltétlenül szerezzük vissza. Ezt nem lehet ellenséges elemnek venni, de zavarodik benne a két dolog.” (Kádár János a nacionalizmus és az az internacionalizmus viszonyáról). Idézi: KALMÁR MELINDA, *Történelmi galaxisok vonzásában*, Budapest, 2014, 154.

⁸⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*, Budapest 1964, 244–245.

⁹⁰ FARKAS ENDRE, *A szocialista erkölcs*, Budapest, 1962, 8.

⁹¹ FARKAS ENDRE, *Az egyéniség szabadsága és az igazi humanizmus*, Világosság 3 (1962) 2, 9.

kommunistáké lehet, vele szemben eltávolítandó akadályként feszül a kereszténység (a keresztény hagyományokra épülő) „ál-humanizmus.” E képkötés a marxizmus-leninizmus tanításainak egyik legfontosabb és legismertebb axiómájában gyökeredzik: a keresztény világnézet az ideológiai térben szétválaszthatatlan, kölcsönös egymásra utaltságban fonódik össze a „burzsoá”, „nacionalista” és „reakciós” ideológiákkal, melynek eredménye a keresztény egyházak szervilis, feltétlen támogató magatartása a világpolitikai térben létező kapitalista rendszerek irányába. A kommunista narratíva szerint tehát a keresztény egyházak (kiemelten a katolikus egyház) történelmi működésük során mindvégig a türelem, a tűrés, a „kereszt cipelés” a túlvilági élet, a felbaráti-szeretet, az üdvözülés „ál-humanista” tanításaival altatták el az elnyomott tömegek elégedetlenségét. A „kommunista forradalmak” azonban az elnyomott néptömegek „felszabadításával” a „cselekvő, progresszív humanizmus” idejét hozták el, megszületett a „kommunista humanizmus”.⁹²

Az MSZMP VII. kongresszusán Kádár János beszédében körvonalazta a kommunista erkölcsök által vezérelt szocialista embertípus vágyott ideálképét, mely részletet a propaganda előszeretettel tüntette fel a témára vonatkozó kiindulási és hivatkozási alapként a későbbiekben is: *„A párt nem öncél. Eszköz és fegyver a munkásosztály, a nép kezében a történelmi céljaink kivívásáért. (...) Horthy idejében még ellenségeink is tisztelték a kommunistákat, mert állhatatosak voltak, és önfeláldozóan küzdöttek a népért. A kommunisták is emberek, de olyan emberek, akik nem a többi ember rovására keresik boldogulásukat. A kommunista olyan ember, aki egyetlen ételt sem tud lenyelni józúen, ha egy másik dolgozó ember éhezik. Ilyen legyen a kommunista – ilyen az egész ember.”*⁹³

A kommunista ideológia praxisának szembetűnő sajátossága volt, hogy az emberi civilizáció létformáinak szubsztanciáját és mozgatórugóit jelentő hagyományos fogalmakat saját ideológiájával lényegítette át. Ekképpen született meg a „szocialista haza”, „szocialista hazafiság”, a „kommunista erkölcs” és a „kommunista humanizmus” fogalma, melyek a szocialista embertípus tudatát, gondolkodásmódját a kommunista ideológia optikája alatt létrehozott tartalmi elemekkel töltötték meg.⁹⁴ Tartalmi meghatározásuk lényegét vizsgálva megállapítható, hogy e fogalmak a „keleti blokk” szocialista rendszereiben az adott szocialista ország történelmi sajátosságaiból következő árnyalatokat leszámítva szinte teljes azonosságot mutattak. Közös halmazba sorolható az erkölcs vallásokon, vallásosságon kívüli vagy azzal

⁹²Vö.: BALLÓ ISTVÁN, *A kereszténység álhumanizmusáról*, Pártélet, 5 (1960) 4, 52–64.

⁹³Részlet Kádár János az MSZMP VII. kongresszusán elhangzott beszédéből. BALLÓ ISTVÁN, *A kereszténység álhumanizmusáról*, Pártélet, 5 (1960) 4, 63.

⁹⁴PAP Milán, *„A nép és a szülőföld igaz szeretete.” A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben*, Politikatudományi Szemle, 2013/1, 68–87.

szembeni értelmezése, a hazafiság „osztályharcos”, „proletár öntudaton” alapuló típusa, a „proletár internacionalizmuson” alapuló szolidaritás a világ proletárjaival, társadalmi kötelességtudat, társadalmi tulajdon védelme, harc a „reakció ellen” a „szocializmus védelme és győzelme ügyében”.⁹⁵ A hivatalos ideológia híveit egyfajta messianisztikus hit hatotta át, mely szerint a szocializmus hivatott az emberiség megváltására. Ennek a hitnek a legfontosabb eleme a szocialista rendszer felsőbbrendűségében, magasabbrendűségébe vetett szilárd meggyőződés volt.⁹⁶ Ily módon a társadalom elé normaként állított „kommunista erkölcsöt” is az „emberi civilizáció csúcsaként” állította be a propaganda. „*Az emberi erkölcs fejlődésének legmagasabbrendű erkölcse a kommunista erkölcs. Benne testesülnek meg mindazok az emberi értékek, amelyek az emberiség, a dolgozó rétegek évezredes fejlődésük és harcaik során erkölcsi értelemben létrehoztak. A szocialista erkölcs segít megvalósítani, létrehozni mindazokat a nemes célokat, ideálokat, amelyeket az emberiség évszázadok óta csak mint eszmét tisztel, s amelyek az eddigi osztálytársadalmakban soha nem valósulhattak meg, mindig csak ideálok maradtak.*”⁹⁷

E) Az ateista, „dolgozó nő”

Különösen figyelemreméltó a nő-kép, a női szerepről alkotott felfogás. A rendszer ideológiája egyértelműen elvetette a keresztény hagyományokon alapuló felfogást, mely szerint a női lét legfontosabb szubsztanciája az anyaság és család. A cél a rendszerrel azonosuló, munkájának társadalmi elismertség tekintetében a férfiével azonos fokon álló, nőtípus, a „dolgozó nő” megteremtése volt. (A pártállam ez irányú célkitűzéseinek egységes és ellenőrzött szervezeti kereteket biztosítva 1957. november 16–17.-én a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége utódjaként megalakult az MNOT, azaz a Magyar Nők Országos Tanácsa.)⁹⁸ „*A nő társadalmi szerepéről évszázadok, évezredek óta uralkodó maradi szemléletet a törvény nem változtatta meg egy csapásra, csupán megnyitotta a lehetőségeket ahhoz, hogy a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan valóság váljon a nők egyenjogúsága. Ez a folyamat is tehát a régi és az új harca közepette megy végbe. (...) A nőmozgalomnak tehát kettős a feladata: nevelni és*

⁹⁵Vö.: TRASNEA OVIDU, *A munkásosztály-az új erkölcs hordozója*, Bukarest 1965. Valamint: Zur Marxistischen Ethik und Sozialistischen Moral, Berlin, 1959.

⁹⁶KORNAI JÁNOS, *A szocialista rendszer*, II. Budapest 2012, 82–83.

⁹⁷FARKAS ENDRE, *A szocialista erkölcs*, Budapest 1962, 23.

⁹⁸A szervezet első elnökének az 1945 előtti időszakban textilipari munkásként dolgozó Erdei Lászlónét, (Szül.: Kisztyk Erzsébet, 1923 –1986) nevezték ki, aki már a Rákosi-rendszerben is a kommunista „nőpolitika” magas beosztású funkcionáriusaként tevékenykedett. Vö.: Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) Erdei Lászlónéra vonatkozó szócikk. <https://neb.hu/asset/phpkQvbQD.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 03. 18:25)

bevonni a nőket a szocializmus építésébe, s ezzel segíteni az általános társadalmi fejlődést, emellett foglalkozni a nők speciális problémáival.”⁹⁹A teljes körű emancipáción mellett a pártállam politikai célrendszerével, ideológiai alapjaival való azonosulás feltételeként és bizonyítékként a nőmozgalmon belül is elvárás volt a materialista „világnézeti harc”: „*A Nőtanács politikai feladata – úgy látom – megteremteni az ateista és vallásos asszonyok együttműködését a szocializmus építésében. Ennek az együttműködésnek nem lehet feltétele, hogy a kommunista nők eltitkolják materialista világnézetüket.*”¹⁰⁰

Összegezve tehát alapvetésük a „kommunista erkölcs” és a „kommunista humanizmus” magasabbrendűségébe vetett hitből táplálkozott. E szerint társadalmi és civilizációs fejlődés eredményeképpen a marxista eszmék forrásvidékét jelentő különböző korai materialista eszmékkel párhuzamosan, ateista etikai elvek formájában megjelent az erkölcs materialista felfogása, amely további fejlődés után a 20. század közepére már egyenesen a valláserkölcstársadalomban betöltött szerepének ellenpólusaként, annak felváltójaként van jelen: megszületett a „kommunista erkölcs.”¹⁰¹

Jól látható, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően az új rezsim kiépülése nem hozott enyhülést a kommunista rendszer ateista terrorja által szorongatott egyházak és a vallásos emberek számára sem. Az 1957 elején Kádár által ígért szabad vallásgyakorlás üres ígéret maradt. A Kádár-rendszer első éveiben a győztesek elszánt, friss lendületével látott hozzá a társadalom szocialista ideológia igényei által megszabott erőszakos átalakításához. Fontos megjegyeznünk, hogy a marxizmus-leninizmus egészen a pártállami diktatúra 1989-es bukásáig a rendszer hivatalos ideológia életének centrumát jelentette, így a vallás és az egyházak elleni harc is mindvégig az ideológiai élet szerves részét képezte. Távlatában azonban a materialista társadalom utópiáját megvalósítani hivatott „világnézeti harc” és ateista propaganda, valamint a békepapi mozgalom sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket: sorsuk a Kádár-rendszer későbbi éveit holisztikusan meghatározó általános felpuhulással és az „elsplamposodással” forrt egybe. E jelenséget figyelemreméltóan érzékelteti SZERENCSES KÁROLY *„Eltékozolt Évtized”* című művében, aki szerint a hatvanas évek végétől életbe lépő reformok, melyek célja a rendszer javítása és fejlesztése volt, annak érintetlenül hagyása által, teljes képtelenségnek bizonyult, hiszen maga a szocialista rendszer gazdasági és politikai berendezkedése is irracionális volt. *„Egy irracionális rendszer reformja minél*

⁹⁹ORTUTAY ZSUZSA, *A nőmozgalom feladatai*, Pártélet 3 (1958) 9, 39–40. , Valamint: KOVÁCS JUDIT, *A magyar nőmozgalom néhány problémája*, Pártélet 3 (1958) 2, 43–47.

¹⁰⁰KOVÁCS JUDIT, *A magyar nőmozgalom néhány problémája*, Pártélet 3 (1958) 2, 43–47.

¹⁰¹MNL OL XIX– A-21-c (AEH Adattár) 13. doboz 01.1 /12. Varró Rózsi, *A Valláserkölcstársadalom bírálata*, 2–5.

következetesebb, minél közelebb jut a racionalitáshoz, annál inkább aláássa magát a rendszert.”¹⁰²

Áttekintve és értékelve az úgynevezett „kommunista erkölcsről” alkotott képet megállapítható, hogy a fogalom köré felépített pártállami narratíva az erkölcs fokmérőjét a kommunista ideológiához, a szocialista társadalmi-gazdasági-politikai rendhez való viszony mélységében és minőségében mérte. Az AEH által kidolgozott, konkrétan a „vallásos világnézet” elleni harc felfogásában, koncepciójában egyértelműen tükröződik a „népfrontpolitika” és a meghirdetett „kulturális forradalom” által kijelölt irány: fokozatos, de módszeres és kemény harc a „vallásos világnézet” ellen, a harc eredményességét „jobbról” vagy „balról” veszélyeztető nézetek kiszorítása a pártból, a párttagok gondolkodásából. Ezt egyértelműen bizonyítják a „Tézisek a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka és világnézeti harc feladatairól” című AEH tervezet neuralgikus pontjai. A tervezet leszögezte: *„A vallásos világnézet elleni eszmei harc a párt világnézetének, a dialektikus materializmusnak harca az idealizmus ellen. Ebben a harcban nem lehet kompromisszum. E harc törvénye, hogy a régi, elavult idealista világnézet teljesen megsemmisül.”¹⁰³* Ugyanakkor rögzítette: *A vallásos ideológiai elleni eszmei harcot, a vallásos tömegek közötti világnézeti nevelőmunkát akadályozza a „vallás kérdését liberálisan kezelő jobboldali opportunistá felfogás” és a „baloldali szektás türelmetlenség”. „Messzemenően szem előtt kell tartanunk a fokozatosságot, az emberek eszmei-politikai felkészültségének színvonalát.”*

Szűk egy évvel később a Politikai Bizottság határozatát követően így értékelik a helyzetet: *„A Politikai Bizottság Határozata óta eltelt idő tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az állam és az egyházak közötti együttműködés jól funkcionál. A Politikai Bizottság határozatában megjelölt feladatok végrehajtása közben, egyre inkább számunkra hasznosan alakulnak a politikai együttműködés feltételei. Az egyházak vezetői és a papok is egyre határozottabban készek támogatni államunkat bizonyos politikai kérdésekben.”¹⁰⁴*

¹⁰²SZERENCÉS KÁROLY, *Eltékozolt évtized*, Budapest, 2010, 43 – 44.

¹⁰³MNL OLXIX-A-21-d (AEH- TÜK Iratok) 3. doboz, 0036/2. *A klerikális reakció elleni harcról. Az állam és az egyházak közötti viszony alakulásáról. A vallásos világnézet leküzdésnek főbb feladatairól.* (A PB. elé terjesztendő határozat tervezete (Budapest, 1958. november 10.) fol. 14.

¹⁰⁴MNL OLXIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0018/1959. *Az állam és az egyházak közötti politikai együttműködésről, valamint a klerikális reakció elleni harcról.* fol 1.

F) A pártállami „világnézeti nevelés” ateista, materialista vetületei és módszertana (1957–1964)

Az 1956-os forradalom leverését követően az újjászerveződő rendszer egyik legégetőbb problémáját az ifjúságpolitika jelentette. A pártállami irányítás egyrésztől pontosan tisztában volt vele, hogy „tudományos”, „ateista és materialista világnézet” szerint nevelt ifjúság a szocialista társadalom jövőbeli tömegbázisát jelenti, ugyanakkor az ifjúság 1956-os eseményekben való egyértelmű felülreprezentáltságának betudhatóan egyfajta feszült és neheztelő attitűd is határozottan felfedezhető a pártállami ifjúságpolitikában.

1957 márciusában az egykori DISZ jogutódjaként megalakult a Kommunista Ifjúsági Szövetség, melynek feladata az ellenforradalminak bélyegzett szellemiség „kigyomlálása” és az ifjúság egységes, „szocialista eszmeiségének”, világnézetének elmélyítése volt.¹⁰⁵ A KISZ ifjúságpolitika elvrendszerében mindenfajta eszmei és világnézeti pluralitást elvetett és deklarálta a marxista-leninista világnézet nevelésben betöltött monopóliumának igényét: *„a marxizmus-leninizmus, mint az egyetlen tudományos világnézet egyedül alkalmas arra, hogy az ifjúság természetével, érzés és gondolatvilágával összhangban álló igényeket kielégítse (...) A marxizmus-leninizmus elsajátításán keresztül válik lehetővé a tudományos jövőbe látás. (...) A szocializmus építésével járó követelményeknek megfelelő jellemvonásokat minden fiatal csak a marxizmus-leninizmus segítségével tudja magában és másokban fejleszteni. Az ifjúság természetéből adódik a nagy célokra, igazságra, szép, boldog életre, hősi feladatokra való törekvés. E törekvéseknek alapot, tartalmat, tudományos rendszerbe foglalást csak a marxizmus-leninizmus biztosít.”*¹⁰⁶

Az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya 1958-as feljegyzésében szomorúan állapította meg, hogy az „ellenforradalom” leverését követő pártállami ifjúsági politikában az „antiklerikális és ateista propaganda” (a KISZ megalakulása ellenére is) elhanyagolt területnek számított, holott a „klerikális reakció” az ifjúság megnyerése érdekében továbbra is aktív maradt, a középiskola és egyetemi, valamint a falusi ifjúság köreiben egyaránt eredményes munkát folytattak az „antimarxista, idealista világnézet” elmélyítése területén.¹⁰⁷ Az értékelés szerint a papok és lelkészek nem elégedtek meg a legális lehetőség maximális kihasználásával,

¹⁰⁵A Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) megalakulásáról 1957. március 11-én határozott az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága. Lásd: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai (1956–1962)* Budapest, 1964, 40–47.

¹⁰⁶MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Örzései Egység/1. *A Kisz központi bizottságának irányelvei az ifjúság eszmei politikai nevelésére*, fol. 4.

¹⁰⁷MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Örzései Egység/2. *Feljegyzés az Egyházak ifjúság közötti tevékenységéről*, fol. 44–45.

hanem illegális eszközöket is alkalmaznak, sok esetben „zonális ifjúsági gócpontokat” szerveztek és tartottak fent, melynek keretein belül „idealista és ellenforradalmi szellemben” nevelik az ifjúságot: *„az általános iskolából kikerült gyerekekkel már elhitetik, hogy felnőtt számba veszik őket. A fiukkal kezelnek, a lányokkal udvariaskodnak, és ez tetszik a gyermekeknek. Természetesen gondoskodnak szórakoztatásukról is, de emellett már egyre nagyobb adagokban kapják a vallás mérgét. (...) Egy bizonyos cinkosi viszonyt fejlesztenek ki maguk és a gyermek között.”*¹⁰⁸

Lényegében ugyanezt hangsúlyozza ki és támasztja alá az Állami Egyházügyi Hivatal jelentése is: *„Egyre határozottabban alakul ki és terjed el az egyházakban az a felfogás, hogy politikai érdekemet kell szerezni ahhoz, hogy befolyásukat megtartsák, sőt növeljék. Az egyházak hitéleti tevékenysége, különösen az ifjúsággal való foglalkozása rendkívül sokoldalú. Ennek ellensúlyozásával kapcsolatos tevékenységünk eléggé elmaradott. A KISZ és az egyházügyi hivatal végzett bizonyos felmérést az ifjúság között folytatott egyházi munkáról, azonban átfogó és hathatós intézkedések még nem történtek.”*¹⁰⁹

A feljegyzésből jól kivehető az ateista világnézeti homogenitást sürgető pártállam dühös csalódottsága a fölött, hogy az ateista nevelés (és a több mint egy évtizedes egyházellenes terror) ellenére a történelmi egyházak az ateista propagandánál jóval hatékonyabban voltak képesek célokkal és értelemmel megtölteni a magyar ifjúság jelentős részének életvezetését. A pártállami diktatúra – a maga szempontjából – helyesen ismerte fel, hogy az ifjúság lélektani sajátosságaiban keresendő jóra törekvésben az egyházak által közvetített ember és érték-központú világgéppel nehezen versenyezhet, így módszereibe kénytelen volt némi önmeghasonlást integrálni. Az ifjúság marxista-leninista nevelésében kiemelt szerep jutott az úgynevezett „forradalmi romantikának”, amely maga is – paradox módon – az oly sokat kárhóztatott és üldözött idealista világnézet egy sajátos szocialista felfogásából táplálkozott: *„a szocialista építés magasrendű, forradalmi romantikus pátoszával azzal tudjuk kialakítani, ha a fiatalok erejére, tudására, lelkesedésére támaszkodunk és még rendkívüli feladatokkal is megbízzuk őket. A kommunista forradalmi romantika lényege: eszméink, elveink, a tanulás szépségének a közösség javára végzett munkának megismertetése és megízlettetése. Rendkívüli*

¹⁰⁸MNL OL –M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Feljegyzés az Egyházak ifjúság közötti tevékenységéről. fol. 45.

¹⁰⁹MNL OLXIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 0018/1959. Az állam és az egyházak közötti politikai együttműködésről, valamint a klerikális reakció elleni harcról. fol. 1–2.

*erőfeszítést, bátorságot követelő harci feladatok vállalása, és megoldása. Az életet kommunista módra élni, az egyéni boldogságot kommunista módra újra és újra megtalálni.*¹¹⁰

Ennek a forradalmi romantikának szerves részét képezte egyfajta „szocialista hagiográfia”¹¹¹ építése az úgynevezett „munkásmozgalmi hősökkel” kapcsolatban: (...) *Ugyanakkor nem mondhatunk le arról, hogy a fiatalok elé most és a jövőben is példaképeket állítsunk. Ezeket a példaképeket a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom kimagasló hősei, mártírjai, személyiségei közül kell elsősorban kiválasztani. (...) A példaképek annál pozitívabban, nagyobb hatásfokkal tölthetik be a nevelő szerepüket, mennél helyesebb a kiválasztás, mennél erősebb a fiatalokban a kommunista eszmeiség, a párt politikáján alapuló meggyőződés.*¹¹² Mint már azt korábban idéztük, 1958-ban az MSZMP lefektette művelődéspolitikájának irányelveit, melyek között az ifjúság világnézeti nevelése magától értetődően kiemelt helyet kapott. A dokumentum az ifjúság szocialista szellemű nevelésének fontosságának túl nem felejt el leszögezni, hogy azok a fiatalok, akiket „a szocializmus építésének” feladataival, vagy a népi demokratikus berendezkedéssel szemben nevelnek *„meghasonlott, a társadalomban helyüket nem találó fiatalok lesznek, akiket könnyen esnek áldozatul lelkiismeretlen politikai kalandoroknak. Az ellenforradalmi események tragikus példája bizonyítja ezt.”*¹¹³

Súlyos probléma volt a pártállam szemszögéből annak ténye is, hogy az elvben a „jövő szocialista embertípusát” formáló pedagógus-társadalom jelentős része közömbös volt a hivatalos pártállami ideológia, valamint annak alátámasztója és hordozója, a marxizmus-leninizmus iránt. Ezt a problémát a művelődéspolitikai irányelvek párthatározata is jelezte: *„Pedagógusaink eszmeileg-politikailag sokat fejlődtek az elmúlt 13 év alatt. De jelentős részük – ha gondolkodásában a szocialista világnézet egyes elemeit magáévá is tette – még nem marxista-leninista. Gyermekeink szocialista szellemű nevelését tehát javarészt nem marxista szemléletű pedagógusok végzik. Ez a helyzet hosszú ideig nem tartható fenn anélkül, hogy az ifjúságra káros hatással ne lenne. Meg kell tehát teremtenünk számukra a feltételeit annak, hogy minél gyorsabban, de magas színvonalon és alaposan sajátíthassák el a marxizmus-leninizmus tanításait, lehetőség szerint egybekapcsolva ideológiai továbbképzésüket szakmai*

¹¹⁰MNL– OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/1. A *Kisz központi bizottságának irányelvei az ifjúságeszmei politikai nevelésére*. fol. 4. .

¹¹¹hagiográfia: a szentek életének jutatásával, értékelésével foglalkozó tudomány. Ennek a „forradalmi romantikának” tudható be, hogy az úgynevezett „nemzetközi munkásmozgalom” soraiból választották ki azokat az ifjúság elé példaképként állított, hősként, vagy már-már szentként tisztelt kommunista forradalmárokat, politikusokat, akikről úttörő-zászlóaljkat, iskolákat, ifjúsági szállókat, művelődési házakat stb. neveztek el. Ennek továbbélése a (szerencsére egyre inkább kikopó) Che-Guevara-kultuszban figyelhető meg napjainkban is.

¹¹²MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/1. A *Kisz központi bizottságának irányelvei az ifjúságeszmei politikai nevelésére*. fol. 30.

¹¹³Az *MSZMP művelődéspolitikájának irányelvei*, (Közzétett dokumentum) Társadalmi Szemle, 13 (1958) 7–8, 140.

továbbképzésükkel, hogy képesek legyenek szaktárgyaik marxista szellemű oktatására.” Az MSZMP VII. kongresszusa a teljes magyar értelmiséget a „szocializmus ügye” mellett egybeforrasztó program kidolgozását sürgette: „Az értelmiség érdeklődését fel kell kelteni az olyan nagy társadalmi feladatok, iránt, mint a mezőgazdaság szocialista átalakítása, az egységes paraszti osztály kialakítása, a szocialista tudat kialakítása társadalmunk különböző rétegeiben és biztosítani kell, hogy az értelmiség – megértve a feladatok nagy társadalomformáló jelentőségét –, egész erejével vegyen részt a célkitűzések megvalósításában.”¹¹⁴

A diktatúra szempontjából további problémát jelentett, hogy az egyetemi hallgatók nagy része a politikától távol maradt és köreikben a „burzsóá egoizmus” illetve a „mának élés” a párt megítélése szerint nagy arányban volt jelen. A párt e tekintetben is a fokozatos, de határozott politikát szorgalmazta: „Ha az egyetemi ifjúság közt előre akarunk lépni, a fő figyelmet éppen rájuk, a politikai útkeresőkre és a „nem politizálóakra” kell fordítanunk, hogy bebizonyítsuk álláspontjuk helytelenségét és a szocialista haza felépítésének aktív részeseivé tegyük őket. Hiszen ha átmenetileg megzavarodtak is, – hozzánk tartoznak. Ők azok, akik egy-két év múlva az iparban, a mezőgazdaságban, az ideológiai és művészeti életben vezető posztra kerülnek, akik a holnap értelmiségei.”¹¹⁵

Arról, hogy mennyire nem sikerült e téren rövid távú, átütő eredményeket elérni, az ilyen és ehhez hasonló hangvételű pártállami elemzések tanúskodnak: *A hallgatók számottevő rész – közöttük KISZ tagok is – még nem szakított teljesen a vallásos nézetekkel. Értelmileg már elvetik a vallást, de érzelmi akadályokkal küzdenek. Egyesek szerint „vallás nélkül nincs erkölcsös ifjúság”, mások „egyeztető” álláspontot keresnek, és azt vallják, hogy a „szocializmus és a krisztusi tanok alapvető rokonságban vannak, egyforma szociális gyökereik”. A vallás befolyása a parasztszármazású fiatalok és lányok körében erősebb. Akadnak olyan hallgatók is, akik politikai állásfoglalásként ragaszkodnak vallásosságukhoz.”¹¹⁶*

¹¹⁴SZECSÓDI LÁSZLÓ, *A kulturális pártmunka feladatai a VII. kongresszus útmutatásának fényében*, Pártélet, 5 (1960) 2, 34.

¹¹⁵VÁRNASI FERENC, *A holnap értelmisége. az ifjúság erkölcsi-politikai nevelésének néhány kérdése*. Pártélet 3 (1958) 9, 48.

¹¹⁶BERECZ JÁNOS, *Az egyetemi és főiskolai KISZ szervezetek helyzetéről és munkájáról*, Pártélet, 5 (1960) 4, 18.

II. A pártállami diktatúra politikai stratégiája az ateista ifjúságért¹¹⁷

A) Bevezetés

Jelen disszertáció nem neveléstudományi szakmunka, így ilyen kérdésekkel részletező szakszerűséggel nem is foglalkozik. A tárgykört képező ateista és egyházellenes ifjúsági propaganda jobb megértése szempontjából azonban megkerülhetetlen egy összefoglaló jellegű keresztmetszet által jellemezni a szocialista gyermek-és ifjúságfelfogás főbb sajátosságait. Ehhez elsősorban azokat az eszmei alapokat kell feltárnunk, melyek a Szovjetunió által vezetett „Keleti Blokkban” – így Magyarországon is – kisebb módosításokkal a szocialista típusú társadalmi – politikai – gazdasági berendezkedés felfogását, gyermekről, ifjúságról való képalkotását meghatározták. PROF. DR. KÉRI KATALIN „*Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében*” című tanulmányában a „szocialista nevelés” eszmei forrás-eredőit, célrendszerét és az ezekből kialakuló gyermekképet vizsgálja. A tanulmány feltárja és elemzi azokat az eredőket, melyek a rendkívül szerteágazó és sokrétű politika-társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból a szocialista ideológiai térben kreált gyermekkép formáló elemeiként a megközelítés kiindulópontjaként rögzíthetőek. E szerint a kommunista egypártrendszeri diktatúra a gyermekszemlélet tekintetében (is) radikális változást hozott. A változás folyamata már 1945-ben megkezdődött, de az 1948 végétől létrejött egypártrendszeri diktatúrával vált véglegessé. Meghatározó elemei voltak: az egypártrendszer kialakulása, a szocialista „békeharc” és az rendszer ellenségeivel szembeni „éberség” teljes társadalmat átszövő jelenléte (mint politikatörténeti szempont), a tervgazdálkodás és az erőltetett

¹¹⁷A korszakra vonatkozó fontosabb szakirodalom: DR. HABIL HORVÁT ATTILA: *A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon*, Polgári Szemle, 12 (2016) 1–3. HORVÁTH SÁNDOR – Ö. KOVÁCS JÓZSEF, *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, Budapest, 2015; FARKAS GYÖNGYI, *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon (1951–1961)*, Budapest, 2016; GÉCZI JÁNOS, *A szovjet pedagógia mintá. A szovjet és a szovjet minta nyomán kialakított nemzeti törekvések sajtóreprézenciája*. http://real.mtak.hu/57558/1/EPA00011_iskolakultura_2006_09_024-038.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 10. 11. 11:25) DARVAI TIBOR, *Oktatáspolitikai és a Tanító című folyóirat a hatvanas években Magyarországon*. (Phd értekezés, Pécsi tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom, Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs, 2017); KÉRI KATALIN, *Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében*. Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei – A tizenkilencedik-huszedik század gyermekkorának története*, Budapest, 2003; MÉSZÁROS ISTVÁN, *Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990 – Neveléstörténeti tanulmány*, Budapest, 1996; NÉMETH ANDRÁS–BIRÓ ZSUZSANNA HANNA–GARAI IRMA (szerk.), *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*, Budapest, 2015; NÉMETH ANDRÁS–GARAI IRMA–SZABÓ ZOLTÁN ANDRÁS, *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*, Budapest, 2016; SOMOGYVÁRI LAJOS, *Iskolai hitoktatás 1957-ben*. http://epa.oszk.hu/03300/03328/00006/pdf/EPA03328_szazadok_2016_6_1535-1562.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 09. 15. 14:01); SÁSKA GÉZA, *A szocialista és polgári nevelés radikális alternatívái*, Budapest, 2005; SCHLETT ANDRÁS (szerk.), *Földindulások–Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében*, Budapest, 2012.

iparosításból következő társadalomszerkezeti változások (gazdaságtörténeti szempont). Valamint a nő és családkép radikális átalakulása: a többgenerációs családmódel bomlása a „dolgozó nő, és „a szülésben, a gyermekvállalásban is „sztahanovista” anyai ideálkép népszerűsítése, mint társadalom és életmód-történeti szempont adták a diktatúra gyermekfelfogásának kereteit.¹¹⁸ Természetesen e keretrendszer alapvető részét adja az egyházi iskolák államosítása és az államilag kontrolált, nyílt felvállalással, szoros állami ellenőrzés alatt zajló ateista nevelés is, mely 1948–1989 között az állami oktatásrendszert jellemezte. A pedagógia tudomány tekintetében magától értetődően a szovjet neveléstudomány vált etalonná, a szocialista nevelés és a szovjet pedagógia a Rákosi rendszerben elválaszthatatlan fogalom párt alkottak, mely az oktatásban és a nevelésben olyan alapmodellként kapott szerepet, melyre a „szocializmus ügye” mellett elkötelezett (nem mellékesen ateista) ifjúság megteremtésének biztosítékaként tekintettek.¹¹⁹

Miképpen azt korábban rögzítettük, a Kádár-rendszer már kétségkívül nem volt azonos az 1956 előtti, sztálinista típusú Rákosi-rendszerrel, „változatlan tételként” azonban számos elemet megtartott, melyek közé a párt vezető szerepén túl a marxizmus-leninizmus tanításainak elméleti kizárólagossága is ugyanúgy beletartozott. Fontos látni, hogy a Kádár-rendszer a Rákosi-diktatúrát jellemző agresszív ideológiai propagandát sok tekintetben finomította, és „*az ideológiai meggyőzés kevésbé konfrontatív formáját választotta.*”¹²⁰ HORVÁTH ATTILA szemléletesen kifejező és teljes mértékben tényszerű megállapítását támasztja alá a Kádár-rendszer ifjúsági szervezete, a KISZ által kiadott tájékoztató anyagok egyike, mely a KISZ tagság és a vallásosság közti viszony kérdéseire keresett választ. Tehát, ha a Kádár-rendszer első időszakának neveléstörténetében és ifjúságpolitikájában az ateizmus, az egyház-és vallásellenesség szerepét kutatjuk, megállapítható, hogy a „klerikális reakció” és a „vallásos világnézet” elleni harcot szétválasztó 1958-as párthatározat irányelvei a „szocialista embertípus” megteremtési szándékaiban kulcsszerepet betöltő ifjúság és oktatáspolitikai felfogásban és annak módszertani vetületeiben is abszolút irányadók voltak. „*A fiatalokat csak felvilágosítással, meggyőződéssel, tudományos világszemléletünk megismertetésével lehet megszabadítani a vallásos béklyótól. (...) Egészen más az álláspontunk azokkal szemben, akik a vallás leple alatt a fejlődésünket hátráltató nézeteket hirdetnek. (...) Ezek már politikai*

¹¹⁸KÉRI KATALIN, *Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében*, Pukánszky Béla (szerk.), *Két évszázad gyermekei – A tizenkilencedik-huszdik század gyermekkorának története*. Budapest 2003, 229–245.

¹¹⁹GÉCZI JÁNOS, *A szovjet pedagógia minta. A szovjet és a szovjet minta nyomán kialakított nemzeti törekvések sajtóprezentációja.* http://real.mtak.hu/57558/1/EPA00011_iskolakultura_2006_09_024-038.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 10. 11. 11:25)

¹²⁰DR. HABIL HORVÁT ATTILA, *A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon*, *Polgári Szemle*, 12 (2016) 1–3.

ellenfeleink, s ennek megfelelően következetes politikai harcot folytatunk ellenük. Olyan fiataloknak, akik szószólói ilyen nézeteknek, vagy kapcsolatban állnak ilyen nézetek hirdetőivel, – azoknak semmi keresni valójuk nem lehet az ifjúsági szövetség soraiban.”¹²¹

B) A kommunista ifjúságpolitika körvonalai és céljai 1956 után

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően, a Társadalmi Szemle első számában RÉVAI JÓZSEF¹²² „Az októberi ellenforradalom és az ifjúság” címen publikált tanulmányában elemezte a Rákosi-rendszer ifjúságpolitikájának hibáit. Írása hangvételére a kommunista körökben jellemző és megszokott „önkritikus” stílus volt jellemző, melynek szellemében az 1949–1956 közötti időszak kommunista ifjúságpolitikáját kidolgozatlanak és hatástalannak értékelte. „Az ifjúság és az értelmiség félrevezetésének sikere egymagában is azt bizonyítja, hogy – enyhén szólva – nem sikerült komolyan megmagyaráznunk nekik a márciusi program, és a szocialista építés programja közötti eltéphetetlen eszmei és történeti összefüggéseket.” (...) „A döntő körülmény véleményem szerint az, hogy 1948 után a párt már nem tudta nagy feladatokra mozgósítani az ifjúságot, olyan feladatokra, amelyeknek végrehajtásáért munkálkodva az ifjúság érezhette volna, hogy saját jövőjéért küzdve egyben a nemzet felemelkedését mozdítja elő.”¹²³

A cikk fő mondanivalóját egy meghatározott ideológia problémára építette fel, mely előképet, forrásvidéket keresett a kommunizmus ügyét támogató ifjúság számára. Ezt az előképet Révai az 1849–49-es forradalom és szabadságharc emlékezetkultúrájának öngazoló (apologetikus) értelmezésével jelölte meg. „A DISZ, mint a magyar ifjúság egységes tömegszervezete képtelennek bizonyult a magyar ifjúság és különösen az értelmiségi ifjúság problémáinak felvetésére, megértésére és megoldására. (...) „Az 1848-as forradalom hagyományairól szólva a magyar ifjúság minden rétegét arra kell felhívni, hogy tagadja meg 1956. október 23-át, és éppen ezzel legyen hű örököse 1848 forradalmi szellemének, és legyen

¹²¹Lehet-e KISZ tag, aki vallásos? Fiatalok Kérdezik (Kiadja a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottság, Agitprop Osztály), Budapest 1958–1959. 6. Füzet.

¹²²Révai (Lederer) József (1898–1959): Magyar író, újságíró, kommunista politikus. A munkásmozgalmi szervezkedésekbe már nagyon fiatalon bekapcsolódott, 1918 végén a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja volt. A magyarországi sztálinizmus évei alatt (1948–1953) a magyar kulturális élet teljhatalmú irányítójaként tevékenykedett, ilyen minőségben kulcsszerepet játszott az iskolák államosításában, az egyház és vallásüldözésekben, továbbá a kulturális, oktatási, tudományos és médiaélet erőszakos átbolsevizálásában. Vö.: Nemzeti Emlékezet Bizottsága: Révai József. :<https://www.neb.hu/asset/phpkgc8yJ.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. 11. 24. 11:23)

¹²³RÉVAI JÓZSEF, Az októberi ellenforradalom és az ifjúság, Társadalmi Szemle, 12.(1957) 1, 55.

egyben hű örököse és folytatatója az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság szellemének, legyen hű fia és harcosa a szocialista Magyarországnak.”¹²⁴

Az 1956-os forradalom leverését követően az elhanyagolt „ideológiai, világnézeti munkával” kapcsolatos általánosnak számító párt-narratíva az ifjúságpolitika összefüggésében kiemelt hangsúllyal kapott helyet. Ahogy korábban bemutattuk, az 1956-os forradalom leverését követően az újjászerveződő rendszer egyik legégetőbb problémáját az ifjúságpolitika jelentette. Révai „önkritikus” cikke mellett ezt bizonyítja a kádári megtorló gépezet egyik legkeményvonalasabb kommunista politikusának, Marosán György tollából megjelenő cikk¹²⁵ is, melyben a propagandisztikus hangszerelésű bizakodáson túl meglehetősen őszinte beismerések is felsejlettek. *„A pártnak és a kormánynak mindvégig komoly gondot okozott az az ifjúság ügye. Nem volt és nem is lehetett közömbös számunkra, hogy a magyar fiatalok a szocializmus és az imperializmus erői közötti harcban kinek az oldalára állnak. Mi mindig bíztunk a magyar fiatalokban, mert tudtuk, hogy jelenük és jövőjük egyaránt a néphez köti őket. Bíztunk a fiatalokban akkor is, amikor 1956 őszén sokan az ellenség befolyása alá kerültek és kezét emeltek a népi hatalomra. Tudtuk, hogy ezek nem a magyar fiatalok képviselői voltak, nem ők személyesítették meg az általunk felnevelt generációt, hanem azok a fiatalok, akik az októberi napokban igyekeztek lefogni a népi hatalom ellen felemelt kezeket, s akik a kormány megalakulásának első percétől kedve helytálltak a munkában.”*¹²⁶

Dr. Kónya Albert¹²⁷, a Művelődésügyi Minisztérium oktatásért felelős kormánybiztosa is a Kádár rendszer legkorábbi, formálódó szakaszára (azaz a forradalom leverését közvetlenül követő hónapokra) részben jellemző, mértéktartóan „önkritikus” beszédet tartott a Művelődésügyi Minisztérium munkatársainak a berendezkedő politikai vezetés ifjúságpolitikai álláspontjáról. (Bizonyos politikusok részéről a mértéktartás, pl. Kádár 1957 január 6-i kormányprogramja, míg másfelől a harsányság volt jellemző. Ez elsősorban a propagandisták részéről volt jellemző. Gondoljunk csak Marosán György megtorlásokat követelő, uszító

¹²⁴Révai: Ugyanott. 56. o.

¹²⁵Marosán György (1908–1992): sütőipari munkás, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1950–1956 között Rákosi börtönében ült, mégis az 1956 utáni megtorlások fő szószólójává vált. A kádári megtorlás első időszakában lényegében Kádár János helyetteseként tevékenykedett. Személyiségéről és 1956 utáni szerepvállalásáról a legpontosabb ábrázolást adja a Nemzeti Emlékezet Bizottsága szócikke: *„a forradalom résztvevői ellen könyörtelen fellépést követelő, demagóg, uszító beszédeivel a megtorló kommunista hatalom egyik jelképévé vált.”* Vö.: Nemzeti Emlékezet Bizottsága: Marosán Györgye vonatkozó szócikk. <https://www.neb.hu/asset/phpDEYHIM.pdf> (utolsó letöltés 2018. 11.27. 21:11)

¹²⁶MAROSÁN GYÖRGY, *A jövő a szocializmusé*, Ifjú Kommunista–A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség folyóirata, a KISZ-vezetők számára, 2 (1958) 1

¹²⁷Kónya Albert (1917–1988): Tudós, tanár, kommunista politikus. 1952–1956 között oktatásügyi miniszterhelyettes volt, majd 1956. november 12 és 1957. április 12 között oktatásügyi kormánybiztosként irányította a Művelődésügyi Minisztériumot. 1957-től visszatért a tudományos és a tanári pályájára. In: MTI/’56-os Ki kicsoda? (<http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=973>) (Utolsó letöltés: 2018. 11.27. 11:57)

beszédeire.) *„A nevelés kérdésében az elmúlt években számos hibát követtünk el – nem vettük figyelembe az életkori sajátosságokat, a napi politikát minden áron érvényesítettük. Ezeket a hibákat felismertük és kijavítjuk. Mi soha olyan bűnököt nem követtünk el az ifjúsággal szemben, mint amit a reakció követett el, amikor atrocitásokba vonta be őket, amikor sztrájkok szervezésével a fiatalok bőrét akarja a vásárra vinni. Mi határozottságra, keménységre, de mindenekelőtt a nevelő feladatok elvégzésére hívjuk fel a pedagógusok figyelmét.”*¹²⁸

Jóború Magda,¹²⁹a Művelődésügyi Minisztérium oktatásügyi miniszterhelyettese már az előbbieknél idézetteknél határozottabb hangvételű, konkrét célokat és utasításokat is magában foglaló eligazítást tartott a Művelődésügyi Minisztérium megyei oktatási osztályvezetői számára. *„Megértjük, hogy az október 23-i események mélyen felkavaró hatása következtében ma a pedagógusok közt, mint mindenütt, sok a politikai véleménykülönbség. Nem is kívánhatjuk meg – ez egyébként nyugodtabb politikai viszonyok közt is helytelen, irreális követelmény – hogy minden pedagógus minden kérdésben egy véleményem legyen. De a leghatározottabban megkívánhatjuk és megköveteljük, hogy iskoláinkban a politikai véleménykülönbségek a szocializmus alapján álljanak, s hogy a kommunista s más haladó pedagógusok a legteljesebb véleménynyilvánítási szabadságot élvezzék, s felemeljék szavukat az iskolák életében tűrhetetlen, a szocializmustól idegen antikommunista, nacionalista, stb. nézetek ellen.”*¹³⁰

Az idézett kommunista ideológusoktól, pártfunkcionáriusoktól, (Révai József, Marosán György) valamint oktatásügyi politikusoktól (Dr. Kónya Albert, Jóború Magda) származó áttekintő értékelések közös pontja, hogy az ifjúságpolitika kérdését valamennyien meglehetősen óvatossággal kezelték, mely különösen figyelemre méltó az 1956-ot követő megtorlásokat kísérő kommunista propagandát általánosan jellemző harsány, fenyegető hangnem ismeretében. Ennek ténye arra enged következtetni, hogy a forradalom és a magyar ifjúság kapcsolatának, valamint a Rákosi-korszak még kommunista szemszögből is kudarcosnak és visszautasítottnak minősített ifjúságpolitikája ismeretében az új kommunista hatalom félelmet

¹²⁸Dr. Kónya Albert oktatásügyi kormánybiztos beszéde a Művelődésügyi Minisztérium, *„az oktatás időszerű kérdéseiről tartott értekezletén.* (1957. február 8.) Köznevelés–A Művelődésügyi Minisztérium folyóirata 12 (1957) 1, 14.

¹²⁹Jóború Magda (1918–1982): Pedagógus, könyvtáros, kommunista politikus. A kommunista párthoz már 1945-ben csatlakozott. 1950–1958 között oktatásügyi miniszterhelyettes volt, 1958-tól az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatói tisztségét töltötte be. Megnyilvánulásai alapján egyértelműen a keményvonalas kommunista politikusok közé sorolandó. Elgondolkodtató, hogy az általa és sok más kommunista ideológus által konzekvensen „fasisztának” nevezett Horthy rendszerben Jóború Magda „antifasiszta meggyőződésüként” is latin-magyar szakos középiskola tanári diplomát szerezhettek, majd 1943-ban irodalomtudományból doktorált... Vö.: FERENCZY ENDRÉNÉ, *Jóború Magda nekrológja* (1982) <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00018/pdf/007-011.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. 11.27. 12:05)

¹³⁰JÓBORÚ MAGDA, *Az oktatásügy időszerű kérdései.*(Elhangzott a Művelődésügyi Minisztérium megyei osztályvezetői számára tartott állománygyűlésen, 1957. január 29-én.), Köznevelés 12 (1957) 1, 1.

táplált és tehetetlenséget érzett a magyar ifjúsággal szemben. *Ifjúságunk ma meglehetősen erkölcsi zűrzavarban él. Azok az erkölcsi nézetek, normák, amelyeket az elmúlt esztendőkből igyekeztünk erkölcsi felfogásuk és cselekedetük vezérfonalává tenni, a bennük rejlő ellentmondások következtében nem tudnak gyermekben, fiatalokban gyökeret verni. (...) Mindez súlyos sebeket okozott az ifjúság lelkében, jellemében. De nem oltotta ki belőle az igazra, jóra való törekvést. Ifjúságunk többsége, ahogy erről már korábban szóltam, október 23-a után igazabb, emberibb életre való jogos igényeinek adott kifejezést. Tragikus dolog, hogy tiszta érzelmeit, szándékait szocialista építésünk ellenségei a maguk céljaira használták fel.*¹³¹ – írta az oktatásügy időszerű kérdéseiről Jóború Magda.

Az idézett dokumentumok számos értékes következtetés levonását teszik lehetővé, melyek a Kádár-rendszer korai éveiben lefektetett, de a rendszer fennállásának egészét meghatározó ifjúságpolitikai célkitűzéseit, ateizmuson, valamint egyház-és vallásellenes nevelésen alapuló oktatás –és ifjúságpolitikai szemléletét világítják meg. Leszögezhető, hogy 1956-os forradalom leverését követően berendezkedő Kádár-féle kommunista diktatúra az ifjúság kommunista szellemben történő nevelését továbbra is kizárólagos jogának tekintette, nyilvánvaló téve, hogy semmifajta olyan egyéb értékrendet vagy tartalmat nem fog eltérni, mely a párt által megszabott és az állami oktatásban egyeduralmat élvező hivatalos ideológián kívül esik. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 26-án „Az időszerű kérdésekről és feladatokról” határozatot adott ki. Ennek ifjúságpolitikával és oktatásüggyel kapcsolatos részében döntöttek az úttörő-mozgalom újjászervezéséről, de elvi állásfoglalásként határozatban rögzítették, hogy „a párt politikai munkájának egyik központi kérdése ma és a jövőben még inkább, az ifjúság erkölcsi-politikai nevelésének és általában az ifjúság jelenéről és jövőjéről való gondoskodásnak a kérdése.”¹³²

A kérdés a megvalósítás mikéntjén volt. A Pedagógia Szemle már második számában interpretálta az MSZMP 1957 februárjában kiadott határozatának neveléstudomány szempontjából fontos állításait. E szerint a pedagógia, a neveléstudomány területén is „kétfrontos harcot” szükséges folytatni a szocializmus legfőbb belső ellenségeként meghatározott „dogmatikus irány” (azaz a Sztálin-i, keményvonalas kommunista politika) és a „revizionizmus”, azaz a „Nagy-Losonczy csoport” nevével fémjelzett politika között.¹³³ Miképpen az egyházpolitikára, úgy a Kádár-rendszer oktatáspolitikájára is igaz, hogy számos

¹³¹JÓBORÚ MAGDA, *Az oktatásügy időszerűkérdései*, Köznevelés, 12 (1957) 1, 4.

¹³² A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, Budapest, 1964, 37.

¹³³SÁSKA GÉZA, *A neveléstudományi elit viszonya a politikai marxizmushoz az ötvenes években.*(Németh András–Biró Zsuzsanna Hanna–Garai Irma szerk.), *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*, Budapest 2015, 198–199.

finomítás mellett ugyan, de módszerei és célkitűzései tekintetében a Rákosi-rendszer örököséként kategorizálható. A rendszer amellet, hogy megőrizte elődje korábbi oktatásügyi intézkedéseinek tartalmi és formai elemeit (iskolák államosítása, a vallásoktatás felváltása marxizmus-leninizmussal, 8 osztályos általános iskolai képzés), az oktatás legfontosabb feladataként a „szocialista embertípus” kialakítását jelölte meg.¹³⁴

A pesszimista hangvételű jelentések még 1958-ban is arról tanúskodtak, hogy a párt által elképzelt ifjúságpolitika megvalósítása az egyik legnehezebben végrehajtható feladatnak bizonyult, mellyel kapcsolatban a kommunista vezetés időről-időre nyomasztó kudarcokkal szembesült. *Az ellenforradalom utáni időszakban az ifjúsági politikában igen kevés gondot fordítottunk az athesita és antiklerikális propagandára. A KISZ létrejöttével sem változott lényegesen a helyzet. (...) Agitációs és propaganda munkánkban gyakorlatilag külön békét kötöttünk a klérussal, atheista és antiklerikális propagandánk sokáig szünetelt. A klerikális reakció elszemtelenedett és minden lehető módon igyekezett saját hasznára kiaknázni azt az eszmei zűrzavart, csalódottságot, tanácstalanságot, amely az ellenforradalom utáni időszakban az ifjúság igen jelentős tömegeit jellemezte.*¹³⁵

Az ifjúságpolitikai helyzetelemzések, értékelések egy részével kapcsolatban megállapítható, hogy céljuk alapvetően nem a valóságos helyzet elemző feltárása volt, hanem hangulatkeltés és riogató útján aktivizálni a magyar szabadságharc újbóli fellángolásától rettegető MSZMP megtorló-és elnyomó gépezetét. A sajtóban, de még az ifjúság körében kifejtett materialista propagandáról szóló belső jelentésekben is valóságos rémtörténetek keringtek arról, hogy az 1956-ban aktivizálódott „klerikális reakció” az „ellenforradalom” leverésének dacára is riasztó mértékben hat a magyar ifjúság körében. *„Nem egy helyen az atheista szülők gyermekeit – akik nem akartak hittanra járni – megverték, üldözték, és gúny tárgyává tették, sőt több helyen megkísérelték felakasztani őket. Ilyen előzmények és gyakorlat után tudták kimutatni, hogy a magyar tanuló ifjúságnak 80, egyes megyékben 90–95%-a igényli a hitoktatást.*¹³⁶ Egész más képet mutat a magyar hitoktatás korabeli helyzetéről Münnich Ferenc (a minisztertanács elnöke) a római katolikus püspöki kar közti 1958. július 23-án lezajlott találkozó, melynek célja az „egyházat érintő aktuális kérdések” egyeztetése volt. SALACZ GÁBOR közlése szerint Hamvas éppen arról panaszkodott, hogy radikálisan visszaesett a hittanra a járók száma,

¹³⁴NÉMETH ANDRÁS–BIRÓ ZSUSZANNA, *A magyar neveléstudomány diszciplína jellemzőinek és kognitív tartalmainak változásai a 20. század második felében*, Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában. (szerk. Németh András–Garai Imre–Szabó Zoltán András), Budapest 2016, 73–74.

¹³⁵MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor, *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között*. fol 1.

¹³⁶MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor, *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között*. fol 1.

melynek okaként az állami nyomásgyakorlást és a lelkiismereti szabadság semmibe vételét jelölte meg. „ (...) főleg a pedagógusok erőszakoskodása okozza ezt, akik fenyegetőznek, hogy a beírtak nem folytathatják tanulmányaikat, lerontják érdemjegyeiket, faggatják a gyerekeket, hogy hol dolgozik az apa, s olyan kijelentések hangzanak el, hogy aki az állam kenyerét eszi, köteles az állam materialista nézeteit vallani.”¹³⁷

A hittanoktatás,¹³⁸ mint az ifjúság kommunistaellenes és „reakciós” befolyásolásának eszköze a hatalmi érdekeket szolgáló sajtó célkeresztjébe került. SOMOGYVÁRI LAJOS *„Iskolai hitoktatás 1957-ben”* című tanulmányában hozzáértő alaposággal világítja meg a „klerikális reakció” és az iskolai hitoktatás között kényszerű okságot teremtő kommunista sajtóhadjárat jellegét és hangulatát, mely a hittanra járó vidéki ifjúságot a nem vallásos, vagy ateista családi háttérű gyermekekkel szembeni (természetesen a katolikus egyház által bujtogatott) agresszorként ábrázolta. Még az MSZMP központi lapja, a Népszabadság is a hittanórát nem látogató kommunista neveltetésű, mártír gyermekekről cikkezett, akiket ateista neveltetésük és ebből fakadó meggyőződésük miatt társaik gúnyolnak és kiközösítenek, fojtogatnak, szekrénybe zárnak, vagy a *„lábuknál fogva akasztanak fel”*, miként – azt „természetesen” –, az ellenforradalmároktól látták.¹³⁹ Figyelemreméltó, hogy az 1945 óta változó intenzitással, de mindvégig a kommunista diktatúra egyik lényegi vonását adó egyház és vallásüldözés változatlan jelenléte ellenére a hatalom olyan képet sugallt, mintha 1957–1958 folyamán minden éppen a valósággal ellentétes volna: a magyar társadalomban a kommunista és ateista meggyőződésű állampolgároknak van félnivalójuk, ők szenvedik el az egyház és a vallásos emberek terrorját, nem pedig fordítva.

Görög Tibor *„Az egyházak tevékenysége az ifjúság között”* című, 1958-ban írt helyzetértékelő beszámolójában a sajtóhadjárat hangulatkelte, ellenséges és túlzó jellegének megfelelően számolt be az egyház ifjúsági tevékenységéről. E szerint az egyházak *„1957 nyarán igen jelentős erőfeszítéseket tettek avégett, hogy minél több fiatal iratkozzák be hitoktatásra. Ez a tevékenység azt eredményezte, hogy az 1956/57-es oktatási évhez viszonyítva az 1958-as oktatási évben jelentősen növekedett a hitoktatásban résztvevő fiatalok száma, különösen a középiskolákban.”*¹⁴⁰ A hittan beiratkozásokról készült kimutatás szerint

¹³⁷SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*, München 1988. 171.

¹³⁸A vallásoktatás mikéntjéről az 21./1957. számú kormányrendelet rendelkezett, e szerint – pontosan mint 1956. október 23-a előtt – kizárólag fakultatív rendszerben, az iskola tantermeiben van lehetőség a hitoktatásra. Magyar Közlöny, 35. szám (1957. március 24.)

¹³⁹SOMOGYVÁRI Lajos: *Iskolai hitoktatás 1957-ben*. In: http://epa.oszk.hu/03300/03328/00006/pdf/EPA03328_szazadok_2016_6_1535-1562.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 09. 15. 14:01) 1544.

¹⁴⁰MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor: *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között*. fol. 2.

hitoktatásban résztvevő tanulók létszáma tekintetében radikális növekedés mutatható ki, mely természetesen arra vezethető vissza, hogy az egyházak (főképpen a katolikus egyház) kihasználta az 1956-os forradalom és az utána következő hatalmi instabilitásban rejlő lehetőségeket.

Adatok: 1955/56: ált. iskolák: 29,43%, középiskolák:0,76%

1956/57: ált. isk: 30,18% ,középsikolák: 0,35%

1957/58: ált. isk: 47,24%, középiskolák: 10,54%

A jelentés aggódva jegyezte meg: „*Figyelemre méltó, hogy emelkedett a hittanra járók között a munkásszármazású gyermekek aránya.*”¹⁴¹(Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy míg a jelentés néhány oldallal korábban hozzávetőleg adatközléssel, a magyar tanulóifjúság országos átlagban 80%-os, „egyes megyékben 90–95 százalékos részvételéről” beszélt a hitoktatásban, néhány oldallal később már századpontoságú, 47,24%-ra (általános iskolai viszonylat),10,54% -ra (középsikolai viszonylat) mérsékeli számait. Nem tudjuk, hogy a jelentés „szerzője” adatait milyen forrásbázisra alapozta, ahogy arra sem találunk logikus és érthető magyarázatot, hogy egy jelentésen belül hogyan és miért maradhettek egymástól ilyen nagy eltérést mutató számarányok. A legnagyobb jóindulat mellett sem lehet másra gondolni, minthogy a Görög Tibor ezúttal belekeveredett saját hazugságaiba.)

A jelentés az ifjúság köreiben ható „klerikális reakció” eredőjeként a széleskörű hitoktatás mellett az egyház egyéb, (szintén veszélyesnek ítélt „módszereit”) is megjelölte. E szerint a gyermekek befolyásolása szempontjából veszélyes a családlátogatás egyházi gyakorlata, mert „*államilag ellenőrizetlen*” és a papok „*bizalmas, cinkosi viszonyt fejlesztenek ki maguk és gyermekek között*”. Szintén nem tudni, milyen konkrét példára alapozva Görög általános jelenségként számol be arról is, hogy a fiatalság megnyerése érdekében a papok „*pénzt adnak a ministránsoknak.*”¹⁴²

A már ismertetett sajtóhadjárat alap gondolatához igazodva az ifjúság körében „*ellenforradalmi eszméket, szellemiséget*” élesztgető, tápláló egyházak (különösen a katolikus egyház) sztereotípiája jelen beszámolóban is kulcsmomentumként érvényesül. „*Egyes papok megnyilatkozásaikkal igyekeznek ébrentartani (sic!) a fiatalokban az úgynevezett „forradalmi harcok” romantikáját, illetve az ellenforradalom eszméit. Így pl. Budapest II. kerületében a Rét utca 3. sz. alatti kápolnában (Szabó Imre püspök), illetve a vezető lelkész (dr. Honti Jenő)*

¹⁴¹MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor, *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között.* fol. 2–3.

¹⁴²MNL OLM-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor, *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között.* fol. 2–4.

tudtával tartott az ifjúság részére lelkigyakorlatot Darlai Szabolcs (sic!)¹⁴³ volt szerzetes, aki ma sem világi pap. Beszédében az alábbiakat mondotta: „A krisztust (sic!) hívő fiatalok tábora felkelt, s elérte, hogy azoké lett a jövő, akik szabadok, jók, szeretetben és bátorságban élő erős emberek akarnak lenni. A vallásos ifjúságnak fel kell készülnie a küzdelemre, abban a szent elszántságban, ha kell, fiatal életüket feláldozzák szent eszméikért.” (...) „A fentiekhez hasonló eset dr. Albert István, piarista kápolna gondnoka 1957. június 8-án ezeket mondotta a szentlélek (sic!) eljövételéről prédikálva: „A szentlélek (sic!) ma is teremtett hősöket ebben a fiatalságban, amely itt van a templomban körülöttünk. Erre a fiatalságra büszkén és boldogon nézhet az ország. Ezek a fiatalok szépek, erősek, szellemileg is nagyszerűek!”¹⁴⁴ A Barlay Szabolcs Ödön által tartott szentbeszéd kapcsán – áthallásokkal – valóban lehetett némi rendszerellenes állásfoglalásra bukkanni, hiszen a vallásos ifjúság küzdelemre buzdítása akár a kommunista rendszer elleni harcra buzdításaként is értelmezhető. Dr. Albert István piarista szerzetes szentbeszédében „szép, erős, szellemileg is nagyszerű” hősies fiatalságról prédikált. Kár, hogy a jelentés szerzője nem fejtette ki, hogy e jelzők miképpen illeszthetőek be a tárgyalt „ellenforradalmi bujtogatás” kategóriájába, valamint arra sem világított rá, hogy az általa kiszolgált kommunista rendszer milyen ifjúságot szeretne, ha a „szépet, erőset és szellemileg is nagyszerűt” kifogásolja. Két katolikus szentbeszédnek ilyen pontos idézése taxatív bizonyítéka annak, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal besúgói „dolgoztak” a templomok falai között is, egyházellenes intézkedéseik igazolása céljából gyűjtötték, regisztrálták a rendszernek nem tetsző papok, lelkészek névsorát.

A jelentés záró részében Görög Tibor beszámolt azon tapasztalatairól is, mely szerint a „klerikális reakció” széles körben akadályozza az ifjúságot szocialista elvek mentén egybefogó tömegszervezet, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) társadalmi beágyazódását is. „Több tény arra mutat, hogy a klerikális reakció céltudatos tevékenységet folytat a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség szervezeti és a KISZ tagjai ellen. Így pl. Szabolcs megyében több községben megtapasztalhattuk, hogy a papok a templomban kiátkozzák a KISZ tagjait és igyekeznek a községben hangulatot kelteni a kiszisták ellen.” Ugyanitt: „Horváth István

¹⁴³Valójában a jelentés Barlay Szabolcs Ödön (1919–2018) ciszterci szerzetesre vonatkozik, aki Tabódy Istvánhoz hasonlóan a fiatalok keresztény szellemiségű nevelésére, valamint a kor ateista propagandájának semlegesítésére különösen nagy hangsúlyt fektetett, ami miatt az ország valamennyi iskolájából kitiltották, és „államellenes összeesküvés” miatt több évet ült a diktatúra börtöneiben. Szabadulása után papi működésében is akadályozták. Vö.: LEZSÁK SÁNDOR, a Mindszenty Társaság ügyvezető elnökének beszéde (2017. október 31.) [http://www.lezsaksandor.hu/index.php?id=lezsak-sandor-akit-mindszenty-biboros-szentelt-pappa\(Utolsó\)letöltés:2019.12.17.14:30](http://www.lezsaksandor.hu/index.php?id=lezsak-sandor-akit-mindszenty-biboros-szentelt-pappa(Utolsó)letöltés:2019.12.17.14:30) Az AEH jelentésekben sok esetben találkozni ilyen és hasonló elírásokkal, tévesztésekkel, ami a jelentő egyházpolitikai felkészületlenségét egyértelműen tükrözi.

¹⁴⁴MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor, *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között.* fol. 4–5.

vasasszonyfalvi plébános állandóan arról beszél és prédikál, hogy a KISZ erkölcstelenségre nevel, züllesztzi az ifjúságot, stb. (...) Székely Artúr plébános Boncodföldén (Zala megye) amikor megtudta, hogy a községben ifjúsági szervezetet akarnak létrehozni – gyorsan egyházi dalárdát hozott létre, ahová lassan, módszeresen átcsalogatta községi ifjúsági szervezet tagjait is. Az ifjúsági szervezet rövidesen fel is oszlott. Hasonló példakkal országszerte lehet találkozni.”¹⁴⁵

Megállapítható, hogy a pártállam egyház és ifjúság viszonyrendszerében meglehetősen pesszimista, bizonyos tekintetben kudarcos és kétségbeesett képet rajzolt meg az 1957–1958-as évek tapasztalatai alapján. Valószínűsíthetően a hisztérikus hangvételű sajtóhadjárat és az előbbiekben elemzett hasonló tónusú értékelő beszámoló egyfajta „vészharang” funkciót töltöttek be, melynek fő célja az volt, hogy nagyobb határfokra kapcsolja az újjászervezett kommunista politikai rendszer egyház–és vallásellenes gépezetét. A hatalom a sajtón keresztül üzent a magyar társadalomnak, hogy senki nem akadályozhatja meg őket az ifjúság totális (egyház és vallásmentes) tudati befolyásolásáról alkotott terveikben. A nem publikus, belső beszámoló pedig pesszimista hangvételével, túlzó megállapításaival az állami apparátust sarkallta sürgős és hatékony intézkedésekre. *A KISZ I. Országos Értekezlete után bizonyos mértékig felélénkült az ifjúság közötti atheista és antiklerikális propaganda. (...) a KISZ Központi Bizottságának Agit-Prop Osztálya az utóbbi hónapokban több kiadványban foglalkozott a vallással, illetve a materialista világnézet formálásával kapcsolatos kérdésekkel. (...) Az említett eredmények ellenére az ifjúság közötti antiklerikális athesita propaganda elég vérszegény és hiányos volt, nem felelt meg az időszerű követelményeknek, és lényegében nem ellensúlyozta a klerikális reakció ifjúság közötti tevékenységének hatását.”¹⁴⁶* –zárta sorait Görög Tibor jelentése.

Változást csak a már sokat idézett MSZMP KB 1958-as határozata hozott, mely szilárd mederbe terelve, stabil irányt adott a kádári egyházpolitikának. (Természetesen az ifjúságpolitikát is érintve). A papok, lelkészek megfigyelése, vegzálása, a vallásos szülőkre, valamint a vallásos nevelésben részesülő gyermekek megkülönböztetése magától értetődően nem ért véget, de a központi szándék centrumába a nevelés, a meggyőzés, a már jól ismert „világnézeti harc” elsődlegessége került. A püspöki kar tagjai közül egyedül Grósz érsek volt az, aki még az Állami Egyházügyi Hivatal felé is nyíltan merete bírálni, hogy – különösképpen

¹⁴⁵MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor, *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között.* fol. 5.

¹⁴⁶MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/2. Görög Tibor: *Az egyházak tevékenysége az ifjúság között.* fol. 7.

az ifjúságpolitika területén – a hatalom nyíltan ateista és egyházellenes indoktrinációt¹⁴⁷ folytatott. Az idős érsek természetesen kísérletet tett arra, hogy a kritikát úgy fogalmazza meg, mintha annak megfogadása növelné a „szocializmus közös építésének ügyét”. „Szerintem és szerintünk a szocializmus építése sokkal ütemesebben menne előre, a gazdasági építés sokkal eredményesebb volna, ha önök nem folytatnának ideológiai harcot. A munkások, a parasztok, az értelmiségiek nagyobb szívvvel végeznék munkájukat, és különösen az ifjúság nevelésében nem volnának ilyen problémáik, nem kellene harcot folytatni a huliganizmus ellen, ha e tekintetben többet adnának az egyház tanításaira.”¹⁴⁸ A beszélgetésről Szakács Gyula, a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Egyházügyi főelőadója készített feljegyzést.

Az Állami Egyházügyi hivatal 1962–1963-as tanév hittanbeíratásairól kapcsolatban az alábbi számokat közölte: általános iskola (19,3%), középiskola (0,05%). Az elemzés szerint e számok 3,1%-os csökkenést mutatnak az 1961–1962-es tanévhez képest – ekkor általános iskolai viszonylatban 22,43%, középiskolai viszonylatban 0,13% – volt a hitoktatáson részt vevő tanulók száma. (Azt, hogy a jelentés kimutatásait milyen kutatások alapján születő adatokra alapozza, sajnos itt sem tudjuk meg. Feltételezhetjük, hogy az adatok az Állami Egyházügyi Hivatal jelentési kötelezettséggel bíró megyei megbízottjai által beküldött kimutatások alapján kerültek megállapításra, a módszertanra azonban a jelentés utalást sem tett.¹⁴⁹ Mindenképpen érdemes a jelentés hangvételét és értékelő gondolatait összehasonlítani az 1957–1958-as tanév előbbieken idézett pesszimista hangvételű, a kellő megalapozottságú „ifjúsági propaganda” hiányát feltáró jelentéseivel. Az 1962–1963-as tanévre a magyar ifjúság ateista irányultságú befolyásolását szolgáló állami propaganda kétségkívül jelentős hatékonyságnövekedésen ment keresztül. „Az eddigi értesüléseink és tapasztalataink szerint a csökkenés első sorban azért következett be, mert a párt, állami és tömegszervezetek az elmúlt évek során jól megalapozott felvilágosító munkájukat az idén általában tovább folytatták. Pártvezetőségi üléseken, taggyűléseken és más értekezleteken

¹⁴⁷Indoktrináció: „Az indoktrináció egy tanítás (doktrína, nézetrendszer, igazságrendszer) bevésését, besúlykolását, elfogadtatását jelenti. A politikai indoktrináció olyan nevelés, amelynek során tanítást, ideológiát fogadtatnak el a politikai közösség új tagjával.” Vö.: KOZMA TAMÁS, *Bevezetés a nevelésszociológiába*, Budapest 1991, 119.

¹⁴⁸MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1960./5. Őrzési Egység, Szakács Gyula, *Feljegyzés a Grósz József kalocsai érsekkel folytatott legutóbbi beszélgetésről. (Kecskemét, 1960. február 8.)* fol. 3.

¹⁴⁹Ezt a jelentést tevő Czár Lajos, AEH munkatárs is alátámasztotta beszámolójában: „A megyei megbízottak „K” telefonon gyorsjelentést adnak június 29-ig, írásbeli jelentés pedig július 9-ig. Czár Lajos, *Az 1962/1963. iskolai évre történő hittanbeíratások előkészületeiről*, MNL OL XIX-21-d (AEH TÜK Iratok) 14. doboz, 003-1/1962. fol. 1.

foglalkoztak a hittanra való beiratkozás kérdésével. Így aztán csak nagyon kevés párttag szülő íratta be hittanra a gyerekeit.”¹⁵⁰

Kétségtelen, hogy az 1957 és az 1962 közötti időszakban a „materialista és ateista” propaganda „ifjúság-specifikus” divíziója szervezettségi és tartalmi szempontból egyaránt a pártállami céloknak, elvárásoknak megfelelően „fejlődött”. Azt a tényt azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az előbbieken idézett „gyors-jelentést” Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának címezték, melynek következtében nyilvánvaló, hogy a jelentés pozitív hangulatú tartalmát illetően a jelentéstevő Pratner József AEH-elnök részéről a legfelsőbb pártköröknek való megfelelési vágy is szerepet játszott. Jóval realiztikusabb képet fest az ateista ifjúságpolitikáról a *„Javaslatok a Varsói Értekezlethez”* címmel ellátott dokumentum, amely a szocialista Magyarország ateista egyházpolitikájáról az értekezletre készülő AEH hivatalnokok számára összeállított, belső használatra szánt háttéranyag. *„Az ideológiai harc területén igen fontos helyet foglal el a pedagógusok ügye. Az egyházak, különösen a katolikus egyház újra és újra akciót indít a pedagógusok „lelkiismereti és vallásszabadságáért”. Minden igyekezetükkel arra törekszenek, hogy a pedagógusokat a maguk oldalán tartsák meg, de legalábbis „semlegesítsék” az ideológiai harcban. (...) A pedagógusokkal kapcsolatos egyházi törekvések is azt bizonyítják, hogy az egyházak rendkívül nagy súlyt helyeznek az ifjúság ideológiai befolyásolására. Különösen amióta az iskolai hitoktatás százalékaránya csökkent és továbbra is csökkenő tendenciát mutat, erősen megnőtt az iskolán kívüli illegális és fél legális tevékenység. (...) Vigyázni kell arra is, hogy az iskolai hitoktatás százalékos kimutatása ne szolgáltatson téves következtetésekre alapot. Az egyházaknak az ifjúság felé érvényesülő befolyása sokkal nagyobb, mint amit az iskolai hitoktatásra jelentkezők százaléka (34,5) mutat.(...) Az a tapasztalat, hogy azokon a helyeken, ahol lényegesen csökkent a hittanra beiratkozottak és járók száma, növekedett az egyéb vallásos megnyilvánulásokon résztvevő fiatalok száma. (katekézis-félórák, bérmálások, konfirmációs előkészítők.)¹⁵¹*

A „szocialista nevelés” ideológiájának, módszereinek és céljainak megismertetését, valamint a pedagógus-társadalomban való elmélyítését szolgálta valamennyi neveléstudományi szaklap, mely a Kádár-rendszerben megjelent. (Köznevelés, Magyar Pedagógia (1961-től), Pedagógia Szemle, A Tanító Munkája- A Tanító, Óvodai Nevelés, Úttörővezető, Család és

¹⁵⁰MNL OL XIX-21-d (AEH TÜK Iratok) 14. doboz. 003-2/1962. Pratner József, *Gyors-jelentés az 1962–63-as évi hittanbeiratásokról.*(Kádár János, *MSZMP első titkár számára*) fol. 1–2.

¹⁵¹MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0031-1/1959.*Javaslat a varsói értekezlet anyagához.* fol. 14.

Iskola, Gyermeinkünk.¹⁵² Megjegyezzük, hogy az „Ifjú Kommunista” névre keresztelt, kifejezetten KISZ vezetőknek szóló folyóirat is kiemelten kezelte a fiatalok vallásossága elleni harcot. Egyház-és vallásellenes cikkeik, tanulmányaik teljes mértékben követték a jól ismert kommunista ideológiai és propaganda célzatú újságok, folyóiratok, kiadványok tematikáját. A vallás és egyházellenesség e folyóiratban kevésbé a „történelminek” és „tudományosnak” szánt áttekintésekkel, sokkal inkább a fiatalok körében hatékonyabbnak vélt gúny és cinizmus eszközeivel élt. A stílust és a hangvételt leginkább a bulváros szóval lehetne jellemezni, melynek célja az volt, hogy a vallásos szemléletet, értékrendet korszerűtlennek, elmaradottnak, babonásan primitívnek fessék le a fiatalok előtt. „„Giuseppe del Monte milánói gyógyszerész máglyát rakott a lakásában, feleségét levetkőztette és hozzálátott, hogy máglyára vesse. „Úgy halsz meg, mint Szent Johanna” (...) A gyógyszerészről, akinek lakásán egyébként szentképek tömegét találták, aztán megállapították, hogy beleőrült a vallásosságba.”¹⁵³ További hasonló profillal bíró kiadványnak tekinthető a „Fiatalok kérdezik” elnevezésű, mindössze két évfolyamat (1957–1958) megért propaganda-kiadvány, mely a KISZ Országos Szervező Bizottsága alá tartozó Agitációs és Propaganda Osztály gondozásában jelent meg. E kiadvány szintén a KISZ vezetői és aktivistái számára tartalmazott a „szocialista világnézettel” kapcsolatos útmutató háttéranyagokat, de kidolgozottsága és „propaganda-értéke” nem hasonlítható az „Ifjú Kommunista”hoz, többnyire a Kádár-rendszer első éveinek közkeletű politikaelméleti kérdéseit („Kinek „használt” az ellenforradalom?”¹⁵⁴ „Mi a dogmatizmus?”¹⁵⁵ járta körül, még a kommunista frazeológiához mérten is száraz és didaktikus stílusban.¹⁵⁵

A pedagógusok megfelelő „ideológiai képzettségének” kérdése a neveléstudományi szaklapokban is fontos helyet kapott. A rögzített elvárások szerint az iskola falai között zajló „szocialista nevelésen” túl a pedagógusra lényegében összekötő szerep hárul a jövő „szocialista embereszmény” műhelyét szimbolizáló állami oktatás és az „ideológiailag” képzésre szoruló szülők között. Ágoston György¹⁵⁶, a Kádár-korszak legismertebb marxista neveléstudományi szakembere meggyőződéses kommunistaként azt az álláspontot képviselte, hogy az állam alkalmazásában álló pedagógustól a hatalmat birtokló politikai erő magától értetődő módon várhatja el azt, hogy hatalom által megkívánt meggyőződést, értékrendet képviselje. „*Feltehető*

¹⁵²Vö.: DARVAI TIBOR, *Oktatáspolitikai és a Tanító című folyóirat a hatvanas években Magyarországon*. (Phd értekezés, Pécsi tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom, Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs, 2017)

¹⁵³Ifjú Kommunista, 5 (1961),31.(1961. november 11)

¹⁵⁴Fiatalok Kérdezik, 4. szám, 12–18.

¹⁵⁵Fiatalok Kérdezik, 10. szám, 10–15.

¹⁵⁶Ágoston György (1920–2012): pedagógus, egyetemi tanár, marxista meggyőződésű oktatás és neveléstudományi szakember. A Kádár-rendszerben munkái alapműveknek számítottak a szocialista nevelés tartalmát és módszertanát illetően. Vö.: FALUS ISTVÁN, *Ágoston György nekrológia*, Neveléstudományi Szemle

a kérdés, jogosan kívánja-e meg államunk a kommunista világnézetű meggyőződést pedagógusainktól? E kérdésre adandó válaszunkat azzal a megjegyzéssel kezdjük, hogy minden társadalmi rendszer a maga érdekeinek megfelelő világnézetet, meggyőződést kívánt meg és kíván meg ma is pedagógusaitól. Nincs olyan társadalmi rend, olyan állam, amely eltűrné, hogy iskoláiban a neki nem megfelelő világnézetű pedagógusok tanítsák, neveljék az ifjúságot.”¹⁵⁷

Ez a kijelentés főképpen annak fényében ellentmondásos, hogy az ellenségként kezelt „imperialista országok” (főképpen az NSZK, vagy korabeli közkeletű használatban „Nyugat-Németország) viszonylatában a marxista ideológusok folyamatosan az egyház és az állam, az egyház és a politikai hatalom összefonódását, érdekközösségét ostorozták. Egyház és vallásellenes cikkek, tanulmányok százaiban szóttek végletekig eltúlzott propagandát a köré, hogy „nyugaton” a szovjet-barát, baloldali meggyőződésű értelmiségieket (így a tanárokat is) vegzálják és üldözik. Ágoston György szerint ez mégsem akkora baj, főképpen, ha mindez itthon, a kommunista hatalom részéről történik.

Az „egyházi befolyás visszaszorítását” szolgálta a szocialista neveléstudományban rendkívül preferált családlátogatás is. A családlátogatás pedagógiai módszerét jelentő alapvető felfogás az Ágoston György által elvárt, „ideológiai elkötelezettség” meglétéből indult ki. „Családlátogatásoknál gyakran felvetődik az erkölcsi nevelés problémája. Sok szülő állítja, hogy a gyermek azért rossz, mert nem kap erkölcsi, azaz valláserkölcsi nevelést. Nagyon fontos, hogy ilyenkor az osztályfőnök az iskolai nevelőmunkából elmondjon olyan konkrét eseteket, példákat, ami az iskolai erkölcsi nevelést bizonyítja. (...) Az ilyen példák elmondásával, továbbá a most megindult erkölcsi oktatás megvilágításával legtöbbször megnyugtathatjuk a szülőket afelől, hogy az iskolában igenis folyik erkölcsi nevelés, mégpedig kommunista erkölcsi nevelés.”¹⁵⁸

A papok és lelkészek ifjúsággal kapcsolatos tevékenysége még az úgynevezett békepapi vonal jól sikerült restaurációját követően is az ateista meggyőződésű ifjúságért küzdő pártállam érdeklődésének homlokterében állt. Az egyház és vallásüldözés csúcsszerveként funkcionáló Állami Egyházügyi Hivatal két tevékenységi kört jelölt ki az ifjúság körében tapasztalható „egyházi befolyás” visszaszorítását illetően: a legális hittanórákon kívüli egyházi foglalkozások, közösségi tevékenységek beszüntetését, és az ifjúsági közösség számára példaképet, tekintélypontot adó papok és lelkészek lejáratását. „A papoknak az ifjúsággal való

¹⁵⁷ÁGOSTON GYÖRGY, *Jegyzetek a világnézetéről. A pedagógus világnézeti meggyőződése: a világnézeti nevelés döntő tényezője*, Köznevelés – A Művelődésügyi Minisztérium Folyóirata 15 (1959) 1, 5.

¹⁵⁸KOMLÓSI SÁNDOR, *Az osztályfőnök munkája a családdal*, Pedagógiai Szemle–A Pedagógiai Tudományos Intézet folyóirata 7 (1957) 6, 8.

foglalkozásáról szeretnék beszélni. Ez a kérdés nagyon fontos a papok között, mert a klasszikusok megfogalmazása szerint akié az ifjúság, azé a jövő. Vannak még mindig olyan lehetőségek az egyházaknak, amelyek legálisak, de használnak illegális, meg nem engedett módszereket is. Ha megnézzük a hitoktatással kapcsolatos helyzetet, azt láthatjuk, hogy állandó csökkenő tendenciát mutat. Az 1961./1962. oktatási évben a hitoktatásra beíratottak száma 22,43%-ra csökkent.(...) Az egyházon belül komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy valamilyen formában megoldják az ifjúsággal való foglalkozást. Mindinkább előtérbe helyezik a katekézis félórákat, mint olyan lehetőségeket, ahol illegális úton, a templomban foglalkozhatnak az ifjúsággal, és illegális lehetőségek is vannak. (...) A plébániákra való feljárással kapcsolatosan olyan tapasztalataink vannak, hogy több esetben homoszexuális visszaélések történtek. Az ilyen tényeket az ateista propagandában jól fel lehet használni. Ezzel segíteni tudjuk a pártszervezetek munkáját. A szülők között le kell leplezni az ilyen meg nem engedett módszereket.”¹⁵⁹

A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1961. március 15-én tartott tanácskozásán püspökkari nyilatkozatban határolódott el azoktól a papoktól és szerzetesektől, akik az úgynevezett államellenes szervezkedésben részt vettek. A nyilatkozat kihangsúlyozta, hogy az 1950-es megállapodást betartja. *„A Magyar Katolikus Püspöki Kar úgy magát, mint hazáját becsületesen szolgáló, törvényeit tiszteletben tartó katolikus papságot elhatárolni kívánja az ilyen felelőtlen egyházi személyek cselekményeitől és bízik abban, hogy a jövőben ki-ki a maga területén elő fogja mozdítani a magyar állam és a katolikus egyház között kialakult jó viszonyt. A Püspöki Kar megkívánja, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között kötött megállapodást minden egyházi személy és alkalmazott megtartsa.”¹⁶⁰*

Az elhatárolódást az Állami Egyházügyi Hivatal így kommentálta: *„A Római Katolikus Püspöki Kar 1961 márciusában kiadott körlevelében elhatárolta magát az államellenes szervezkedésben résztvevő papoktól. Elítélte magatartásukat és egyházfegyelmi eljárást helyezett kilátásba velük szembe. Az e körlevélben foglaltakra, valamint az állam és egyház között létrejött megállapodásra való hivatkozásunkra került sor legutóbb a Püspöki Kar 9 tagja részéről olyan papi személyek egyházi felelősségre vonására, akik államellenes szervezkedésben vettek részt, vagy homoszexuális bűncselekményt követtek el. Ezek hosszabb-rövidebb ideig letartóztatásban voltak, de már előzőleg szabadlábra kerültek. Az akció ez*

¹⁵⁹MNL OL XIX-21-d (AEH TÜK Iratok) 15. doboz, 0010-1/1962 Jegyzőkönyv az Állami Egyházügyi hivatal 1962. január 10-i országos értekezletéről. fol. 34.

¹⁶⁰A Püspökkari nyilatkozat teljes szövegét lásd: BALOGH MARGIT (szerk.) *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között II.*, Budapest 2008,1073.

*alkalommal 49 római katolikus papi személyt érintett.*¹⁶¹ A püspökkari nyilatkozat közreadását egyértelműen az indokolta, hogy 1961-ben a Belügyminisztérium egy úgynevezett „klerikális összeesküvést” leplezett le, melynek során kifejezetten olyan, a kommunista diktatúrával szembehelyezkedő egyházi és világi személyeket letartóztatására került sor, akik a szocializmust támogató békepapsággal ellentétben az ifjúsággal kapcsolatos lelki gondozás területén bátran rámutattak a kommunista politikai rendszer emberiség-ellenes bűneire és a marxista-leninista ideológia egyház és vallásellenes szellemiségére, célkitűzéseire. Több katolikus világi személy mellett az úgynevezett „összeesküvésben” részt vettek olyan egyházi személyek, akiket a modern egyháztörténet a kommunista egyházüldözés mártírjaként és a keresztény ellenállás közismert, ikonikus alakjaként tart számon (Tabódy István római katolikus pap, Barlay Ödön, ciszterci szerzetes, Lénárd Ödön piarista szerzetes, aki csak 1977-ben szabadult a Kádár-rendszer börtönéből.)¹⁶² „A Belügyminisztérium szervei 1961 évben számoltak fel egy viszonylag széleskörű klerikális, államellenes szervezkedést, mely célul tűzte ki a Magyar Népköztársaság belső rendjének megváltoztatását és a helyébe egy burzsoá társadalmi rend létrehozását. A szervezkedés közvetlen célja: egy megbízható katolikus káderbázis kinevelése szervezeti és ideológiai összefogása jövőendő „feladataikra” való felkészítése volt.”¹⁶³ „Bűnük” mindösszesen abban merült ki, hogy lelki gondozó tevékenységüket a békepapi szervilizmustól elhatárolva, elsősorban az ifjúság körében végezték. A Hollós Ervin által Pratner Józsefnek adresszált tájékoztatóban a következő áll: „A szervezkedés vezetői rendszeresen beszéltek a fiatalok előtt arról, hogy katolikus fiatalok nem támogathatják a szocialista ifjúsági szervezeteket, hogy becsületes ember nem léphet be a KISZ-be.”¹⁶⁴ A tájékoztató továbbá kiemelte azt is, hogy az „összeesküvés” a katolikus egyházon belül elszigetelt maradt. Ez a megállapítás hű lenyomata annak, hogy 1961-re a Magyar Katolikus Egyház fősodráát az állam által „nemkívánatosnak” vagy „reakciónak” bélyegzett főpapi személyektől „megtisztított” és teljes állami kontroll alatt tartott püspöki-kar, valamint az egyházi kereteken belül a diktatúra elvárásainak megfelelően működő, restaurált békepapság alkotta. Ezt bizonyítja az előbbieken idézett püspökkari nyilatkozat, melyről a Hollós-féle jelentés az alábbi módon tett említést. „A szervezkedés a katolikus egyházon belül is elszigetelt

¹⁶¹MNL OL XIX-21-d (AEH TÜK Iratok) 14. doboz, 002/1/1962. *Jelentés az államellenes szervezkedésben és a homoszexuális bűncselekmények elkövetésében részt vett római katolikus papokról.*

¹⁶² Ezekről az ügyekről lásd bővebben: WIRTHNÉ DIERA BERNADETT, *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban–Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése.* .Phd értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015.

¹⁶³MNL OL XIX-21-A-D (AEH-TÜK Iratok), 15. doboz. Hollós Ervin, *Tájékoztató egyházi személyek letartóztatásáról.*0017/1, fol. 1.

¹⁶⁴MNL OL XIX-21-d (AEH TÜK Iratok),15. doboz, 0017/ 1. Hollós Ervin, *Tájékoztató egyházi személyek letartóztatásáról,* fol.11.

maradt, mivel a katolikus papság jelentős része a szocializmus építését támogatja és a világbéke ügye mellett áll ki. A római katolikus papságnak egy jelentős része szemben áll azokkal a reakciós papokkal, s elítéli azok tevékenységét, akik a vallás álarcába bújva aknamunkát kezdeményeznek, illetve végeznek. A szervezkedés reakciós egyházi vezetőinek kártékony tevékenységét a katolikus egyház felső vezetői, a püspöki kar is egyöntetűen elítélte és közös körlevélben, mint az egyház tekintélyét csorbító elemeket bélyegezte meg.”¹⁶⁵

C) A kollektivizálás következtében kialakuló társadalmi változások hatásai az ifjúság valláshoz és egyházakhoz való viszonyára és az egyházpolitikára

Korábbiakban már értekeztünk arról, hogy a kommunista diktatúra főképpen a vidéki, hagyományos magyar paraszti létforma szerint élő társadalmi réteg tekintetében értékelte leginkább lassúnak és nehézségekbe ütközőnek a vallásos lelkület, a keresztény lelkiség és értékrend, valamint a vallást közvetítő történelmi egyházakhoz fűződő pozitív tartalmú közösségi magatartás lecsökkentését. A mezőgazdaság szovjet típusú átalakítása („Téeszésítés”) második és egyben utolsó hulláma 1958–1961 között – tehát a Kádár-i megtorlás éveiben – zajlott le az országban, és az egész szempontjából elhanyagolható kivételeket leszámítva megvalósultak a diktatúra céljai. *AZ MSZMP Központi Bizottsága 1958 decemberében tartott ülésén közleményben határozott „a párt agrárpolitikájával kapcsolatos egyes kérdésekről és a termelőségvetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről” címmel, mely az agrárium ekkor még magántulajdonban álló részének államosítását és kollektivizálás befejezését tűzte ki célul. „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1958 decemberi ülése beható vita után határozatot fogadott el a párt agrárpolitikájával kapcsolatos egyes kérdésekről és a termelőségvetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről. A Központi Bizottság megállapította, hogy 1956. november 4-e óta hozott, a mezőgazdaságra vonatkozó párt- és kormányhatározatok, valamint intézkedések helyesek voltak, és számos területen kedvező hatásuk volt. (...) A Központi Bizottság véleménye szerint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemét gyorsítani kell.”¹⁶⁶*

¹⁶⁵MNL OL XIX-21-d (AEH TÜK Iratok),15. doboz, 0017/ 1. Hollós Ervin, *Tájékoztató egyházi személyek letartóztatásáról*, fol.14.

¹⁶⁶Közlemény az MSZMP Központi Bizottsága 1958 decemberi ülésének határozatairól, *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*. Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, Budapest 1956–1964, 267. (A teljes közlemény 267–278. oldal között olvasható.)

Az ütemgyorsítás következtében az MSZMP KB adatközlése szerint 1960 februárjára már az ország szántóterületeinek 70%-a, mintegy 5,2 millió kat. hold tartozott az állami gazdaságokhoz és a termelőszövetkezetekhez,¹⁶⁷ mely arány 1960 októberére elérte a 75%-ot.¹⁶⁸ Az MSZMP KB már 1960 februárjában megállapította, hogy „*a szocialista tulajdon a mezőgazdaságunkban is túlsúlyra jutott*”, az állami kézbe kerülő földterületek aránya 1961 februárjára 90%-ra növekedett, amit a kommunista diktatúra a TSZ-rendszer győzelmeként, a magyar vidék életében lezajlott „forradalmi átalakulásként” értékelt. „*A dolgozó parasztság szövetkezetekbe tömörülése biztosítja az új, egységes szocialista parasztsztyá kialakulását. De már most megerősödött és magasabb szintre emelkedett a munkás–paraszt szövetség, amelynek tartalma és célja a néphatalom védelmén túlmenően a szocializmus felépítése. Nagy lépés ez előre a szilárd, egységes szocialista társadalom megteremtésében.*”¹⁶⁹

A kollektivizálás végzetes hatást gyakorolt a vidéki, falusi közegben élő magyarság hagyományos, paraszti létformájára. HORVÁTH SÁNDOR e témára vonatkozó tanulmányában nagy pontossággal állapítja meg, hogy a „történelmi parasztság” eltűnése ekkorra már egész Európát érintő tendencia volt, de ennek folyamatát a kollektivizálás jelentősen felgyorsította.¹⁷⁰ Ugyenezen tanulmány kulcsfontosságú megállapítása az is, hogy a kollektivizálás nem csupán a diktatúra gazdasági érdekeit, hanem a „szocialista életmóddal” hagyományosan szembenálló, többségében hagyománytisztelő és vallásos társadalmi réteg elerőtlenítését ugyanúgy szolgálta. Rendkívül találó HORVÁTH SÁNDOR ezzel kapcsolatos megállapítása: „*A harc nem csupán a gabonáért folyt, hanem az emberek lelkéért és gondolkodásuk átalakításért.*”¹⁷¹ Adalékként jegyezzük meg, hogy a „harc” nem zajlott olyan zökkenőmentesen, mint ahogy arról a kommunista propagandára jellemző győzelemittas hangon az MSZMP Központi Bizottsága „egységes parasztsztyát” magasabb szintre emelkedett „munkás-paraszt szövetséget” emlegetve beszámolt, s bár a hivatalos propaganda gondosan agyonhallgatta, a kollektivizálás és a hagyományos paraszti létforma gyökeres felszámolására irányuló szándék sok helyütt kemény ellenállásba ütközött.¹⁷² Azzal, hogy a mezőgazdaság radikális átalakítása egyben a

¹⁶⁷AZ MSZMP Központi Bizottságának közleménye a termelőszövetkezeti Mozgalom fejlődéséről és a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. (1961. február 12.) ugyanott, 411–426.

¹⁶⁸AZ MSZMP Központi Bizottságának határozata a Termelőszövetkezeti Mozgalom helyzetéről és továbbfejlesztéséről. (1960. október 29.) ugyanott, 46–471.

¹⁶⁹AZ MSZMP Központi Bizottságának közleménye: A mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. (1961. február 17.) ugyanott, 475. (A teljes közlemény a 474–478. oldal között olvasható.)

¹⁷⁰HORVÁTH SÁNDOR, Az erőszak államosítása és a kollektivizálás-kutatási problémák és keretek. 13. HORVÁTH SÁNDOR – Ö. KOVÁCS JÓZSEF, Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest 2015, 9 – 29.

¹⁷¹HORVÁTH SÁNDOR: i.m, 26.

¹⁷²Erre vonatkozóan lásd: FARKAS GYÖNGYI, Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon (1951–1961), Budapest, 2016. Valamint: VARGA ZSUZSANNA, Paraszti ellenállás és

hagyományos paraszti létforma megbontását is jelenti, természetesen az egyház és vallásellenes propagandáért felelős erők is teljes mértékben tisztában voltak. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1961-62 folyamán az egyházak magatartására irányuló felmérést végeztetett. *„A mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a termelőszövetkezetek megszilárdításával kapcsolatban az egyházak tevékenységének jobb megismerése céljából országos felmérést végeztünk. 750 megyei, járási és községi párt, illetve társadalmi szerveknél dolgozó elvtárs mintegy 150 községben gyűjtött tapasztalatokat. Az Állami Egyházügyi Hivatal központi és vidéki munkatársai is résztvettek (sic!) e felmérő munkában.”*¹⁷³ A jelentés rögzíti, hogy az egyházak és a papok, lelkészek részéről nem tapasztaltak komoly akadályt jelentő magatartást, a diktatúra által – a korszak egyik legjellemzőbb egyházpolitikai szóhasználatával – „haladó papokként” kategorizált egyháziak többségében segítették is a kollektivizálást. A katolikus egyház főpapjai közül a jelentés külön kiemeli Kovács Vince váci segédpüspököt, apostoli kormányzót, aki *„felkérés nélkül beszédeiben arra buzdította papjait, hogy segítség elő a termelőszövetkezetek megszervezését, mert ő maga is ebben látja a parasztság boldogulásának útját.”*¹⁷⁴ A jelentésben ismételten előkerül az a visszatérő probléma, mely szerint az egyházak többségében támogató attitűdjének valós célja az, hogy a kommunista rendszernek tett pozitív gesztusok által gyengítsék az ellenük irányuló ellenséges állami politikát, és társadalmi befolyásukat a rendszer adta keretek között is érvényesítsék. *„A haladó papok többsége, mikor a társadalmi fejlődés hatására őszintén törekszenek a szocialista társadalmi forma elfogadására, ugyanakkor természetesen mindent megtesznek azért, hogy megteremtsék a „szocializmus egyházát.” Az egyházak józan, reálpolitikát folytató körei a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kialakult új helyzetben még fokozottabban keresik az egyházak helyét a megváltozott társadalmi körülmények között.”*¹⁷⁵

Mindezek ellenére is az Állami Egyházügyi Hivatal javaslata a mezőgazdaság átszervezésével járó egyházpolitikát illetően arra irányult, hogy a vidéki párt és tanácsszerveknek nem szabad veszni hagyniuk azokat a lehetőségeket, melyeket a cél érdekében felhasználható, támogató magatartást tanúsító papok és lelkészek jelentenek. *„Kétségtelen azonban, és a fenti példák is azt bizonyítják, hogy a papok, ha akarnak, tudnak*

alkalmazkodás a kollektivizálás befejező szakaszában (1959–1961), Földindulások–Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében (szerk. Schlett András), Budapest 2012, 101–117.

¹⁷³MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok),16. doboz, 0023/5/1962. *A mezőgazdaság szocialista átszervezése és az egyházak magatartása*, fol. 1.

¹⁷⁴MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok),16. doboz, 0023/5/1962. *A mezőgazdaság szocialista átszervezése és az egyházak magatartása*, fol. 2.

¹⁷⁵MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok),16. doboz, 0023-5/1962. *A mezőgazdaság szocialista átszervezése és az egyházak magatartása*. fol. 2.

segíteni a termelőszövetkezetek megszilárdításában és erre a különböző egyházi funkciók alkalmával a legkülönbözőbb módokat is megtalálhatják. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy ott, ahol szükséges, az állami és párt vezetőknek bátrabban kell igényelniük az egyházi emberek segítségét. Nem helyes olyan álláspont, mely szerint a tsz-ek megszilárdításában nincs szükség a papok támogatására, és sok helyen nem kérik fel őket attól félve, hogy ez az egyház befolyásának növekedéséhez vezethet. Az ilyen átmeneti lehetőség ellenére is a helyi viszonyok figyelembevételével a politikai célszerűséget szem előtt tartva élni kell ezzel a lehetőséggel is.”¹⁷⁶ Elgondolkoztató, hogy az egyházpolitikai irányvonalat meghatározó Állami Egyházügyi Hivatal miért adott olyan utasításokat, melyek az egyház és vallásellenes párt és kormányserveket gyakorlatilag az egyházakkal és a papokkal, lelkészekkel való együttműködésre sarkallja? E jelenséget számos mögöttes okkal magyarázhatjuk. Miképpen a korábbiakban vázlatosan bemutattok, a kollektivizálás korántsem zökkenőmentesen ment végbe a magyar vidéken, a kommunista hatalom szándéka számos helyen a magyar parasztság heves és elkeseredett ellenállásába ütközött. Az 1956-os szabadságharcot idéző, diktatúra-ellenes hangulat feléledésétől tartó Kádár-i hatalom az „akit fel lehet használni, azt használjuk is fel” elvét követte, bízva abban, hogy a rendszerrel együttműködő békepapok támogató magatartása mérsékli a magyar vidék és a hagyományos paraszti létforma drasztikus átalakításával során fellángoló konfliktusokat és ellenállást. Tehát, amikor a megtorlás éveinek AEH jelentéseiben látjuk, hogy visszatérő egyházpolitikai célfeladatként „az egyházak társadalmi befolyásának csökkentését” tűzték ki, az egyházpolitikai stratégia alkotói saját magukkal is ellentmondásba kerültek. A valós stratégiát sokkal reálisabban ábrázolja egy olyan árnyaltabb megközelítés, mely szerint, ha a kommunista diktatúra politikai célkitűzései azt megkívánták, még az egyházak esetleges társadalmi erősödését is megkockáztatva használták őket rövidtávú politikai sikereikhez. Az egyházak és a vallásos értékrend, lelkeség megerősödésével kapcsolatos pártállami félelmeket több tényező is táplálta. Az Állami Egyházügyi Hivatal többnyire reálisan látta a korabeli vidéki társadalom helyzetét a tekintetben, hogy a központilag kidolgozott egyház és vallásellenes propaganda gyakorta a helyi hatalomgyakorlók (pl. tanácselnökök) érdektelensége miatt nem tudott érvényesülni az alapvetően hagyományos paraszti közeg miliójében. „A megvizsgált községek többségére az jellemző, hogy a községek vezetői tizedrangú kérdésként kezelik az egyházpolitikát, a helyi egyházak életéből csak a felszínes jelenségeket látják, csak a nagyobb eseményeket figyelik meg, és kevés kivételtől eltekintve nem sokat törődnek azzal, hogy a község papjai és a dolgozó

¹⁷⁶MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok), 16. doboz, 0023-6/1962. Madai András –Telapó Sándor, *Jelentés a mezőgazdaság szocialista átszervezésével előállott egyházpolitikai helyzetről*, fol. 15.

parasztok között milyen erős, milyen mély és mennyire hatásos a kapcsolat. A Komárom megyei Tarján község tanácselnöke így fejezte ki ezt a helyzetet: „Annyi gondunk van, örülünk, ha a papokkal nem kell foglalkoznunk.”¹⁷⁷ Ennél súlyosabb problémaként kezelték, amikor a lokális szintű kommunista politikai hatalmat működtető és szimbolizáló hatalomgyakorlók (tanácselnökök, TSZ.-elnökök, iskolaigazgatók) úgymond „kettős tudattal” küszködtek és a település papjaival, lelkipásztoraival jó viszonyt tartottak fent, vagy szélsőséges esetben még vallásukat is nyíltan gyakorolták. (...) „Kerekegyházán azt tapasztaljuk, hogy a helyi pap, a tanácselnök, a Dózsa TSZ. elnöke és az iskola igazgató között teljesen elvtelen, haverkodó kapcsolat alakult ki.” (...) „A pásztói járás egyik községében Kálló János tanácselnök, aki egyébként párttag is, vasárnaponként templomba jár. Amikor ezért felelősségre vonták, a következő választ adta: jónak látom a templomba járást a tömegkapcsolatok szempontjából, így elősegíti a népi, nemzeti egység kialakulását. Másrészt azt válaszolta, miért kell ezt a kérdést firtatni taggyűlésen, ki jár templomba, ki nem, hiszen a templomban még egyszer sem firtatták, hogy ki jár el a taggyűlésre.”¹⁷⁸

A kollektivizálás és az egyházpolitika összefüggéseiben az Állami egyházügyi Hivatal felfedezett egy különös lehetőséget, amit magától értetődően igyekezett az egyházak gyengítésére használni. A megalakuló termelészövetkezeteknek számos pap és lelkész lett tagja, tagsági viszonyukról a helyi állami-és pártszervek döntöttek. Ebben az Állami Egyházügyi Hivatal kínáló alkalmat látott arra nézve, hogy a papok és lelkészek egyházi pályától való eltávolodását és laicizálódását mesterségesen felgyorsítsa. S bár magától értetődő, hogy a diktatúra által táplált egyházellenes atmoszférában a papok, lelkészek TSZ-tagsága komoly dilemma elé állította a faluközösségek vezetőit, az Állami egyházügyi Hivatal vidék-átalakítás és egyházpolitika összefüggéseit vizsgáló anyagában egyenesen javasolta felvételüket a termelészövetkezetekbe. „Ezt indokolja többek között az a tapasztalat is, miszerint a termelészövetkezetekben, állami gazdaságokban, vagy más vállalatoknál másodállást vállaló egyházi személyek az egyházi tevékenységet szükségszerűen elhanyagolják, energiájukat nem tudják kizárólagosan a hitélet fokozására fordítani és jelentős mértékben laicizálódtak. E témával kapcsolatban vetődik fel a kérdés, hogy hivatalunknak, az állami és pártfunkcionáriusoknak általában mi legyen a magatartásuk az egyházból kilépni szándékozó papokkal szemben. A jelentés összeállítását megelőző vitában ezzel kapcsolatban az a nézet alakult ki, hogy nekünk nem az feladatunk, hogy céltudatosan és tervszerűen foglalkozzunk az

¹⁷⁷MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok) 16. doboz, 0023-6/1962.Madai András –Telapó Sándor, *Jelentés a mezőgazdaság szocialista átszervezésével előállott egyházpolitikai helyzetről*, fol. 28.

¹⁷⁸Ugyanitt: fol. 29.

*egyházi személyek kilépésének előkészítésével, de ha ilyen eset adódik, az egyházpolitikai szempontok figyelembevételével feltétlenül elő kell segíteni a kilépni szándékozó elhatározását és a világi életben való boldogulását is.*¹⁷⁹ Arról, hogy ez hol és milyen mértékben történt meg, összefoglaló forrásokat, vagy a kérdéssel fellelhető szakmunkát sajnos nem találtunk. A szándék azonban szembetűnő bizonyítéka annak, hogy a korabeli kommunista pártállam bármilyen területhez is nyúlt a magyar társadalom „szocialista átalakítása” érdekében – megkísérelte az egyházak és a vallásosság visszaszorítását, legyengítését. E szándék még akkor is megmutatkozott, ha a konkrét intézkedések és célok (mint például a kollektivizálás) nem tartoztak szorosan a kurrens egyházpolitikai tematikához. Azt, hogy összességében a kollektivizálás miképpen hatott a magyar vidék és főképpen annak ifjúsága valláshoz fűződő viszonyára számtalan esettanulmányon keresztül lehetne a lokális miliőn keresztül vizsgálni.¹⁸⁰ Dolgozatunk jelen fejezetében ezzel szemben a pártállam „központi elvein és intézkedésein” keresztül kíséreltük meg bemutatni, hogy a kommunista diktatúra miként használta fel a kollektivizálásnak, vagy tévesztésnek nevezett erőszakos társadalom-átalakító gyakorlatát az egyházak és a vallásos értékrend elleni harcában. Általánosságban megjegyezzük, hogy a „Kádári konszolidációt” e tekintetben is a felpuhulás, a szigorúan vett represszió fellazulása jellemezte a későbbiekben, a vallásos vidéki közösségek pedig hosszútávon kialakították védekezési stratégiájukat. Jelen disszertáció szerzőjének emlékében élénken él Dr. Hegedüs Loránt (1930 –2013) egykori dunamelléki református püspök előadása, mely során többek között a Baranya megyei Hidason eltöltött fiatal lelkészi éveiről beszélt. (A hatvanas években) A vallásos faluban a párttagok és KISZ tagok hitük gyakorlására a temetéseket használták ki, amivel az ifjú lelkész is pontosan tisztában volt. Ez védelmet is jelentett számukra, hiszen azt lehetett mondani *„Óh, dehogyan az egyház vagy az ima miatt, a Mari néni, a Pista bácsi miatt mentem el az egyházi temetésre.”*¹⁸¹

¹⁷⁹MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok),16. doboz, 0023-6/1962.Madai András –Telapó Sándor, *Jelentés a mezőgazdaság szocialista átszervezésével előállott egyházpolitikai helyzetről.*

¹⁸⁰Kiváló, szociológiai és vallástörténeti orientációjú mű e témában: KARDOS LÁSZLÓ, *Bakonycsernye –1965. Egyház és vallásosság egy mai faluban*, Budapest, 1969.

¹⁸¹ Tartalom szerint visszaidézve Dr. Hegedüs Lóránt szavait. (A szerző)

III. Békeszervezetek és béketevékenység a Magyar Katolikus Egyházban: Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága és az Opus Pacis helye és szerepe a Kádár-rendszer egyházpolitikájában

A) Vérbefojtott szabadságharc után. A pártállami egyházpolitika körvonalai – Célkeresztben a Magyar Katolikus Egyház

Mint azt már említettük, de a további megértés érdekében megismételjük, az 1956-os forradalom leverését követően kiépülő kádári hatalom az ateizmusról, vallásról és egyházakról alkotott ideológiai felfogását tekintve még akkor is a Rákosi-rendszer egyenes ágú örökösének tekinthető, ha a rideg hatalmi számításokra épülő gyakorlati egyházpolitikájában az 1956 előttihez képest jelentős különbségek és döntő változások figyelhetők meg. A vallásosság és az egyházak elleni harc helyét és szerepét vizsgálva fontos megjegyezni, hogy a kádári-diktatúra társadalom-és egyházpolitikai felfogása (A Rákosi-rendszerrel ellentétben) tekintetbe vette azt a tényt, hogy a vallási életet, valamint a vallás által megjelenített és képviselt értékrendet nem lehet pusztán állami erőszakra támaszkodva, adminisztratív eszközökkel rövidtávon belül felszámolni. E felismerésből kiindulva a Kádár-rendszer ugyan tartotta magát ahhoz az ortodox kommunista állásponhoz, hogy vallás elleni harc a marxizmus-leninizmus „lényegéből fakad”, de elismerte, hogy egyházak, vallásosság és szocializmus még jó ideig kénytelenek egymás mellett létezni. Tehát a Kádár-rendszer az egyházak és a vallási élet lassú elsorvasztására irányuló, időigényes folyamat keretein belül kívánta az egyházakat és a vallási életet „kikoptatni” a szocialista társadalomból.¹⁸²

¹⁸²A korszakra vonatkozó fontosabb szakirodalom: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62* (szerk. VASS HENRIK–SÁGVÁRI ÁGNES), Budapest 1973; *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–58. évi jegyzőkönyvei*, (szerk. NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA–SOÓS LÁSZLÓ–T. VARGA GYÖRGY–UJVÁRY GÁBOR), Budapest 1997; AGOSTINO CASAROLI, *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok*, Budapest 2001; BÁNKÚTI GÁBOR–GYARMATI GYÖRGY, *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből. (1945–1989)* Budapest 2010; BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grósz per*, Budapest 2002; *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965.*, (szerk. BALOGH MARGIT), Budapest 2008; BALOGH MARGIT, *Mindszenty József*, Budapest 2002; BERTALAN PÉTER, *A Kádár-rendszer egyházpolitikájának politikai és etikai vonatkozásai*, Végső szavak–A kaposvári erkölcsfilozófiai- és nevelési konferencia előadásai, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár 1997, 520–527.; FEJÉRDY ANDRÁS, *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat (1959–1965)*, Budapest 2010; GERGELY JENŐ, *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlata Magyarországon*, Budapest 1990; Budapest 2016; KAHLER FRIGYES, *II/5-ös történelmi olvasókönyv* Budapest 2010; JÁVOR MIKLÓS, *Katolikus és protestáns „békeszervezetek” béketevékenység a Kádár-korszakban*, (Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában, szerk. Török József, Tusor Péter, Tóth Krisztina), MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténelmi Kutatócsoport kiadása, Budapest 2015, 195–213.; KÁLMÁN PEREGRIN OFM, *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából*, Budapest 2011; LÉNÁRD ÖDÖN et al, *Utak és útvesszők*, Budapest 2006; KISS RÉKA–SOÓS

A Magyar Katolikus Egyházat, mint az ország legnagyobb lélekszámú keresztény felekezetét, mártír életű hitvalló, az antikommunista keresztény ellenállás tekintélypontjaként számon tartott bíborosa, Mindszenty József ellenálló tevékenysége révén már a Rákosi korszakban is a szocialista rendszer első számú ellenségeként és a „reakció zászlóvivőjének” tartották számon. Az 1956–1957-es egyházpolitikai események egyik hangsúlyos kérdése mind állami, mind pedig egyházi részről a békapapi mozgalom tevékenységének addigi értékelése és felélesztése volt.¹⁸³ (Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1957. március 7-i keltezéssel levelet intézett a püspöki karhoz, melyben rögzítette, hogy Mindszenty József valamennyi, az 1956-os forradalom alatt hozott rendelkezései, mely a békepapokat „állásaikból elmozdították”, „állami törvényekbe ütköző cselekedetek.” „Ezek a rendeletek kifejezetten politikai jellegű intézkedések, amelyeknek következtében egy haladó mozgalomnak, a Katolikus Papok Békemozgalmanak a vezetőit sújtotta. Ezek a rendeletek ellentétben állnak az állam és a katolikus egyház közötti megállapodással és a Katolikus Püspöki Kar több nyilatkozatában kifejtett állásfoglalásával, valamint beleütköznek az állami törvényekbe.”)¹⁸⁴

Az 1956-os forradalom vérbefojtása után a kiépülő kádári hatalom első lépései közé tartozott, hogy a katolikus egyházat a legszorosabb állami ellenőrzés alá vonva, valamint a kooperáló katolikus vonalat – saját politikai legitimálása érdekében – a legnagyobb mértékben

VIKTOR ATTILA–TABAJDI GÁBOR, *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartóiszteknek*, Budapest 2012; KORNAI JÁNOS, *A szocialista rendszer*, II. Kötet, Budapest 2012; KÖPECZI–BÓCZ EDIT, *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest, 2004; TABAJDI GÁBOR, *Kiegyezés Kádárral*. Budapest 2013.; JÓZSEF MACKIEWICZ, *A kereszt árnyékában*, Máriabesnyő—Gödöllő 2009; JÓZSEF MACKIEWICZ, *A Vatikán a vörös csillag árnyékában*, Máriabesnyő, 2012; SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*, München 1988; PÁL JÓZSEF, *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*, Budapest 1995; SOÓS VIKTOR ATTILA–SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ, *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*, Budapest 2010; SZABÓ FERENC SJ, *A Vatikán keleti politikája közléről. Az Ostpolitik színe és visszája*, Budapest 2012; SZABÓ CSABA, *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005; SZÁNTÓ KONRÁD OFM, *A kommunizmusnak sem sikerült*, Miskolc 1992; SZEDERJESI CECÍLIA (szerk.), *Megtörlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*, Salgótarján-Budapest 2008; ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*, Budapest 2011; ORFI MÁRIA, *Lángolj és világíts!* Budapest 1997; TOMKA FERENC, *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés*, Budapest 2005; RAJKI ZOLTÁN, *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*, Egyháztörténeti Szemle, 2002/2.

¹⁸³ Erről lásd bővebben: PÁL JÓZSEF, *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*, Budapest 1996.

¹⁸⁴ SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus egyház tizenhét esztendeje*, München, 1988, 193–194. Megjegyzés: 1956. november 5-én szám szerint 38 fő békepap felmentéséről rendelkezett Mindszenty József. Döntését személyi tikára, Turchányi Albert Egon békepapok tevékenységéről szóló jegyzetei alapján hozta meg. Beresztóczy és az érintettek békepapok szerint Mindszenty döntései jogtalanok, mivel azokat már menekülése után, az amerikai követségről hozta. Lásd: ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*, Budapest 2011, 261–262. Megjegyzés: Turchányi Albert Egont az 1956-os szabadságharc leverését követően a kommunista hatalom perbe fogta az AEH épületének kifosztása vádjában, melyben bűnösnek találták, és életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. A börtönből az 1963-as amnesztiarendeleettel szabadult. Vö.: SZABÓ CSABA, *Bosszú vagy kiiktatás? Gondolatok a Turchányi-per kapcsán*, Salgótarján – Budapest, 2008, Szederjesi Cecília (Szerk.), *Megtörlások évszázada – Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*, Salgótarján – Budapest, 2008, 259–273.

felhasználva fogja ki a szelet az úgynevezett „katolikus reakció” vitorláiból. Megjegyzés: A katolikus egyházzal szemben táplált „reakció zászlóvivője” képet az 1956-os forradalom leverését követően egyes protestáns vezetők is élesztették, mely részben a katolikus egyház iránti történelmi múltú ellenérzésből, részben pedig az 1956-os tevékenységgel kapcsolatos protestáns egyházi felelősség hárítási szándékából táplálkozott. Erre jó példa Vető Lajos evangélikus püspök 1957. február 7-én Jurij Andropov szovjet nagykövetnél tett látogatása. *”Óvatos formában kifejezte azt a gondolatát is, hogy jelenleg lebecsülik azt a szerepet, amelyet a katolikus egyház játszhat az amerikai provokációs propaganda terjesztésében, valamint az ellenforradalom szervezésében. Nem lehet nem látni – mondta Vető – hogy az egyház mostani reakciós vezetői, akik szoros kapcsolatban állnak az amerikaiakkal, valószínűleg kapcsolatot tartanak az amerikai misszió Mindszentyvel. Ez a tény, valamint más rendelkezésekre álló közlések, mondta Vető, alapot adnak arra, hogy úgy véljem, a katolikus egyház jelenleg az ellenforradalom fő támogatója és hatékony szerve.”*¹⁸⁵

A kérdés már csak az volt, miként élesszék újjá a békepapi mozgalmat, ugyanis a forradalom alatti egyházkormányzati intézkedésekre reflektáló főpapi nyilatkozatok által egyértelművé vált, hogy a magyar egyház vezetőinek döntő többsége sohasem ismerte el hivatalos egyházi szervként a diktatúra által kreált békepapi mozgalmat és annak elsorvasztását örömmel fogadta. Grósz József a forradalom alatt hozott egyházkormányzati intézkedéseket, melyek lényegében a békepapi mozgalom megszüntetését jelentették, ekképpen kommentálta: *„...dicstelenül kimúlt. Kár volna most nagy felosztással dísztemetést rendezni neki.”*(...)¹⁸⁶

A hatalom új birtokosai azonban már nagyon hamar, 1957. január 5-én kijelölték az új egyházpolitika irányvonalát. A megnyilatkozás a diktatúra konkrét elvárásait tartalmazta a történelmi egyházakra nézve. A kormánynyilatkozat leszögezte, hogy a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány tiszteletben tartja az állampolgárok lelkiismereti szabadságát, cserébe azonban a felekezeteiktől elvárja a népköztársaság törvényeinek betartását és a konszolidációban való tevékeny részvételt, valamint az egyházon belüli „reakció letörését”. Így kevesebb, mint fél évvel a Kádár-rendszer születése után, 1957. április 11-én a Magyar Katolikus Püspöki Kar – a Rákosi-rendszerben tapasztalt fizikai megsemmisítéstől sem visszariadó szervezett állami terrort elkerülendő – komoly politikai gesztusértéket képviselő nyilatkozatot tett a kiépülő kádári állam felé. Ebben a püspöki kar leszögezte, hogy: *„a Magyar*

¹⁸⁵Feljegyzés Ju. V. Andropov Nagykövet és Vető Lajos lemondott evangélikus püspök beszélgetéséről. (1957. február 7.), BARÁTH MAGDOLNA, *Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországon a Hruscsov-korszakban*, Budapest 2012. 71.

¹⁸⁶KÁLMÁN PEREGRIN, *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából*, Budapest 2011, 57.

*Katolikus Püspöki Kar támogatja a kormányt a magyar nép jólétére irányuló törekvésében, hazánk és a világ békéjének előmozdításában”.*¹⁸⁷

Az 1956-os forradalom leverését követően a pártállami diktatúrát visszaállító MSZMP egyház, vallás és állam relációjában az 1956. október 23-a előtti állapotok restaurálását tűzte ki célul¹⁸⁸, azzal a döntő különbséggel, hogy a szocialista társadalmi-politikai berendezkedés újjászervezésében, és a szocialista államrend létjogosultságának igazolásában a hatalom elvárta a történelmi egyházak aktív támogatását.¹⁸⁹ Mindezen állampárti célkitűzések fényében született meg az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet¹⁹⁰, melynek értelmében a hivatalos állami vezetést képviselő Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása, engedélye szükségeltetett minden alapvető egyházon belüli változás legális keresztülviteléhez. Ez a jelentősebb egyházi stállumok betöltését előzetes állami hozzájáruláshoz kötötte. Az egyházpolitika gyakorlati irányvonalát és a megvalósítás folyamatát a Rákosi-korszakból „átörökölt” állami szerv, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) tartotta állandó kontroll alatt. A szervezet feladata az egyházak totális állami kontroll alatt tartása és megfigyelése, végső soron a totális állami ellenőrzés rendszerének kiépítése és működtetése volt. Az Állami Egyházügyi Hivatal működését a tanácsrendszer struktúrájába illesztették be: a megyei tanácsokon dolgoztak az Állami Egyházügyi Hivatal által kinevezett előadók és főelőadók, akiknek hatásköre az egész megye egyházi vezetőinek beszámoltatására kiterjedt. (A jelentési kötelezettségükkel az egyházi vezetők tisztában voltak). Ezen kívül szintén a totális ellenőrzés célját szolgálva, egy-egy település vallási életét több szálon kiépített besúgóhálózatukon keresztül figyelték meg. Az Állami Egyházügyi Hivatal munkáját „segítették” a rendőrség erre a célra kiépített besúgóhálózatai, a pártszervek, tanácsai szervek besúgóí, iskolák vezetői, egyházak vezetői, valamint az egyházakon belüli besúgóhálózat. RAJKI ZOLTÁN pontos leltárt készített azokról a párt és tömegszervezetekről, állami és egyéb szervekről, melyekkel az AEH kapcsolatban volt. E szerint a szervezet egyházpolitikai munkája révén állandó kapcsolatban állt az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztályával, a budapesti és a megyei pártbizottságokkal, a szocialista országok egyházügyi hivatalaival, a Külügyminisztériummal,

¹⁸⁷MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0./5. Az *Opus Pacis békegyűlés határozata*.

¹⁸⁸ ROGER GOUGH, *A good comrade – János Kádár, Communism and Hungary*, London – New York 2006. 143.

¹⁸⁹VÖRÖS GÉZA, *Állambiztonság és Egyházak*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2009) 10–11.

¹⁹⁰ A törvényerejű rendelet szükségességét Horváth János, az AEH elnöke az Elnöki Tanácshoz intézett levelében a következőképpen indokolta: (...) „illő tehát, hogy mindazon fontosabb állások betöltéséhez, amelyekhez az állam anyagi hozzájárulást biztosít, fenntartson a maga számára olyan előzetes vétőjogot, hogy politikai szempontból súlyos kifogás alá eső személyek az állam által támogatott egyházi állásokat ne tölthessenek be.” MNL OL, XIX-A-21-d (AEH TÜK iratok) 1. doboz, 008/1957 (Horváth János a Magyar Népköztársaság elnöki tanácsának. 1957. február 4.) fol. 1.

a Művelődésügyi Minisztériummal, a Magyarok Világszövetségével, a Hazafias Népfronttal (HNF) és a Kommunista Ifjúsági Szövetséggel (KISZ) is. Az ÁEH – Kádár János aktív támogatásával – a 60-as évek közepére elérte, hogy adminisztratív jellegét túllépve, a lényegi egyházi kérdésekben átvette a döntés jogát az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztályától, és ily módon a pártállam egyházpolitikai csúcsszervévé nőtte ki magát.¹⁹¹

1957. május 23-án a Magyar Katolikus Püspöki Kar határozatban jelentette ki, hogy az Állami Egyházügyi Hivatallal, valamint az Országos Béketanáccsal folytatott eredményes tárgyalások után a Magyar Katolikus egyház részt vesz a békemunkában: „*mindezekért szeretettel elvárjuk, hogy egyházunk valamennyi papja fokozottabban magáévá tegye a béke gondolatát és híveivel egyetemben amellé az elv mellé álljon, amely kis és nagy, belső és külső problémák megoldását békés tárgyalások útján keresi. Megnyilatkozásunkat hitünk szent forrásából merítve könyörgéssel zárjuk: „Mindenható Örök Isten, tőled van minden közhatalom és te örködöl a nemzetek jogai fölött. Tekints kegyesen azokra, akik fölöttünk hatalmat gyakorolnak. Gondviselő kezed segítsen, hogy mindenütt a földön megmaradjon vallás épsége és a földi haza nyugodt békéje.*” – állt a püspöki kar határozatában.¹⁹²

(Háttér: Az úgynevezett békemozgalom szellemi és ideológiai alapjait az 1948. augusztus 24-én Wroclav-ban megrendezett Értelmiségi Világtalálkozó „béketéziseiben” fektették le. A találkozón javarészt a Szovjetunióval, valamint a „nemzetközi munkásmozgalom” célkitűzéseivel azonosuló, baloldali elkötelezettségű értelmiségiek vettek részt. E „békeharcos” szellemi potentátok tudomást sem vettek a milliók haláláért felelős sztálini terrorról, ezzel szemben a világot felforgató háborúk és viszályok forrását kizárólag az USA „imperialista politikájában” látták. Felfogásuk szerint az emberiség egyetlen reménye kizárólag az egyenlőségért és békéért küzdő kommunista eszme, és az erre épülő politikai berendezkedésű országok lehetnek, természetesen a Szovjetunió irányítása alatt.¹⁹³ A béketézisek jelmondatai a következők voltak: „*helyezzék törvényen kívül a háborút*” valamint: „*nem méltó az ember nevére az, aki közömbös a béke reménye iránt*”. A katolikus békepapi sajtó központi orgánumának számító, (1958 augusztusában újrainduló) Katolikus Szó nevű újság

¹⁹¹ RAJKI ZOLTÁN, *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*, Egyháztörténeti Szemle 2 (2002) 74–86. Az Állami Egyházügyi Hivatalt rögtön a forradalom leverése után újjászervezték, ám az 1959. évi, 25. számú törvényerejű rendelet kiadásig a Művelődési Minisztérium szervezeti keretei között működött, önállóságát ezután nyerte vissza. Vö.: KÖPECZI-BÓCZ EDIT, *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest 2004, 11–13.

¹⁹² MNL OL XIX-a-21-c, (AEH Adattár) 58. doboz, 150.0/1. *A Magyar Katolikus Püspöki Kar határozata a római katolikus egyháznak a békemozgalomban való részvételéről.* (1957. május 23.)

¹⁹³ JÓZEF MACKIEWICZ, *A kereszt árnyékában*, Máriabesnyő–Gödöllő 2009, 54–55.

önmeghatározása szerint –meglehetősen paradox módon– az ateizmust hirdető kommunista politikai rendszer iránt nyíltan elkötelezett értelmiségiek által lefektetett „wroclavi béketézisekből” vezette le azt az elméleti alapvetést, mely keresztény szempontból közelíti meg a katolikus egyház és a hívő ember felelősségét a béke kérdésében. *„A mi békemunkánknak is egyik ösztönzője a wroclavi határozatok imént idézett tézise, amihez joggal fűzhetjük hozzá: nem méltó a keresztény-katolikus nevére sem az, aki a jelenkor e sorskérdéseiben talán napi politikai elfogultságból, sérelmi és érzelmi gátlásoktól elborultan vonakodik attól, hogy kezet fogjon minden békét akaró felebarátjával, tekintet nélkül fajára, vallására, más, evilági kérdésekben alkotott felfogására. Lapunk, a Katolikus Szó, augusztus 24-én a wroclavi határozatok felröppenésének tizedik évfordulóján indult meg újra küzdelmes, de nagy hivatást vállaló útjára.”*¹⁹⁴

A Magyar Katolikus Egyház a püspöki kar 1957. május 23-án kibocsátott határozata alapján a békemunkára két különböző szervezetet hozott létre: 1. Az általános békefeladatok művelésére – az Országos Béketanács szervezeti keretében – megalakította az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát. (Az OBKB tehát a Magyar Katolikus Egyház világi békebizottsága volt, amely a püspöki kar határozta alapján jött létre, ám megalakulása után Országos Béketanács szervezetei keretébe tartozott). 2. A békemunkát egyházi keretben, de az Országos Béketanáccsal egyetértve egy egyházi kereteken belül működő katolikus békeműben, az Opus Pacisban szervezték meg. Az Opus Pacis feladata volt továbbá, hogy egyházon belülre is továbbítsa és „hangot adjon” az Országos Béketanács, kiemelten a Katolikus Bizottság által megfogalmazott békegondolatoknak. A béketevékenység kezdete 1957 júliusára datálható, a Béke-világtanács határozatira reflektálva az OBKB és Opus Pacis közös nyilatkozatban kötelezte el magát a „béketábor” valamint a „nemzetközi béketörekvések” szolgálata mellett.¹⁹⁵ A békeszervezet az ország különböző egyházmegyéiben úgynevezett OP. ügyvezetők által képviseltette magát, azokban az egyházmegyékben pedig, amelyek területe több közigazgatási megyére is kiterjedt, OP. megbízottakat neveztek ki. Az egyházmegyei OP. ügyvezetők személyére szintén az Állami Egyházügyi Hivatal tehetett javaslatot, az Opus Pacis Szervező- és Intézőbizottsága pedig a javasolt személyek köréből nevezhette ki a posztra a „legalkalmasabbat”. (Természetesen az AEH által az ügyvezetői posztra javasolt személyek köre minden esetben az állambiztonsági szempontból jól átvilágított, már bizonyított

¹⁹⁴Wroclav figyelmeztet, Katolikus Szó, 2 (1958) 2, 1. (1958. szeptember 7.)

¹⁹⁵MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0/3. Az Opus Pacis által a colombói Béke Világtanács ülése határozatainak ismertetésére rendezett papi békenagygyűlés határozata. (1957. július 23.) fol. 1–2.

békepapok soraiból került ki.)¹⁹⁶ Az OP. ügyvezetők hálózatának élén az AEH által „javasolt” OP. ügyvezető igazgató állt, akinek feladata az Intéző- és Szervezőbizottság határozatainak egyházmegyei szintű koordinálása, mintegy az OP békemunkájának gyakorlati megvalósítása volt. Ezen felül az OP ügyvezetői igazgató feladatai közé tartozott, hogy közvetítés és egyeztetés útján összehangolja az Opus Pacis és a Magyar Katolikus Püspöki Kartól szervezetileg különálló, ám a szintén a katolikus béketevékenységet folytató Országos Béketanács Katolikus Bizottsága közötti munkát.¹⁹⁷ Az Opus Pacis első ügyvezető igazgatója Mag Béla¹⁹⁸ plébános volt, akit az 1956 előtti katolikus békemozgalom sokat próbált szereplőjeként ismertek. Az Opus Pacis szerkezetét vizsgálva két egységből tevődött össze, ez volt az Opus Pacis Szervező- és Intéző Bizottsága. Az Opus Pacis alapító elnöke Grósz József kalocsai érsek,¹⁹⁹ alapító tagjai pedig Dr. Hamvas Endre csanádi püspök²⁰⁰, Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök, Pap Kálmán győri megyéspüspök, Dr. Endrey Mihály püspök, az esztergomi főegyházmegye apostoli delegátusa²⁰¹, Kujáni Ferenc általános érseki helynök,

¹⁹⁶MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0/6. *Feljegyzés a Grósz érsekkel tervezett beszélgetéshez. Az Opus Pacis szervezeti kiépítése.* (1958. január 22.)

¹⁹⁷MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0/6. *Feljegyzés a Grósz érsekkel tervezett beszélgetéshez. Az Opus Pacis szervezeti kiépítése* (1958. január 22.)

¹⁹⁸ Mag Béla: 1910–1983: római katolikus pap, plébános. 1934-ben szentelték pappá. 1957-től az Opus Pacis ügyvezető igazgatója. *Magyar Katolikus Lexikon*. VIII. (Lone-Meszl) (szerk. DR. DIÓS ISTVÁN) Budapest 1998, 235. Megjegyzés: Szintén a szélsőségesen kompromisszumkereső nézeteiről ismert békepapok közé tartozott, de az áttanulmányozott források alapján megállapítható, hogy a kommunista rendszerrel való kollaborálása nem érte a Beresztóczy Miklóshoz hasonló szintet.

¹⁹⁹Grósz József (1887–1961): A XX. századi magyar katolicizmus egyik meghatározó alakja. Középkorait a győri bencéseknel, a teológiát pedig a bécsi Pázmáneum-ban végezte. 1911-ben szentelték pappá. 1928-tól győri segédpüspök, 1929-ben Serédi Jusztinián hercegprímás győri püspökké szentelte. 1936-tól a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátora, 1939-től megyéspüspöke. Mint szombathelyi megyéspüspök 1941-től a maribori püspökséghez tartozó Mura-vidéket is adminisztrálta. 1943-tól kalocsai érsek. 1945 tavaszától a püspöki kar elnöke. 1950-ben a püspöki kar elnökeként aláírta a kommunista kormány és az egyház közötti egyezményt. 1951-ben a kommunista hatalom letartóztatta, és 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1956 tavaszán az Elnöki Tanács büntetése hátralévő részét elengedte, és visszakerült székhelyére. 1957 áprilisában az Opus Pacis alapító elnöke volt. 1961-ben bekövetkezett haláláig a püspöki kar elnökeként és kalocsai érseként tevékenykedett. *Magyar Katolikus Lexikon* IV. kötet (GAS-HOM) (szerk. DIÓS ISTVÁN DR.) Budapest, 1998, 233. Megjegyzés: A kommunista ideológia, a diktatórikus hatalomgyakorlás, és az ateista indíttatású egyházpolitika elszánt ellenzője volt, de ennek nyíltan nem adott hangot, tevékenységét a diplomácia lavírozás jellemezte. Vö.: KÁLMÁN PEREGRIN, *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából*. Budapest 2011.

²⁰⁰Hamvas Endre (1890–1970): Magyar katolikus pap, püspök. Teológiai tanulmányait a Pázmáneum növendékeként fejezte be, 1913-ban szentelték pappá. 1928-tól az esztergomi szeminárium spirituális és tanára volt, 1944-től csanádi megyéspüspök volt. 1964 őszétől kalocsai érsek, Grósz József 1961-ben bekövetkezett halálát követően a 1968-ig a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. *Magyar Katolikus Lexikon* IV. kötet (GAS-HOM) (szerk. DIÓS ISTVÁN DR.) Budapest, 1998, 567-568. Megjegyzés a szerzőtől: 1945 utáni életpályája tipikusan XX. századiként értékelhető. A kommunista államhatalommal folytatott tárgyalásokban és az úgynevezett békemunkában egyaránt aktívan részt vett, de a keresztény értékek alapján álló konzervatívizmusát igyekezett mindvégig megtartani. Éppen ezért a „békemozgalomban” való szereplését a kommunista hatalom nem egyszer elégtelennek, vagy egyenesen „csapnivalónak” értékelte.

²⁰¹Endrey Mihály (1905–1977): római katolikus pap, püspök, teológus. A teológiát az insbrucki jezsuitáknál végezte, 1928-ban szentelték pappá, 1930-ban teológiából doktorált. Grósz érsek 1957. február 9.-én szentszéki jóváhagyással állította a megüresedett esztergomi főegyházmegye élére. Az állandó zaklatások miatt 1958 szeptemberében felmentését kérte és öt éven keresztül vámosmikolai plébánosként tevékenykedett. 1975-től haláláig váci püspök volt. Váci Egyházmegyei könyvtár – Püspök életrajzok.

Beresztóczy Miklós országgyűlési²⁰² képviselő, nyugalmazott lelkész, Mag Béla lelkész, Radó Polikárp, a Hittudományi Akadémia dékánja, Sík Sándor a piarista rend tartományfőnöke, Rojkovich István görög katolikus püspöki helynök, Potyondi Imre nagyprépost, a Központi Szeminárium rektora, Miháczy József címzetes apát plébános, Bády Ferenc címzetes apát plébános, valamint Dr. Zemplén György, a Hittudományi Akadémia professzora voltak. Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága a megalakulásakor a következő személyekből tevődött össze: a szervezet elnöke Dr. Hamvas Endre csanádi püspök, alapító tagjai pedig Kujáni Ferenc érseki helynök, Beresztóczy Miklós országgyűlési képviselő, nyugalmazott lelkész, Peisz Lajos budapesti általános érseki helynök, Mag Béla²⁰³ lelkész, Dr. Zemplén György a Hittudományi Akadémia professzora, Miháczy József címzetes apát, plébános voltak.²⁰⁴

Az Opus Pacis létrehozásának háttérében az húzódhat meg, hogy a Magyar Püspöki Kar aggályosnak tartotta, hogy egy püspök (az OBKB elnöke) és egy egyházi mozgalom a pártállam hivatalos ideológiáját szolgáló szervnek, az Országos Béketanácsnak legyen a közvetlen alárendeltje. A katolikus egyház vezetői ezt az állami kontrollt akarták megakadályozni azzal, hogy a püspökkari konferencia vállalta az Opus Pacisnak, mint püspökkari szervezetnek a létrehozását, amely majd „átveszi” a béketanács javaslatait. Az Opus Pacis tehát kompromisszumként, az „állami irányítás kijátszása végett” született.²⁰⁵

Az Opus Pacis és az OBKB megalakulást megelőző tárgyalások során a Magyar Katolikus Püspöki Kar állami részről megerősítést és ígéretet kapott arra, hogy a Katolikus Papok Békebizottságát nem kívánják restaurálni. E helyett az Országos Béketanácsban egy 25–30 tagból (papokból és világiakból) álló bizottság felállítását kérték, amely működését Országos

http://konyvtar.vaciegyszemelyek.hu/eletraizok/2/18/ENDREY_MIHALY_Dr_.html (Utolsó letöltés 2017. 04. 14. 11:55)

²⁰²Beresztóczy (Bartmann) Miklós (1905–1973) Római katolikus pap, a katolikus békepapi vonal, valamint az úgynevezett „egyházi bal” egyik legismertebb katolikus képviselője. A békepapi munkában már a Rákosi-rendszerben aktívan részt vett, 1957-től az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának tagja, melynek főtárgyalója is betöltötte. 1953–1973 között országgyűlési képviselő, 1961-től 1973-ban bekövetkezett haláláig az országgyűlés alelnöke. *Magyar Katolikus Lexikon. I. Kötet (A-Bor)* (szerk. DR. DIÓS ISTVÁN) Budapest 1998, 768. Megjegyzés: Békepapi minőségében tett megnyilvánulásait a szélsőséges szervilizmus, a kommunista rendszerrel való feltétlen kompromisszumkeresés és megegyezési kényszer hatotta át. Ennek közkeletű magyarázata, hogy a Rákosi-rendszer nyílt egyházüldözésének időszakában a börtönben brutálisan bántalmazták, ami a pszichéjét végletesen megtörte, és egész életére későbbi rátelepedő félelmében békepapi szerepét „túlteljesítette.” A katolikus emigráció ennél lesújtóbb véleménnyel volt róla. A Szabad Európa Rádió 1956. október 23-án sugárzott „Küzdő Egyház” elnevezésű műsorában (szerk. Fábíán Károly) azt állították róla, hogy még a kommunistáknál is rosszabb, hiszen velük ellentétben még önkritikát sem gyakorolt a sztálinizmus idején tanúsított megatartását illetően. Vö.: Küzdő Egyház, 1956. október 23. <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1258136914&n=kuzdo-egyhas> (utolsó letöltés: 2019. 09. 25. 11:33) Valamint: BERESZTÓCZY MIKLÓS, *A katolikus békemozgalom 20 éve*, Budapest 1970.

²⁰⁴MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0./1. *A Magyar Katolikus Püspöki Kar határozata a római katolikus egyháznak a békemozgalomban való részvételéről*. fol. 1.

²⁰⁵IDÉZI: KÁLMÁN PEREGRIN, *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából*, 59.

Béketanács Katolikus Bizottsága elnevezés alatt fejt ki. A katolikus bizottságot egyházmegyei vagy közigazgatási megyékre kiterjedő szervek felállítására nem kötelezték.²⁰⁶

A katolikus egyház és az állam feszült viszonyára irányuló rendezési kísérlet volt az 1958-ban január-februárjában megyei szinteken megrendezett Opus Pacis nagygyűlés. Az esemény természetesen az Állami Egyházügyi Hivatal figyelmének centrumába került, melyről Herling Jakab²⁰⁷, az AEH főelőadója hosszú jelentésben számolt be. *„Grósz József érsek, az Opus Pacis elnöke levélben tájékoztatta és kérte fel az egyházmegyék ordináriusait, hogy a nemzetközi helyzetről, az egyház békeszolgálatáról, és az atomkérdésről tartsanak előadásokat az egyházmegyei papi békegyűléseken.”* (...) *„Hosszú időn keresztül a püspöki karral történt tusakodás eredményeképpen, az Opus Pacis Szervező-és Intézőbizottsága egyházmegyei békegyűlések január- és február hónapokban történő megtartására kérte fel a megyés főpásztorokat.* „ (...) *„A békegyűlések helyét és időpontját az egyházmegyék főpásztorai határozták meg és a gyűlésekre minden papot írásban meghívtak.”*²⁰⁸(...) *„A gyűlések előadói között régi- és új békemozgalmi papokat egyaránt meg lehet találni. Pl. régiek: Szécsi Antal, Pfeiffer János, Regős Gyula, Potyondi Imre, dr. Mincsik Pál görög katolikus, újak: Endrei Mihály, Szörényi Andor, Klempa Sándor, Ijjas Antal.”* *„A régi békepapok előadásai határozottak, félreérthetetlenek és világosak voltak. Hasznos gyakorlati útmutatásokat adtak a papoknak békemunkájuk végzéséhez. Pozitív szempontból magyarázták a nemzetközi helyzetet. Az újonnan bekapcsolódó előadók előadásai inkább elméleti, teológiai síkon, a „keresztény krisztusi béke” körül mozogtak. (...) Így is kiemelkedett Endrei Mihály püspöknek Budapesten elhangzott előadása. (...) Endre püspök pl. kimondta az új társadalmi rendszer támogatását és szorgalmazta a papok aktív tevékenységét a békemunkában. A legjobb előadás Regős Gyula c. kanonok debreceni előadása volt, aki tényekkel bizonyította a Szovjetunió és a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben, kihangsúlyozva azt, hogy szocializmus törvényszerű szükségesség és ő részt követel és vállal a szocializmus építésében, mivel ő a nép papja.”*²⁰⁹ Azzal, hogy az Opus Pacis létrehozásában a püspöki kar motivációját az 1956 előtti, megyei szintű papi békebizottságok újjászervezésének elkerülése adta, az Állami Egyházügyi Hivatal is teljes mértékben tisztában volt. 1958 májusában kelt egyházpolitikai tájékoztatójában a következőket rögzítette: *„Az ellenforradalom következtében felbomlott papi békebizottság*

²⁰⁶ MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0/2. Az *Opus Pacis létrehozásáról feljegyzés*, fol. 2–3.

²⁰⁷ Herling Jakab: 1921–1981. Segédmunkás, autószerelő. Pályafutását az Állami Egyházügyi Hivatalnál 1952-ben kezdte meg. <https://www.neb.hu/asset/phpRkebej.pdf> (Utolsó letöltés 2018. 06. 20. 11:25.)

MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/8. Herling Jakab, *Jelentés az egyházmegyei Opus Pacis békegyűlésekről.* (1958. január 31) fol. 1.

²⁰⁹ MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzési Egység/8. Herling Jakab, *Jelentés az egyházmegyei Opus Pacis békegyűlésekről.* 1958. január 31) fol. 2–3.

helyett létrehoztuk az Opus Pacis bizottságot. A püspöki kar ezt a tervet azzal a szándékkal fogadta el, hogy így végérvényesen felszámolhatja a papi békemozgalmat, minimumra csökkentheti a papok ilyen irányú tevékenységét, s az Opus Pacison keresztül mindenben az egyházi vezetés intencióit érvényesítheti.”(...), „Az Opus Pacis bizottságnak a papi békemozgalommal szemben előnye az, hogy megnyilatkozásai a püspöki kar és az egyház nevében hangzanak el, de hátránya az, hogy az állam politikájának és a békemozgalom célkitűzéseinek megfelelő megnyilatkozásait számos esetben csak a püspöki karra gyakorolt közvetlen állami nyomással lehet elérni, és az, hogy benne a korábbi papi békemozgalomban kinevelődött lojális papok visszaeshetnek a püspöki kar és a vele együttműködő papok politikai színvonalára.”²¹⁰ Tehát az Állami Egyházügyi Hivatal már az Opus Pacis rövidtávú működése alapján realizálta, hogy a püspöki kar valódi célja a formális, csupán a kikerülhetetlen minimumra szorító részvétel az állam által elvárt „békemunkában.” Az Opus Pacis korai működését valóban a mértéktartó, kompromittálódást kerülő hangnem jellemezte, melynek során igyekeztek az 1956 előtti katolikus békemozgalomban mélyen kompromittálódott papok részvételét is a minimumra csökkenteni. Az Állami Egyházügyi Hivatal belső tájékoztatói már 1958 tavaszán egyértelműen arra utaltak, hogy a kommunista diktatúra aktívabb és kiterjedtebb részvételt követel a katolikus egyháztól, az Opus Pacis tevékenységével nem lehet az egyházi békemunkát megkerülni, vagy minimálisra mérsékelni. „Az Opus Pacis eddigi tevékenysége nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A megyékben megtartott ülésein inkább tudományos, elvont kérdésekről, mint gyakorlati béke-munkáról esett szó. (...) Több olyan katolikus lelkész, aki már évek óta tevékenykedik a békemozgalomban, szóvá tette, hogy az „Opus Pacis” megalakulása óta őket mellőzik, és még a vezetésbe sem vonták be.”²¹¹

B) A megyei szintű katolikus papi békebizottságok újjáélesztése (1957–1959)

A megyei szintű papi békebizottságok létrehozására vonatkozó eltökélt szándék az Állami Egyházügyi Hivatal részéről 1958 tavaszától – a korábban tett ígéreteket és megállapodásokat semmibe véve – a legfontosabb egyházpolitikai célkitűzésként volt jelen. „Az Opus Pacis előnyeinek fokozása, hátrányainak csökkentése érdekében ki kell fejleszteni az Opus Pacis-szal

²¹⁰MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958./4. Őrzési Egység/9. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. (Budapest, 1958. május 5.) fol. 4.

²¹¹MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzési Egység. Feljegyzés a lelkészkedő papság népfőntban való részvételéről. (1958. március 25.) fol. 1.

egyidőben megtervezett, részben létre is hozott, s az Országos Béketanácsához tartozó katolikus békebizottságot, amelyet eddig elhanyagoltunk. Ennek országos szerveiben és a megyei béketanácsok mellett létrehozandó szerveiben kell intenzív politikai nevelést adni és a lojális papok utánpótlásáról gondoskodni.”²¹²Ahhoz az egyházpolitikai célkitűzéshez, hogy az úgynevezett békemunkában a megyei szintű békepapi bizottságok felállítása által a katolikus egyház az állami elvárásoknak megfelelően vegyen részt, az Állami Egyházügyi Hivatal a katolikus békepapság sokat próbált, hatalmi szempontból megbízható papjait a püspöki karral folytatott tárgyalások során „házon belüli” nyomásgyakorlásra használta fel. Így próbáltak olyan látszatot teremteni, mintha az állami egyházpolitika szándékai a katolikus egyház valódi belső igényeit tükröznék, melyet a püspöki kar nem hajlandó tudomásul venni. Herling Jakab, az Állami Egyházügyi Hivatal főelőadója 1958. március 26-án részt vett az Opus Pacis Szervező és Intézőbizottsága ülésén, ahol a nyomásgyakorló szerepét Mag Béla, az Opus Pacis ügyvezető igazgatója adta elő. „Mag Béla utalt az OPUS Pacis jan.-feb. egyházmegyei békegyűléseire, de hangsúlyozta „több helyen csak szép szavakat hangoztattak a békéről, azonban hiányzott a feladatok konkrét megjelölése.” Javasolta: „alakíttassék meg az Opus Pacis egyházmegyei bizottsága, amely minden egyházmegyében 5-6 tagból állna, akiket az Ordinárius nevezne ki és a bizottság elnöke is mindenütt az Ordinárius lenne. Ezen bizottság egyik tagját –nagyobb egyházmegyékben minden közigazgatási megyéhez egy-egy tagot – a Katolikus Bizottsággal egyetértésben az Ordinárius bízna meg a közigazgatási megyei békebizottság munkájában való részvétellel, aki mint a Katolikus Bizottság megyei megbízottjaként tevékenykedik. Ez a szervezeti forma egyházmegyei viszonylatban megfelelő lenne annak, ami fennáll az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának és az Opus Pacis Szervező és Intéző Bizottságának már működő legfelső szervében.”(...) „Grösz érsek hozzászólásában elmondotta, hogy semmi szükség nincsen egyházmegyei békebizottságokra, ő 10 hónapon keresztül azt magyarázza a püspököknek és papoknak, hogy az Opus Pacisnak vidéki szervezetei nem lesznek. (...) Endrey Mihály és Kovács Sándor nagyon helyeselték Grösznek.”²¹³

Ekkor a jelentés szerint különös események játszódtak le. Herling Jakab megszakította a tanácskozást, időt kért, és Horváth Jánost, az Állami Egyházügyi hivatal elnökét hívta fel telefonon, aki rövid időn belül a megbeszélés helyszínére érkezett. Értékelésünk szerint egészen

²¹²MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958./4. Őrzési Egység/9. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. (Budapest, 1958. május 5.), fol. 4.

²¹³MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzési Egység/11. Herling Jakab, Jelentés az Opus Pacis Szervező és Intéző bizottsága márc. 26-i üléséről.(1958. március 31.) fol. 1.

bizonyos, hogy előre megrendezett közjáték zajlott le. Elképzelhetetlen, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, a Magyar Népköztársaság egyházpolitikájáért felelős legmagasabb beosztású pártállami funkcionáriusa, telefonhívásra ugrasztva egy tanácskozás helyszínére rohanjon. Az Állami Egyházügyi Hivatal előzetes tapasztalatai alapján számított rá, hogy e szándék a püspöki kar merev ellenállásába ütközik, így a kommunista diktatúrában előszeretettel használt lélektani nyomásgyakorlás eszközéhez nyúlt. Horváth János érkezése egyértelmű üzenetet képviselt: ha a katolikus püspökök dacolnak a népköztársaság egyházpolitikai elvárásaival, az apparátus legfelsőbb szintről is azonnal kész közbelépni és lesújtani. Horváth a helyszínre érkezve fenyegető hangnemet ütött meg: *„Ő nem tud egyetérteni az Intéző Bizottság álláspontjával és hivatkozott arra, hogy tavaly, amikor megalakították az Opus Pacist, vállalták azt a békemunkát, amelyet a volt katolikus papok békemozgalma képviselt. Azóta huzakodást, állandó nehézséget tapasztalunk az Opus Pacis részéről. Horváth elvtárs kijelentette, hogy megcsalva, becsapva érzi magát és ilyen alapon nincsen semmi szükség az Opus Pacisra, mi hajlandóak vagyunk lemondani róla és helyette megszervezzük a haladó papokból a katolikus békemozgalmat. Ez kezdetben nehézségeket fog jelenteni, azonban ezeket le fogjuk győzni.”* „(...) Szörényi Andor dékán, Grösz érsek, Kovács Sándor püspök és a többiek is elkezdtek magukat mentgetni, exkuzálni, pld. hangoztatták, ne váljunk el haraggal, stb. és úgy viselkedtek, mintha mi sem történt volna.”²¹⁴

A hatalom beváltotta ígéretét és a megállapodásokat felrúgva a vidéki alsópapság körében folytatott agitáció eredményeként, a Püspöki Kar beleegyezése nélkül, 1958 augusztusától megkezdődött a megyei papi békebizottságok létrehozása, amelyek a speciális, megyei szintű békefeladatokat látták el. (Ezzel lényegében a Rákosi-korszak alatt megalapított Katolikus Papok Országos Békebizottságát élesztették újjá!). Indoklásként a vidéki alsópapság támogató helyeslésére és a dacoló, „reakciós” püspökök kompromisszumképtelenségére hivatkoztak. Az ilyen alkalmak kiváló lehetőséggel szolgáltak a katolikus hierarchián belüli ellentétek felkorbácsolására. Az érvelés jellemzően a végletekig menő demagógián alapult. Nem konkretizálták, kiket értenek „haladó papok” alatt, és pontosan milyen típusú sürgető követelésekkel állnak elő a békemunka gyors kiszélesítését illetően. Ez a leegyszerűsítő és egyben félrevezető, cinikus érveléstechnika tipikus terméke a kommunista propagandának. Senki nem gondolhatja komolyan, hogy 1958-ban a kommunista diktatúrával szimpatizáló

²¹⁴MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/11. Herling Jakab, *Jelentés az OPUS Pacis Szervező és Intéző bizottsága márc. 26-i üléséről.* (1958. március 31.) fol. 4. Megjegyzés: „volt katolikus papok.” A jelentés komoly stilisztikai problémákkal küzd. Vélhetően azt értették alatta, hogy az Opus Pacis tagjai vállalták azt a fajta békemunkát, amit 1956 előtt a katolikus papok békemozgalma képviselt.

„haladó papok” tömegei követelték, hogy az ateista állam által megkövetelt békemunka még inkább a kommunista diktatúra igényeinek és elvárásainak megfelelő foglalatot kapjon. Az ilyen felfogás mindösszesen a diktatúra részéről túlexponált karrierista békepapok (mint például az előbbieken idézett Mag Béla) érvényesülési és hatalmi vágyát, nem pedig a katolikus alsópapság, vagy a Magyar Katolikus Egyház többségi akaratát tükrözte. *„A haladó katolikus papság mind aktívabban sürgette és követelte a katolikus papi békemunka gyakorlati megvalósulását, a szervezet további kiépítését. Az Opus Pacis, mivel az általános békefeladatok helyeslésén túl nem adott konkrét támogatást és segítséget a papoknak, a gyakorlati békefeladatok művelésére, a papság az Opus Pacis tevékenységét nem tartotta kielégítőnek. Ugyanakkor a haladó papoknak a katolikus békeszervezetek további kiépítésével kapcsolatos igénye találkozott a Párt, az állami szervek, a Hazafias Népfront és az Országos Béketanács ilyen irányú törekvésével és célkitűzésével. A katolikus békeszervezetek kiépítését „meggyorsított és segítette” az Opus Pacisnak és a püspöki karnak azon határozta, amelyben kimondják, hogy „nem tartják szükségesnek a katolikus békeszervezetek további kiépítését és azt az eddig kialakított keretek között kívánják tartani és működtetni.”*²¹⁵

Az előbbieken idéztük és értékeltük az Állami Egyházügyi Hivatal és Horváth János által szervezett nyomásgyakorló közjátékot, mely a megkövetelt „békefeladatok” kiszélesítésével szembeszegülő püspöki kar ellen irányult. A jelentésből jól kitűnik, hogy e megfélemlítő akciót követően az Állami Egyházügyi Hivatal a kérdést lezártak tekintette, mely egyben a megbizonyosodás jele is volt arra nézve, hogy a püspöki kar részéről terveiket érdemben veszélyeztető ellenállásra már nem kell számítaniuk. *„A legcélszerűbb megoldásnak az bizonyult, hogy újabb vitába és tárgyalásokba a püspökökkel e témával kapcsolatban nem bocsátkozunk, hanem a megyei bizottságokat társadalmi keretben, a Hazafias Népfront békebizottsági keretében hoztuk létre, mintegy alulról jövő kezdeményezést, amelyet az illetékes szervek támogatnak.”*²¹⁶

Az Állami Egyházügyi Hivatal számára a legsürgetőbb kérdést az jelentette, hogy a Püspöki Kar és/vagy az Opus Pacis azon tagjai, akik a megyei szintű békebizottságok létrehozását ellenezték, a megkerülésük mellett életre hívott bizottságok alakulására miképpen reagálnak. Az első reakciók azt mutatták, hogy ekkor még (1958 augusztus) a megyei békebizottságok létrehozását legnagyobb vehemenciával ellenző Grósz József érsek is a taktikus hallgatást

²¹⁵MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység./18. Herling Jakab, *Jelentés a megyei és nagy-budapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.* (Budapest, 1958. november 21.) fol. 1.

²¹⁶MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység./18. Herling Jakab, *Jelentés a megyei és nagybudapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.* (Budapest, 1958. november 21.) fol.2.

választotta, amit az Állami Egyháziügyi Hivatal a beleegyezés, a tudomásul vétel jeleként értékelt. 1958. augusztus 28-án a budapesti városháza dísztermében az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága kezdeményezésére az Opus Pacis országos béke-nagygyűlést hívott össze, melynek célja természetesen a megyei szintű békebizottságok legitimálása volt.²¹⁷ Bár a béke nagy-gyűlés színleg a Stockholmi Leszerelési és Nemzetközi Együttműködési Kongresszus célkitűzéseit volt hivatott támogatni, valójában – ahogy az előbbieken idézett AEH beszámoló alapján nyilvánvaló – a pártállami nyomásgyakorlás útján életre hívott megyei szintű békebizottságok püspökkari jóváhagyásáról szólt. Dr. Beresztóczy Miklós *„Ne csak hirdessük a magasztos elveket: az ünnepi szavakat tettek is kövessék!”* című felszólalásában a következőket mondta: *„A békéről sok szép szó elhangzott már. Mi is nyilatkoztunk róla az évek során jó párszor. A katolikus pap azonban tenni is akar érte a plébániáján, falujában, megyéjében. Ez a szándék hozta létre a megyei békebizottságok katolikus bizottságait. (...) A megyei békebizottságok katolikus bizottságai is azért alakultak és alakulnak meg, hogy az ünnepi megnyilatkozások szellemében a reprezentatív célkitűzések világosságában a megyei, vagy szűkebb keretek sajátos és gyakorlati területén váltsák valóra a katolikus papság tettekre-késztségét és öntudatos békeakarátát.”*²¹⁸

Az országos szintű rendezvénysorozattal a hatalom mégsem érte el maradéktalanul a szándékát. Még a kádári megtorlás éveinek egyházpolitikai intézkedései közepette is akadtak olyan egyházi személyek, akik a hatalom legitimálására összehívott békegyűléseket a kommunista rendszer egyházpolitikai túlkapásai és szocialista társadalmi-politikai berendezkedés bírálataira használták fel. Figyelemreméltó, hogy az egyházak számára 1956 után még a Rákosi-rendszer egyházpolitikájának finom, konstruktívnek tűnő bírálata sem volt megengedett, mivel annak a kommunista rendszert általánosságban elutasító, burkolt antikommunista állásfoglalásként való értelmezésétől tartottak. A jelentésben meg nem nevezett (véltetően vidéki plébánosok) még ennél is tovább merészkedtek: *„A somogy-megyei gyűlésen az egyik felszólaló követelte Badalik püspök²¹⁹ visszatérését, és hogy a rádió szüntesse*

²¹⁷Az *Opus Pacis* országos béke-nagygyűlése. Katolikus Szó 2 (1958) 2, 1. (1958.szeptember 7.)

²¹⁸„*Ne csak hirdessük a magasztos elveket: az ünnepi szavakat tettek is kövessék!* (Beresztóczy Miklós felszólalása) Katolikus Szó 2 (1958) 2, 3. (1958. szeptember 7.)

²¹⁹Badalik Sándor (1890-1965): Domokos rendi szerzetes. A rendbe 1908-ban lépett be, 1914-ben szentelték pappá. A Bertalan nevet a rendben kapta. 1938-1942 között a domokos rend magyarországi tartományfőnöke volt, 1942-től 1946-ig az Actio Catholica országos alelnöke tisztségét töltötte be. 1949 júliusában XII. Pius Pápa Veszprémi püspökké nevezte ki. Egész életében konzekvensen ellenállt a kommunista diktatúrának és ellenezte a békepapi mozgalmat is. 1957-ben a Belügyminisztérium II/C alosztálya (a „belső reakció ellen” felállított részleg, Hejccére internálta, püspöki jogkörét megvonták. SOÓS VIKTOR ATTILA, *Badalik Bertalan püspöki jogkörének megvonása és internálása*, http://www.archivnet.hu/politika/badalik_bertalan_puspoki_jogkorenek_megvonasa_es_internalasa.html (utolsó letöltés: 2019. 10. 21. 23:44)

be a vallásellenes propagandát. (...)A balassagyarmati gyűlésen az abortus-rendelet felfüggesztését követelték.”²²⁰ (Megjegyzés: Az abortusz legalizálásának törvényi háttere nem a Kádár-korszak terméke, mivel az kevéssel az 1956-os forradalom kitörése előtt, tehát még a Rákosi-éra utolsó időszakában, 1956. június 4-én, az 1043/1956. számú minisztertanácsi rendelettel megtörtént. A katolikus egyház már ekkor, bátor hangvételű, tanításaihoz hű, erkölcsi-morális felfogásával szinkronban álló körlevélben tisztázta a kérdésben elfoglalt álláspontját. „Kedves Hívek! Hogy mi ebben a kérdésben felszólaltunk, arra hivatali kötelességünk kényszerített: Az Isten parancsának tiszteletben tartása, az anyai méltóság megóvása, a házások közt fennálló kölcsönös tisztelet, szeretet és megbecsülés ápolása, az ifjúság erkölcsének őrzése és minden, ami ezzel összefügg: népünk földi és híveink örök boldogsága. „Clama! Ne cessas clamare!” – mondja az Úr a prófétának! „Kiáltst! Ne szűnj meg kiáltani!” (Iz. 58.1) Mi pedig kiáltunk és kérünk, halljátok meg szavunkat. És egyúttal imádkozunk. Az októberi ájtatosságot is arra a szándékra ajánljuk fel, hogy kövessétek tanításunkat, amely nem a mienk, hanem Istenünké, Urunké, az Úr Jézusé. Amen.” – summázta a püspökkari körlevél.)²²¹

A legitimáció tekintetében ismét megfigyelhetjük az egyházon belüli megosztásra, ellentétszításra épülő taktikát. A megyei békebizottságok működését – mint a katolikus egyház belső, saját igényét – az Opus Pacis részéről Beresztóczy Miklóssal, a Mag Bélánál is nagyobb múltra visszatekintő békepappal ismertették el. S mivel az Opus Pacis elnöke Grósz József érsek volt, könnyen lehetett a teljes egyetértés látszatát kelteni. „Az első alakuló gyűlések után nyilvánvalóvá vált, hogy az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának és az Opus Pacisnak is valamilyen formában kifejezésre kell juttatni az állásfoglalását a megyei katolikus bizottságokkal kapcsolatban, Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága augusztus 19-i ülésén határozatilag kimondta, hogy „helyesli és támogatja a megyei békebizottságok katolikus bizottságainak alakulását.” Az Opus Pacis országos békenagygyűlésén, amelyen Grósz József érsek elnökölt, dr. Beresztóczy Miklós, a Katolikus Bizottság főtitkára, felszólalásában jelentette be a katolikus bizottságok megalakítását, és a nagygyűlésen elfogadott nyilatkozatot a bizottságok alakulására az isten (sic!) áldását kérte.”²²² A felszólalásokat követően az elnöklő Grósz érsek Dr. Hamvas Endre csanádi püspököt kérte fel a határozati javaslat felolvasására. A

²²⁰MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/18. Herling Jakab, *Jelentés a megyei és nagybudapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.* (Budapest, 1958. november 21.) fol. 4.

²²¹A Magyar Püspöki Kar körlevele az abortusz ellen, Budapest, 1956. szeptember 12. (<https://katolikus.hu/dokumentumtar/2629> Utolsó letöltés: 2018. 07. 11. 21:35)

²²²Katolikus Szó 2 (1958) 2, 4. (1958.szeptember 7.)

határozat természetesen „helyeselte és támogatta” a stockholmi világtalálkozó leszerelésére, a gyarmatrendszer felszámolására, a népek békés együttélésére tett javaslatait, de a „lényeg” a megyei békebizottság „szentesítése” volt. „(...) *hogy ezeket a gondolatokat saját működési területünkön mi is szóval és tettel valóra válthassuk: hivatásunkat követve és népünk iránti hűségben is kitartóan akarunk a béke gondolatának nem csak hangoztatói, hanem megvalósítói is lenni, az Opus Pacis elvének szem előtt tartásával, a Hazafias Népfront és a Béketanács munkájába való tevékeny bekapcsolódásunk által. Kívánjuk, hogy a béke őszinte szolgálatába sorakozók munkáját a Jó Isten bősz áldása kísérje és erősítse.*”²²³A békegyűlést és Beresztóczy Miklós támogató beszédét az Állami Egyházügyi Hivatal a megyei szintű békepapi bizottságok újjászervezése területén valóságos „frontáttörésként” értékelte. „Az említett katolikus bizottsági ülés határozata dr. Beresztóczy Miklós felszólalása és az Opus Pacis nyilatkozata döntő lépés volt a katolikus bizottságok további alakulása és szervezése felé, lényegében „front áttörést” jelentett. Ezután lényegesen meggyorsítottuk a katolikus bizottságok szervezését, úgy hogy azt október közepéig be tudjuk fejezni. (...) Az alakuló papi békegyűléseken kb 1500 katolikus pap vett részt. Az elképzeléseknek és célnak megfelelő jó gyűlések voltak: Heves, Borsod, Csongrád, Szabolcs, Győr, Bács –Kiskun, Somogy Nógrád, Szolnok megyékben és Nagybudapesten. A többi megyékben is kielégítőek voltak a gyűlések.”²²⁴

Az egyezmény állami részről történő megszegésére hivatkozva a Püspöki Kar 1958. október 17-én tartott püspökkari konferencián kijelentette az Opus Pacis, valamint az OBKB feloszlását, erre azonban természetesen nem került, nem kerülhetett sor, a békepapi mozgalom egészen a rendszerváltásig működött.²²⁵Az 1958. október 17-én tartott püspökkari konferencián Grósz érsek először a megyei papi békebizottságok, majd az Opus Pacis feloszlásáról rendelt el szavazást. A titkos szavazáson tízen igennel, egyvalaki nemmel, és ketten tartózkodással szavaztak a békebizottságok megszüntetésére, míg az Opus Pacis feloszlását hét igen és öt nem szavazat mellett, tartózkodás nélkül döntötte el a püspöki kar. A tanácskozáson Grósz kiemelte, Horváth Richárd Katolikus Szóban publikált cikkét, mely szerint a megyei békebizottságnak „*semmi köze*” (sic!) nincs az Opus Pacishoz, mivel azok az Országos Béketanács szerveiként, a Hazafias Népfront irányítása alatt működnek, így nyilvánvaló, hogy püspöki kar határozatával szemben jöttek létre.²²⁶ Horváth Richárd inkriminált cikkéből

²²³Katolikus Szó 2 (1958) 2, 4. (1958. szeptember 7.)

²²⁴MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/18. Herling Jakab, *Jelentés a megyei és nagybudapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.* (Budapest, 1958. november 21.) fol.6-7.

²²⁵MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 150.0/2, Az Opus Pacis létrehozásáról feljegyzés. fol. 2-3.

²²⁶A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között II., (szerk. BALOGH MARGIT), Budapest 2008, 972.

világosan és nyíltan kitűnt az a szándék, hogy a Hazafias Népfrent irányítása és az Országos Béketanács keretei között működő megyei papi békebizottságok célja az egyházi béketevékenység kézbevétele a vonakodó püspöki kar és az állami elvárásokat csak nagy mértékletesség mellett teljesítő Opus Pacis ellenében. „Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága a legszorosabban együtt munkálkodik az Országos Béketanáccsal. Annak egyik szerve. Ahhoz tartozik. Ugyanúgy a megyei katolikus bizottságok is szerves részei nemcsak az Országos Hazafias Népfrentnek és békemunkájának, hanem a legszorosabban kapcsolódnak a megyei népfrent munkához és békemunkához is. A megyei és a nagybudapesti békebizottságok katolikus bizottságai közvetlenül a világi békebizottságokhoz tartoznak. Nevükben is benne van ez: A megyei békebizottságok katolikus bizottsága. Mint ilyenek, a megyei és a nagybudapesti békebizottságoktól kapják az irányítást is. Ez azonban nem zárja ki, sőt szükséges, hogy az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága rendszeresen kidolgozza a katolikus békemunka irányelveit és feladatait, éppen a sajtóságos helyzetből kifolyólag.”²²⁷

A püspöki kar döntése az Opus Pacis feloszlására vonatkozóan kétségkívül bátor lépés volt, feltételezhetően a korabeli lesújtó egyházpolitikai helyzet pontos ismeretében Magyarország katolikus egyházi méltóságai a tényleges megszüntetés érdekében azonban semmifajta konkrét lépést nem tettek. A megyei békebizottságok a püspökkari döntés ellenére is szaporodtak és az állami elvárásainak megfelelően, az Opus Pacis-nál jóval szervilisebb stílusban folytatták a katolikus egyház béketevékenységét. Szimbolikus időpontban, 1958. október 23-án az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága Dezső utcai székházában országos értekezletet tartottak, melyről a Katolikus Szó – tudomást sem véve a püspöki kar alig egy héttel korábbi döntéseiről –, „A katolikus papság egységesen vesz részt a békemozgalomban” címen számolt be.²²⁸ 1959. szeptember 8-án Madai András, az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa a megszüntetés problémáját lezárt ügyként kezelve így jelentett: (...) „A megyei papi békebizottságok megalakulása ellen a püspöki kar 1958. októberében tiltakozott, mondván, az Opus Pacis és az Országos Katolikus Bizottság megalakulásakor erről nem volt szó, és ők nem fedezik tekintélyükkel. Grósz érsekkel folytatott megbeszélést a Hivatal (az AEH) a fenti ügyben, mely szerint fél évre elhalasztották az Opus Pacis és a Katolikus Bizottság feloszlását. A félév régen letelt, azóta sem jelentkeztek a fenti ügyben. A hallgatásukkal mintegy belenyugodtak a fenti szervek létezésébe és működésébe.”²²⁹

²²⁷HORVÁTH RICHÁRD, *A Katolikus Bizottságok feladatairól*, Katolikus Szó 2 (1958) 3, 3. (1958. szeptember 21.)

²²⁸Katolikus Szó 4 (1958) 6 (1958. november 2.)

²²⁹MNL OL XIX-A-21-c (AEH-Adattár), 58. doboz, 15/14, Madai András, *Feljegyzés a papi békemozgalom fejlődéséről*. fol. 1.

Az egyházi „együtműködő vonal”, valamint békepapi mozgalom kierőszakolt megújítási folyamatában az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának szervezeti keretei, működési mechanizmusai, valamint egyház és állam viszonylatában elvárt szerepkörei hamar letisztultak. A pártállami diktatúra az együtműködő vonalat felhasználva egy olyan hivatalos egyházkép létrehozásán dolgozott, melynek profilja beilleszthető a népköztársaság egyházpolitikai felfogásába. A katolikus békepapi nyilatkozatok túlnyomó többségéről azonban – még az ismert körülményeket figyelembe véve is – elmondható, hogy szinte minden esetben világi kérdésekkel – atomfegyverkezés, népek közötti béke, hazai és nemzetközi békeszervezetek méltatása – foglalkoztak. Amennyire lehetett, a „népköztársaság rendje”, valamint a szocializmus melletti elköteleződést sem tették túl harsányan, nyilatkozataikat általában az óvatos hangvételi helyeslés jellemezte.

A hatalmi propaganda minden igyekezetével azt sugallta, hogy bár a gyanakvása a „klerikális reakcióval”²³⁰ szemben továbbra sem hunyt ki, de az egyház felső-vezetéséből az egypártrendszeren alapuló politikai berendezkedést és a marxizmus ideológiai monopóliumát érdemben veszélyeztető hangokat már sikerült alig hallhatóvá csillapítani. A pártállami egyházpolitika hivatalos, „kifelé hangoztatott” narratívája alapvetően két pólusra épült, a „fehér és fekete propaganda” klasszikus ismérveit felhasználva. E szerint létezik a szocializmusban egy „hivatalos” katolikus egyház, melynek vezetői a rendszerrel szembeszállni már nem akarnak, és helyzetüket reálisan mérlegelve az ateisták és keresztények által egyaránt vágyott „egyetemes béke” fogalma mentén „kiveszik a részüket” a szocialista társadalom nagy közös céljainak megvalósításából. Ez a beállítás talán még a fekete propagandánál is kártékonyabb volt, hiszen az egyház (főképpen a vezetés) kiszolgáltató tehetetlenségét, ellenállásra alkalmatlan erőtlenségét a hívek számára is világossá tette. A „fekete propaganda” szerint az egyházon belül megbúvó „reakciós erők” is jelen vannak és csak a visszatérítésükhöz megfelelő alkalmat várják, ezért a szocialista rendszer belső destabilizálásában érdekeltek. Ezeket a (pontos definiálást kikerülve) „erőket” a propaganda a démonizálás és a hangulatkeltés ismert eszközei által ábrázolva igyekezett a szocialista társadalom számára elutasítandóvá és riasztóvá tenni. Csak mellékesen, de figyelemreméltó adalékként jegyezzük meg, hogy a társadalmi közhangulat egy félrevezetett szeletében a kegyetlen megtorlások helyeslése, és azzal járó kényszeres ellenség-keresés virulensen létező jelenség volt. Szirmai István²³¹ 1957 végén az

²³¹Szirmai István (1906-1969): Erdélyi származású kommunista politikus, jogász. A kommunista eszmékkel már joghallgató korában szimpatizált, 1929-ben csatlakozott a Román Kommunista Párthoz. A háború alatt Magyarországra költözött és csatlakozott a Magyar Kommunista Párthoz. A Rákosi-rendszerben komoly funkciót

újjászervezett kommunista hatalom propagandatevékenységének tapasztalatairól beszámoló jelentésében az alábbi döbbenetes mondatot jegyezte le: „Budapest V. kerületében még úgy is felvetődik a kérdés, hogy a magyar nép fasiszta nép és itt csak az erőszak segít.”²³² Az ilyen jellegű véleményeket a hivatalos propaganda természetesen minden erejével igyekezett felerősíteni, és a megfélemlített magyar társadalom irányába a „nép hangjaként” tolmácsolni. A mesterséges felkorbácsolt indulatok, a propagandagépezet által stimulált közhangulat és az akasztásokkal, bebörtönzésekkel járó véres megtorlások sodrában a hatalom intézkedései között a katolikus egyház elleni hadjárat központi helyet foglalt el.

C) Az egyházak és a vallási élet elleni harc módszertanának és metódusának felülvizsgálata 1956 után

A forradalom leverését követően a pártállami diktatúra az állami-politikai, társadalmi és gazdasági élet minden területén részletes, retrospektív elemzésekbe kezdett, melynek célja – a szemléletes érzékeltetés érdekében korabeli marxista frazeológiát idézve – „a múlt” (azaz az 1956-os forradalom előtti kommunista vezetés) –,hibáinak feltárása” és Kádár János nevével fémjelzett új rendszer gazdasági- társadalmi- politikai és ideológiai fundamentumainak kikristályosítása, megszilárdítása volt. A távlatos célmeghatározás, az alapelvek artikulálása és a „múlt hibáinak”, hiányosságainak lajstromba vétele természetesen a rendszerideológia szempontjából kiemelt jelentőséggel felruházott egyházpolitika területén is végbement. (Mindez a rendszerideológia artikulálásáért felelős MSZMP Agitációs és Propagandaosztálya, valamint a forradalom leverését követően továbbra is az egyház és vallásüldözés „főszervének” számító Állami Egyházügyi Hivatal koordinált együttműködésén alapult.)

1958 nyarán a „világnézeti harc” és a „hatékony vallásellenes” propaganda hiányát a következő okokkal jellemezték: „*Számottevőek azok a tényezők, amelyek akadályozták és ma is akadályozzák a vallás elleni eszmei harc és világnézeti tömegnevelő munka kibontakozását.*

E tényezők:

- 1. A társadalmi bizonytalanság érzése, amelyet a korábban elkövetett hibák, majd a hibák körül kialakult huza-vona és az ellenforradalmi támadás okozott, s ma az*

töltött be, 1949-1953 között a Magyar Rádió elnöke volt. 1953-ban a párton belüli belső harcok következtében őt is letartóztatták és meghurcolták, de végül felmentették. 1957 júliusától haláláig állt az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztálya élén. Nemzeti emlékezet Bizottsága, Szirmai Istvánra vonatkozó szócikk. <https://neb.hu/asset/phpUuLex3.pdf> (utolsó letöltés: 2019. 11.21. 11:45)

²³²MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/1. Őrzései Egység/1. Szirmai István, *Jelentés az időszerű kérdések tanfolyam tapasztalatairól.* (1957. december 21.) fol.1.

atomháborútól való megnövekedett félelem egyes rétegekben kedvező talajt teremt a vallásos érzelmek feléledéséhez.

2. *A világnézeti nevelőmunka gyengesége, az ellenséges ideológiák elleni harc elhanyagolása és lebecsülése, a vallás kérdését liberálisan kezelő jobboldali opportunistá felfogás és baloldali szektás türelmetlenség elterjedése zűrzavart teremtett a párton belül: általános, hogy összekeverik a vallás elleni harcot a klerikális reakció elleni harccal.*
3. *Az új világhelyzetet figyelembevéve (sic!) az egyházak nemzetközi méretekben, rendszeresen kidolgozzák a taktikájukat a kommunista és munkásmozgalom ellen. A magyarországi egyházak is (elsősorban a katolikus egyház) a számukra kedvezően kínáló lehetőségeket kihasználva, kidolgozták taktikájukat a vallásos világnézet elmélyítésére. (Felfokozták a hitéleti tevékenységüket, kísérletek vannak a vallás és a marxizmus-leninizmus eszméi között meglévő antagonisztikus ellentét leleplezésére, ködösítésére (pl Teológiai Szemle, stb.): a vallás nem semmisül meg a szocializmus körülményei között (lásd Szovjetunió), nem lehet igazán kulturált ember az, aki nem vallásos, a valláserkölcst pozitív szerepét hangsúlyozva azt állítják, hogy vallás nélkül nincs erkölcs, vagy erkölcsi nevelést igazán csak a vallás ad.”²³³*

Az idézett elemzés alapján megállapítható, hogy a formálódó pártállami diktatúra a rendszerideológiája alapelemét adó ateizmus, és az e világnézet mentén távlati célként kialakítandó „szocialista embereszmény” legfőbb ellenségének továbbra is a katolikus egyházat tekintette. Az 1956-os forradalom leverését követően restaurált kommunista hatalom „elődjénél”, a Rákosi-rendszerénél jóval nagyobb hangsúlyt fektetett a különösen katolikusellenes élű propaganda, a vallásos felfogással szemben foganatosított „ideológia harc” módszerének átgondoltabb kidolgozottságára, hatékonyságnövelésére. Emellett saját céljai és hatalmi érdekei szempontjából szintén helyesen ismerte fel az államhatalom azt is, hogy a vasfüggöny mögé szorult országokban működő egyházak intézményrendszerük, és tanításaik megmentése érdekében az államhatalmat összezavaró, új alapokra helyezett „túlélési stratégia” mentén rendezkedett be. *„Még mindig nem vesszük kellően tekintetbe a vallás modern taktikáját. Nem harcolunk kellően az egyház áltudományos érvei (hőhalálmélet (sic!)), „táguló világegyetem”, célszerűség a fejlődésben, a testtől független lélek létezésének bizonyítékai) az*

²³³MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/1. Őrzései Egység/12. *Javaslat a Politikai Bizottságnak a vallás elleni eszmei harc és világnézeti tömegnevelő munka feladatairól.*(Budapest, 1958. július 12.) fol. 1–3.

egyházak történelmi szerepének meghamisítására irányuló törekvések, s az egyházak filozófiai argumentumai (neorealizmus, a dialektika misztifikálása stb.) ellen. Világosan kell látni és tekintetbe kell venni, hogy az egyház sok tekintetben hozzáidomítja álláspontját a modern természettudomány eredményeihez, de két kérdésben: a semmiből való teremtés és az isteni eredetű lélek halhatatlanságának kérdésében nem engedhet. Meg kell találni e kérdések tudományos és filozófiai cáfolata helyes népszerűsítésének módszerét. (...) A laikus etikának nincs megfelelő propagandája: nem vesszük eléggé tekintetbe, hogy a hívők javarésze a vallásban pozitív erkölcsi alapot lát és ezért ragaszkodik hozzá.”²³⁴

A diktatúra legfelsőbb szintű vezetése is a vallásosság és elsősorban a katolikus egyház elleni eszmei harc intenzitás-és hatékonyságnövelését szorgalmazta. A pártvezetés az egyház és a vallás elleni „ideológia harc” alacsony határfokát elismerve Kádár János az MSZMP KB ülésén a szocialista állam egyházpolitikájának távlati stratégiájával kapcsolatban (a „klerikális reakciót” és a „világnézeti harcot” szétválasztó párthatározat tükrében) két neuralgikus pontot jelölt meg: a világnézeti-ideológiai harc határfokának emelését, valamint az államhatalommal együttműködő, a szocialista típusú társadalmi- politikai-gazdasági berendezkedést támogató és legitimáló békepapi bázis kiszélesítését. *„Itt egy hatásos fegyver van: a tudományos felvilágosítás szélesítése. Egyébként úgy kell számolni, hogy ez lesz a legtovább tartó munka, mert valószínű, hogy későbbi korszakban egyházak már nem lesznek, de vallásos módon gondolkozó emberek még az azt követő időben is lesznek. Ez a mi álláspontunk lényege. (...) Támaszkodni kell nekünk a haladó papokra is – ez nagyon fontos – bizonyos tekintetben a papi tömegekre, ez is a harc egy eszköze. Vannak itt ilyen hivatásos emberek – éppen a héten keseredett el a PTO²³⁵–vagy nyolcezer csak a katolikusoknál, hát ez már alul egész tömeg. Miért mondjuk ezt, elvtársak? Mert nagyon fontosnak tartjuk, hogy az összes pártszervezeteink, azután az állami szervek más társadalmi szervek azonos és helyes vonalat vigyenek. Ez nagyon fontos, mert tapasztalataink szerint olyan helyzet van, hogy egyik megyében „Le a papokkal” jelszó uralkodik, – most nem a megyebizottságokat támadom én –ez olyan közvélemény féle mi táborunkban. Ami fekete, az vesszen – mondjuk ilyesmi – a másik oldalon meg az elhajlás egy kicsit jobbfele, mégis van Opus Pacis meg békemozgalom, meg ez, meg az, nem baj az, ha a papok egy kicsit mozognak szóval vegyes egy kicsit a gyakorlatunk, össze kell hangolni. Kell*

²³⁴MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/1. Őrzései Egység/24. Bence László, *Összefoglaló áttekintés a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat ateista és antiklerikális propaganda munkájáról.* (Budapest, 1958. április 1.) fol.12–13.

²³⁵PTO: Párt-és Tömegszervezetek Osztálya, mely az MSZMP Központi Bizottsága apparátusának részeként az általa felügyelt szerveknél segítette az MSZMP politikájának és határozatainak végrehajtását. <https://lmyr.eleveltar.hu/mnlquery/detail.aspx?ID=10945> (Utolsó letöltés: 2018. 11.11. 08:25)

gondolkozni ezeken a dolgokon, és gondosan meg kell beszélni legelőször azért, hogy értsék a mi taktikánkat.”²³⁶

D) A békepapi sajtó újjászervezése és a Katolikus papi békemozgalom „fejlődése” az AEH és Az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály helyzetértékeléseinek tükrében

A megyei szintű papi békebizottságok megszervezésével párhuzamosan kiemelt egyházpolitikai célként kapott helyett a békepapi sajtó újjászervezése is. Az államilag kontrolált egyházi sajtó feladatkörét propagandisztikus hangvételű cikkek, tudósítások, értekezések közlése jelentette a szocialista társadalom és az egyház „békés egymás mellett éléséről, a „belső reakciótól” való megtisztulás folyamatairól és eredményeiről és minden olyan eseményről, témáról, melyet a pártállam által uralt közélet a katolikus egyházi békepropaganda tárgykörébe utalt.

A békepapi sajtó újjászervezése mögött is egyértelműen a kommunista diktatúra egyházpolitikai stratégiáját meghatározó MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal szándékai figyelhetőek meg. Az Állami Egyházügyi Hivatal (1958 novemberében kelt) egyházpolitikai helyzetértékelése szerint az állami elvárásokkal szinkronban működő katolikus sajtó támogató szerepe kulcsfontosságú volt a tekintetben, hogy az egyházon belül tiltakozással kísért megyei papi békemozgalom felélesztését sikerült a katolikus közvéleménnyel is elfogadtatni. *„Az országos napilapok, a Rádió, a megyei sajtó időben és kielégítően számoltak be a katolikus békebizottságok alakuló gyűléseiről. Komoly segítséget jelentett az augusztus 22-én megjelent Katolikus Szó, mely ebben az időszakban fő feladatának tekintette a katolikus bizottságok alakulásának segítését. Ezt a tevékenységet a lap jól oldotta meg. Segített az Új Ember is, mely az eddigiektől eltérően bőven és pozitívan foglalkozott a bizottságok alakulásával.*”²³⁷

A katolikus békepapi propaganda szócsöve a Katolikus Szó nevű lap lett. (Mellette jóval mérsékeltbb hangvételűt megjelenítve működött a Vigilia és az Új Ember nevű katolikus hetilap is.) A Katolikus Szó 1958. augusztus 24-én indult újra. Legfontosabb dokumentuma HORVÁTH

²³⁶NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA–SOÓS LÁSZLÓ–T. VARGA GYÖRGY–UJVÁRY GÁBOR, *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*, Budapest 1997, 425.

²³⁷MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/18. Herling Jakab, *Jelentés a megyei és nagybudapesti katolikus bizottságok megalakulásáról*. (Budapest, 1958. november 21.) fol.11.

RICHÁRD²³⁸ főszerkesztő által jegyzett „*Hívő ember a történelemben*” címmel írt cikk volt. A cikk témaválasztását és hangvételét egyaránt a már megszokott békepapi szervilizmus határozta meg. „*Minden ember, legyen az hívő vagy nem hívő, vallásos meggyőződésű, vagy marxista világnézetű, egyformán szeret jól élni, szépen öltözködni, egészséges életkörülmények között élni: szereti a kulturált magatartást, a kulturált viszonyokat, a mindennapi jólétet. (...) Mindketten egyformán szeretik hazájukat. És kell is, hogy szeressék. a katolikus erkölcsstan is megköveteli a hazaszeretetet. Egyik legszebb erénynek tartja. És megköveteli az állampolgári kötelességek hiánytalan teljesítését. A hívő ember sem lehet elzárni és kiemelni a mindennapi élet adottságaiból, realitásaiból. (...) Az egyház küldetése mindenkor minden emberhez szól. Függetlenül a társadalmi, a politikai, a gazdasági berendezkedéstől, meg kell szentelnie az embert, közvetítenie kell hozzá az örök Isten kegyelmét. A moralitásnak, az igazságnak meg nem felelő, azzal ellentétes dolgot cselekszik az, aki a hívő emberben a vallásos embert és a hazáját szerető embert szembe akarja egymással állítani. Hazánk a szocializmust építi. A mi hazánk építi. A mi népünk építi. És népünkbe beletartoznak híveink is. Mi is.*”²³⁹

Herling Jakab 1959 nyarán írt „*Tájékoztató a papi békemozgalom fél éves tevékenységéről*” című AEH tájékoztatójában – a békepapi sajtó – és különösen a Katolikus Szó sikeres újjászervezését az eltelt időszak egyházpolitikai terveinek egyik meghatározó eredményeként értékelte, megjegyezve, hogy a katolikus hierarchia tagjai közül többen bojkottálják a békepapi propaganda szócsövét. „*Előrehaladás van az egyházi sajtó, különösen a Katolikus Szó tekintetében. Több cikk jelent meg, amelyben egyértelműen bírálják a hazai, de különösen a nemzetközi reakciós egyházi megnyilvánulásokat. Azonban a hazai egyházi reakció ellenes cikkek a nemzetközi vonatkozású cikkekhez képest nagyon kevés. Jelentős eredmény, hogy Dr. Horváth Richárd ebben az időszakban cikket írt a Vigiliában a tízéves béke-világmozgalomról. Ugyanakkor, mint burkolt reakciós állásfoglalás jelentkezik, hogy az egyházi hierarchia emberi*

²³⁸Horváth Richárd (1906–1980): Ciszterci szerzetes, katolikus pap, plébános. 1956-tól, majd 1958-tól a békepapi mozgalom „szócsöveként” működő Katolikus Szó nevű újság főszerkesztője. 1958-tól országgyűlési képviselő, 1963-tól az Elnöki Tanács tagja volt. 1957-től az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtárgyi feladatait látta el. *Magyar Katolikus Lexikon*, VI. (Homo-J) (szerk. DR. DIÓS ISTVÁN) Budapest 2000. Megjegyzés: Beresztóczy Miklós és Mag Béla mellett szintén a legismertebb katolikus békepapak közé tartozott, 1963-ban megjelentetett „*Keresztény ember a mában*” című munkájára a magyar katolikus békepapi magatartás és szellemiség összefoglaló alapidokumentumaként tekintettek, a nyugati katolikus emigráció körében heves bírálatokat kapott. (Lásd később.) Vö.: HORVÁTH RICHÁRD, *Keresztény ember a mában*, Budapest 1963. Megjegyzés: 1957 július 16.-án a Zsinati Szent Kongregáció felszólította a politikai szerepet vállaló papokat arra, hogy politikai tisztségeikről mondjanak le, különben Apostoli Szentsek kiközösítik őket. Ennek Horváth Richárd, Beresztóczy Miklós és Máté János nem tettek eleget, melynek következtében 1958 februárjában a Szentsek ígéretéhez híven kiközösítette őket. Az egyházi hatályosság ellenére Horváth, Beresztóczy és Máté a kiközösítést nem vette tudomásul. Lásd: BALOGH MARGIT, *Az 1971. szeptember 9-ei Magyar-Szentszéki megállapodás*, Századok 147 (2014) 4, 881.

²³⁹Katolikus Szó 2 (1958) 1, 3. (1958. augusztus 24.)

*megtagadták a Katolikus Szóba való írást, pl. Várkonyi Imre rektor, Zemplény György professzor, Rónay György szerkesztő, stb., így a Katolikus Szót a régebbi békepapok tevékenységére igyekeznek korlátozni. Az Új Emberben megjelenő békemozgalmi cikkek leíró jellegűek, kevésbé tükrözik a nyílt politikai állásfoglalást.*²⁴⁰

A tájékoztató foglalkozik a katolikus békepapi mozgalom „fejlődésével” is. Az Országos Béketanács ülésén 1959. január 20.-i ülésén felszólalt Hamvas Endre csanádi püspök, a katolikus bizottság elnöke. Hamvas püspök felszólalásában a béke fogalmát keresztény szempontból közelítette meg, nem téve így különbséget a kommunista rendszer és a katolikus egyház békefogalma és „békeszolgálata” között. Az AEH tájékoztató Hamvas püspök felszólalását kifejezetten negatívnak értékelte. *„Az Országos Béketanács január 20-i ülésén az egyházak részéről dr. Hamvas Endre csanádi püspök és Dr. Vető Lajos evangélikus püspök szólt hozzá. Hamvas püspök felszólalásában igyekezett egyenlőségjelet tenni a civil mozgalom és az egyház békeszolgálata között, kihangsúlyozva azt, hogy csak akkor lesz igazi béke, ha mindenki megtér. Fölszólalása negatív volt.*²⁴¹ Ez a megjegyzés különös figyelmet érdemel, hiszen érzékletesen rámutat arra az ellentétre, amit a kádári egyházpolitika a papi békemozgalom szocialista társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban hivatalosan képviselt (állam és egyház békés egymás mellett élése), és amit valójában, a hatalom belső színtereiben gondoltak. A megértés szempontjából megkerülhetetlen ismételtlen kihangsúlyozni, hogy a békepapi mozgalom és az általa kifejtett propaganda legfontosabb célja az egyház tekintélyvesztésének, elerőtlenedésének lehető legnagyobb mérvű előidézése volt. Azonban a békepapi mozgalom és propaganda gyakorlati működése e tekintetben egy olyan lehetséges jövőképet is felvillantott, amely a pártállam egyházpolitikai gépezetét félelemmel töltötte el. Aggodalmaik alapját egy olyan jövőbeli egyháztól való félelem táplálta, mely a diktatúra hosszú távú egyházpolitikai szándékait megkerülve, a hivatalosan megkövetelt békemunka keretein belül találja meg a „társadalom vallásos befolyásolásának” új lehetőségeit. E felfogás szerint tehát az egyházpolitika területén annak lehetőségét is mérlegelni kell, hogy a vallásos alapon megközelített békemunka által az egyház képessé válhat rokonszenves, vonzó (a marxista ideológia alapján megkomponált béke-fogalommal konkurálni képes) profil kialakítására is. E tekintetben is természetesen a katolikus egyháztól tartott leginkább a hatalom. Az Országos Béketanács üléséről és Hamvas püspök felszólalásáról a Katolikus Szó

²⁴⁰MNL OL XIX-21-d (AEH-TÜK Iratok) 4. doboz, 001-7/1959. Herling Jakab, *Tájékoztató a papi békemozgalom fél éves tevékenységéről.* (1959. július 8.) fol. 6.

²⁴¹MNL OL XIX -21-d (AEH-TÜK Iratok) 4. doboz, 001-7/1959 Herling Jakab, *Tájékoztató a papi békemozgalom fél éves tevékenységéről.* (1959. július 8.) fol.2.

is beszámolt. „*Dr. Hamvas Endre csanádi püspök is a hozzászólások során felszólalt és többek között a következőket mondotta: „a békeszeretet még nem jelent birkatürelmet, amely a farkasok fogait ellenállás nélkül, megadással várja. Mi a békét Isten szándéka szerint akarjuk. Ez természetfeletti motívum és norma számunkra, amint nem mellőzzük a természetfeletti fegyvert, az imát sem a béke érdekében.*”²⁴²Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa feltehetően azt értelmezte a megtérésre vonatkozó felszólításként, hogy a katolikus püspök a békét – mily meglepő –, „Isten akarata szerint” képzelte el.)

Hasonló kifogások és kritikák fogalmazódtak meg az Opus Pacis és az Országos Béketanács békenagygyűlésével kapcsolatban, melynek zárasaként a püspöki kar nyilatkozatot adott ki. „*Az Opus Pacis Intézőbizottsága és az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága kezdeményezésére a Magyarországi római Katolikus Püspöki Kar január 22-i konferenciáján áttekintette a világbéke-mozgalom, ezen belül a magyar katolikusok, az egyház béketevékenységét. (...) Ez a megnyilatkozásunk is hozzájárul majd ahhoz, hogy a világbéke ösvényeit a békekövetséget hordozók lábai széles országúttá tapossák, amelyen nemcsak mi, magyarok és katolikusok, hanem a világ összes népei szabadon közlekedhetnek a közös és boldogabb jövő felé. A Püspöki Kar és a papság követve az Országos Béketanács hívó szavát, bekapcsolódott a békemozgalomba. Helyesen cselekedett, hogy részt kért a béke megőrzésének szent szolgálatából. Ezt a munkásságunkat katolikus kötelességünk, a nép szolgálata parancsolóan írja elő. Örülünk hazánkban a nép jóléte emelkedésének, amelyet a Magyar Népköztársaság kormánya a dolgozók támogatásával hozott létre.*”²⁴³

Herling Jakab a tájékoztatójában a következőket írta: „*Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága és az Opus Pacis, majd a püspöki kar január 21-én ülést tartott. Az üléseken megvitatták a tízéves béke-világmozgalom eredményeit, és áttekintették a világhelyzetet. Állásfoglalásuknak közösen kiadott nyilatkozatban adtak kifejezést. (...) A nyilatkozatot Grósz József érsek írta alá. (...) Hiba volt, hogy ez a nyilatkozat nem később született meg, mert a civil békeszervezetek e kérdésben csak később nyilvánultak meg. Így a közvélemény felé úgy hatott, mintha a békemunkában az egyházak járnának az élen.*”²⁴⁴Ez a gondolat nem pusztán egyes elszigetelt körök félelmeként, hanem a szocialista egyházpolitika legmagasabb szintjén is megjelenítődött. Olt Károly, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1961-ben megtartott előadásában egyház és állam együttműködésére nézve a következőkre irányította a figyelmet:

²⁴²Beszámoló az Országos Béketanács 1959. január 21-én tartott üléséről, Katolikus Szó 3 (1959) 3, 4. (1959. február 1.)

²⁴³ Katolikus Szó 3 (1959) 3, 3

²⁴⁴ MNL OL XIX-21-A (AEH-TÜK Iratok) 001-7/1959. Herling Jakab, *Tájékoztató a papi békemozgalom fél éves tevékenységéről.* (1959. július 8.) fol. 2–3.

„Az együttélés időszaka még hosszú időt vesz igénybe” De ez nem azt jelentik, hogy az egyházak átvészelve a szocializmus időszakát, vagy „belenőnek” a szocialista rendszerbe. Megjegyezte, hogy a „haladó papság” (békepapok) körében léteznek elméletek, mely szerint nem csak átmentődik az egyház, hanem létjogosultságot és bizonyos kiegyezést is talál a vallásosság a szocializmusban. „Ez ellen természetesen fel kell lépni, meg kell értetni a békepapokkal, hogy a szükséges és lehetséges együttműködés nem csökkenti a kibékíthetetlen ellentmondást, amely az idealista és a materialista világnézet között feszül. Ne akármiféle örök békéről beszéljenek, hanem arról a harcokról, amelyet a szocialista országok, a szocialista világszisztem, a Szovjetunió képvisel.”²⁴⁵ A kommunista egyházpolitikai valódi szándékait tükröző titkos AEH iratokban saját propagandájuk hazugságra épülő alapjait a rendszer egyházpolitika felelősei is készségesen beismerték: míg hivatalosan azt hirdették, hogy az egyháznak vallásos alapon, a szocialista államnak pedig materialista alapon kell harcolnia a valláson és politikai ideológián átívelő magasztos cél, a béke érdekében, addig belső köreikben egyenesen tartottak tőle, ha valaki ezt egyházi részről sikeresen művelte.

Az egyházpolitikai modell nemzetközi legitimálásának központi eleme volt a katolikus egyház minden olyan törekvésének megakadályozása, mely a békemunkát az állami szándékoktól eltávolodva, saját céljaira használná fel. E módszertan fontos részét képezte, hogy a katolikus egyház gondosan kiválasztott papjaiból és teológusaiból álló delegációt a „baráti szocialista országok” egyházpolitikai viszonyainak, valamint hitéleti jellemzőinek tanulmányozása céljából „tanulmányutakra” küldtek. Így a kontroll nemzetközi szinten teljes egészében biztosított volt, és a hazai kommunista egyházpolitikai modell legitimálása területén is az állam elvárásai teljesültek. E „tanulmányutakról” hazatérve a békepapi sajtó hosszú beszámolóiban méltatta az adott szocialista ország „fejlett egyházpolitikai modelljét”, az egyházi vezetők szocializmust támogató magatartását, a szocialista táboron belül érvényesülő „lelkiismereti és vallásszabadságot”. 1958. április 22. és május 6. között (protestánsokkal együtt) 14 fős katolikus delegáció utazott a Szovjetunióba, mely látogatás jelentőségét még Kádár János is elemezte az MSZMP KB ülésén. Ez volt az első alkalom, hogy az 1956-os forradalom leverését követően egyházi delegáció a Szovjetunióban járt. Az esemény megmutatja, hogy a szocialista politikai rendszer támogatása által önmaga jövőjét belülről erodáló egyház kialakításának koncepciója rendkívül korán, és nagy fajsúllyal került a kádári egyházpolitikai koncepció központi terébe. „Ilyen események is voltak, mint a papi csoport utazása a Szovjetunióba, amiről kiderült, hogy a gondolat és a megvalósítása is helyes volt.

²⁴⁵MNL OL XIX-A-21-C (AEH-Adattár), 4. doboz /17. Olt Károly, *Az állam és egyház viszonya. (1961)* fol. 35.

Különböző felekezetű emberek – a katolikuson belül még két külön csoport – a hivatalos egyházi meg a békepapok vettek részt a dologban, de el lehet mondani, hogy a hatása nagyon jó volt. Az eredeti céloknak megfelelően hatott az utazás magukra az utazókra – és ez a fő célja minden ilyen utazásnak – mély benyomást tett ezekre a papokra, hogy a SZU területén a legkülönbözőbb egyházakban hitélet van, az állam bizonyos mértékig támogatja az egyházakat, stb., maguk a szovjet emberek és a szovjet társadalom, s ennek hatása alól még egy püspök sem tudja kivonni magát, ha ott jön-megy Moszkvában, Leningrádban, meg a többi helyen. De jó hatása volt még a SZU-ban is ennek a látogatásnak, mert ezek a mi odautazó papjaink általában korrektül viselkedtek, rendesen, lojálisan, értelmesen beszéltek, ahol felléptek, tehát jó benyomást keltettek. Jó hatás mutatkozott akkor is, amikor ezek itthon utazásokról beszámoltak, többek között egynéhány nagyon értelmes és jó fellépés született ennek nyomán, különösen a haladó papok részéről, akik nagyon helyesen a vallásos ember szempontjából mutatták meg, hogy mi a jó abban a szovjet társadalomban, mi a jó szovjet-magyar barátságban, és hogy függ össze a társadalmi haladás kérdése a hitélettel.²⁴⁶

A Katolikus Szó csupán egy évvel később, az eseményről visszamenőleges tudósítást adva számolt be a látogatásról, mivel a békepapi sajtó központi orgánumának számító újság csak 1958 augusztusában indult újra. Az értékelő beszámolóban nem tapasztalható olyan mélységű, szervilis alárendelődés, mint az ugyanazon eseményt felidéző protestáns sajtóban. Dr. Langmár Lipót jegyezte cikk mértéktartó módon csupán a szovjet társadalom fegyelmezetttségéről, a vallásos műemlékek kiemelt védelméről tett említéseket, de nem tett hitet a szovjet egyházpolitikai modell mellett. *„Nem lehet megtagadni, azt a dicséretet, hogy a szovjet ember udvarias és fegyelmezett a mindennapi életkörülményei között. (...) Általában fényűzés csak azokon a helyeken látható, amely helyek a közösséget szolgálják. Hiszen maga a szovjet ember sem fényűző. Nincs rongyos ember, de fényűző eleganciát sem lehet tapasztalni. A vallási életről mindössze ennyit közölt: „Minket papokat a nagy alkotások és annak tempója mellett a vallási élet is érdekelt. Moszkvában a Szmolenszki kolostor templomában jártunk, ahol találkoztunk az épp akkor szolgálatot teljesítő Borisz nevű pappal. Ő elmondta, hogy az orthodox egyházban a patriarcha mellett 7 metropolita, 76 püspök, 35ezer lelkész és és 25ezer egyházközség működik. Van két teológiai főiskolájuk, 8 szemináriumuk és 65 női és férfi kolostoruk, amelyekben mintegy 5000 szerzetes él. Van teológiai folyóiratuk, különböző kiadványaik, a Szentírást*

²⁴⁶Kádár János az MSZMP Központi Bizottságának 1958. július 25-én megtartott ülésén az „Időszerű belpolitikai kérdések” napirendi pont keretein belül mondta el. In: NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA–SOÓS LÁSZLÓ–T. VARGA GYÖRGY–UJVÁRY GÁBOR, *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*, Budapest 1997, 423–424.

*utoljára 1956-ban nyomták 75 ezer példányban, imakönyveket pedig a szükséghez képest nyomnak. Templomaikban nagy forgalom van.*²⁴⁷

Az egyház társadalmi tekintélyét aláásó egyházpolitikai módszer volt az is, hogy a Magyar Katolikus Egyházzal olyan más szocialista országból érkező békepapi delegációk vendégül látására kényszerítették, ahol a békepapság államban betöltött szerepe és a békepropaganda határfoka a magyarországi viszonyokat felülmúlta, vagyis teljes egészében a kommunista hatalom elvárásai mentén valósul meg. A békepapi mozgalom a kádári egyházpolitika legitimálása érdekében törekedett a nemzetközi „békepapi szolidaritás” kiépítésére. Ez a folyamat az e tekintetben példaképnek számító Csehszlovák békepapi mozgalommal való kapcsolatfelvétellel kezdődött meg 1959 elején. A delegáció (1959. januári) látogatásának előkészítő mozzanata volt P. Jan Mara prágai kanonok látogatása, aki 1958 augusztusában Budapestre érkezett, és természetesen az Opus Pacis országos béke-nagygyűlésén is részt vett. A Katolikus Szónak adott interjújában kijelentette: *„Azzal az érzéssel távoztam a gyűlésről, hogy a magyar papság mélyen átérzi a béke ügyét, és bensőséges együttműködést óhajt a Csehszlovák Katolikus Papi Békemozgalommal.*”²⁴⁸ (Megjegyzés: Csehszlovákia valláshoz és egyházhoz való hozzáállása történelmi okok miatt még a keleti-blokk országain belül is speciálisnak tekinthető. Tény, hogy az évszázadok alatt a cseh nemzettudat hordozójává a protestantizmus (huszitizmus) vált, mely a katolikus Habsburg hódítási törekvésekkel szemben határozta meg magát. Ennek vetett véget az 1620-ban lezajlott fehérhegyi csata, melyet követően Csehországot és Morvaországot Bécs Habsburg örökös tartományként (Erbland) olvasztotta be a birodalomba.²⁴⁹ A nemzeti katasztrófa emlékezetkultúrájának meghatározó vonásait adó Habsburg és katolikusellenességet 1945-öt követően a Csehszlovák Szocialista Köztársaság múltáról és nemzetről alkotott marxista ideológián alapuló narratívájába olvasztva saját politikai céljainak megfelelően használta fel. Ezzel az irányítottan katolikus-ellenes szándékkal válhatott az 1958-ban Prágában megalakult Keresztyén Békekonferencia elnökévé Josef Hromádka, a Cseh Testvéri Közösség nevű neo-huszitista „*békeharcos*” egyház vezetője. Az ateista társadalom érdekében tett erőfeszítések, a „reakció elleni harc” eredményei tekintetében a

²⁴⁷Langmár Lipót, *Szovjetunióbeli emlékek*, Katolikus Szó 3 (1959) 10, 2.

²⁴⁸A *katolikus papság a világbékéért. Mit látott egy külföldi pap Magyarországon?* Katolikus Szó 2 (1958) 3 (1958. szeptember 21.)

²⁴⁹Vö.: HALÁSZ IVÁN, *A modern cseh nemzettudat megszületésének néhány sajátossága. Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, (szerk. Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita) Piliscsaba, 2003.

kommunista csehszlovák államot „jó tanulóként”, követendő és megvalósítandó mintaként tárták a keleti blokk más országai elé.²⁵⁰

Az ilyen típusú megnyilvánulások fő célja az volt, hogy a katolikus közvéleményben – szerte a „keleti blokkban – távlati célként jelölje meg egy új paptípus kialakítását, mely nem csupán a protokolláris látszatok tekintetében helyesli és igazolja a kommunista ideológiára épülő társadalmi-politikai rendszert, hanem azonosul is vele. Jan Mara az interjú második részében így fogalmazott: *„Kitartó békemozgalmi munkánk lassan meghozza jó gyümölcsseit. Kialakulóban a csehszlovák új típusú pap, aki felszabadult népünk munkájában példaadással jár elöl, az új típusú pap, aki nemcsak Egyházához hű, hanem népéhez és nemzetéhez is. Papságunk nagyon is megértette a társadalmunkban végbement szociális változások természetét, s nem fordul szembe velük, hanem támogatja államunkat az új szociális rend kialakításában. Megértették, hogy a szocializmus nem kívánja tőlük hitük elhagyását.”*²⁵¹ Fontos észrevételezni, hogy e narratíva-a szocializmussal azonosuló, új generációs békepap-típus létrehozása (miként a „szocialista embertípus” ideája) egészen az 1989-es rendszerváltásig a békepapi propaganda egyik meghatározó eleme volt. Ennek ellenére a „szocializmus-komform békepap” eszményképét még a távlatos célként rögzített idea szintjén is mindvégig tisztázatlan és feloldatlan önellentmondások terhelték, mivel a kommunista hatalom nem csak saját, belső információáramlásában, hanem nyilvánosan is félreérthetetlenül deklarálta, hogy az egyházak és vallás nem lehetnek a szocialista rendszer organikus részei. (Emlékezzünk csak vissza, ahogy Olt Károly, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője fogalmazott 1961-ben: *„(...) az együttélés időszaka még hosszú időt vesz igénybe. De ez nem azt jelenti, hogy az egyházak átvészselhetik a szocializmus időszakát, vagy „belenőnek” a szocialista rendszerbe. A haladó papság (békepapok) körében vannak elméletek, mely szerint nem csak átmentődik az egyház, hanem létjogosultságot és bizonyos kiegyezést is talál a vallásosság a szocializmusban. Ez ellen természetesen fel kell lépni, meg kell értetni a békepapokkal, hogy a szükséges és lehetséges együttműködés nem csökkenti a kibékíthetetlen ellentmondást, amely az idealista és a materialista világnézet között feszül.”*²⁵²

1959 januárjában az előző nyáron történt előkészítő látogatást követően a csehszlovák békepapság már delegációval képviseltette magát Magyarországon. Az ilyen alkalmakat

²⁵⁰Erről lásd bővebben: INGO ROER, *A Keresztyén Békekonferencia..* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1976. Valamint: *A Prágai Keresztyén Békekonferencia értékelése (1963. december 23).*MNL OL XIX-A-21-c 102.doboz80./4. fol. 4–8.

²⁵¹*Minden jóakarató ember működjön együtt a békéért!* Katolikus Szó 2 (1958) 4 (1958. október 5.)

²⁵²MNL OL XIX-A-21-c (AEH-Adattár), 4.doboz./17. *Az állam és egyház viszonya. (1961)* Olt Károly előadása 1961. augusztus 26-án, Balatonbogláron, a Munkaügyi Minisztérium Iparitanuló üdülőjében. fol.34.

minden esetben pozitív, követendő példaállításra használták fel, mely összetett céllal bírt. A diktatúra fő célja a katolikus egyházi vezetés tekintélyvesztésének előmozdítása volt azzal, hogy a katolikus egyház főpapjai széleskörű sajtónyilvánosság mellett, példaértékű, állam-egyház relációjában Magyarországon is megvalósítandó célként ismerjék el egy másik szocialista ország olyan típusú egyházpolitikai modelljét, mely az egyházak és a hitélet viszonylatában még a magyarországinál is olajozottabban működő egyházüldözési gépezetet tartott fent. *Az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának meghívására január 15-től 25-ig háromtagú csehszlovák katolikus békapapi delegáció járt hazánkban. (...) A küldöttség itt tartózkodása alkalmat adott arra is, hogy a vezető békepapokat a hierarchia embereivel összehozzuk s így a püspököket tovább kompromittáljuk a papi békemozgalomban.*²⁵³

A delegáció látogatásáról természetesen a békepapok sajtó címlapon számolt be. *Az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága meghívására papi küldöttség érkezett a csehszlovákiai katolikus békemozgalom képviselőit hozta hazánkba. A küldöttség vezetője dr. Eduard Oliva, leitmerici egyházmegye káptalani helynöke. Tagjai: dr. Ladislav Skoda, a szlovákiai katolikus lapok főszerkesztője, és dr. Stefan Zárecki kanonokplébános. (...)A Keleti pályaudvaron a küldöttséget fogadta: Mag Béla, az Opus Pacis igazgatója, dr. Horváth Richárd, a Katolikus Szó főszerkesztője, Herling Jakab, az Országos Béketanács osztályvezetője, dr. Beresztóczy Miklós, a Katolikus Bizottság főtitkára, és Peisz Lajos, budapesti érseki helytartó.*²⁵⁴A cikk a továbbiakban a hivatalos program állomáshelyeit részletezi. A delegáció a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi hivatalánál is látogatást tett, de megfordult a Katolikus Bizottság Dezső utca székházában is. Ezen kívül látogatást tettek Peisz Lajos érseki helytartónál, Dr. Potyondy Imrénél, a Központi Szeminárium rektoránál és Erdey Ferencnél, a Hittudományi Akadémia dékánjánál. A látogatás záróaktusaként a csehszlovák és magyar békepapok közös nyilatkozatot adtak ki, melyet a Katolikus Szó „*A csehszlovákiai és magyarországi katolikus papok békemozgalma képviselőinek közös nyilatkozata*” cím alatt közölt. „*A két ország katolikus békemozgalma képviselői örömmel állapították meg, hogy a magyar katolikus papság zavartalanul törődik a hívek kegyelmi életével az egyház iránti hűség szellemében, de ugyanakkor hűséggel és készséggel vesz részt abban a munkában, melynek célja a két ország népeinek felvirágoztatása, s a most 10-ik évfordulóját ünneplő békevilágmozgalom szándéka szerint a nemzetekközötti békés együttélés munkálása és a harc minden olyan kísérlet ellen, amely a háború előkészítésével és kirobbantásával végpusztulást jelentene egyes népek, egész*

²⁵³MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 4. doboz/ 022. Herling Jakab, *Feljegyzés a január 16-tól 26-ig hazánkban tartózkodó háromtagú csehszlovák papi delegáció észrevételeiről.* fol. 1.

²⁵⁴Csehszlovák barátink látogatása, *Katolikus Szó* 3 (1959. január 25.) 2.

*világrészek, vagy akár az egész emberiség számára. Aláírták: Dr. Eduárd Oliva, litomericai káptalani helynök, a delegáció vezetője. Dr. Hamvas Endre, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának elnöke, Dr. Beresztóczy Miklós c. prépost, a Katolikus Bizottság főtitkára, Mag Béla, c. apát, plébános az Opus Pacis ügyvezető igazgatója.*²⁵⁵

Herling Jakab feljegyzésében az alábbi észrevételeket rögzítette a csehszlovák békepapi delegáció látogatásáról.

*„A delegáció láthatóan politikai küldetéssel jött. Tevékenysége hasznos és eredményes volt. A szocializmus ügye melletti határozott és őszinte kiállásukkal erősítették a haladó papságot, amely végig nagy figyelemmel és rokonszenvvel kísérte a küldöttség itt tartózkodását. (...) Ez a helyzet készítette arra az egyházi hierarchiát, hogy ők is foglalkozzanak, illetve tárgyaljanak a delegációval.*²⁵⁶

A csehszlovák delegáció fő észrevételei:

1. *„Nem tartják nálunk kielégítőnek a haladó papság helyzetét. Úgy érzik, hogy mi túlságosan az egyházi hierarchiára támaszkodunk és sok kérdésben annak álláspontjától tesszük függővé további tevékenységünk kialakítását.”*
2. *„Hiányolták a haladó papság befolyását az egyházi kormányzatra és a hierarchia embereivel folytatott beszélgetések őket arról győzték meg, hogy a püspökök lassítják, lényegében akadályozzák a papság nagyobb aktivitását és bekapcsolódását a papi békemunkába.”*
3. *„Soknak tartották a nyilatkozatokat, amellyel az Opus Pacis, illetve a Katolikus Békebizottság jelentkezik.”*
4. *„Úgy érzik, hogy a mi egyházpolitikán nem támaszkodik eléggé a haladó papságra, puhán kezeljük az egyházi reakciót.”*
5. *„Szerintük a Béketanács Katolikus Bizottsága és az Egyházügyi Hivatal tevékenysége nincs eléggé összehangolva. (Ezt a véleményüket különösen arra alapozták, hogy a Központi Szeminárium Hallgatói kijelentették, hogy semmi körülmények között sem vesznek részt a papi békegyűléseken, és ezt a püspöki és tanári kar intelmei ellenére tették meg. Amikor megkérdezték, hogy lehetséges ez, az egyik professzor azt válaszolta, „ja kérem, a teológusainkat a szentlélek (sic!) irányítja.”*

²⁵⁵A csehszlovákiai és magyarországi katolikus papok békemozgalma képviselőinek közös nyilatkozata. Katolikus Szó 3 (1959) 3 (1959. február 1.)

²⁵⁶MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 4. doboz/ 022. Herling Jakab, *Feljegyzés a január 16-tól 26-ig hazánkban tartózkodó háromtagú csehszlovák papi delegáció észrevételeiről.* fol. 1.

6. *„Nem voltak meglegedve Hamvas püspök szereplésével sem, aki „kétszínű, kiseded játékait” nyíltan folytatja.”²⁵⁷*

A békapapi delegáció által felállított szempontrendszer a cseh nemzeti történelem évszázadaiban előformált, majd a kommunista diktatúra által tudatosan felépített katolikus-ellenes társadalmi-politika berendezkedés jegyeit hordozza magán. Közelebről megvizsgálva az abszurditást súrolja, hogy katolikus papok (még ha éppen Csehszlovákiából érkeznek is), „sokallják” az egyház államtól való függetlenségét mértékét, és a diktatúra érdekeit szolgáló békepapok még erősebb felül-reprezentáltságát követelik az egyház életében. Különösen bizarr, hogy e tekintetben egyenesen a Vatikán teljes ignorálását javasolják. *„Elmondották, hogy náluk milyen az egyházpolitikai helyzet és vázolták a papi békemozgalom munkáját. (...) „Nem veszik figyelembe a Vatikán intézkedéseit, azokat semmilyen vonatkozásban nem engedik végrehajtani. Náluk több vatikáni dekrétum által sújtott vezető állású pap (sic!) tevékenykedik már közel öt-hat éve és zavartalanul folyik a hitélet, sőt ezek az úgynevezett kiátkozott papok elsősorban a papok között tekintélyre tettek szert. (...) Nagyon sokat foglalkoznak a papság nevelésével, és papi békemozgalom vezetői minden hivatalos egyházi rendezvényen résztvesznek, (sic!) azokon felszólalnak, és felszólalásaik iránymutatók. Sikerült elérniük, hogy a papi békemozgalomban tevékenykedni megtiszteltetés a papok részére.”*

Jól látható, hogy a „politikai szándékkal érkezett” csehszlovák békepapai delegáció valódi célja azt volt, hogy a Magyar Katolikus Egyház számára demonstrálják a magyar egyházpolitika hiányosságait és lemaradását a keleti blokkon belül. A delegáció résztvevői a vallás és egyházellenes gépezet továbbfejlesztése terén szolgáltak mintával és a megvalósítást segítő instrukciókkal az AEH számára. A kádári egyházpolitika a delegáció távozását követően is tovább sulykolta a Csehszlovák ateista mintaállam képét, de immár a nyilvánosságnak szánt propaganda formájában. A csehszlovák kommunista párt kongresszusát követően az állami vezetés és a kommunista társadalmi szervek által fogantatosított egyházellenes propaganda és „materialista nevelés” módszertanát a hazai kommunista sajtó kiemelt figyelemmel kezelte. Annak ténye, hogy a Csehszlovák Népköztársaság egyházpolitikája ilyen exponáltan jelent meg a hazai kommunista propagandában összetett céllal bírt. A hatalom egyrészt a szomszédos Csehszlovákia és a Magyar Népköztársaság egyházak (főképpen katolikus) és „vallásos világnézet” ellen folytatott küzdelem módszerek, célok és szellemiség tekintetében mutatkozó paralellitását kívánta érzékeltetni. E tekintetben kiemelésre került, hogy a „szomszédos

²⁵⁷MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 4. doboz/ 022.Herling Jakab, *Feljegyzés a január 16-tól 26-ig hazánkban tartózkodó háromtagú csehszlovák papi delegáció észrevételeiről.* fol.1–2.

szocialista országban” az ateista társadalom megteremtéséért zajló küzdelem fázisa a hazainál – a diktatúra érdekei szempontjából – előrehaladottabb állapotú, alapjai szilárdabbak, társadalmi hatásai pedig nagyobb és mélyebb volumenűek. A Társadalmi Szemle szocialista országok belpolitikájával foglalkozó („Szemle” nevű) rovatában ALOIS INDRA vendégszerző „Az ateista nevelés tapasztalatai Csehszlovákiában” címmel publikált rövid tanulmányt. A tanulmány – bár értelemszerűen a csehszlovák viszonyokról tudósít – teljesen nyilvánvaló állásfoglalás a kádári egyházpolitikai modell mellett. Jól strukturált tartalmi elemei egyértelműen üzenik: az 1956 utáni kommunista restauráció társadalmi-politikai berendezkedése által artikulált, egyház és vallásellenes alapokra épített egyházpolitikája helyes, hiszen tartalmi elemei szinte a teljes azonosságig összeeszenek az e tekintetben már előbbre tartó Csehszlovák Népköztársaságban alkalmazott módszerekkel: „klerikális reakció” és „világnézeti harc” szétválasztása, a békepapság ridegen kiszámított legitimációs szándékú felhasználása, az „ideológia harc” fokozása.

„A csehszlovák nép nagy sikerrel valósítja meg jelenleg a CSKP XI. kongresszusának programját, hazája szocialista építésének betetőzését. A kongresszus e történelmi feladat végrehajtásában kiemelte a kultúrforradalom befejezését.” (...) „Jelentősen gyengült az egyház helyzete azzal is, hogy megfosztottuk a termelőeszközöktől, leleplezzük a vatikáni népellenes politikát, és terjesztjük a társadalmi és természettudományokat.” „(...) „Igaz az, hogy nem tűrjük a politikai összekeverését a vallással még akkor sem, ha hazafias papok folyamodnak ehhez. Támogatjuk ugyan tevékenységük pozitív elemeit, elsősorban a békemozgalomban, de nem érthetünk egyet valamiféle „keresztény-szocialista” elméletek terjesztésével.” „A Csehszlovák Kommunista Párt XI. kongresszusának irányelvei és központi bizottság határozatai alapján fokozni fogjuk ideológiai harcunkat az egyház és a vallás befolyása ellen, de nem szűnünk meg hangsúlyozni, hogy ez a harc nem azonosítható az egyszerű hívők elleni politikai harccal.”²⁵⁸

Az egyház és a felsőklérus kompromittálásának kommunista egyházpolitikai módszertanát adó „delegációfogadás” a csehszlovák békepapok távozásával nem ért véget. 1959 nyárelőjén négy tagú litván békepapi delegációt fogadott a Magyar Katolikus Egyház. A delegáció látogatásának „politikai tapasztalatairól Olt Károly számolt be.,,1959. június 4-től 15-ig négytagú litván katolikus papi küldöttség tartózkodott hazánkban Tagjai: Stephanus Julius püspök, dr. Stankovicius József káptalani helynök, Bakchis Pál irodaigazgató és Gajauskas Konstantin püspöki titkár. Programjuk főleg egyházi objektumok és intézmények látogatására,

²⁵⁸ALOIS INDRA, *Az ateista nevelés tapasztalati Csehszlovákiában*, Társadalmi Szemle 14 (1959) 8–9, 126–134.

valamint békepapokkal, illetve vezető főpapokkal való találkozásra volt beállítva. (...) Érdeklődésük nagyrészt két téma körül forgott. Egyik, hogy milyen az egyház helyzete nálunk, ezen belül a szervezeti rész, a jövedelem, a hitélet, a papnevelés, a sajtó, stb. A másik: a papi békemozgalom kérdései.²⁵⁹ (...) A jelentés megjegyzi, hogy „Stankovicus helynök „megnyilvánulásaiban mindig határozottan állást foglalt a békéért folytatandó állandó és következetes harc mellett, továbbá kihangsúlyozta a szocializmus előnyeit a kapitalizmussal szemben.”²⁶⁰Ezzel szemben a delegáció püspök tagja, Stephonavicus püspök „általában tartózkodott a politikai természetű megnyilvánulásoktól.”²⁶¹A delegáció állandó kísérője a békepapi mozgalom sokat próbált erős embere, az Opus Pacis igazgatója, Mag Béla volt. Negatív tapasztalatként ír a jelentés arról, hogy a felső-klérus egyes tagjai a kötelező formalitásokon túl barátságukkal nem tüntették ki a delegációt, és viselkedésük, állásfoglalásaik sem érték el a kívánt színvonalat. (Hamvas püspök a küldöttség búcsúztatására már nem ment ki a repülőtérre.) Olt Károly az egyházpolitikára gyakorolt hatás szemszögéből a litván delegáció látogatását mégis eredményesnek értékelte. A felsőklérustól eltérően a békepapi mozgalomban aktívan részt vevő alsópapság a küldöttség útját kiemelt figyelemmel követte, mely a csehszlovák delegáció látogatásakor már leírt „nemzetközi békepap szolidaritást” erősítette. „A küldöttség tagjainak a békaharc és a szocializmus mellett való egyértelmű és igen határozott állásfoglalása – legfelső egyházi vezetőik jelenlétében – láthatóan jó hatással voltak azokra a békepapokra, akik ezeket a megnyilvánulásokat hallották. Bizonyosra vehető, hogy ez a hatás a békepapok szélesebb körében is érvényesülni fog.”²⁶²A katolikus felsópapság természetesen ezúttal is pusztán eszköz volt a propagandagépezetben. A ridegnek ítélt fogadtatás ellenére jelenlétükkel asszisztáltak a kitűzött célok eléréséhez: a hazai és külföldi békepapsággal nyilvánosan kapcsolatba lépve tekintélyükkel erősítették a hazai és nemzetközi békepapság szocializmus-barát, Rómától távolodó politikáját. „A látogatás a nemzetközi békemozgalmat és a szocializmus építését támogató katolikus papok nemzetközi kapcsolatát erősítette. A magyar katolikus papoknak a Szovjetunióban, a csehszlovák katolikus papoknak Magyarországon tett látogatása után, ez újabb olyan lépés volt, ami vatikáni körökben valószínűleg újabb aggodalmat kelt, és Vatikán nemtetszésével találkozik.”(...)Olt megjegyzi, hogy „a látogatás során történt meg először, hogy Grósz érsek, valamint Hamvas

²⁵⁹MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4. Őrzései Egység/24. Olt Károly: *Jelentés a litván katolikus papi küldöttség magyarországi látogatásáról*. fol. 1.

²⁶⁰ Ugyanott: fol 1.

²⁶¹ Ugyanott: fol 1.

²⁶²MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4. Őrzései Egység/24. Olt Károly: *Jelentés a litván katolikus papi küldöttség magyarországi látogatásáról*. fol. 2.

és Kovács püspökök megjelentek a békepapok otthonában, lényegében tehát a papi békemozgalom irányító központjában.”²⁶³

A Katolikus Szó a rá jellemző szervilizmussal számolt be az eseményről. A vendégeket a székházat zsúfolásig megtöltő papság nevében dr. Balogh István köszöntötte. Beszédében ezeket mondta: „Önök sok benyomással, tapasztalattal fognak visszatérni hazájukba. Ezek közül – mondotta Balogh István – különösen a következőkre szeretném felhívni szíves figyelmüket. Meggyőződhetek róla, hogy az államot képviselő Egyháziügyi Hivatal vezetősége a püspöki karral nem csak normális, hanem barátságos viszonyt ápol. E baráti viszonynak alapja a bizalom és a kölcsönös segítőkészség. És látható eredménye, hogy templomaink kitűnő karban vannak, vagy éppen restaurálás alatt állnak: templomainkat pedig– és ez a fontosabb – vasárnaponként szép számban töltik meg buzgó híveink. Tehát törvényeink bő lehetőséget nyújtanak a hitélet gyakorlására, amelyért nyilván egyedül a lelkészkedő papságot terheli a felelősség. Ezt a felelősséget a papság püspökei irányítása mellett fokozódó buzgósággal vállalja.”²⁶⁴

Összegzés-képpen megállapíthatjuk, hogy a megyei szintű katolikus békebizottságok újjászervezése mellett a katolikus békepapi sajtó megszervezése is sikeresen zajlott le az 1957-1959 közötti időszakban. A katolikus békepapi sajtó tematikája viszonylag szűk, témaválasztásaiban szinte teljes egészében a református és evangélikus békemozgalommal megegyező térben jelölhető ki. Témaválasztása között leggyakrabban az Opus és Pacis, Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, valamint a Hazafias Népfronthoz tartozó megyei szintű békebizottság találkozóiról, rendezvényeiről, állásfoglalásairól tájékoztató tudósítások szerepeltek. Ezen felül természetesen az „imperialista USA” és szövetségi rendszere által szított atomháborús veszély, a gyarmatrendszer felszámolásának támogatása, a faji megkülönböztetések elleni harc, a szélsőjobboldali pártok és politikusok elítélése és a más szocialista országok (természetesen pozitív megítélésű) egyházpolitikai modelljének ismertetéséről értesülhettek leggyakrabban a Katolikus Szó olvasói.

²⁶³ Ugyanott: fol 2.

²⁶⁴ Szovjet-litván vendégeink – a barátság küldöttei, Katolikus Szó, 3 (1959) 14, 3. (1959. június 28.)

E) A „Vatikán-kép” helye szerepe a Kádár-rendszer korai éveinek egyház-és vallásellenes propagandájában

Megállapítható, hogy a katolikus egyház és a „vallásos világnézet” elleni harc elvi irányait az állami egyházpolitika három fő csapásirány mentén határozta meg: 1. :a társadalom gondolkodását hatékonyabban befolyásoló, intenzív jelenlétű országos propagandagépezet működtetése, melynek éle elsőrendűen a katolikus egyház ellen irányul. 2.: Az egyházi jelenlét visszaszorítása a leginkább befolyásoltnak vélt társadalmi csoportokban, kiemelt figyelemmel az ifjúságra és a nőkre. 3: Ellenséges érzületek felszítása a Vatikánnal szemben. Az utóbbival kapcsolatos tudatformálási folyamat és a rá épülő propaganda fő célja az volt, hogy a Vatikán, mint fogalom egyfajta feltétlen reflexként előhívható szinonimaként a „külföldi beavatkozás”, „a rend destabilizálója”, „a korszerű gondolkodás ellensége”, az „1945 előtti berendezkedés újjáélesztőjeként” jelenjen meg a Magyar Népköztársaság társadalmának közgondolkodásában. A Vatikán és a pápaság intézménye ellen az MSZMP Agitációs és Propagandaosztálya, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal elméleti alapjait tekintve jól kidolgozott, összehangolt lejárató hadművelet megszervezésébe kezdett. Az AEH belső értesítőin, jelentésein keresztül e propaganda jellegét, céljait és irányait hatékonyan vizsgálhatjuk. A korabeli kommunista propaganda egyik alaptézisét képezte az elgondolkodás, mely szerint a Vatikán a nyugati („imperialista hatalmakkal”) politikai szövetségben áll. *„Az antiklerikális propaganda és agitáció csak abban az esetben lesz eredményes és átütő erejű, ha rendszeresen leleplezi az egyházi reakció nemzetközi szerepét, tevékenységét, melyet hazánk, a Magyar Népköztársaság ellen folytat. Az ország közvéleményét tájékoztatni kell azokról az ellenforradalmi politikai akciókról, amelyekkel a pápa az ellenforradalom leverése után megpróbálta gátolni az ország helyzetének konszolidálását.”*²⁶⁵ *Fel kell tárnunk a vatikán (sic!) és az imperialista monopóliumok érdekezésségét, a katolikus pártok és a keresztényszocialista mozgalmak szerepét a nyugati országokban.*²⁶⁶ A Vatikán és az „imperialista erők” közötti szövetség „leleplezése” a korabeli egyházellenes sajtó publicisztikájának is állandó tételét adta. *„Az Egyesült Államok kormánykörei expansionista külpolitikájuk propagandistájaként kívánják*

²⁶⁵ Mint az ismeretes, az antikommunista meggyőződésű XII. Pius pápa kifejezetten szíven viselte a magyar szabadságharcot, 1956. október 28 és november 5. között három enciklikában is állást foglalt a magyar szabadság ügye mellett. A szovjet csapatok bevonulását követően rádióüzeneteiben szintén kiáll a véres megtorlásoktól szenvedő magyar nép mellett. Erről részletesen lásd: BOTOS MÁTÉ, *XII. Pius pápa és a magyar forradalom*, Botos Katalin, A katolikus egyház az 1956-os forradalomban, Budapest, 2018 131-143.

²⁶⁶MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/1. Őrzései Egység/12. *Javaslat a Politikai Bizottságnak a vallás elleni eszmei harc és világnézeti tömegnevelő munka feladatairól.*(Budapest, 1958. július 12.) fol. 8.

felhasználni a Vatikánt. A pápa viszont a haladó erők elleni harcban áldását adta az amerikai külpolitika csaknem minden lényeges lépésére. Így történt ez már a Marschall-terv esetében, az agresszív Atlanti Szövetség létrehozásakor, de kevésbé demonstratív megnyilvánulások alkalmából is.” (...) „Az amerikai imperializmussal kötött szövetség mellett a vatikáni politikában centrális helyet foglal el az európai kontinens imperialista háborús erőivel való szoros kapcsolat fenntartása, elsősorban a nyugat-német agresszív revanspolitika támogatása is. Ez szükségszerűen következik a nyugatnémet militarizmus kommunizmusellenességéből, valamint a nyugatnémet klérusnak abból a jelentős szerepéből, amelyet a NATO-politikán belül nyert.”²⁶⁷ Az ilyen típusú, Vatikánról szóló jelentések, belső elemzések esetén a szöveg stílusát és tartalmát meghatározó „terminus technikusok” megfigyelése további fontos következtetésekhez vezet minket. Tipikusan és általánosan a kommunista ideológia tér keretein belül kijelölhető gondolkodásmód tükröződik benne vissza, mely Vatikán vallási és spirituális funkcióját, valamint a római pápa spirituális hatalmát említésre sem méltatja. E felfogásban a Vatikán, mint ellenséges ideológiát képviselő és terjesztő államszervezet, a pápa pedig mint ennek élén álló politikai vezető jelenítődik meg. Ez alapján például XII. Pius halálát követően (1958. október 9.) a pápai trónra választott XXIII. János pápa pontifikálását (a második vatikáni zsinat összehívását, melytől a pápa az egyház és a modern világ kapcsolatának tisztázását remélte) is csak mint egy ellenséges állam „taktikai lépését” voltak képesek értelmezni.²⁶⁸

S miképpen arról korábban már szót ejtettünk, a kommunista egyházpolitika a hazai egyházpolitika tekintetében is „különböző belső irányzatok” címszó alatt tipologizálta az egyes egyházi vezetők és köreik magatartását. E sémát a Vatikán viszonylatában is előszeretettel használták. *„Jelen pillanatban nem könnyű pontosan meghatározni a Vatikánon belüli különböző irányzatokat, mert XII. Pius halála óta a még be nem fejezett újjászervezés és újjárendezés fázisában vannak. Mindezek ellenére azonban léteznek jól kirajzolódott csoportok mind ideológiai szempontból, mind pedig egyik vagy másik nyugati nagyhatalom politikai támogatása szempontjából. A Kardinálisok Szent Kollégiumában, a Kúria különböző hivatalaiban teljesen a jobboldali, konzervatív irányzat az uralkodó, amelyet név szerint Pizzardo és Canali kardinálisok vezetnek és amelyek fő aktív exponensei Alfredo*

²⁶⁷KÖTELES ISTVÁN, *A vatikáni politika és az imperializmus*, Világosság 2 (1961) 1, 1–2.

²⁶⁸SZABÓ CSABA, *Magyarország és a Vatikán — Egyházpolitikai a hatvanas években*, 1956-os Intézet, Budapest, 80. Teljes tanulmány: Rainer. M János (szerk.), *Hatvanas évek Magyarországon*, 1956-os Intézet, Budapest, 63 – 99.

*Ottaviani*²⁶⁹ kardinális és az olasz politikai kapcsolatokat tartó *Marcello Mimmi*²⁷⁰ kardinális is.²⁷¹ Megjegyezzük, hogy a katolikusok számára a Szent Offícium 1949. július 1-jén kelt rendelete egyértelműen megtiltotta a kommunista pártokba való belépését és a kommunista pártok pártfogását, a kommunista szellemiségű könyvek és sajtótermékek olvasását, röplapok terjesztését, valamint a kommunista sajtótermékekbe való publikálást, és a kommunista tanítások, illetve tevékenységek védelmét. A tilalmat megszegők az Apostoli Szék kiközösítése alá estek.²⁷² A rendeletet megerősítette a Szent Offícium 1959. március 24-én kelt válasza, mely a katolikus híveknek megtiltotta, hogy képviselőválasztások esetén olyan pártokra vagy jelöltekre szavazzanak, akik „*bár a katolikus tanítással ellentétes elveket nem vallanak, sőt, a keresztény nevet is igénylik maguknak, a valóságban mégis a kommunistákkal társulnak, és cselekvésmódjukkal azokat támogatják.*”²⁷³ Tehát a katolikus egyháznak a hívők magatartását illetően szabályozó tanítása (ekkor még) egyértelmű volt a kommunizmussal és a kommunista ideológiát képviselő politikai erőkkel kapcsolatban. Ennek tükrében „de jure” sem a papok, sem pedig a hívők köreiben nem léteztek olyan „áramlatok”, melyek e tanítástól eltérnek. Más kérdés, hogy a kiközösítések általában nem történtek meg. Ez részben magyarázható azzal, hogy azoknak a katolikusoknak az élet-szituációját is figyelembe vették, akik a „vasfüggöny” mögötti kommunista berendezkedésű államokban éltek.²⁷⁴

Külföldi összehasonlító célú kitekintései során a Kádár-rendszer korai éveinek egyházpolitikai vezetése a keleti blokkban az egyház viszonylagos intaktsága és a vallásosság mély és meghatározó társadalmi jelenléte szempontjából speciális helyzetben lévő lengyel egyházpolitikára is nagy figyelmet fordított. A lengyel példa az AEH és az Agitprop egyház és vallásellenes diskurzusterében mint a „nehéz-terep” szimbóluma szerepelt. (Emlékezzünk

²⁶⁹Alfredo Ottaviani (1890–1970): 1916-ban, Rómában szentelték pappá. 1929–1935 között Gaspari bíboros-államtitkár legközelebbi munkatársa volt. XII. Pius pápa 1953-ban kreálta bíborossá. 1959-től a Szent Offícium főtitkára volt. Azon egyházi vezetők közé tartozott, akik semmifajta kompromisszumot nem ismertek a kommunizmussal. Felfogása az volt, hogy addig nem érdemes az egyháznak változni, míg a világkommunizmus sem változik. Amikor Gronchi olasz elnök szovjet útját tervezte, Ottaviani bíboros így kommentálta: „*Egyetlen katolikus ország vezetőjének sem kellene kezét szorítania a keresztények gyilkosaival.*” Bátor konzervativizmusaért jelentős gyűlölet övezte a nyugat-európai baloldali értelmiség részéről. József MACKIEWICZ, *A kereszt árnyékában*, Máriabesnyő – Gödöllő 2009, 18.

²⁷⁰Marcello Mimmi (1882–1961): 1905-ben, Bolognában szentelték pappá. 1930-tól Bologna püspöke, 1953-ban a pápa bíborossá kreálta. Személyét azért fontos kiemelni, mert az Állami Egyházügyi Hivatal több iratanyagában is a meghatározó módon kommunistaellenes egyházi vezetők közé sorolta. Vö.: *The Cardinals of the Holy Roman Catholic Church –Biographical Dictionary*, (<http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1953.htm#Mimmi>) Utolsó letöltés: 2018. 10. 25. 11:10)

²⁷¹MNL OL XIX-A-21-d (AEH „TÜK-iratok”) 4. doboz, 004-14. Simó Gyula, *A Vatikánban található csoportok és különböző áramlatok. A Római Kúria kardinálisai közötti irányzatok. (Másolat a római követség 1959. május 25-i jelentéséről.)* fol.1.

²⁷²HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNERMANN, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bátonyterenyé –Budapest 2014, 758–759.

²⁷³DENZINGER–HÜNERMANN, im. 780.

²⁷⁴JÓZSEF MACKIEWICZ, *A kereszt árnyékában*, Máriabesnyő–Gödöllő 2009, 15–17.

vissza a Csehszlovák kapcsolatokra, mely pont az ellenkező előjellel szerepelt.) E felfogás alapja a következőképpen világítható meg: ha a lengyel kommunista vezetés a magyar egyházpolitikai viszonyok tekintetében jelentkező jóval nagyobb ellenállás és visszautasítás árán is képes elindulni az „ateista társadalom-szervezés” útján, akkor a bonyolult helyzet hosszú távú kezelésére különös alapossággal és nagy energia-befektetéssel kidolgozott módszerei itthon is tanulmányozandó vagy követendő példákat tárhatnak az egyházpolitika irányaihoz.

„Az állam és az egyház viszonyával kapcsolatosan Jaworski elvtárs hangsúlyozta, hogy számukra ez nehéz problémát jelent. Lengyelországban az egyháznak nagy befolyása van a széles tömegekre. Nem is beszélve a parasztságról. Sajnos a párttagok között is sok hívő van. Az egyház nagy visszahúzó erő. Legveszélyesebb az, hogy nem nyíltan, hanem alattomos módszerekkel dolgozik. Vallási lepelbe burkolva uszít az állami intézkedések ellen. Mindenben a szabad vallásgyakorlás korlátozását látja. (...) Az állam látva az egyháznak fentebbi manőverezését, egyre szigorúbban jár el, és érvényesíti a törvény előírásait. Legutóbb pl. több engedély nélkül épült templomot lebontottak, s az építést kezdeményező papokat elítélték.”²⁷⁵

Az AEH véleménye teljes mértékben szinkronban állt Kádár János véleményével, aki szintén az állam és egyház viszonyát tekintette a lengyel kommunista állam legjelentősebb belső problémájának. Az MSZMP Központi Bizottságának zárt ülésén a pártvezető a magyar párt-és kormányküldöttség 1960 márciusában lezajlott, lengyelországi hivatalos látogatásáról adott tájékoztatást. A lengyel belpolitikai viszonyok értékelése tekintetében Kádár fontos, alapvető megállapítást tett, mely szerint *„az országon belül még harcot kell vívniuk a párt vezető szerepéért, helyzetük nem azonos a miénkkel e tekintetben.”* (...) *A legnagyobb politikai probléma az állam és az egyház viszonyában mutatkozik. A katolikus egyház a reakció hatalmas politikai pártja – annak tekintik. Ráadásul a katolikus egyház Lengyelországban monopolhelyzetben van. A püspöki kar részéről nincs meg a lojalitás (természetesen egyes püspökök fellépése között van árnyalatnyi különbség). Az egyház ellen a harc másfél év óta élesedett, mivel a püspöki kar nem tartotta be az állammal kötött megállapodásokat. Harc folyik a hitoktatásért (25 ezer iskolából 5 ezerben nincs vallási oktatás). Az állam harcot folytat a nagymértékű templomépítés ellen is. A lengyel elvtársak tudják, hogy hosszú harcra kell számítaniuk, de nem tesznek elvi engedményeket. Most árnyalatnyilag enyhült a viszony feszültsége, ez részben az állami repressziók miatt van, az egyszerű papok békességben*

²⁷⁵MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 4. doboz/ 004- 17. Katona János, A varsói nagykövetség 1959. június 6-i jelentése, látogatás Jaworskinál. fol. 1.

*szeretnének élni.*²⁷⁶ A lengyel egyházpolitikai helyzet elemzésének célja tehát valószínűleg az volt, hogy Kádár tudatosítsa „elvtársaival”: van Európában szocialista ország, ahol a Magyarországon tapasztalható egyházpolitikai viszonyoknál jóval bonyolultabb és rosszabb a helyzet, azonban az ottani kommunista állam mégsem változtat egyház- és vallásellenes politikáján. Ez nyilvánvalóan egy burkolt motivációt is sugallt az ateista társadalom és a „szocialista embertípus” létrehozásában érdekelt politikai vezetőknek: Lengyelországhoz képest Magyarországon „gyermekjáték” érvényesíteni a szocialista rendszer egyházpolitikáját, tehát a párt „helyes úton” jár.

A kiemelt figyelem másik fontos oka tehát éppen a keleti blokkon belüli összehasonlításban többé-kevésbé katolikusnak megmaradt alapjellegben keresendő: a Varsói szerződés országaiba érkező „vatikáni befolyás” fő csatornájaként a többségében katolikus beállítottságú lengyel társadalmat, a Lengyel Katolikus Egyházat, és természetesen a kommunista rezsimmel szembehelyezkedő Wyszyński bíborost²⁷⁷ tekintették. *„Wyszyński kardinálist okos embernek ismerik, aki egyben nagyon ravasz, habár ki lehetne vele jönni, ha nem félne Rómától–hangsúlyozta Jaworski. Nem minden püspök ért egyet Wyszyński-vel. Erre példa a Siedlecki Kúria püspöke, aki elítéli Wyszyński módszerét és nem hajtja végre az egyes intézkedéseit. Az ellenzéki püspökökkel szemben Wyszyński valláserkölcsei nyomást igyekszik gyakorolni.”*²⁷⁸

1959. szeptember 20–30. között a lengyel, a magyar és a csehszlovák Egyházügyi Hivatal közös tanácskozást tartott, melynek központi témája a Vatikánnal szembeni egyházpolitikai stratégia volt. A tanácskozáson magyar részről Olt Károly, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, valamint az MSZMP Agitációs és Propagandaügyi osztályának két munkatársa, Köteles István és Rapai Gyula vettek részt. Az AEH vonatkozó belső értesítői a tanácskozáson képviselt magyarországi álláspontokkal, felvetésekkel kapcsolatban tartalmaz releváns anyagot, a cseh és a lengyel egyházpolitikai aktualításokról csupán érintőlegesen értesít. (Pl. a Lengyel Egyházügyi Hivatal képviselői elmondták, hogy Lengyelországban nagy probléma *„a néplélek és katolikus hit szétválaszthatatlansága”*. A magyarországi AEH részletes anyaggal készült a tanácskozásra, melynek vizsgálatán keresztül értékes információkat és adalékokat kaphatunk a

²⁷⁶MITROVICS MIKLÓS, (dokumentumokat válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette), *Lengyel, magyar – „két jó barát.” A magyar-lengyel kapcsolatok dokumentumai (1957–1989)*, Budapest 2014, 161–162.

²⁷⁷Stephan Wyszyński (1901–1981): A lengyel katolicizmus egyik legismertebb alakja, jelentősége Mindszenty Józseféhez fogható. Keresztény alapon egyaránt küzdött a hitleri nemzetiszocialista és a kommunista diktatúrák emberellenes politikája ellen. Pappá 1924-ben szentelték, 1946-tól lublini megyéspüspök, 1953-tól haláláig bíboros volt. 1953–1956 között a kommunista hatalom szabadságától megfosztotta és internálták. Vö.: <https://www.magyarokurir.hu/kitekinto/stefan-wyszy-ski-biboros-es-fuggetlen-lengyelorszag> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 03. 21.58)

²⁷⁸MNL OL XIX-A-21-d (AEH TŰK Iratok) 4. doboz, 004-17. Katona János, *A varsói nagykövetség 1959. június 6-i jelentése, látogatás Jaworskinál.* fol. 1.

Magyar Népköztársaság Vatikán és katolikusellenes egyházpolitikájáról, valamint a korabeli egyházpolitika kommunista vezetőiben élő Vatikán képről is.²⁷⁹

A Varsói értekezletre készülő funkcionáriusoknak címzett AEH anyag az enyhülés, és az enyhülés által indukált egyházpolitika kérdésekkel foglalkozik. Leszögezi, hogy Hruscsov-i reformpolitikára épülő „békés egymás mellett élés” elve a világpolitikában általános enyhülést hozott, melynek légkörében a „nemzetközi és hazai reakciós katolikus körök” a „világnézeti harc” felerősítésének lehetőségét látják. (Megjegyzés: Valójában pontosan fordítva. Miképpen már elemzésre került, Az SZKP XXI. kongresszusa és a nemzetközi politikában kialakult „atompatt” helyzet értékelte fel az ideológiák hidegháborús szerepét, mely a kommunista államok egyház –és vallásellenes propagandájának is komoly lendületet adott.) A hosszútávra ható ateista egyházpolitika határfokának növelésére a klasszikus „oszd meg és uralkodj” módszer fokozását javasolja, melynek tengelye két pólusú: feszültség keltés és törésvonalak elmélyítése az állammal együttműködni kész „haladó papok” vagy békepapok és az egyház reakcióként megbélyegzett konzervatív papjai között, valamint ugyanez a Magyar Katolikus Egyház és Vatikán relációjában. *„A Vatikánnal kapcsolatos terveink szempontjából is nagyon fontos, hogy az egyházon belül meglévő politikai erők egy állandó feszültségben legyenek egymással. Még erőteljesebben arra kell törekednünk, hogy a mi szempontjainkat az egyház emberei valósítsák meg. A vatikáni terveket és elgondolásokat nagyban megzavarjuk azzal, ha minél több egyházi személynél, vezetőnél érezzük el, hogy a Vatikánnak nem tetsző feladatokat hajtsa végre.”*(...) Ugyanakkor továbbra is fokozottan vigyázni kell arra, hogy a Vatikán és a magyar klérus kapcsolata mind kisebb méretekre szorítkozzék. A ténylegesen hitelvi, dogmatikai, szertartásbeli kérdésekben meg kell engedni a római irányítást, mindaddig, amíg az akár indirekt módon is nem veszélyezteti az állam érdekeit. (...) Le kell leplezni, amikor visszaélnék az egyházi hatalommal reakciós politikai célok érdekében.”²⁸⁰ A dokumentum a helyzetelemzésen, valamint a katolikus egyház gyengítése érdekében lefektetett módszereken és célokon túl az egyházpolitikai talapzatát adó állami intézkedéseket is sorra vette. E szerint a Magyar Katolikus Egyházzal kapcsolatos hivatalos egyházpolitika tartalmi foglalatát a törvényi háttér és a politika rendszer relációjában a 1957./ 22. számú törvényerejű rendelet, gyakorlati elemeit pedig a békepapi mozgalom és a rá épülő békepapi sajtó erősítésében, az egyház és a Vatikán ellen zajló propagandamunkában, valamint az egyház gazdasági kiszolgáltatottságában

²⁷⁹MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0031-1/1959. *Feljegyzés a varsói tanácskozásról.* fol. 1 – 2.

²⁸⁰MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0031-1/1959. *Javaslat a varsói értekezlet anyagához.* fol. 9.

jelölte ki. Különösen érdekes a katolikus egyház állami segélyezéséről alkotott felfogás. „Az egyházak önálló gazdasági bázisai a szocialista államban lényegében megszűntek. Jelen körülmények között az egyházak anyagi alapjukat három területen biztosíthatják: a hívők adományai, az állam támogatása és a külföldi segélyek útján. A külföldi segély bizonyos feltételek mellett átmenetileg megengedhető. Alapvető irányelvként azonban a külföldi segélyek megszüntetését kell tekinteni. Az állam részéről nyújtott anyagi támogatást átmenetileg továbbra is fenn kell tartani. Ezt úgy kell alkalmazni, hogy az államnak minél nagyobb politikai előnye származzék. Az állam anyagi támogatásának nagobbmértetű csökkenése vagy éppen megvonása növelné az egyház hitéleti aktivitását, mivel az önfenntartás rohamosan létkérdéssé válna. E felfogásban tipikusan a már érett Kádár-rendszerre jellemző gondolkodásmód előképe mutatkozik meg, mely komoly mentalitástörténeti kutatások tárgya lehetne. E felfogás lényege: a komoly ellenállást felszító intézkedések helyett –első körben – ellenségeinket inkább látszatengedményekkel és függőségi viszony kialakításával próbáljuk hatástalanítani.²⁸¹ Ebbe az irányba mutat a Vatikáni zsinatra való kiutazás engedélyezése is, mely ekkor már kurrens egyházpolitikai kérdésnek számított. „Az eddigi tapasztalatok szerint is helyes volt az a döntés, hogy nem engedélyeztük: a püspökök Vatikánba menjenek. Mind a Vatikán, mind a magyar felső klérus részéről reménykednek ennek megvalósulásában, s ezért hajlandók áldozatok hozni. Továbbra sem szabad az egyházi vezetők előtt lehetetlennek feltüntetni a Vatikánba való utazást. Ennek az illúzióknak a meghagyásával alkalmunk nyílik figyelemmel kísérni mind a Vatikán, mind a magyar püspökök magatartását és taktikáját.”²⁸²

Az AEH jelentések tanúsága szerint a Vatikánt főképpen az egyházon belül egyre erősödő békepapság töltötte el komoly aggályokkal. „A Vatikánhoz közel álló körökből szerzett információ szerint az utóbbi időben megnövekedtek a Vatikán aggodalmai a magyarországi egyház helyzetének várható alakulásával kapcsolatban. E körök szerint a Szentszék ma attól fél, hogy a magyar püspöki karnak a kormánnyal szimpatizáló része úgy elmélyítheti a Vatikántól való gyakorlati leszakadást új püspökök felszentelésével, mint ahogy az megtörtént a népi Kínában a kormány által leváltott főpapok helyettesítésével. E körök szerint a kormánnyal szimpatizáló püspökök Vatikántól való gyakorlati elszakadása már folyamatban van.”(...) A Vatikánnak egyáltalán nincs szándékában elismerni a magyar kormánynak azt a döntését, mely szerint Magyarországon az egyházi hatóságok kötelesek állami felhatalmazást kérni az egyházi

²⁸¹MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0031-1/1959 Javaslat a varsói értekezlet anyagához. fol. 6.

²⁸²MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0031-1/1959 Javaslat a varsói értekezlet anyagához. fol. 11.

hivatalokban történő kinevezéseket és papi áthelyezéseket illetően. E Vatikáni tényezők szerint május 17-én a pápa a Szent Péter Bazilikában tartott beszédében azért beszélt együttesen a kínai és a magyarországi egyház analóg helyzetéről, mert úgy tartják, hogy a két ország katolikus püspökei fellázkodtak a vatikáni intézkedésekkel szemben és saját elgondolásuk szerint kötnek megegyezést a kormánnyal, figyelmen kívül hagyva a Szentszéket.”²⁸³

A XXIII. János pápát megválasztó konklávé Wyszynski bíboros memorandumot adott át a Római Kúria bíborosinak és az új pápának, melyben a Szent Szék lehetséges „keleti politikájára” tett javaslatokat. E memorandumban a lengyel főpap megállapította, hogy az addig folytatott vatikáni politikai téves, mivel a kelet-európai kommunista rendszereket ideiglenesnek tekinti. A római követség ekképpen számolt be a Wyszynski -memorandumról: *„Megállapítása szerint a téves következtetésből téves politika született. A kardinális úgy tartja, hogy a kelet-európai rendszerek egy „kielégítően stabil” helyzet részét képezik, ezért tehát részesei egy „nemzetközi egyensúlyi” helyzetnek. Wyszynski szerint számot kell vetni a társadalmi és politikai átalakulással, amely ezekben az országokban végbement, ahol immár befejezés alatt áll egy új generáció ideológiai kialakulása, amelyet – ha az egyház meg akarja tartani a kapcsolatokat – meg kell tudnia érteni. (...) „A kelet-európai egyházaknak nagy szükségük van vezető kádereik rendezésére. E célból a memorandum javasolja, hogy a Vatikán egyszer és mindenkorra helyettesítse azokat, akiknek a számára lehetetlen a pásztori tevékenység folytatása és nevezzen ki új püspököket. A kardinális szerint egy ilyen intézkedés az egyház nagy előnyére lehetne az érdekelt országok kormányaival folytatott tárgyalásoknál.*”²⁸⁴

Ténykérdés, hogy a Vatikán részéről hosszú távú stratégiára alapozott keleti-politikáról, az úgynevezett Ostpolitikáról – magyar viszonylatban – csupán az 1964-es „modus vivendi-t” követően beszél a történettudomány, ugyanakkor jól látható, hogy ennek előkészítő szakasza már jóval előbb megkezdődött. Nemzetközi viszonylatban döntő jelentőségűnek bizonyult az SZKP XX. kongresszusa (1956 szeptember), mely a vele járó desztalinizációs enyhülési folyamatait a keleti blokk kommunista országainak egyházpolitikájában is éreztette, ugyanúgy, mint a már elemzett XXI. kongresszus, mely viszont éppen a vallásellenes propagandát erősítette fel szerte a keleti blokkban. Az ötvenes évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy a vasfüggöny mögött létrehozott kommunista rendszerek nem átmeneti képződmények, és ez által a keleti blokk országainak ateista és egyházellenes alapokon organizált egyházpolitikája

²⁸³MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 004-23/1959, A római követség 1959. július 22-i jelentése, vatikáni aggodalmak Magyarország egyházi helyzetével kapcsolatban. fol. 1–2.

²⁸⁴MNL OL XIX-A-21-d (AEHTÜK Iratok) 5. doboz, 004-15/1959. A római követség 1959. május 25-i jelentése. – Wyszynski kardinális memoranduma a Vatikán „keleti politikájáról. fol. 1–2.

sem tartható számon rövid életű rezsimek kísérőjelenségeként. A nemzetközi folyamatok alapján a Vatikán reálisan feltételezhette, hogy az egyház és vallásellenes küzdelmekben a fizikai terror eszközeit priorizáló sztálinista típusú egyházpolitikában is valamifajta enyhüléssel járó folyamat kezdődik meg. Wyszynski bíboros memoranduma érzékletesen világított rá arra is, hogy Európa vasfüggöny mögötti részén már felnövőben van egy olyan generáció, melynek lélek és tudatformálási folyamataira az állami ateizmus döntő módon, kitörölhetetlenül rányomta bélyegét.

F) A béketevékenység és békemunka teológia alátámasztásának kísérlete a katolikus papi békemozgalomban

Annak ténye, hogy 1957 során a Magyar Katolikus Egyház az Opus Pacis és az OBKB felállításával újra bekapcsolódott a Magyar Népköztársaság ateista vezetése által előírt béketevékenységbe, természetesen a vatikáni irányadó köröket is megosztotta. A bíborosok döntő többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Vatikán ilyen feltételek mellett nem ismerheti el a katolikus békeszervezeteket. A Vatikán részéről az elismerés problémája csak az Opus Pacisra, mint hivatalos, egyházi vezetés alá tartozó szervezetre terjedt ki, az OBKB az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront irányítása alatt, az Opus Pacissal összhangban, de a Püspöki Kartól hivatalosan függetlenül működött. Az 1964-es modus vivendi után a Vatikán álláspontja a korábbiakban ismertettekhez képest nagyban lazult a szocialista országok kooperáló katolikus egyházai és a békeszervezetek megítélését illetően. Az „Ostpolitiknak” nevezett diplomácia alapvetően nem a zsinati egyházképből táplálkozott, hanem abból a szentszéki gyakorlatból, mely szerint akár az egyház és vallásellenes kormányokkal kötött kompromisszumok árán is meg kell próbálni javítani hívek helyzetén.²⁸⁵

Az állam és a katolikus egyház között sokáig elhúzódó harc, valamint a Szentszékkal való viszony szabályozatlansága miatt Magyarországon a katolikus egyház békeszervezetei csak viszonylag későn, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején kezdtek meg valamifajta egységesnek nem mondható, teológiailag megalapozott álláspontot kialakítani a békepapi mozgalom szerepéről, valamint a kereszténység és ateizmus, vallásos attitűd és szocialista

²⁸⁵GÁRDONYI MÁTÉ, *Magyar teológusok útkeresése a szocializmus éveiben*, Vigilia 72 (2007) 749–758. Valamint: Vö. Madai András, *Feljegyzés az Opus Pacis és a Katolikus Papok Országos Békebizottságának tevékenységéről*. (1959. szeptember 8) MNL OL XIX-A-21-c 58. doboz, 15/15., fol. 3.

társadalmi berendezkedés viszonyáról.²⁸⁶ Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a Kádár-hatalom korai éveitől a katolikus egyházat illetően a békepapi mozgalom megszervezésével, valamint a „katolikus reakció” elleni harccal volt lekötve. Ezen felül a katolikus egyházat főként a nemzetközi életben is jól hasznosítható, a népköztársaság politikai-társadalmi rendjét igazoló politikai nyilatkozatok kiadására használták fel. A béketeológia megjelenése már egy új dimenzió állam és egyház viszonyában. Széleskörű terjedése olyan fokú együttműködést várt volna el egyház és állam között, ami a protestáns egyházak és a kádári államhatalom között részben, a katolikus egyházzal azonban sohasem valósult meg.

A politikai vagy béketeológia kezdeményeit a megyei békebizottságok teológiai munkaközösségei dolgozták ki, azonban a próbálkozások ellenére meg kell állapítani, hogy a katolikus egyház a békepapi mozgalom fennállásának hosszú ideje alatt sem hozott létre és foglalt el e tekintetben egységes teológiai álláspontot. Kétségtelen tény, hogy az erre irányuló kezdeményezések is nagyban hatottak az egyházi „békemunka”, valamint békepropaganda jellegére, ám ezek mindvégig kidolgozatlan, inkább az adott megyei békebizottság, mintsem a hazai katolikus egyház álláspontját tükröző teológiai eszmefuttatások embrionális állapotában maradtak.

A megyei békebizottságok béketeológia terén tett jelentéktelen kezdeményezésein túl röviden meg kell említeni, hogy a magyar katolikus teológia számos változáson esett át a második vatikáni zsinat után, amely – ha nem is direkt módon – a hazai katolikus békemozgalom ügyét nagymértékben előrelendítette és segítette. A zsinati szellem ugyanis társadalmi és teológiai síkon egyaránt képviselte a „haladás” gondolatát. A katolikus teológiának a haladás irányába (még ha az nem is marxista értelemben vett haladás volt) való elmozdulása hazai körülmények között mindenképpen kapcsolódási és hivatkozási pontként segítette marxizmus és egyház úgynevezett „párbeszédének” kialakulását.²⁸⁷ Ez, valamint a kommunizmus zsinati elítélésének elmaradása volt az a tényező, amely az érett Kádár-rendszerben társadalmi és egyházi szinten elfogadottá tette a békepapi mozgalom működését. A nyugatra emigrált magyar papok a második vatikáni zsinat után gyakorta felrötták a hazai főpásztoroknak és teológusoknak, hogy nem ítélik el a marxizmust és a kommunizmust,

²⁸⁶A kutatásaink során rendelkezésünkre álló, jelentős kezdeményezést 1973-ban – Ijjas József kalocsai érsek 1971 őszén, a II. római Püspöki Szinóduson kereszténység és szocializmus kapcsán tett állásfoglalásai alapján – dolgozta ki a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Papi Békebizottság Teológiai Munkaközössége. Lásd: Holczer Gyula–Kassa László: *Szociális Káté. A keresztény ember magatartása a mai magyar szocialista társadalomban*. A Szabolcs-Szatmár Megyei Papi Békemozgalom Teológiai Munkaközössége, MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 58. doboz, 15/25.

²⁸⁷GÁRDONYI MÁTÉ, *Egyház a szocialista társadalomban — Mint teológiai probléma*, 10–13. Nagy Mihály Zoltán — Zombori István (szerk.), *A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között*, Budapest, 2015.

ehelyett a világegyház zsinati teológiáját kihasználva még együtt is működnek vele. Ez ebben a formában semmiképpen sem mondható igaznak, ugyanis a második vatikáni zsinat után a Magyar Katolikus Egyház kifejezett – politikai tartalommal bíró és egységes – béketeológiát nem dolgozott ki és fogadott el. Gál Ferenc dogmatika professzor így hártotta a felmerülő vádakát: *„Itt eleve nincs talaja az egyénieskedő vagy elaprózott teológiai irodalomnak. A marxista ideológiával való vita soha nem érdekelte a hívek közösségét. Az megmaradt néhány filozófus foglalkozásának. Az egyház számára az volt a járható és eredményes módszer, ha hitét pozitívan kifejti, megalapozza és kedvet csinál annak követésére.”*²⁸⁸

G) Harc a kispapokkal. Egy új, „békeharcos” papi nemzedék kinevelésének kísérlete

Miképpen az látható volt, a Magyar Népköztársaság kormánya ígéreteit nyíltan megszegve, a püspöki karra politikai nyomást gyakorolva kényszerített ki a szocialista államrend melletti elköteleződést bizonyító, egyháztól méltatlan állásfoglalásokat. Az államhatalom számára nyilvánvaló volt, hogy a püspöki kar javarészt idős, legtöbb esetben a Rákosi-diktatúra börtöneit megjárt és a fizikai értelemben vett egyházüldözést megtapasztalt főpásztoraira megfélemlítéssel, a terrorisztikus eszközök felidézésével lehetséges hatni. A békepapi mozgalom fennmaradásának kulcskérdése volt azonban, hogy a hatalom képes-e egyházi közreműködéssel egy, a békepapi mozgalom irányvonalába autentikusan beilleszthető, lázadásoktól és újításoktól mentes jövőbeli papi nemzedéket kinevelni. (Amennyiben ez nem sikerül, egy ellenálló, fiatal papi nemzedék magában hordja az egész békepapi mozgalom felbomlásának súlyos kockázatát.)

Az a tény, hogy a fiatal papok döntő többsége 1956 után nem kívánt részt venni a békegyűléseknek nevezett színjátékban, az Állami Egyházügyi Hivatalnak is feltűnt. E tekintetben a papi utánpótlás neveléséért felelős szemináriumi tanárok jelentős része speciális stratégiát képviselő magatartása is megfigyelhető. Több teológia tanár úgy gondolkozott, hogy a békepapi gyűléseken kötelező és elvárt szónoklatokat, megnyilvánulásokat „letudják” azok az egyházi vezetők, akik számára az ilyen rendezvényeken való részvétel elkerülhetetlen. Ezzel teljesítik az egyház számára kötelező békeszolgálatot, a fiatal papi nemzedéket pedig megóvják az ilyen típusú szereplésektől *„A békegyűlések legnagyobb hibája az volt, hogy a fiatal papok*

²⁸⁸KRÁNITZ MIHÁLY, *A magyar katolikus teológia a második vatikáni zsinat után*, Teológia 3–4 (2000) 135–136.

változatlanul nem vettek azokon részt. Kizárólag a csanádi egyházmegye fiatal papjai kapcsolódtak be aktívan a békemunkába. (...) A teológusokat változatlanul távontartják a békemozgalomtól. Úgy, ahogy Pintér Gyula győri rektor a legutóbbi *Opus pacis* intézőbizottsági ülésen ezt megfogalmazta: „Érsek úr csak nem akarja a békemozgalommal megfertőzni a kispapokat.”²⁸⁹

A hatalom ez esetben is az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazta. Az AEH tervezeteket készített arról, hogy a kialakult helyzetet miképpen lehetséges a katolikus egyház ellen folyó lejárató propaganda, és az egyházon belüli ellentétek mesterséges felszítása szempontjából leghatékonyabban kihasználni. Az AEH ezt az ellentétet elsősorban az egyházi hierarchián belüli konfliktus felszítására használta fel. „A Budapesti Katolikus Központi Hittudományi Akadémia és Szeminárium növendékeinek az állammal szemben ellenséges, az egyházi elöljárókkal, s főleg a püspöki karral szemben engedetlen magatartása számunkra kedvező lehetőségeket teremtett. A növendékek többségének a reakció által sugalmazott magatartását sikerült felhasználni arra, hogy az egyházban meglévő különböző politikai áramlatok közötti harc felélénküljön, s néhány esetben kiéleződjön. Komoly eredményt jelent, hogy a politikai összecsapás döntően a szélsőséges reakciót képviselők, és az okos, rugalmasabb politikát folytató, de tartalmi súllyal szintén reakciós /elsősorban a püspöki kar/ felfogást képviselők között folyik.”²⁹⁰ (Megjegyzés: Jelen anyagban hosszasan sorolják a múltbéli példákat arra vonatkozóan, hogy a Budapesti Hittudományi Akadémia és a Központi Szeminárium miért a „klerikális reakció” fészke, és komoly veszélyt jelent a népi-demokratikus államrendre, mivel a többségében konzervatív teológiai felfogás, tágabb értelemben pedig az általánosan jelenlévő konzervatív és anti-kommunista szellemiség elsőrendű akadály a Népköztársasághoz lojális, fiatal békepapi generáció felnevelésének., (...) „A teológiákon még jelenleg is uralkodó az a reakciós irányzat, melyet a teológia tanárok nagyobb része képvisel. A teológusok ma is teljesen el vannak zárva a népi demokrácia adta nagyobb és szélesebb lehetőségektől, mert a teológiákra még ma sem szabad az út a haladó gondolatok számára. Ugyanakkor azonban bent élnek és burjánoznak a reakciós eszmék. (...) A rom. kat. Központi Teológián fennáll még az a nehézség is, hogy nem az egyházmegye, hanem a Szentszék határozatai irányítják. Mindezek együttvéve szinte lehetetlenné teszik azt, hogy a jelenlegi körülmények között egy-egy viszonylag demokratikus felfogású kezdő pap kerüljön ki a teológia falai közül.”²⁹¹

²⁸⁹MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1958/3. Őrzései Egység/18. Herling Jakob, *Jelentés a megyei és nagybudapesti katolikus bizottságok megalakulásáról*. (Budapest 1958. november 21.) fol. 1.

²⁹⁰MNL OL XIX-A-21-d (AEH-TÜK Iratok) 4. doboz, 008/1-1959. *Tervezet a Központi Hittudományi Akadémiával kapcsolatban kialakult helyzet további kihasználására*. (Budapest, 1959. március 24.) fol. 7.

²⁹¹Ugyanott: fol. 8.

Ennek megváltoztatása érdekében a diktatúra természetesen az erőszakos intézkedésektől sem riadt vissza. Az Egyházügyi Hivatal kívánságára a Hittudományi Akadémia dékánja és a Központi Szeminárium rektora felhívást intézett Hamvas Endre püspökhöz, hogy rendeltesse el a kispapok kötelező részvételét az 1959. január 23-án megrendezésre kerülő országos papi békegyűlésre. A január 22-i püspökkari konferencia a kérést teljesítette, de azzal a feltétellel, hogy a felhívást a Hittudományi Akadémia dékánjának kell kihirdetni. A felhívás ellenére sok kispap nem kívánt a békepapi gyűlésen részt venni és attól tüntetőleg távol maradt, aminek következtében fegyelmi eljárás után 14 kispapot zártak ki, 64 további növendéket pedig elbocsájtottak a Központi Szemináriumból.²⁹² Az eset kapcsán a Hittudományi Akadémia javaslatot nyújtott át a püspöki karnak, melyben kijelentették, hogy az akadémia teljes tanári kara elítéli a szeminaristák távolmaradását és kéri, hogy a püspöki kar a „bűnösöket” a lehető legszigorúbb büntetésben részesítse. E követelések tartalma hűen tükrözi azt a jelenséget, hogy a másfél évtizedes egyházellenes terror a félelemszichózist milyen mélységekbe ágyazta be, és hogyan terelte ezzel a kényszerű megfelelés útjára a katolikus egyházat.²⁹³ *„Jól sikerült, főleg a katolikus egyházban a különböző politikai áramlatok képviselők közötti harcot élénkíteni. (...) Növekedett az ellentét a Püspöki Karon belül is, amit nagymértékben elősegített a Központi Hittudományi Akadémia hallgatóival kapcsolatban megvalósított politikai tervünk. (...) Fontos feladat az egyházi reakció elleni harc terén, hogy a különböző politikai áramlatok között felélénkült harcot tovább fokozzuk, és a reakció számára keletkezett bizonytalanságot tovább fejlesszük.”*²⁹⁴

Jelen értékelést a hatalom képviselői a püspöki kar 1959. február 17-én, a Központi Szeminárium épületében tartott püspökkari konferenciáján megfigyelt belső vitákra alapozták. (A püspökkari konferencián részt vett az Állami Egyházügyi Hivatal is, de a jelentésből nem derült ki, hogy a szervezetet ki képviselte, és a szervezet részéről mi hangzott el a vitában.) Grósz érsek távolléte miatt a konferencián Hamvas Endre csanádi püspök elnökölt, melyen részt vettek: Rogács Ferenc pécsi, Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi püspökök, valamint Brezanóczy Pál egri káptalani helynök, Schwarz Eggenhoffer Arthur esztergomi helynök, Rojkovits István hajdúdorogi helynök, Legányi Norbert pannonhalmi főapát, Kovács Vince váci segédpüspök és Klempa Sándor veszprémi helynök. A püspökkari konferencia először Központi Szeminárium és Hittudományi Akadémia állami részről

²⁹²SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus egyház tizenhét esztendeje*, München 1988, 126–130.

²⁹³SZÉKELY TIBOR, *Magyar Egyháztörténeti Karcolatok a 20 század közepéről*. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, 2012, 62–64.

²⁹⁴MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 5. doboz, 0018/1959. *Az állam és az egyház közötti politikai együttműködésről, valamint az egyházi reakció elleni politika harcról.* (Budapest, 1959. április 8.) fol. 1.

kifogásolt tanáraival kapcsolatos kérdéseket tárgyalta, melynek során kijelentette, hogy állami kéréseknek megfelelően a Központi Szeminárium tanári karából eltávolítják („vidékre disponálják) Papp Imre spirituálist, valamint Liptai György és Takács Nándor prefektusokat.²⁹⁵ Ezt követően a 14 kizárásra került kispap ügyét tárgyalták meg. A jelentés tanúsága szerint a problémát övező vita két szélső pontját Klempa Sándor és Shvoy Lajos képviselte, míg az elnöklő Hamvas Endre igyekezett a „villámhárító” szerepét betölteni. (Shvoy Lajost²⁹⁶ 1945 előtti múltja miatt a kommunista hatalom a „klerikális reakció” egyik élő megtestesítőjeként tartotta számon. A kispapok ügye körül kialakult vitában tanúsított bátor és szókimondó magatartása ezúttal is kommunista diktatúrával való szembehelyezkedés egyik kiemelkedő példája volt.) *„Elsősorban Shvoy Lajos székesfehérvári püspök igyekezett védeni a kizárásra kerülő teológusokat és igyekezett álláspontját a püspöki karra ráerőltetni. Felvetett Shvoy, hogy ezek a teológusok szinte összeesküvés gyanújával vannak vádolva az Egyházi Hivatal által. Ez – szerinte – rendkívül súlyos megállapítás. Ha kitesszük ezeket hallgatókat, úgy lényegében elfogadjuk az állam róluk alkotott elképzelését. Ebben az esetben nincs afelől megnyugodva, – mondotta Shvoy – hogy nem kerülnek ezek letartóztatásra²⁹⁷ Konkrét példaként Shvoy püspök megemlítette a kizárásra került Tabódy István²⁹⁸ esetét, aki az inkriminált békegyűlés alatt rendőri felügyelet alatt volt, ami kizárttá teszi, hogy bármilyen gyűlésen megjelenjen. „Most Tabódyt mégis azért távolítják el a Központi Szemináriumból, mert nem jelent meg egy békegyűlésen.” – érvelt a székesfehérvári püspök, majd (szintén nagy bátorságról tanúskodva így szólt: „amikor felvetette ezeket a kispapokat egyházmegyéjébe,*

²⁹⁵MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4.. Őrzései Egység/15. *Szigorún titkos feljegyzés a római katolikus püspöki kar konferenciájáról (Budapest, 1959. február 19.) fol. 1.*

²⁹⁶Shvoy Lajos (1879-1968): 1901-ben szentelték pappá. 1927-ben székesfehérvári püspökké nevezték ki. Családi kapcsolatai (testvére volt Shvoy Kálmán, aki a Horthy korszak altábornagyi rangban szolgált), valamint antikommunista meggyőződése miatt az 1945 utáni kommunista államhatalom a „reakciós vonalhoz” sorolta. 1961-ben a diktatúra kész forgatókönyvet tartott fent a püspök elmozdítását és internálását követően, de ez végül – Grósz érsek halála és az Állami Egyházi Hivatal élén beálló változások miatt – nem következett be. (Természetesen nem vették figyelembe, hogy a háború során a nyilasok is bebörtönözték.) Dr. Diós István (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon* (Seg-Szentl) XII. Kötet, Budapest 2010, 103. Valamint: MÓZESSY GERGELY, *Shvoy Lajos püspök titkos fogsága*, ArchivNet, 18. (2018) 5. <http://www.archivnet.hu/shvoy-lajos-puspok-titkos-fogsaga> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 15. 10:59)

²⁹⁷MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4.. Őrzései Egység/15. *Szigorún titkos feljegyzés a római katolikus püspöki kar konferenciájáról (Budapest, 1959. február 19.) fol. 2–3.*

²⁹⁸Tabódy István (1921-2000): A Horthy-rendszerben elvégezte a Ludovika katonai akadémiát és katonatiszként szolgált. A háború után bebörtönözték, majd a hírhedt recski táborba internálták. Papi tanulmányait szabadulását követően kezdte meg, 1958 júniusában szentelték pappá. A kommunista hatalommal szembeni ellenállói tevékenysége nagyon jelentős: hangadója volt a békegyűlések bojkottálásának, adatokat gyűjtött a diktatúrát kiszolgáló papokról, a szemináriumból kizártak számára titkos „házi-szenteléseket” szervezett, nagy figyelmet fordított az ateista ifjúságpolitika ellensúlyozására, és az ifjúság vallásos nevelésére. Ennek következtében 1961-1972 között ült a kommunista hatalom börtönében. A rendszerváltás után rehabilitálták. ÉHMANN GÁBOR, *Tabódy István emlékezete*, Új ember 2012. 02. 26. <https://ujember.hu/tabody-istvan-emlekezete/> (Utolsó letöltés: 2019. 10. 24. 11:11)

*kötelességet vállalt életük végéig való eltartásukra. ha most az Egyházügyi Hivatal mégis kidobja őket, akkor gondoskodik eltartásukról is.*²⁹⁹A parázs viták hevében is a békéltető szerepét magára vállaló Hamvas püspök érvelése három ponton nyugodott. Egyrészt részlegesen elismerte, hogy a kispapok magatartása, valamint az általuk képviselt szellemiség futótűzként továbbterjedhet, mely veszélyt jelent az állam és az egyház közötti viszonyra. *„Hamvas püspök szükségesnek tartotta a vita végén ismét kihangsúlyozni, hogy a püspöki kar minősítette súlyosnak a teológusok eljárását, és aggodását fejezte ki amiatt, hogy ezek a hallgatók feldúlhatják a vidéki szemináriumok nyugalmát is.*” Egyetértett abban is, hogy a kialakult helyzetben a Hittudományi Akadémia és Központi Szeminárium mulasztása (a kellő tájékoztatás hiánya) is fontos szerepet játszik. *„A megkérdézett kispapok elmondották – közölte Hamvas –, hogy sem a Szeminárium, sem az Akadémia részéről nem lettek figyelmeztetve a békegyűlésen való megjelenés fontosságára.*” Ugyanakkor (kissé ellentmondásos módon) nyilvánvalóvá tette, hogy a kizárások mögött állami, és nem pedig egyházi döntés áll, mely óvatos érzékeltetése volt annak, hogy a kizárásokkal maga sem ért egyet. *„A vita során Hamvas püspök többször hangoztatta azt a véleményét, hogy „úgy is közismert, hogy ezeket a teológusokat nem mi tesszük ki a szemináriumból, hanem az állam.”*³⁰⁰

Klempa Sándor érvelésében a felelősséget elsősorban a Hittudományi Akadémia és Központi Szeminárium intézményi szintű hanyag hozzáállásával kapcsolta össze. *„Klempa Sándor veszprémi helynök felháborodottan jelentette ki, hogy ebben a kérdésben nagy felelősség terheli a Hittudományi Akadémiát, most mégis az Akadémia igyekszik a felelősséget elhárítani.*”³⁰¹

A „kispaplázadásként” elhíresült eset természetesen nem maradt megtorlás nélkül. Az Állam Egyházügyi Hivatal hosszas előkészítő munkálatok után, 1959. június 9-én döntött arról, hogy az V. év alatti kispapokat úgynevezett „minősítési eljárásnak” vetik alá, valamint ugyanilyen eljárás keretein belül az új tanévtől szűrni fogják, hogy a „reakciós elemek” ne nyerhessenek felvételt a teológiára.³⁰² A kispapok kordában tartása, megfélemlítése mindvégig nagy nehézségekbe ütközött. A fennálló politikai-társadalmi renddel szembeforduló papi magatartás okát Beresztóczy Miklós így magyarázta: *„Oka lehet egy rosszul értelmezett küldetéstudat, lehet a világnézet és a társadalmi célkitűzések teljes szembeállítás, lehet egy bizalmatlanság*

²⁹⁹MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4.. Őrzései Egység/15.Szigorún titkos feljegyzés a római katolikus püspöki kar konferenciájáról. (Budapest, 1959. február 19.) fol. 2–3.

³⁰⁰MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4.. Őrzései Egység/15.Szigorún titkos feljegyzés a római katolikus püspöki kar konferenciájáról. (Budapest, 1959. február 19.) fol. 2–3.

³⁰¹MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1959/4.. Őrzései Egység/15.Szigorún titkos feljegyzés a római katolikus püspöki kar konferenciájáról. (Budapest, 1959. február 19.) fol. 2–3.

³⁰²SZÉKELY,i.m. 86.

*az új társadalmi rend igaz voltával, vagy diadalával szemben, lehet merő virtuskodás, vagy lehet külső befolyások káros érvényesülése.*³⁰³

1960 tavaszától a megyei katolikus békebizottságok kezdeményezésére a leginkább kipróbált békepapok (Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd, Mag Béla) „*Mit vár a lelkipásztori életbe lépő paptól a szocialista társadalmi rendben működő egyház, mit az állam, mit a hívek és mit a békemozgalom?*” címmel sorra tartották előadásait az ország papi szemináriumában. A kispapok rendszerhű, békepapi nevelésében természetesen az Opus Pacis és az OBKB is aktívan segédkezett, kezdeményezésükre 1962. március 29.-én először ült össze a fiatal papok országos értekezlete, ezen felül a papi szemináriumokban is gondoskodtak róla, hogy az új papi nemzedéket oktató gárdában túlnyomó többségben legyenek a békepapok.³⁰⁴ „*Az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának együttes rendezésében március 29.-én Dezső utcai székházunkban 11 fiatal pap részvételével országos értekezletet tartottunk. (...) A konferencia megrendezésével a papi békemozgalom érzékeltetni akarta, a püspöki kar, a széleskörű papi közvélemény és különösen az egyház felé, hogy a fiatal papok nem egyértelműen reakciósak, hanem egy részük őszintén támogatja a szocializmus építését.*”(…),*Majdnem minden felszólaló hangoztatta, hogy az egyház létkérdése, hogy elismerjék a hívek felé is a szocialista társadalomnak az emberért tett jócselekedeteit, mert a negatívumok örökös hangoztatása elszigetelné az egyházat a szocializmusban élő hívő tömegektől.*³⁰⁵

A jelentés ugyanakkor beszámolt arról is, hogy a papok többsége cseppet sem fogadta olyan kitörő lelkesedéssel az ilyen alkalmakat, mint ahogy arról a békepapi és az állami propaganda szokott a nyilvánosságnak beszámolni. „*A püspökök és ordináriusok, valamint az egyházmegyéek papsága élénken foglalkozott a fiatal papok konferenciájának előkészületeivel, többen aggodalmukat fejezték ki, „már a fiatal papokat sem hagyják békében.*”³⁰⁶ Az ilyen típusú elszólások a legfőbb bizonyítékai annak, hogy a békepapi mozgalom állandó „szélesedéséről” és „áttörő sikereiről” rendre beszámoló békepapi sajtó nem a realitásokat közölte, hiszen a papság jelentős többsége érezte az állami kényszert a dagályos nyilatkozatok mögött. Az AEH titkos jelentései egészen más képet rajzoltak: „*Amennyiben a papnövendékek magatartását tekintjük, kétségtelenül megállapítható, hogy az ellenforradalom utáni helyzethez képest határozott javulás tapasztalható, azonban ez a javulás nem elégséges és nem felel meg*

³⁰³BERESZTÓCZY MIKLÓS, *Számítunk fiataljainkra*, Katolikus Szó 6 (1962) 23, 4. (1962. november 11.)

³⁰⁴PÁL, i.m. 165.

³⁰⁵MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 14. doboz, 0011/1962. HERLING Jakab, *Jelentés a fiatal papok országos konferenciájának tapasztalatairól*. fol. 1.

³⁰⁶MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 14. doboz, 0011/1962. Herling Jakab, *Jelentés a fiatal papok országos konferenciájának tapasztalatairól*. fol. 5.

a fennálló követelményeknek.(...) Tapasztalatom szerint, a papnövendékek jelentős részében még ma is az rendkívül káros felfogás uralkodik, hogy reakciónak lenni – az jelenti az igazi egyháziasságot.”(...) a papnövendékek között csaknem általánosnak tekinthető az úgynevezett „béke vonaltól” való idegenkedés.”³⁰⁷

Jóval pesszimistább hangot ütött meg az esztergomi teológia helyzetéről szóló feljegyzés. E szerint a fiatal papok jelentős része a békepapi tábortól igyekszik konzekvensen távol tartani magát. Ennél azonban figyelemreméltóbb, hogy a népköztársaság egyházpolitikai elvárásaival szembehelyezkedő fiatal papok származásukat és neveltetésüket tekintve sem illettek bele a „klerikális reakcióról” alkotott pártállami propaganda fogalmi kereteibe. *„Noha az elmúlt 1-2 évben- különösen az 1956 előtti helyzethez viszonyítva-mutatkozik némi előrelépés e téren is, mindez kevés ahhoz, hogy a teológiák jelenlegi helyzetét megnyugtatónak, vagy akár valamelyest is rendezettnek vegyük. A területen dolgozó munkatársaink, de a haladó papok egyöntetű véleménye szerint is a gyakorlatban sokkal több gond és politikai probléma van az újonnan szentelt fiatal papokkal, mint a középső vagy idősebb papi korosztályokkal. Gyakori az olyan eset, hogy az újmisések megrójják plébánosukat, vagy idősebb káplántársukat, ha azok szimpatizálnak a békemozgalommal, a maguk módján segítik a helyi társadalmi szervek munkáját, ha buzdítják a híveket a jobb munkára a közösségi tulajdon védelmére, egyszóval ha állampolgári kötelezettségüket becsülettel teljesítik. Ez a jelenség még nyugtalanítóbb akkor, ha megvizsgáljuk e fiatal papok származását, iskoláztatását, vagy a szülők foglalkozás szerinti megoszlását. Ellentétben az 1950–1955 közötti időszakkal, a néhány éve szentelt, vagy jelenlegi teológusok között csak elvétve akad osztályidegen származású vagy deklasszált családba tartozó, sőt még polgári származású is ritkaság. A teológusoknak mintegy 80%-a paraszt és munkás származású. szülei jelenleg is dolgozó emberek, vagy nyugdíjasok.”³⁰⁸* Ha cinikusak akarunk lenni, azt mondhatjuk, nagy szerencséje volt az Állami Egyházügyi Hivatalnak, hogy ezeket a belső jelentéseket nem közölte a sikerpropagandát sulykoló békepapi sajtó, hiszen az ott leírtakhoz képest teljes más volt a valós helyzet. Rendkívül kellemetlen lett volna a vallásosságot és az egyházakat mindig a „burzsoáziával”, „fasizmussal” stb. összekapcsoló pártállami propagandának megmagyarázni, hogy bizony jelentős részben munkás és szegény paraszti származású fiatalok alkotják a papi utánpótlást.

³⁰⁷MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 15. doboz, Turai István, *Összefoglaló jelentés a Budapesti Központi Szemináriumról és Hittudományi Akadémiáról.* (1962. november 2.) fol. 2.

³⁰⁸MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜK Iratok) 15. doboz, Telapó Sándor, *A teológiák, konkrétan az esztergomi teológia helyzete.* (1962. november 9.) fol. 1–2.

Zárásként a nyugati magyar katolikus emigráció meghatározó lapjának számító Magyar Papi Egység helyzetértékelését tesszük közzé. A cikk ugyan a szemináriumban kialakult konkrét helyzettel foglalkozik, de reálisan világít rá arra, hogy a kommunista diktatúrában mi vár a hatalommal megalkudni nem hajlandó fiatal papokra. *„A budapesti szeminárium sorsa súlyos csapás a magyar Egyházra. Nem kétséges, hogy az ÁVO állandóan a nyomukban lesz ezeknek a hitvalló fiataloknak, akik már aligha érik el életük célját: a papi hivatást. (...) De ha mindezt mérlegre tesszük, mégis azt kell mondanunk, hogy a kispapok áldozata, példaadása olyan erkölcsi erőt hozott, a felszínre, mely meg kell, hogy rázza, rádöbentse a papságot arra, hogy a fejlődés veszedelmes szakadékhöz vezetett, melyet nyugodt lelkiismerettel már nem lehet átlépni.”*³⁰⁹

H) Összegzés

Az 1959-es év második felére a kommunista restaurációt végrehajtó állampárt (MSZMP) ideológiai horizontja letisztult és megszilárdult. A párt lefektette művelődéspolitikai alapelveit, valamint a „klerikális reakciót” és a „világnézeti harcot” kettéválasztó Politikai Bizottsági határozatában egyházpolitikai alapelveit is sikerrel csatornázták be a kommunista restauráció által kijelölt társadalmi-politikai berendezkedésbe. Konzolidációról természetesen még nem beszélhetünk, hiszen ekkor még javában zajlottak az akasztásokkal, bebörtönzésekkel kísért megtorlások, és a Kádár-rezsim nemzetközi legitimitációja is erősen kérdéses pont volt. Annyi azonban bizonyos, a forradalom és szabadságharc eseményeinek megismétlődésétől a pártállamnak ez időben már nem kellett tartania, a rezsim belpolitikai helyzete jelentősen stabilizálódott. Mindez lehetővé tette, hogy a kommunista diktatúra hosszútávra tervezzen, a társadalom jövőjéről, a bel-és külpolitikáról, gazdaságról és ideológiáról alkotott irányvektoraik szilárd formát kaptak, az egyházak ellen forduló „világnézeti és ideológiai harc” felerősödésével döntő hatást gyakorolva az egyházpolitika jellegére is. Ezt támasztja alá „Az állam és az egyház közötti politikai együttműködésről, valamint az egyházi reakció elleni politika harcról” című, 1959 áprilisában keltezett AEH értesítő is. „A párt, a tömeg és állami szervek a Politikai Bizottság határozatának megjelenése óta intenzívebben foglalkoznak az egyházi kérdésekkel. Pártbizottsági üléseken, aktívakon feldolgozták a határozatot. Általában

³⁰⁹Magyar Papi Egység (1959) 9, 28. „Hazai Krónika” nevű rovat, *A magyar katolikus egyház eseményei*, 28.

*helyesen értelmezik az egyházakkal történő politikai együttműködést.*³¹⁰ A katolikus békepapság újjászervezése tekintetében is döntő, áttörő jelentőségű eredményeket mutatott fel a pártállami egyházpolitika. „A haladó papok megszervezése terén lényeges fejlődés tapasztalható. Bár a püspöki kar vatikáni nyomásra egyik határozatában feloszlatta az Opus Pacist és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát, (egy későbbi határozattal azonban felfüggesztette) mindkét szerv működik és politikai vonalvezetése a kezünkben van. Megyei békebizottságok szerveződtek és „Katolikus Szó” címen egy kéthetenként megjelenő lapjuk indult, mely jól fejlődik. A lelkészek rendszeres politikai nevelésének megszervezése még nem történt meg, azonban néhány politikai nevelést célzó előadás már elhangzott.”³¹¹

A papoknak szóló előadássorozat természetesen nem a szemléletmód gazdagítását, hanem a népköztársaság egyházpolitikája, és tágabb értelemben a szocialista politika rendszer melletti agitációt szolgálta, melyről a fent idézett dokumentum – meglehetősen leplezetlen, de mindenképpen a valós hatalmi szándékot tükröző szóhasználattal – „politikai nevelésként” beszélt. Madai András, az Állami Egyházügyi Hivatal előadója „Tervezet a papok hazafias neveléséhez” című AEH értesítőjében az előadássorozatok beindítását 1959 telére (január – február folyamán) tűzte ki. Indoklásként megjegyezte, hogy a békepapság újjászervezése az 1957–1959 közötti időszakban „sok erőt és energiát vett el” és a papság politikai befolyásolása csak „erős békeszervezettel” lehetséges. A hatalom szándékai e tervezetben is nyers valóságukban jelenítődtek meg. „A papok rendszeres politikai befolyásolására, fontos politikai kérdésekben egységes fellépésük biztosítására, nézeteik és felfogásuk a szocializmus érdekében történő alakítására szükség van. Ugyanakkor a feladat sikeres megvalósítása a papság jelentős részét tudatosan szembeállítani a Vatikánnal és a hazai egyházi reakcióval.”³¹² A tervezetben rögzített határidővel ellentétben a „hazafias nevelést” szolgáló előadássorozat beindítására, – kísérleti jelleggel – csak 1959. április 15-én került sor „A nemzetközi helyzet időszerű kérdései” címen, melyen a hazai katolikus papság mintegy 1/3-a vett részt. Az AEH belső értékelésében felhívja a figyelmet arra, hogy az előadássorozatoknak a – mögötte húzódó valós hatalmi szándékot elleplezve – látszólagosan a papság világi kérdésekben mutatkozó tudásszint-növelést, a békés egymás mellett élés és marxizmus-vallásosság közötti párbeszéd ügyét kell szolgálnia. „Az egyházak és a papok felé konkrétan ne hangoztassuk, hogy mi konkrétan politikailag nevelni akarjuk őket. (...)”³¹³

³¹⁰MNL OL XIX-A-21-d (AEH TÜk Iratok) 5. doboz, 0018/1959. Az állam és az egyház közötti politikai együttműködésről, valamint az egyházi reakció elleni politika harcról. (Budapest, 1959. április 8.) fol. 1.

³¹¹Ugyanott: fol. 2.

³¹²MNL OL XIX-A-21-d (AEH-TÜk Iratok) 4. doboz. 001-2/1959. Tervezet a papok hazafias neveléséhez. fol. 1.

³¹³MNL OL XIX-A-21-d (AEH-TÜk Iratok) 4. doboz. 001-2/1959. Tervezet a papok hazafias neveléséhez. fol. 1.

Fontos megismételni, hogy a pártállam kompromisszumkereső, a rendszert kiszolgáló és igazoló békepapságra alapozott egyházpolitikájával kapcsolatban a sikerek ellenére is egy feloldhatatlan, komoly kételyt, állandóan visszatérő félelmet táplált. E félelem eredői a Kádár-rendszer egyházpolitikai felfogásának sajátos, paradox voltából táplálkoztak, és lényege így fogalmazható meg: mi a teendő akkor, ha az egyházpolitikai stratégiában aránytévesztés áll be, ha a propagált szocialista állam és egyház közötti együttműködés a pártállami szándékokkal ellentétben nem sorvasztja, hanem – épp ellenkezőleg – növeli a katolikus egyház tekintélyét, társadalmi súlyát? Éppen ezért az egyházpolitikával kapcsolatos értesítőkből, értékelő elemzésekben egyházpolitikai axiómaként minden lehetséges alkalommal kihangsúlyozták, hogy a kompromisszum csak időleges, a szocialista rendszer keretein belül irányt és célt lelő, hosszútávra berendezkedő egyház létezése nem lehetséges. *„A békepapok részéről, a leggaladóbbak részéről is számunkra káros igények tapasztalhatók. Elsősorban a haladó papok vezető részéről léptek fel olyan igényekkel, melyeknek teljesítése a politikai együttműködés opportunistá eltorzítását jelentené. (...) „Egyre erőteljesebben akarják érvényesíteni azt az ideológiájukat, mely szerint lehetséges a kompromisszum a marxizmus és a vallásosság között, és melynek gyakorlataképpen meg akarják teremteni a szocialista társadalom egyházát. (...) Ezeket a kezdeményezéseket és törekvéseket el kellett utasítani, és biztosítani kellett, hogy a haladó papok politikai működési területének mértékét és módját állandóan, folyamatosan irányítsuk.”*³¹⁴

A hosszútávra ható egyházpolitikai stratégia artikulálódásának legfontosabb nyilvános dokumentuma KÁLLAI GYULA³¹⁵ államminiszter 1959 júliusában *„Eszmei harc a Magyar Népköztársaságban”* címen megjelent írása, melyben a kommunista csúcsvezető a Kommunizist nevű szovjet lapnak ismertette a Magyar Népköztársaság egyházpolitikai téziseit. (A cikket magyarul a Népszabadság 1959. július 24-i száma közölte.) Már a cikk címadása is beszédes, hiszen „az eszmei harc” a kommunista ideológia offenzív lendületű terjesztési szándékát tisztán érzékelteti, amit Kállai is félreérthetetlenül egyértelműsített: *„A kultúra frontján sikerült a forradalmi erők ellentámadását végrehajtani, az ellenséges erőket,*

³¹⁴MNL OL XIX-A-21-d (AEH Tűk Iratok) 5. doboz, 0018/1959., *Az állam és az egyház közötti politikai együttműködésről, valamint az egyházi reakció elleni politika harcról.* (Budapest, 1959. április 8.) fol. 2.

³¹⁵Kállai Gyula (1910–1996): Kommunista politikus. Rendkívül egyszerű, szegény családból származott. A háború alatt és után baloldali lapok újságírójaként dolgozott. 1949-től 1949-1951 között a Magyar Népköztársaság külügyminisztereként tevékenykedett, ám 1951-ben a párton belül zajló harcok és tisztogatások őt sem kerültk el: 1951-1954 között a Rákosi-rendszer börtönében raboskodott. Az 1956-os szabadságharc leverése után elsőként csatlakozott az MSZMP-hez. 1957 márciusában művelődésügyi, 1958 januárjában pedig államminiszternek nevezték ki. A keményvonalas kommunisták közé tartozott, helyeselte a kegyetlen és széleskörű megtorlásokat, sürgette Nagy Imre és társai felelősségre vonását, és különösen erős ellenszenvet táplált az egyházak iránt. Bővebben: Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB), Kállai Gyulára vonatkozó szócikk. <https://neb.hu/asset/phpljVnOz.pdf> (utolsó letöltés: 2019. 11.25. 11:40)

hatásukat elszigetelni, a tudományos és művészeti fellendülés egészséges alapjait megvetni. Az előrehaladás fontos kulcsa, hogy a pártvezetés ma sokkal nagyobb gondot fordít ideológiai és kulturális életünk legfontosabb kérdéseinek elvi-elméleti tisztázására, és sokkal következetesebben támaszkodik e területek kipróbált, elvhű, kommunista és pártonkívüli erőire, alkotó tevékenységük segítésére és ösztönzésére.³¹⁶ Az egyházi befolyás és a vallásos értékrend elleni harc élet természetesen a katolikus egyház ellen irányította. Ez időben tehát a hatalom számára az újjászervezett békepapi mozgalom és békepapi sajtó „beigazítása” az államhatalom által megalkotott keretekbe jelentették azokat a döntő mozzanatok, melyek a népköztársaság egyházpolitikájának sarokköveit adták.³¹⁷ Mint láthattuk, e beigazítás a Magyar Katolikus Egyház viszonylatában nem volt probléma és konfliktusmentes, így érthető, hogy Kállai Gyula az „eszmei harc” egyházak elleni erőterét elsőrendűen a katolikus egyházra terjesztette ki. „Tömegeinkre – különösen a falusi dolgozók tudatára még befolyást gyakorolnak különböző vallásos ideológiák, különösen a katolicizmus. Sajnos az utóbbi 5-6 évben – az állam és az egyházak szükségszerű együttműködésének opportunistá felfogása miatt a vallás elleni eszmei harc lényegében szünetelt.” (...)” A vallásos ideológia elleni harcban pártunk számol az objektív körülményekkel és megkülönböztető figyelemmel kezeli az állam és az egyházak együttműködése, a klerikális reakció elleni harc és a vallás, mint idealista, reakciós világnézet elleni küzdelem kérdéseit. „Az egyházak a szocializmus építésének idején még hosszú ideig fennmaradnak, mert a hívő tömegek vallásos világnézete – amely egyik napról a másikra nem tűnik el – biztosítja a fennmaradásuk alapjait. Ezért a szocializmust építő államnak az egyházak létével számolni kell, s politikáját úgy kell meghatározni, hogy az egyházak ne kereszteljék a szocializmus építésének célkitűzéseit, hanem támogassák azokat.” „Az állam és egyház együttműködése nem zárja ki, sőt eleve feltételezi a harcoss, vallásellenes materialista tudományos felvilágosító munkát a tömegek között. Ezt a munkát a legnagyobb körültekintéssel,

³¹⁶A teljes tanulmányt lásd: KÁLLAI GYULA, *Szocializmus és kultúra*, Budapest 1962, 159–182.

³¹⁷Megjegyzés: Kállai Gyula már 1957. március 5-én, az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsági ülésén felemelte szavát az egyházak elleni megtorlások és az „oszd meg és uralkodj” elve alapján az egyházak felekezetek mentén való megosztása mellett: „Azt hiszem, hogy az ideje elérkezett, hogy az egyházi reakcióval szemben fellépjünk. (...) Másik dolog, hogy nem minden egyházzal ugyanúgy, ugyanazon az alapon, ugyan-olyan körülmények között kell fellépni. Mi emlékezünk arra, hogy amikor 1947–48-ban az egyházakkal kiéleződött helyzet, akkor is különbséget tettünk és nem mindegyikkel léptünk fel azonos eszközökkel. Először igyekeztünk az egyikkel megegyezni, és már ezt a megállapodást felhasználni a másikkal szemben. Most is ezt a módszert kell követni. (...) Régen is a katolikus egyház volt a legdöntőbb, a legerősebb fészke Magyarországon az egyházi reakciónak. Ez ellen kell tehát elsősorban fellépni, a többi egyházakkal [sic!] pedig próbáljunk megegyezni a régi alapokon és felhasználni ezeket a katolikus egyházzal szemben. (...) Vannak itt javaslatok arra nézve, hogy letartóztatásokat kell csinálni. Én ezt javaslom. De meggondolandó, hogy pl. a református egyházból tartóztassunk-e le papokat. Kezdjük a katolikusokkal, ezt majd meg fogják tudni a reformátusok is és tudják mihez tartás magukat.” Idézi: KISS RÉKA, *Protestánsok lehetőségei Magyarországon – Az oszd meg és uralkodj elve és gyakorlata*. 189. Balogh Margit (szerk.), *Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Felekezetek, egyházpolitika, identitás.–Konfesie, cirkevna politika, identita*, Budapest, 2007. 189–200.

*a hívő tömegek vallási érzékenységének megsértése nélkül, de tudományos igazságaink határozott és következetes kifejtésével, széleskörű természettudományos és filozófiai argumentációval kell végezni.”*³¹⁸

Sokat elmond a katolikus békepapi mozgalomról, hogy Beresztóczy Miklós, a katolikus békepapi mozgalom sokat próbált szószólója a következőképpen reagált Kállai Gyula miniszter egyház és vallásellenes okfejtéseire.,*„Mi ismerjük ezeket az elveket és anélkül, hogy a materialista ideológiát magunkénak vallanánk, a gondolkodó ember iránti humanista becsüléssel olvassuk, illetve tapasztaljuk létüket. Az ilyen nyílt és egyenes beszédet többre becsüljük azokénál, akiknek a hit politikai propaganda. Ennek érdekében az ilyenek pl. hajlandóak államfői stallumért megkeresztelkedni, haditámaszpontokért Lourdba zarándokolni, halálgyárak profitjáért másokat keresztesháborúra izgatni. Vagy közelebbi példát hozva, készek az ellenforradalom keresztényi voltát utcai akasztásokkal, fogat fogért akciókkal és kollektív felelősségre vonásokkal bizonyítani.”*³¹⁹

Sok egyéb bemutatott komponens mellett Kállai Gyula nyilvánosan közétett tézisei is olyan kulcsfontosságú adalékot jelent értékelésünkben, mely az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően formálódó kora kádárista egyházpolitika (és a hosszútávra berendezkedő egyházpolitikai stratégia) rövid időn belül meginduló artikulálódási folyamatát, a hatalmi szándék szerinti megszilárdulását érzékelteti. Érdekes az MSZMP Agitációs és Propagandaosztály és az Állami Egyházügyi Hivatal korábbi, egyházpolitikával kapcsolatos értékeléseit, beszámolóit, tervezeteit összevetni az 1959-es évek hasonló dokumentumaival. E dokumentumok a kádárizmus „genezise” idején még elhanyagolt, erőtlen és hatástalan „világnézeti harcról”, szervezetlen, káoszban fuldokló, súlytalan katolikus békepapságról számoltak be. 1959-ben már többségében pozitív hangvételű jelentéseket láthatunk rendszeresen megjelenő katolikus békepapi sajtóról, újjászervezett, a hatalom érdekeit szolgáló „háromosztatú” katolikus békepapi mozgalomról (Opus Pacis, az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, valamint a Hazafias Népfront szervezeti kereteihez tartozó megyei szintű békebizottságok), a reakciónak kikiáltott katolikus egyházi erők visszaszorulásáról, végső soron egy dinamikus fejlődő, olajozott rendszerbe ágyazott, szilárd alapokon nyugvó egyházpolitikai stratégiáról.

A már korábban idézett félelem a hatalom részéről azonban attól, hogy a katolikus egyház esetleg képes lesz saját érdekei szerint kihasználni a hivatalos egyházpolitikát, még diktatúra részéről alapvetően elégedett és bizakodó egyházpolitikai légkörben is megmaradt. „A

³¹⁸KÁLLAI GYULA, *Eszmei harc a Magyar Népköztársaságban*, Népszabadság 17 (1959) 172, 3–4.

³¹⁹BERESZTÓCZY MIKLÓS, *Az állam és az egyház kapcsolatáról*, Katolikus szó 3 (1959) 17, 3.(1958. augusztus 9.)

*katolikus egyház részéről mind magasabb fokú ideológiai munka folyik. Kialakultak azok az eszmei góccok, amelyek kidolgozták és állandóan fejlesztik azt az ideológiát, amellyel a szocializmus körülményei között az egyház a legalkalmasabb, legmegnyerőbb és legrugalmasabb formában hirdetheti a vallásos tanításokat és tarthatja meg kapcsolatát a hívő tömegekkel.”*³²⁰

Ahogy azt láthattuk, a békepapi sajtót dagályos frázisokkal, a hatalmat kiszolgáló szervilis propagandával kürtölték tele a szocialista rendszerrel való kiegyezést szélsőségesen értelmező békepapok. (Mint például Beresztóczy Miklós, Mag Béla és Horváth Richárd). Az ilyen megnyilatkozásokkal ellentétben a külföldre szakadt magyar katolikusok értékelése jóval pontosabb képet rajzolt arról a valóságról, ami Magyar Katolikus Egyház életében a forradalom leverését követően történt. *„A szentszéki rendeletek semmibe vételével vezető állásokba visszaiültetett békepapok mellett a békemozgalom régi vezető teljes mértékben kezükbe vették az Opus Pacist, a püspöki karnak csak a reprezentáció és az eleve megszerkesztett határozati javaslatok jóváhagyása maradt meg, azon kötelességükön felül, hogy az egyházmegyei békegyűléseken ott kell lenniük, egy emelvénnyel a kiközösített Beresztóczyval, Hortváth Richárddal. Az AEH és az ÁVO³²¹ közreműködésével olyan tökéletesen működő spiclirendszert építettek ki a papság soraiban is, hogy már egymás között sem mernek őszintén nyilatkozni.”*³²²

³²⁰MNL OL M-KS 288-22 (MSZMP Agitációs és Propaganda Osztály) 1960/5.Őrzési Egység/2. *Jelentés a katolikus egyház és az állam irányában jelentkező problémákról és a Politikai Bizottság egyházpolitikával kapcsolatos határozatainak végrehajtása során szerzett tapasztalatokról.* fol. 4.

³²¹A Rákosi-rendszer rettegett politikai rendőrségét 1946–1948 között nevezték Államvédelmi Osztálynak (ÁVO), 1948–1956 között Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) hívták. A Kádár-rendszerben a hírhedt szervezet szerepét a Belügyminisztérium Politikai Nyomozati Főosztálya vette át. A magyar köztudatban a kommunista politikai rendőrség szinonimájává az „ÁVO” vált. Vö: KISZELY GÁBOR, *ÁVH Egy terrorszervezet története*, Budapest, 2000.

³²²Magyar papi egység (1959) 9, 30

IV. Célkeresztben a magyar protestantizmus – A „reakció” letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházban 1956 után³²³

A) Rövid Bevezető: A magyar protestantizmus a sztálinista állammodell szorításában

Az 1945-öt követő időszak vallás és egyházellenes politikája során a kommunista hatalom számára hamar világossá vált, hogy ameddig az ország átbolsevizálását minden eszközzel ellenző, eltántoríthatatlanul antikommunista Mindszenty József ül a hercegprímási székekben, a katolikus egyházat nem tudják hatalmi kontrolljuknak szolgai módon alárendelni, ezért a „megegyezés útjait”, (ami lényegében az új hatalom előtti kapitulációt foglalta magában egyházi részről) előbb a protestáns egyházakkal kell keresni. Magától értetődően ezt a népköztársaságra veszélyesnek ítélt protestáns egyházi vezetők eltávolítása és bebörtönzése előzte meg: 1948 májusában lemondatták Ravasz László³²⁴ református püspököt, a Duna-

³²³A korszakra vonatkozó legfontosabb szakirodalom: BOLERATZKY LÓRÁNT, *Aki mindvégig állhatatos maradt.– Ordass Lajos, a mártírsorsú evangélikus püspök*, Budapest 2001; BÖRÖCZ ENIKŐ, *Egyházfő viharban és árnyékban: Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspök szolgálata 1945–1958*. Budapest 2002; BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN, *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen 1995; GOMBOS GYULA, *Szűk esztendő. A magyar kálvinizmus válsága*, Washington D.C. 1959; GICZI ZSOLT, *Az Evangélikus egyház és az 1956-os forradalom*, *Protestáns Szemle*, 6 (1997) 1, 49–65.; HAJDÚ ÉVA, *Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata*, *Egyháztörténeti Szemle*, 12 (2011) 3.; HATOS PÁL, *Szabadkőművesből református püspök–Ravasz László élete*, Budapest 2016; KISS FERENC–DEZSÉRY LÁSZLÓ, *A magyar protestantizmus öt éve 1945–1950*, Budapest e.n.; LADÁNYI SÁNDOR, *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*, BARCZA JÓZSEF–DIENES DÉNES, *A Magyarországi Református Egyház története*. Sárospatak, 1999; LADÁNYI SÁNDOR, *Egyházpolitika és a magyar református egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955–1956-ban; A magyarországi református egyház 1956 tükrében*. 240–311. Budapest, 2006. RAVASZ LÁSZLÓ, *Emlékezéseim*. Budapest, 1992; ORDASS LAJOS, *Önéletrajzi írások*. Bern, 1985; VAJTA VILMOS, *A diakóniai teológia a magyar társadalmi rendszerben*, Budapest, 2006.

³²⁴Ravasz László (1882–1975): Református püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A teológiai akadémiát Kolozsváron végzi. Több állomáshely után 1921-től a Budapest Kálvin téri egyházközség lelkesze és a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1927–1944 között református püspökként a felsőház tagja. A kommunista diktatúra 1948-ban püspöki, majd 1953-ban lelkipásztori állásáról is lemondhatja. Az 1956-os forradalom alatt az Országos Intézőbizottság és az abból kinövő Megújulási Mozgalom vezetőjeként egyházának legfontosabb személye. A komolyabb megtorlást elkerüli, azonban haláláig vezető szerephez már nem jut. GÖRFÖL TIBOR–KRÁNITZ MIHÁLY, *Teológusok lexikona*. Budapest 2002. 315–316.

melléki egyházkerület vezetőjét, valamint 1948. október 1-jén kétévi fegyházbüntetésre ítélték Ordass Lajos³²⁵ evangélikus püspököt.³²⁶

A református és az unitárius egyházak képviselőivel 1948. október 7-én, az evangélikuséval pedig 1948. december 14-én írták alá az állam és egyház közti megállapodást. Az egyezmény elvben természetesen teljes működési szabadságot biztosított, valójában azonban nem értékelhetjük másként, mint a Rákosi-rezsim győzelmét a protestáns antikommunista vonal felett.³²⁷

Hűen tükrözi a csapdába csalt és kényszerpályára állított magyar protestantizmus állapotát, hogy a diktatúrának ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulásokat sikerült megfélemlítéssel, valamint a rendszerszimpatizáns lelkészek és teológusok egyházon belüli, célzott hatalmi pozicionálásával³²⁸ kikényszeríteni: *Szükséges, hogy a keresztény egyházak vonják le az Úr Jézus Krisztus szociális tanításainak minden következményét és bátor társadalmi és gazdasági programot hirdessenek meg s ilyen program szolgálatára ajánlják fel életüket. Egyházunk teljes készségét ajánlja fel az új magyar az új magyar állami rendben minden olyan szolgálatra, amelyet az Úr Jézus Krisztus nevében, a Szentlélek erejével végezhet.*³²⁹ Az ilyen irányba mutató megnyilvánulások, állásfoglalások vagy a terror szülöttei, vagy a kommunista eszmével nyíltan szimpatizáló, szélsőségek felé hajló egyházfiktól³³⁰ származtak, de természetesen semmi szín

³²⁵Ordass Lajos (1901–1978): A Magyarországi Evangélikus Egyház XX. századi történelmének legnagyobb hatású mártír életű alakja. Teológiai tanulmányait Sopronban kezdi, majd Budapesten folytatja, 1924-ben szentelik lelkésszé. Számos helyen szolgál, többek között Debrecenben honvédségi lelkész, valamint Budapesten kerületi missziós lelkészi feladatokat is ellát. 1945 szeptemberétől Raffay Sándor püspök utódja lesz a Bányai Egyházkerület (1952. óta Déli egyházkerület) élén. A kommunista diktatúrával szembe forduló magatartása miatt koholt vádak alapján 2 évnyi fegyházbüntetésre és 5 év hivatalvesztésre ítélik. Állami és egyházi rehabilitálására 1956 októberében kerül sor. Az 1956-os forradalomban átveszi a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöki tisztségét, amelyből a forradalom bukását követően, hosszas huzavona után 1958-ban távolítják el. Ezt követően visszavonultan él. VÖ.: BOLERATZKY LÓRÁNT, *Aki mindvégig állhatatos maradt. – Ordass Lajos, a mártírsorsú evangélikus püspöke*, Budapest 2001.

³²⁶KISS FERENC– DEZSÉRY LÁSZLÓ, *A magyar protestantizmus öt éve 1945–1950*, Budapest, e.n.

³²⁷LADÁNYI SÁNDOR, *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*, BARCZA JÓZSEF–DIENES DÉNES, *A Magyarországi Református Egyház története*. Sárospatak 1999, 101–139.

³²⁸Erre eklatáns példa Bereczky Albert református püspök, aki az 1945–1950 közötti évekre visszaemlékezve így igazolta saját maga és követői kollaboráns viselkedését: „Megdöbbsentő, hogy mennyire nem látják még mindig egyházunk hivatalosai és széles rétegei az emberiség életének azt az óriási méretű átalakulását, amely mélységében is, szélességében is páratlan az emberiség eddigi történetében. Soha még olyan mélyreható, az egész eddig volt életformát radikálisan elítélni és megújítani akaró forradalmi átalakulás még nem ment végbe, mint amilyennek most mi már részesei vagyunk. Ugyanakkor túlzás nélkül meg lehet állapítani, hogy nemcsak vertikális, hanem horizontális irányban is egyedülállóak a méretei ennek az átalakulásnak. A földkerekségen soha még százmillióknak a lelkét így nem mozgatta meg egyetlen hatalmas gondolatrendszer, mint most. Idézi: SZATHMÁRY BÉLA, *A magyarországi református egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működési különös tekintettel az egyházi bírálókódásra*. PHD értekezés, Sárospatak, 2004. 107.

³²⁹Kivonat a Magyarországi Református Egyház zsinati tanácsa Budapesten, 1948. évi április hó 20-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből. DANCs Istvánné, *Források a magyar népi demokrácia történetéhez 3.- Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról (1945–1948)*, Budapest 1979, 751.

³³⁰Kétségtelen tény, hogy kis számban, de (főképpen a református egyház soraiban) akadtak olyan lelkészek, akik már 1945 előtt is szimpatizáltak a baloldali eszmékkel, majd a háborút követően önként váltak a kommunista

alatt sem azonosíthatóak a protestáns egyházak valódi egyházkormányzati, valamint lelkeségi törekvéseivel. Az 1956-os forradalom kirobbanását közvetlenül megelőző időszak, valamint a forradalom egyházakat érintő eseményei igazolják, hogy a magyar protestantizmus valódi önazonossága a Ravasz László és Ordass Lajos nevével fémjelzett, a hatalom által „reakciónak” bélyegzett irányvonalon jelölhető ki. Ezt az állítást igazolja az a nagy megújulási kísérlet, amely a magyarság szabadságharcának sodrában, a diktatórikus egyházpolitika tulajdonképpeni antitéziseként elementáris lendülettel vált református és evangélikus felekezetek vezérelvévé.

B) A magyar protestantizmus a forradalom viharában

Az AEH jelentései szerint a protestáns reakció restaurációs szándékú artikulálódása már a forradalom kitörését megelőző, időszakban, a XX. pártkongresszus hazai recepciója által eszkalált általános enyhüléstől (tehát kb az 1956-os év közepétől) világosan nyomon követhető. Az Egyházak Világtanácsa 1956. július 28 és augusztus 4. között Galyatetőn központi bizottsági ülést tartott, amelyen a hazai protestantizmus vezetőin kívül nagyságrendileg 200 főnyi külföldi protestáns lelkész és teológus is részt vett. Dr. Török István³³¹, debreceni teológia tanár AEH-nak tett jelentésében így értékeli az EVT galyatetői ülését: *„Az EVT vezetői személyiségei tüntető módon keresték a kapcsolatokat közülünk azokkal, akik nem tartoznak az egyházkormányzat jellegzetes képviselői közé. Általános volt a szocializmus ellenes beállítottság.”*³³²Fontos leszögezni, hogy a galyatetői tanácskozások tematikájára, hangvételére és légkörére a politikai enyhülés vitán felül érezhető hatást gyakorolt, azonban az AEH, valamint a rendszert kiszolgáló lelkészek által utólagosan prognosztizált „reakciós–restaurációs” kísérletről semmiképpen nem beszélhetünk. Ezzel szemben valójában annyi történt, hogy a magyar protestantizmus vezetőinek megítélése szerint a múlt hibáival való kétoldalú (állami és egyházi) szembenézés lehetőségét és azok esetleges orvoslását a politikai helyzet ekkorra tette egyáltalán szóbahozhatóvá. E tekintetben is elsősorban csupán a

diktatúra kiszolgálóivá. Ha ennek mélyebb okait akarjuk kutatni, érdemes megszívlelni és továbbgondolni Gombos Gyula sorait: *„Aki egyszer komolyan szamba akarja venni, hogy mi is volt a magyar kálvinizmus, annak elsősorban egy magatartást kell leírnia, mert ha reá külön is jellemző teológiai elemek rendszerezésére törekszik, aligha fog találni érdemleges rendszerezni valót.* GOMBOS GYULA, *Szabó Dezső*, New York 1975, 51.

³³¹Dr. Török István (1904–1996: Teológiai professzor, egyetemi tanár. Münsterben, Margburgban és Berlinben is tanul. Karl Barth tanítványa és követője. 1950–1967 között a Debreceni Teológiai Akadémia tanára, 1968-ban nyugdíjba vonul. GÖRFÖL TIBOR–KRÁNITZ MIHÁLY, *Teológusok lexikona*, Budapest 2002, 381.

³³²MNL OL XIX-A-21-C (AEH Adattár), 16. DOBOZ. 030/7. *Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai.* (1958)

református és az evangélikus egyház által egyaránt „elfogadott” 1948-as állami egyezménytől való eltérések korrigálására szorítkozhattak. Összefoglalva a galyatetői tanácskozásoktól a magyar protestantizmus döntő része azt remélte, hogy az állami egyezményekben lefektetett minimális jogaik érvényesítésében és betartatásban (melyeket a Rákosi-diktatúra egyház és vallásüldöző gépezete mindaddig tulajdonképpen semmibe vett) a desztalinizációs folyamatokat kihasználva pozitív irányú változásokat érhetnek el.³³³ Különösen a református egyház berkein belül kaptak teret az ekkor még nagyon óvatos rendszerkritikus megnyilvánulások,³³⁴ mivel a hivatalos egyházpolitikai és egyházkormányzati modell sokat próbált „erős embere”, Bereczky Albert³³⁵ zsinati és konventi elnök súlyos betegsége miatt az üléstől távolmaradt. Természetesen az AEH aktívan figyelte az ülésre meghívott nemzetközi egyházi szervezetek vezetőinek és a magyar protestantizmus képviselőinek kapcsolatát, de ennek jelentősége jobbra az 1956-ot követő AEH-féle eseménymagyarázatokban, visszamenőleges elemzésekben, és jelentésekben értékelődött fel. A forradalom után a galyatetői ülés nyugatról érkezett résztvevőinek magatartását minden esetben igyekeztek úgy beállítani, mintha azok ellenséges politikai megbízatást teljesítve „ellenforradalmi bujtogatásra”, és „reakciós-restaurációs” előkészületek megtervezésére használták volna fel a találkozót. Ezeket a jelentéseket az 56-os forradalom leverését követő megtorlások időszakában elemző, feltáró, nem egyszer bűnbánó stílusban olyan egyházi személyek írták, akik 1956 késő nyarán maguk is ott voltak Galyatetőn.

A galyatetői ülést követően 1956 szeptemberében és októberében a református és evangélikus egyházak sorra tartották országos lelkészkonferenciáikat, ahol a diktatórikus egyházpolitika (döntően az 1948-as egyezmények megszegése) valamint az államhatalommal való nyílt együttműködés során kompromittálódott teológusok és lelkészek finom bírálata is megjelent. 1956. október 8-án 180 lelkész aláírásával beadvány érkezett a Református Egyház egyetemes

³³³Erről lásd bővebben LADÁNYI SÁNDOR, *Egyházpolitika és a magyar református egyház magatartása, tevékenysége, megújulási kísérletei 1955–1956-ban*. A magyarországi református egyház 1956 tükrében. 240–311. Budapest, 2006. Valamint: PÁP LÁSZLÓ, *Tíz év és ami utána következett, 1945–1963*, Bern-Budapest, 1992.

³³⁴Nagyon fontos megjegyezni, hogy a Református Teológiai Akadémia frissen végzett lelkészei és teológusai már 1955 tavaszán úgynevezett Hitvalló Nyilatkozatot szerkesztettek, melyben bírálják az 1948-as egyezmény (állami részről) való semmibe vételét, valamint a „diktatórikus klikkek” uralmát az egyházon belül. Ez a nyilatkozat válik 1956-ban a megújulási mozgalom alapvetésévé. Vö.: GOMBOS Gyula, *Szűk esztendő. A magyar kálvinizmus válsága.*, Washington D.C., 1959.

³³⁵Bereczky Albert (1896–1966): A teológiai akadémiát Baselben és Pápán végezte. Számos szolgálati hely után 1929-től a külső-lipót és a terézvárosi gyülekezet lelkésze. A német megszállás és a nyilasterror alatt bekapcsolódik az ellenállási mozgalomba. 1945-től a Független Kisgazdapárt tagja. 1948-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1949–1956. majd 1957–1958 között a Református Egyház Országos Zsinatának és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke. A sztálinizmus időszakában a hivatalos egyházpolitika lojális és erőskezű alakja. A nemzetgyűlés almanachja 1945–1947. 59–60. (http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1945-47/index.htm) Utolsó letöltés: 2015. 10. 31. 10:25)

konventjéhez, amely a Galyatetőn felvetett teológiai és egyházkormányzati elképzelések rendszerezésére és megvitatására „kerekasztal” összehívását szorgalmazta.³³⁶ Erre azonban a forradalom kitörése miatt már nem kerülhetett sor.

A forradalom kitörésének napján a református és evangélikus teológushallgatók és tanárok egyaránt jelentős számban vettek részt az Írószövetség által szervezett tüntetésen. A résztvevők sorát gyarapították a korabeli magyar protestantizmus olyan kulcsszereplői is, mint dr. Nagy Barna³³⁷ teológiaprofesszor, valamint Pap László³³⁸, a Református Hittudományi Akadémia dékánja.

Az 1956-os protestáns egyházi reakcióra vonatkozó AEH jelentések tanúsága szerint 1956. október 31-én Dr. W. Visser'tHooft³³⁹, az Egyházak Világtanácsának főtitkára telefonon fejezte ki a magyar kálvinizmus megújulási mozgalma által elért eredmények felett érzett örömét, hogy a „galyatetői ülés hozzájárulhatott e nap előkészítéséhez.”³⁴⁰ A főtitkár ezt követően Pap Lászlónak címzett táviratában segítségéről is biztosította a Magyar Református Egyházat: „(...) Reméljük, hogy új korszak kezdődik, készen állunk a segítségre.”³⁴¹ Az újonnan kiadott Reformáció című hetilap első és egyetlen példánya is reményekkel teli hangon számolt be az Intézőbizottság által elért eredményekről és a Megújulási Mozgalom³⁴² távlatos céljairól: „Hírmondás, hírverés,

³³⁶MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai (1958)

³³⁷Dr. Nagy Barna (1909–1969): Nemzetközileg elismert református teológus. Tanulmányai során több nyugati egyetemen megfordul, megismerkedik Karl Bart-tal, akinek tanítványa, majd követője lesz. 1936-ban Debrecenben avatják a teológia doktorává. 1952-től az Egyetemes Konvent tudományos munkatársa, 1954-től a Budapesti Teológiai Akadémia tanára. 1956 után a kommunista diktatúra meghurcolja, rövid időre börtönbe kerül, majd 1957 szeptemberében megfosztják tanári állásától is. A későbbiekben tudományos kutatóként működik tovább, mint a Kálvin-kutatás kiemelkedő művelője. 1969-ben tudományos előadása közben éri a halál Budapestén. Vö.: DR. HÖRCSIK RICHÁRD, *Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága*, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Elektronikus könyvtár: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=7&p=3> (Utolsó letöltés: 2015. november 8. 17:15)

³³⁸Pap László (1908–1983): Református lelkész, nemzetközileg is elismert teológus, Ószövetség-szakértő. Számos értékelés szerint Ravasz Lászlót követően a XX. századi magyar kálvinizmus második legfontosabb alakja. A háborút követően a Budapesti Református Teológiai Akadémia Dékánja. Az 1956-os forradalom időszakában az Ideiglenes Intézőbizottság tagja. A forradalom után folyamatosan zaklatják és fenyegetik, majd 1957 folyamán minden tisztségéről lemond. Ezt követően a Bonyhád melletti Murgán volt református lelkész. 1963-ban nyugdíjazták. Vö.: HAJDÚ ÉVA, *Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata*, Egyháztörténeti Szemle 12 (2011) 3.

³³⁹Williem Adolf Visser 't Hooft (1900–1985): Holland származású evangélikus teológus, lelkész. Érdeklődésének középpontjában a keresztyén ember világi szerepe és a szociális problémák álltak. 1938–1966 között az Egyházak Világtanácsának elnöke volt. Dr. Diós István (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon (Vesp-Zs)* XV. Kötet, Budapest 2010, 258–259.

³⁴⁰MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai. (1958)

³⁴¹MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai. (1958)

³⁴²A korábban már idézett „Hitvalló Nyilatkozat” szellemiségét alapul véve az Ideiglenes Intézőbizottság Berkein belül jelent meg az úgynevezett Megújulási Mozgalom, amely a diktatúrával szembehelyezkedő egyház irányítási és lelkiségi törekvéseit fogta egybe. Vö. MNL-OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 16. doboz. 030/10. Ravasz László, *A Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottsága*.

*magánbeszélgetés során mind teljesebbé válik a bizonyosság, hogy az elvi síkon immár hónapok óta folyó megbeszélések eredményeit elevenné kell és lehet tenni, mind a teológiában, mind a tanításban, mind az egyházi közigazgatásban, főképpen pedig a keresztyén misszió lendületét gátló akadályok eltávolításával.*³⁴³ A nép körében jártas egyszerű lelkészek gyakorta kódolatlanul elmondták, mit is értenek a „keresztyén misszió lendületét gátló akadály” alatt: *„Meggzúnt a Sátán és az Antikrisztus hatalma. Most már szabadon lehet hirdetni az evangéliumot, nem úgy, mint eddig.”*³⁴⁴

Az esemény további sodrásában 1956. november 1-jén a Budapesten, a Ráday teremben a forradalommal szimpatizáló lelkészek megalakították a Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottságát, melynek élére a leányfalui száműzetéséből visszahívott Ravasz László került. Az intézőbizottság feladatairól és célkitűzéseiről Dr. Pap László 1956 november 1-jén rádióadásban nyilatkozott: *„A Magyar Református Egyház lelki és szervezeti újjáépítésére Országos Intézőbizottság alakult. Az intézőbizottság mindenekelőtt kifejezte azt a meggyőződését, hogy a Magyar Református Egyház zsinata és egyetemes konventje törvényes elnökének ma is dr. Ravasz László püspököt tartja, aki ezekről a tisztségekről csak politikai kényszer hatására volt kénytelen lemondani (...) Az értekezlet kimondta az általános tisztújítás szükségességét, hogy a gyülekezetek a református egyház zsinatpresbiteri elveinek megfelelően szabadon választhassák meg tisztségviselőiket.*³⁴⁵ Pap László helyzetismertetése során tájékoztatta a közvéleményt arról is, hogy a református egyház szervezeti és lelki irányítását Ravasz László, Pap László, dr. Kardos János főgondnok vették át.

Ezt követően Ravasz László intézett rádióbeszédet a magyar néphez, amelyben teológiai párhuzamokkal bőségesen alátámasztva a forradalom célkitűzései mellett egyértelműen állást foglalt: *„Ne tévelyegjete, Isten nem csúfoltatik meg. Valamit vet az ember, azt aratja is. Üdv azoknak, akik igazságot és szeretetet vetnek!”*³⁴⁶ Ennek alátámasztására és a jobb megértés érdekében idézzük Ravasz Lászlót, aki emlékirataiban így gondolt vissza az 1956-os református megújulási mozgalomra: *„A megújulási mozgalom időileg egybeesett a nemzeti forradalommal, de érzelmi egybehangzáson kívül más kapcsolat nem volt köztük. Az egyházi mozgalomban részt vettem, mert segíteni kellett. Égett a ház. Nem törődtem azzal, hogy a tűzoltókat néha gyújtogatás*

³⁴³MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. *Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai.* (1958)

³⁴⁴Bán István segédlelkész nyíregyházi munkástanács rádiójában ezekkel az őszinte szavakkal értékelte a kommunista diktatúra megdöntését. MNL OL XIX-A-21-c, 16. doboz. 030/6. *Az AEH feljegyzései az október 23. utáni egyházi eseményekről Szabolcs-Szatmár Megyében.* Nem véletlenül idézik az AEH jelentési az ilyen kijelentéseket. 1956-ot követően ugyanis a református Megújulási Mozgalom a hatalom igekezett a „reakciós lelkészek” kezdeményezéseként beállítani.

³⁴⁵Reformáció 1 (1956) 1, (1956. november 4.)

³⁴⁶MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/4. *Ravasz László református püspök rádiószózata.*

vádja alatt becsukják. Életemben sok dolgot rosszul csináltam s tévedtem a forradalom idején is. De erőszakkal senki sem tehet azzá, ami nem vagyok és nem voltam: ellenforradalmár.”³⁴⁷

Ravasz László 1956. november 13-án a budapesti Abonyi utca 21. szám alatt tartott intézőbizottsági ülésen körlevél formájában további állásfoglalást tett a református megújulás irányvonala mellett és önkéntes távozásra szólította fel a diktatúra egyházon belüli képviselőit: „Kérjük mindazokat, akiket a közfelfogás a felszámolandó egyházkormányzati rendszer harcosának, jellegzetes képviselőjének tart, álljanak félre önként, és ne akadályozzák a kibontakozást. Ha ez nem történnék meg, az illetékes testület bármely tagja vesse fel velük szemben a bizalmi kérdést.” A körlevél ugyanakkor leszögezte: „Ez a mozgalom nem politikai, és az országos politikának nem függvénye. De hangsúlyozni kívánjuk, hogy hazánk szocialista átalakulását helyesljük és elősegítjük. Elvetünk minden restaurációs gondolatot és kísérletet. A dolgozó nép pártján állunk. Rendet, munkát, termelést akarunk, és mindenben örömmel szolgálunk. Az állammal 1948-ban kötött egyezményt megtartjuk.”³⁴⁸

Hasonló folyamatok és történések zajlottak le az evangélikus egyházban is. Az evangélikus egyház az enyhülés légkörét kihasználva már 1956 augusztusában elérte, hogy egy, a Magyar Evangélikus Egyház, a Lutheránus Világszövetség, az Egyházak Világtanácsa, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal között létrejött úgynevezett „négyosztatú megállapodás” keretein belül Ordass Lajos rehabilitációja végre megtörténjen. 1956. október 9-én a galyatetői ülést követő országos esperesi értekezleten Ordass Lajos püspök a megújulás szükségessége mellett foglalt állást, ami ekkor még elsősorban a 48-as egyezményben rögzített megállapodás betartására irányult. Még Grünvalszky Károly³⁴⁹ jelentései szerint sem mutattak „reakciós” vagy „szocializmus ellenes” irányba Ordass kijelentései: „Egyházunk vezetésének eltökélt szándéka, s ettől nem hagyhatja magát eltéríteni, hogy most az esperesekkel és lelkésztársakkal együtt, közös erővel, felszabadultan rendezzük sorainkat, hogy egyházunk így normális egyensúlyi helyzetben végezhesse munkáját.”³⁵⁰ Szükséges tehát leszögezni, hogy a későbbiekben, a kádári megtorlást kiszolgáló egyházon belüli és kívüli véleményekkel ellentétben, az evangélikus egyháznál sem beszélhetünk egyértelmű rendszerellenes

³⁴⁷RAVASZ László, *Emlékezéseim*, Budapest 1992, 392.

³⁴⁸MNL OL XIX-A-21-C (AEH Adattár), 16. doboz. 030/10. RAVASZ László, *A Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottsága*.

³⁴⁹Grünvalszky Károly (1912–1996): evangélikus lelkész, egyetemes főtitkár-helyettes, majd egyetemes főtitkár. A Budapest-józsefvárosi evangélikus egyházközség lelkésze. Az AEH iratanyaga alapján a diktatúrával kollaboráló vonalat erősítette.

³⁵⁰MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 16. doboz 030/28. Grünvalszky Károly, *A magyarországi Evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása*. (1957. augusztus 25.)

MNL OL XIX-A-21-c 16. doboz 030/28. Grünvalszky Károly, *A magyarországi Evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása*. (Kelt 1957. augusztus 27.) fol. 9.

szervezkedésről. Ezzel ellentétben egy olyan megújulási mozgalom kibontakozását követhetjük nyomon, amely a XX. pártkongresszus utáni politikai enyhülést kihasználva, az 1948-as egyezményre támaszkodva kívánta (újra)-szabályozni állam és egyház viszonyát, valamint az evangélikus egyház nemzetközi kapcsolatainak helyzetét.

Ennek a megújulási (demokratizálódási) szándéknak és folyamatnak adott lendületet az 1956-os forradalom, melynek időszaka alatt a református egyház intézkedéseihez hasonlóan megkezdődött a rendszert kiszolgáló lelkészek eltávolítása, az Evangélikus Egyházegyetem, valamint a Déli Evangélikus Egyházkerület vezetését D. Dr. Vető Lajos³⁵¹, és D. Dezséry László³⁵² lemondását követően Ordass Lajos vette át. Az Evangélikus Élet nevű országos evangélikus hetilap 1956. november 4-i számában Dr. Keken András³⁵³ Deák-téri gyülekezeti lelkész a Magyar Evangélikus Egyház nevében „Együtt az ország népével!” című vezércikkében mint a „régí végét és az új kezdetét”³⁵⁴ köszöntötte a magyar szabadságharcot.³⁵⁵ Tehát a Magyar Evangélikus Egyházra is igaz, hogy az 1956-os forradalom eseményei felgyorsították és szilárd formába öntötték a megújulási kísérletet, de maga a jelenség és tartalmi elemei semmiképpen nem értékelhetők pusztán a forradalom produktumaként.

A szovjet tankok azonban a forradalom fegyveres vérbefojtása által, minden reményt szertefosztatva előkészítették a terepet a Kádári-restauráció megtorló gépezetének, amely hamar kész recepttel állt elő a „protestáns reakció” megfékezésére...

³⁵¹D. Vető Lajos (1904–1989): evangélikus lelkész, valláspszichológus 1948–1956. majd 1957–1967 között az Északi Egyházkerület püspöke. Az „egyházi baloldal” tipikus képviselője, akit a hatalom, mint „haladó” szellemiségű egyházfit tartott számon, így Ordass Lajos ellenzékéhez tartozott. Vö.: BÖRÖCZ ENIKŐ, *Egyházfő Viharban és árnyékban, Ordass Lajos evangélikus püspök szolgálata*, Budapest 2012, 399–400.

³⁵²D. Dezséry László (1914–1977): evangélikus lelkész, püspök, rádiós szerkesztő. Az úgynevezett haladó (azaz a szocializmussal szimpatizáló) protestáns egyházi személyek sorát gyarapította. 1952–1956 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke. Ordass rehabilitációját követően püspöki tisztéről lemond. 1958-ban, Ordass újbóli eltávolításakor az újra felkínált püspöki tisztséget csak néhány órára tölti be, majd ismét lemond. Ezt követően az egyházi élettől eltávolodik, 1958–1962 között országgyűlési képviselőként, 1962–1966 között pedig az Országos Béketanács főtitkáráként tevékenykedik. KISS RÉKA–SOÓS VIKTOR–TABAJDI GÁBOR, *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*, Budapest 2012, 182–183.

³⁵³Keken András (1909–1974): Evangélikus lelkész. A teológiát Sopronban végzi, lelkésszé 1931-ben szentelik. 1941.-től a fővárosi Deák-téri gyülekezet lelkésze. 1945-öt követően a kommunista diktatúra célkeresztjébe kerül, folyamatosan zaklatják, 1949-ben felfüggesztik állásából, rövid időre Kistarcsára internálják. Ezt követően alkalmi munkákból tartja fent magát, majd 1956. október 9.-től haláláig ismét a Deák-téri lelkész. Életútja tipikusan 20. századi, a későbbiekben láthatjuk, hogy 1956-ot követően a történetek ellenére is részt vesz a hivatalos egyházpolitikát kiszolgáló „békemunkában.” Vö.: FABINYI TAMÁS, *Sem magasság, sem mélység. Keken András életregénye*, Budapest 2009

³⁵⁴Evangélikus Élet 21 (1956) 44 (1956. november 4.)

³⁵⁵Erről lásd bővebben: GICZI ZSOLT, *Az Evangélikus egyház és az 1956-os forradalom*, Protestáns Szemle 6 (1997) 1, 49–65. Valamint: BÖRÖCZ ENIKŐ, *Egyházfő viharban és árnyékban – Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspök szolgálata 1945–1958*, Budapest 2002 Valamint: ORDASS LAJOS, *Önéletrajzi írások*, Bern 1985.

C) Reakciókezelés a Kádári megtorló–gépezetben: Az együttműködő vonal becsatornázása a magyar protestáns egyházi élet centrumába

E fejezet célja, hogy röviden feltárja és magyarázza a magyar protestantizmus történetében azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyeket a kádári államhatalom a protestáns reakció tárgykörébe utalt. Jelen elemzés keretein belül okvetlenül szükséges megvilágítani azt a módszertant („receptet”), amely szerint az új hatalomban is változatlanul az egyházüldözés csúcsszerveként funkcionáló Állami Egyházügyi Hivatal a „protestáns reakció” elleni harc eredményességét biztosítottak láttá.

A kategorikusan ateista kádári államhatalom egyházhoz és vallásossághoz fűződő elvi álláspontjáról, hozzáállásáról általánosságban elmondható, hogy az lényegét tekintve mit sem változott a Rákosi-rendszerből jól ismert felfogáshoz képest, hanem csupán a nyílt és radikális, a fizikai megsemmisítéstől sem visszarettenő módszereket váltotta fel egy hosszútávra ható, árnyaltabb és jobban kidolgozott egyházüldözési metódussal.³⁵⁶

A kádári kommunista diktatúra már formálódó szakaszában fontosnak tartotta leszögezni, hogy a forradalom időszakában történelmi egyházainkban lezajlott változásokat semmisnek tekinti, és a kommunista restauráció az egyházakat sem fogja elkerülni. Eklatáns példa erre az Állami Egyházügyi Hivatal³⁵⁷ közleménye, melyet a Népszabadság hasábjain tárt a nyilvánosság elé: *„Az Állami Egyházügyi Hivatal a közvélemény tájékoztatására közli, hogy a forradalmi Munkás-paraszt kormány a Magyar Népköztársaság alkotmányában lefektetett szabad vallásgyakorlat alapján áll, az iskolákban továbbra is biztosítja a fakultatív hitoktatást, magára nézve kötelezőnek tartja az egyházakkal kötött megállapodásokat az 1956. október 23.-i állapotoknak megfelelően. Az állam és az egyházak között felmerülő kérdéseket a jövőben is tárgyalások és megegyezések alapján kívánja rendezni.”*³⁵⁸

1957. január 16-án, – ezúttal már a Kádár-kormány nevében kiadott – újabb sajtóközlemény jelent meg a Népszabadságban, amely a „reakciósként” megbélyegzett egyházak elleni nyílt hadüzenet volt. Magabiztos, már-már fenyegető hangvétele hűen tükrözi a Kádári hatalom egyre szilárdabb helyzetét: *„a kormány törvényes felelőssége tudatában nem tűrheti, hogy bármely vallásfelekezet egyházának bármely szervét vagy funkcióját bárki is a Magyar*

³⁵⁶VÖ.: KISS RÉKA–SOÓS VIKTOR–TABAJDI GÁBOR, *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*, Budapest 2012., SOÓS VIKTOR–SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ, *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*, Budapest 2010.

³⁵⁷Az Állami Egyházügyi Hivatalt rögtön a forradalom leverése után újjászervezték, ám az 1959. évi, 25. számú törvényerejű rendelet kiadásig a Művelődési Minisztérium szervezeti keretei között működött. Erről lásd bővebben: ³⁵⁷KÖPECZI-BÓCZ EDIT, *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest 2004, 11–13.

³⁵⁸Népszabadság, 1 (1956) 19 (1956. november 28.)

*Népköztársaság törvényes rendje ellen irányuló politikai reakció céljainak szolgálatába állítsa. Megengedhetetlennek tartja a kormány azt is, hogy az egyházak tagjai közül valakit is az egyházi funkciók vagy szolgáltatások tekintetében haladó politikai nézetei miatt az ország törvényét sértő módon hátrányos megkülönböztetésben részesítsenek.*³⁵⁹

A református egyházban lényegében már 1956 decemberében megkezdődött a restauráció. A forradalom hanyatlásával párhuzamosan fokozódó nyomás és káosz hatására 1956. december 21-én a zsinati tanács kijelentette, hogy a Magyar Református Egyház nem tekinti Ravasz Lászlót a zsinat és a konvent törvényes elnökének. Az Egyetemes Konvent Elnökségi tanácsa 1957. január 16-án határozatot adott ki, mely szerint az egyházon belül az 1956. október 23-i státuszt kell visszaállítani. Ezt a konventi elnökség 1957. február 18-án körlevél formájában is megerősítette: *„Szükségesnek tartjuk a Magyar Református egyház éles elhatárolását az ellenforradalmi törekvésektől. A konventi elnökség nem fogadja el a felvetett általános tisztújítás erőszakolását, mint egyházi törvényeinkkel ellenkezőt.*³⁶⁰ Megkezdődött a megújulási mozgalom által elért egyházkormányzati és egyházpolitikai (továbbá lelkeségi, teológiai) eredmények drasztikus felszámolása. Az intézkedések eredményeként Pap László minden egyházi tisztségéről lemondott, Ravasz László pedig 1957 februárjában Leányfalura költözött vissza.

1957 márciusától a Magyar Református Egyház sorra hívta össze a kádári restaurációt kiszolgáló egyházkerületi értekezleteit, amely a hatalom által elvárt és irányított döntések születtek. Elsődleges teendőkként a forradalom időszaka alatt hozott személyi döntések felülbírálatát tekintették, amely természetesen egyet jelentett a (régi)-új állampárti diktatúrát kiszolgáló vezetők egyházkormányzati újrapozícionálásával. A forradalom alatt megválasztott egyházi vezetők eltávolításának törvényi és jogi hátterét az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet biztosította, melynek értelmében az egyházakon belüli változások keresztülviteléhez (pl. új püspök kinevezése) a hivatalos állami vezetést képviselő Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása és engedélye szükségeltetett.³⁶¹ A törvényt visszamenőleges hatállyal is alkalmazták, ami lehetővé tette hogy a kádári-hatalom bármilyen, korábban bekövetkezett személycserét törvénytelenné minősítsen. Ennek fényében legelőször a szabadságharc heteiben hivatalából elmozdított két püspök, Péter János és Bereczky Albert

³⁵⁹Népszabadság, 2 (1957) 5. (1957. január 6.)

³⁶⁰MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. *Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai.* (1958)

³⁶¹RAJKI ZOLTÁN, *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*, Egyháztörténeti Szemle, 3 (2002) 2, 74–86. MNL OL, XIX-A-21-d 1957 TŰK iratok 1. doboz

lemondatásának semmisségéről és visszahelyezéséről döntöttek az egyházkerületi értekezletek.³⁶² „1957. március 22-én a Tiszántúli Egyházkerület esperesei és gondnokai Debrecenben tartottak értekezletet, s nyilatkozatban határolódtak el a Ravasz féle megújulási mozgalomtól, valamint felkérték Péter János püspököt püspöki tevékenységének újrakezdésére. Ezt az 1957. december 19.-i közgyűlés véglegesítette volna, de Péter János betegségére való tekintettel nem vállalta a püspöki tisztséget. Utódja Doktor Bartha Tibor, akit 1958. március 27-én iktatott be tisztségébe az ünnepélyes egyházkerületi közgyűlés.”³⁶³

A Dunamelléki Egyházkerület értekezlete 1957. április 12-én rögzítette: „Elítél minden olyan törekvést, amely népi demokratikus államrendünk háborgatására, felforgatására, vagy megdöntésére irányul.” Bereczky Albertet helyezi vissza a püspöki székbe. Bereczky 1957. november 14-én az egyházkerületi közgyűlésen kijelentette, hogy „a református egyház szocializmus melletti korábbi döntéseinek szellemében történő továbbhaladás mellett foglal állást.”³⁶⁴

Annak igazolására, hogy ez valóban így történt (azaz a református egyház az 1956. október 23. előtti állapotokat restaurálva, „a szocializmus melletti korábbi döntései szellemében” haladt tovább) idézzük Horváth Jánost, az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnökét, aki 1957. november 14-én a Dunamelléki Egyházkerület közgyűlésén állam és egyház viszonyát a következőképpen értékelte: „Az állam részéről támogatjuk az egyházat, arra törekszünk, hogy ne legyenek problémák, de ha vannak, bármilyen jellegűek is, azokat békés tárgyalások útján rendezzük. Azonban kérjük és igényeljük az egyháztól, hogy semmiféle olyan politikai akciót ne tűrjön az egyház keretein belül, amely más érdeket képvisel, mint a magyar nép érdeke.”³⁶⁵

Az evangélikus egyház tekintetében a hatalom célkeresztjébe Ordass Lajos került. „Az evangélikus egyház szerepe az ellenforradalomban”³⁶⁶ című AEH tájékoztató szerint Ordass azért veszélyes, mert „reakciós magatartása” és szerepe bőven túlmutat az evangélikus egyházon: *Ordass befolyása azonban jóval nagyobb. Ordass-nak kiterjedt kapcsolatai vannak a nyugati evangélikus egyházakkal. Mindszenty mellett a másvallásúak is benne látják a reakció zászlóvivőjét.*³⁶⁷ Az AEH helyesen ismerte fel, hogy a kommunista rendszer börtöneit megjárt

³⁶²A református egyház „hivatalos” vonalának legfontosabb szócsöve a Minisztertanács Sajtóosztályának 571-SN/17 szám alatt engedélyezett Reformátusok Lapja volt. Első megjelenésére 1957. március 31-én került sor, főszerkesztője Szamosközi István lett.

³⁶³Reformátusok Lapja 2 (1958) 15. (1958. április 13.)

³⁶⁴Reformátusok Lapja 1 (1957) 35 (1957. november 24.)

³⁶⁵ Reformátusok Lapja 1(1957) 35, (1957. november 24.)

³⁶⁶MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz, 030-26. Grnák Károly, *Az Evangélikus Egyház szerepe az Ellenforradalomban.*

³⁶⁷MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 16. doboz, 030-26 Grnák Károly, *Az Evangélikus egyház szerepe az ellenforradalomban.*

Ordass püspököt a magyar társadalom Mindszenty Józsefhez hasonló keresztény tekintélypontként tartja számon. Ezen túl (mivel a világ evangélikus híveinek többsége a nyugati, plurális demokráciák országaiban élt) olyan kiterjedt nyugati kapcsolatrendszerrel rendelkezett, amely az evangélikus püspök elmozdítása esetén kínosan érinthette volna a nemzetközi politikai térben súlyos legitimációs problémákkal küszködő Kádár-kormányt.

Ordass Lajos tekintetében érdemes megvizsgálni a forradalom utáni egyházpolitikai „rendezés” kérdésében evangélikus lelkészek, teológusok, egyházi vezetők által az AEH-nak írt „helyzetelemző” tanulmányokat, beadványokat. Azon túl, hogy ezek közül szinte mindegyiket a megfélemlítés vagy a jól ismert igazodási kényszer hatotta át, rendszeresen felbukkan Ordass hazai tevékenysége és nyugati „reakciós körök” érdekeinek összekapcsolása. Jó példa erre a Vető Lajos püspöktől származó *„Egyházunkról van szó!”* című, keltezetlen (véltetően 1957 elején írt) helyzetértékelő Ordass Lajosra vonatkozó néhány megállapítása: *„(...) Vegye észre Ordass Lajos, hogy értékes, de politikailag naiv személy, egyházszeretetét, mély keresztény hitét a nyugati reakció csúnyán kihasználja.”*³⁶⁸Továbbá: *„(...)Nem sokban állna, hogy Ordass Lajos püspöki és egyházi szolgálatában félreállítassék. Lund-Quist és társai mindent elkövetnek, hogy börtönbe juttassák és mártírrá tegyék. Ez azonban csak a külföldi reakció malmára hajtaná a vizet,- oka lenne arra, hogy még erősebben izgasson államunk ellen.”*³⁶⁹ Logikailag felmerülhet, hogy Ordassra még egyházának együttműködő vonala is a diktatúrával szemben álló utolsó bástyaként tekintett, akiknek elmozdítása az egyházi autonómia totális felszámolásával jelent egyet. Vető Lajos esetében azonban ilyenről nem beszélhetünk, hiszen ő már Ordass 1956-os rehabilitációja idején is egyértelműen ellenezte, hogy püspöki feladatát visszakapja. Az utolsó egyházon belüli próbálkozás Ordass megmentésére Keken Andrástól és Kósa Páltól származott, akik 1958 márciusában *„Tervezet a Magyarországi Evangélikus Egyház további békés szolgálatának biztosítására”* című dolgozatukban igyekeztek egyfajta „modus vivendit” elérni, mely Ordass püspökségének állami elismerését is tartalmazta, javaslatukat azonban az AEH érdemi indoklás nélkül elutasította.³⁷⁰

³⁶⁸Ordass Lajos püspök részt vett az 1957. augusztus 15–25 között Minneapolisban rendezett Evangélikus Világgyűlésen. Nemzetközi elismertségét mutatja, hogy ő tartotta a világgyűlés megnyitó istentiszteletét. KEKEN ANDRÁS, *A III. Evangélikus Világgyűlésről*, Evangélikus Élet, 22 (1957) 8.

³⁶⁹MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 16. doboz 030/36. VETŐ Lajos, *Egyházunkról van szó!* fol. 22.

³⁷⁰A javaslat lényege az volt, hogy az AEH az egyház szempontjait is figyelembe véve nem Grnák Károly miniszteri biztoston, hanem az úgynevezett egyeztető bizottságon keresztül rendezze az állam és egyház között felmerülő problémákat, vitás kérdéseket. Cserébe Ordass Lajos egyházi teendői ellátása során figyelembe veszi a szocialista egyházpolitika elvárásait. Vö.: *Tervezet a Magyarországi Evangélikus Egyház további békés szolgálatának biztosítására*. Idézi: BÖRÖCZ ENIKŐ, i.m. 490–493.

Ordass Lajos meggyengítésének első állomása volt, hogy Vető Lajos, aki 1957. december 3-án az 1956. október 23. előtti állapotok visszaállításának megfelelően az Északi Egyházkerület püspöki székét újra elfoglalta, majd rangidős püspökként 1957. december 23-án az Evangélikus Egyházegyetem vezetését is visszaszerezte.³⁷¹Végül Ordass püspök hivatalos „eltávolítására” hosszú huzavona után, 1958. június 24-én, a Déli Evangélikus Egyházkerület tanácsán került sor, ahol a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 43/1958. számú határozata alapján megállapították, hogy D. Dezséry László püspök lemondása az egyházkerület püspöki tisztéről érvénytelen volt. Mivel Dezséry püspök tisztségéről még a tanácsülésen lemondott, a tanács Koren Emil fasori lelkészt, esperest bízta meg a püspökhelyettesi teendők ellátásával.³⁷²

A protestáns megújulási mozgalmak által elért eredmények, a reakciónak bélyegzett egyházi vezetők visszaszorításával és eltávolításával, a hatalmat kiszolgáló „protestáns vonal” újrapozicionálásával a diktatúra legfontosabb egyházpolitikai törekvésének ágyazott meg, amely lényegében egy szoros állami kontroll alatt működő, reakciótól megtisztított, a szocialista politikai-társadalmi renddel együttműködő magyar protestantizmust jelentett. Ennek maradéktalan megvalósítása érdekében kiemelt feladat volt a kapcsolatok elmélyítése a szocialista országok protestáns egyházaival. A gyakorlati kivitelezés e tekintetben is hamar megkezdődött. 1957. március 23-án Dr. J.L.Hromádka professzor³⁷³, Pospisil Bohuslav, a Csehszlovákiai Protestáns Egyházak Ökumenikus Intézetének igazgatója, valamint dr. Varga Imre szlovákiai református püspök vezetésével csehszlovák egyházi delegáció érkezett Budapestre, 1957. március 24-én a Debreceni, majd március 26-án a Budapesti Református Teológiai Akadémián tartott előadást Dr. J.L.Hromádka, teológiaprofesszor, a prágai Comenius Fakultás dékánja. A professzor előadásában elítélte az antikommunizmus, valamint „a reakció minden formáját”, és felhívta a figyelmet arra, hogy „*az egyházaknak teológiailag is fel kell dolgozni az új társadalmi rend által felvetett kérdéseket.*”³⁷⁴

³⁷¹MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) , 16. doboz. 030/11.GRNÁK KÁROLY: *A legfontosabb kulcspozíciók az evangélikus egyháznál.* Valamint: *Tudósítás az egyetemes presbitérium üléséről.* Evangélikus Élet, 22 (1958) 1 (1958. január 5.)

³⁷²*A Déli Evangélikus Egyházkerület Tanácsának határozatai,* Evangélikus Élet, 22 (1958) 26 (1958. június 28.)

³⁷³Josef Hromádka (1889–1969): Cseh evangélikus teológus, egyetemi tanár. Teológiai tanulmányait a New Jersey-ben található Princeton Egyetemen végezte. Ezt követően a Cseh Testvérek Evangélikus Egyházának vezetőjeként tevékenykedett. Hangsúlyozta, hogy az egyházaknak törleszteniük kell azért, mert a múltban a „reakciós” és a konzervatív irányzatok mellé álltak a haladás helyett. 1958-ban a Prágai Keresztyén Békekonferencia alapítója. Vö.: RAMET, SABRINE P (szerk.), *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia,* Duke University 1992, 81–83.

³⁷⁴Reformátusok Lapja 1 (1957) 2, (1957. április 7.) Valamint: MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. *Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai.*

A megtorlásra épülő egyházpolitikának protestáns viszonylatban is fontos eleme volt, hogy a hazai protestantizmus vezetőit olyan „testvéri” szocialista országokba küldték „tanulmányútra” ahol az egyházak döntő többségét brutális eszközökkel likvidálták, maradékaik pedig csupán totális állami kontroll alatt fejthették ki működésüket. 1957 szeptemberében Szabó József nyugalmazott evangélikus püspök vezetésével református és evangélikus delegáció látogatott a Kínai Népköztársaságba, ahol az ottani protestáns testvéregyházak életét (lényegében a kínai egyházpolitikai modellt) tanulmányozták. A delegációt Jao Csung Wui, a Kínai Református és Evangélikus Egyházak Hazafias Bizottságának elnöke, valamint dr. K. H. Ting anglikán püspök kísérték a Kínai Népköztársaságban tett látogatásuk alatt.³⁷⁵ (A későbbiekben magyarországi viszontlátogatása alatt a Debreceni Református Teológiai Akadémia ünnepélyes keretek között díszdoktorává avatta dr. K. H. Ting kínai anglikán püspököt.)³⁷⁶ A hivatalos egyházpolitika cinizmusára jellemző, hogy az ilyenfajta tanulmányutakat követően a résztvevő magyar egyháziaktól olyan szellemiségű sajtónyilatkozatokat vártak el, amelyek a hazai viszonyok között is kívánatos, mihamarabbi megvalósításra váró eszményképként festették le a kínai vagy éppen a szovjet egyházpolitikai modellt és az ottani egyházak mindennapjait. Dr. Esze Tamás főgondnok így írt a Szovjetunióban tett tanulmányútjáról: *„Hogy mit láttunk a keresztyén egyházi ember szemével a Szovjetunióban, erről sok jó, megnyugtató, biztató mondanivalónk van. Hívő emberek ezreivel találkoztunk, a hitük megszegyénített minket. Ezek a hívő emberek mind haladó emberek, mind a béke emberei, mind szocialisták.”*³⁷⁷

A Magyar Református Egyház életében döntő változást jelentett az úgynevezett szolgálati teológia megjelenése, amely az addig érvényben lévő „keskeny út” teológiai modelljét váltotta fel. 1957 tavaszán Budapestre látogatott Marcel Pradervand³⁷⁸, a Reformátusok Világszövetségének elnöke, aki a békekövetelések megvalósításáért az erők egyesítésére szólította fel a magyar protestantizmust.³⁷⁹ Az 1957-es 1958-as esztendőben sorra érkeztek azok a „haladó szellemiségű”, nyugati protestáns vezetők Magyarországra, akik támogatásukról biztosították a kádári egyházpolitikai modellt, jelentősen növelve ezzel a Kádár-rendszer elfogadottságát nyugati egyházi (és politikai) körökben. (Az előadók sorát gyarapították: Dr. Heinrich Hellstern³⁸⁰, a Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezetének igazgatója Dr.

³⁷⁵MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 16. doboz. 030/7. Az 1956-os ellenforradalom egyházi vonatkozásai.

³⁷⁶Reformátusok Lapja 1 (1957) 39–40. (1957. december 27–29.)

³⁷⁷DR. ESZE Tamás, *Látogatásunk a Szovjetunióban*, Reformátusok Lapja 2 (1958) 20

³⁷⁸Marcel Pradervand (1905–1983): Svájci református lelkész.

³⁷⁹Reformátusok Lapja 1 (1957) 7, (1957. május 12)

³⁸⁰Dr. Heinrich Hellstern (1902–1984): Svájci evangélikus teológus, lelkész. 1961-ben a karitatív célokat kitűző „Brot für Brüder” mozgalmat, lelkészi tevékenysége középpontjában elsősorban a szociális és karitatív kérdések

J.A.Mackay³⁸¹ a princetoni teológia professzor, a Református Világszövetség újdonsült elnöke és Dr. Martin Niemöller³⁸² Hessen-Nassauai egyházelnök. Dr. Mackay előadásában a szolgálati teológia mellett állást foglalva kifejtette: „*Jézus Krisztus úr, de egyben mindannyiunk szolgálója. Az egyháznak akkor van jövője, ha felveszi a krisztusi szolgáló formát.*”³⁸³

Egyértelműen kirajzolódik a kép, hogy a politikailag irányított teológiában az Állami Egyházügyi Hivatal „a reakció elleni harc” eredményességének hosszú távú garanciáját látta, amely nem mellesleg a protestáns egyházak nemzetközi kapcsolatiban is kellő zavart és megosztottságot szül. Gálik László „*Tájékoztató az ellenforradalom után néhány egyházpolitikai eseményről*” című tájékoztatójában így írt erről: „*Ezért javasoljuk a teológus professzoroknak, hogy munkaközösségekben dolgozzák ki azokat a teológiai tételeket, melyben teológiailag is indokolják, hogy az egyház helyesen cselekszik, ha a szocializmus építését támogatja*”.³⁸⁴ Egyházi részről e szempontból egyik legjellegzetesebb megnyilvánulásnak tekinthető Bartha Tibor³⁸⁵ református püspök „*Hogyan küzdünk nemzeti egységünkért és a békéért?*” című előadása, amely 1958-ban, a Debreceni Református Teológiai Akadémián hangzott el. Bartha Tibor előadásában leszögezte, hogy 1956-ban nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti egység (e kontextusban a szocializmus) és a béketábor melletti döntés, mint „*egyházunk hivatalos elvi döntése*” nem egyházi konszenzus eredménye volt és hogy ez a

álltak. Historisches Lexikon der Schweiz. <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D10665.php> (Utolsó letöltés: 2018. 12.18. 20.57)

³⁸¹Dr. John Alexander Mackay: református teológus, egyetemi tanár, misszionárius. Vö.: Dr. John A. Mackay, Ex-President of Princeton Theological, is dead. (By Kenneth A. Briggs, New York Times, June 10., 1983.) <https://www.nytimes.com/1983/06/10/obituaries/dr-john-a-mackay-ex-president-of-princeton-theological-is-dead.html> (Utolsó letöltés: 2018. 12. 18. 21:17)

³⁸²Martin Niemöller (1892–1984): Német tengeralattjáró-tiszt, teológus, író. Az első világháború alatt a haditengerészetnél szolgált, majd a világháborút követően evangélikus lelkésznek tanult, amivel édesapja példáját követte. Német hazafiként elítélte a hazáját megalázó Versailles-i békerendszert. Kezdetben rokonszenvezett a nemzetiszocializmusa eszméivel, de keresztyén emberként a faji megkülönböztetés, majd faji alapú üldöztetésekre épülő hitleri politikát már nem tudta elfogadni. Alapító tagja volt az úgynevezett Német Hitvalló Egyháznak (Bekennende Kirche), mely a nemzetiszocialista rezsimet kiszolgáló hivatalos német evangélikus egyházzal (Deutsche Christen) szemben tevékenykedett. Ellenzéki magatartása miatt megjárta a náci börtöneit és koncentrációs táborait. A háború után a Német Protestáns Egyházak helyettes elnökeként, és az egyházak külügyeit intéző hivatal vezetőjeként tevékenykedett. Lelkészi tevékenysége fókuszában a béke kérdése és az atomfegyverek leszerelése állt. Vö.: GAZDAG ZSUZSANNA, *Aki a helyes útra talált–Martin Niemöller lelkész (1892–1984)*. Evangélikus Élet, 70 (2005) 10.4. Megjegyzés: Életpályája ellentmondásos: forrásaink azt igazolják, hogy–mint oly sok nyugat-európai– értelmiségit, megtévesztette a keleti blokk kommunista propagandája. Egyházi vezetői és lelkészi minőségben számos olyan gesztust és kijelentést tett, melyek a kommunista rezsim ember-és vallásellenes tetteit figyelmen kívül hagyva a kommunizmus ügye mellett foglalt állást.

³⁸³Reformátusok Lapja, 2 (1958) 3 (1958. január 19.)

³⁸⁴MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/8. Gálik László, *Tájékoztató az ellenforradalom után néhány egyházpolitikai eseményről*.

³⁸⁵Bartha Tibor (1912–1995): Református lelkész, teológus. 1935-ben lelkészi képesítést szerzett, majd 1938-ban a Debreceni Teológiai Akadémián teológiából doktorált. 1952–1958 között szintén Debrecenben teológia tanár. 1958-tól a tiszántúli egyházkerület püspöke és a Református Zsinat lelkészi elnöke. A Kádár korszak egyik legbefolyásosabb református egyházi személyisége. http://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3462&catid=43:b&Itemid=67&lang=hu (Utolsó letöltés: 2015. november 8. 14:15)

döntés a legkisebb mértékben sem vált normatívvá. Ugyanakkor kijelenti, hogy ezt a döntést teológiai munka alapozta meg: és ennek eredménye: *„Isten Igéjére hallgatva döntött (egyházunk) az új mellett és az ó ellen.”*³⁸⁶ Ennek tükrében a későbbiek folyamán Kádár János cinikusan idézte az ilyen és ehhez hasonló szellemiségű nyilatkozatok lényegét, melyek szerint a szocializmus is *„Istentől jött”*.

Igaz, hogy a diakónia teológia, amely a lutheránus teológiai gondolkodásba integrálva összegezte az evangélikus egyháznak a szocialista állammal és néppel kapcsolatos béke, valamint „hazafias teendőit”, csupán a hatvanas évek közepére kristályosodott ki, azonban az evangélikus egyház hivatalos, együttműködő vonala e tekintetben már a forradalom bukását követő időszakban sem tétlenkedett. Az evangélikus egyházon belüli rendezés egyik legfontosabb alapdokumentuma Grünvalszky Károly evangélikus lelkész *„A magyarországi evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása”* című tervezete, amely már 1957-ben javaslatot tett a diktatúra egyházpolitikája által elvárt „hazafias munka” és az evangélikus teológiai között feszülő ellentét feloldására. Álljon itt néhány vonatkozó részlet Grünvalszky Károlytól: *„(...) Ahhoz, hogy az állammal és annak velünk érintkező szerveivel a kapcsolatunk zavartalan s zökkenőmentes legyen, okvetlenül szükséges, hogy kidolgozzuk ezeknek a hazafias teendőknek a programját. (...)Egyelőre nincsen tervünk, programunk, a hazafias teendőkre vonatkozóan, amelyet teológiai alapon gátlásmentesen vállalhatnánk.”*³⁸⁷

Ennek szellemében a Lelkészi Munkaközösségek országos vezetősége az egyházi békeszolgálat alapvető teológiai kérdéseinek tisztázása céljából már 1957 decemberében teológia konferenciát hívott össze, melyen Keken András *„A lelkipásztorkodás időszerű kérdései a békeszolgálatra és a hazafias feladatokra való tekintettel”* című előadásában a modern, ideális lelkipásztor-típussal kapcsolatban leszögezte: *„(...)legyen a békét szerető és szolgáló ember s legyen áldozatkész, kötelességeit teljesítő állampolgár, aki a maga helyén akarja a népek békéjét, s a maga hivatása területén mindent megtesz szocialista hazánk építéséért.”*³⁸⁸

Az úgynevezett szolgálati és diakóniai teológia vizsgálata természetesen nem a történettudomány, hanem a teológia hatásköre és feladata, annyi azonban történeti jelentőségét tekintve látható, hogy az új protestáns teológiai rendszerben egyértelműen megmutatkoznak az állami egyházpolitikai szándékai, így a hatalom számára nagy előrelépés volt, hogy a rendszer a „szószékről” is legitimálhatóvá, támogathatóvá vált. Azt, hogy e legitimálásban egyes lelkészek

³⁸⁶BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN, *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen 1995, 131.

³⁸⁷MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 16. doboz 030/28. Grünvalszky Károly, *A magyarországi Evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása*. (Kelt 1957. augusztus 27.)

³⁸⁸Az egyház békeszolgálat. *Evangélikus Élet*, 22 (1957) 40–41. (1957. december 22.)

meddig merészkedtek, számos komponens befolyásolta, azonban hogy e tekintetben is akadtak „túlteljesítők” számos kirívó, szélsőséges példa igazolja. E sorba illeszthetőek be a szocialista állam és az egyház viszonyát egyenesen a „Szentlélek közbenjárásától” származtató Győry Elemér dunántúli püspök püspöki jelentésében elhangzottak: „(...) *egyházunk következetesen és állhatatosan áll az 1948-ban kötött egyezmény alapján. Számunkra az egyezmény nem manipuláció, hanem az Istenre figyelő hit döntése volt. Pontosabban úgy lehetne kifejezni, hogy nem is egyházunk akkori vezetői döntöttek, hanem a Szentlélek által megvilágított lelkű emberek felismerték Isten döntését és azt alázatosan elfogadták.*”³⁸⁹ Hasonló szélsőséges irányba mutatott dr. Esze Tamás, a dunamelléki egyházkerület főgondnokának felfogása is, aki székfoglaló beszédében egyértelműen kijelentette „(...) *az emberiség és a magyar nép számára nincs más kiút, csak a szocializmus,*”³⁹⁰ vagy az Evangélikus Egyház és az Állami Egyházügyi Hivatal közötti tárgyalások³⁹¹ befejező nyilatkozata, amely leszögezi: „(...) *A Magyarországi Evangélikus Egyház Isten akaratának vallja és fogadja el, hogy Isten igéjének hirdetését és a szentségek kiszolgáltatását a szocializmus politikai, társadalmi és gazdasági rendjében végzi.*”³⁹²

A forradalom leverését követően kulcsfontosságú volt a magyar protestantizmus nemzetközi kapcsolatrendszerének újraszabályozása, természetesen a hatalom érdekei szerint. 1957. július 30–augusztus 5. között Muraközy Gyula és Pákozdy László Márton professzorok részt vettek az USA-ban New Havenben az Egyházak Világtanácsa központi Bizottságának ülésén, ahol visszautasították a Magyar Református Egyház belügyeibe való –„nyugati intervenciót”. Figyelmeztették az egyházak világtanácsát, ha az „*a nyugat politikai fegyverébe válik*”, a Magyar Református Egyház tagviszonyát megszünteti.³⁹³ A belügyekbe való „nyugati beavatkozás” megszüntetésére az Egyetemes Konvent elnökségi tanácsa nyílt levélben is felszólította az Egyházak Világtanácsát, kihangsúlyozva, hogy a Magyar Református Egyház

³⁸⁹Győry Elemér püspök püspöki jelentése a dunántúli egyházkerület közgyűlésén, Reformátusok Lapja, 1 (1957) 38.

³⁹⁰Dr. Esze Tamás székfoglaló beszéde a dunamelléki egyházkerület rendkívüli közgyűlésén. Reformátusok Lapja, 2 (1958) 9 (1958. március 22.)

³⁹¹Az Állami Egyházügyi Hivatal az Evangélikus Egyház felsővezetésében 1956 októbere és novembere folyamán bekövetkezett változásokat nem ismerte el, mivel azokhoz az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet értelmében Elnöki Tanács nem járult hozzá. A restauráció zavartalan lebonyolítása érdekében a Művelődésügyi Minisztérium 1957. november 27. és 1958. június 24. (Ordass eltávolításáig) között Grnák Károly személyében miniszteri biztost nevezett ki az evangélikus egyház törvényes működésének (lényegében a restauráció levezénylésének) felügyeletére. Lásd: Grnák Károly, *A legfontosabb kulcspozíciók az evangélikus egyháznál*. MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz. 030/11. Grnák Károly, *A legfontosabb kulcspozíciók az Evangélikus Egyháznál*. (1957. december 27.)

³⁹²Az Evangélikus Egyház és az Állami egyházügyi Hivatal közötti tárgyalások befejező nyilatkozata. Evangélikus Élet, 22 (1958.) 4, (1958. január 26.)

³⁹³MNL OL XIX-A-21-C (AEH Adattár), 16. doboz. 030/7. *Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyházi vonatkozásai*. (1958)

minden vezetője szabályosan tölti be tisztségét, legitimációs problémákkal pedig nem az 1957-es, hanem az 1956-ban rövid ideig Ravasz László vezette egyház küzdött.³⁹⁴ A New Haven-i ülés további jelentőségét vizsgálva szükséges rámutatnunk a kádári hatalom által különösképpen és hangsúlyosan a megtorlás évei alatt használt egyházpolitikai (vagy inkább egyházüldözési) módszer egyik központi elemére. A Magyar Katolikus Egyházat, mint az ország legnagyobb lélekszámú keresztény felekezetét 1956-ot követően az újjászerveződő kommunista államhatalom továbbra is szocialista rendszer első számú ellenségeként és a reakció zászlóvivőjeként tartotta számon, ezért annak gyengítése céljából politikai töltettel felruházva modernizálta a magyar történelem több jelentős korszakában felbukkanó katolikus–protestáns ellentétet. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a protestáns egyházakra nehezedő állami kontroll némileg enyhébb volt, valamint a politikai közbeszédben sem támadták olyan hevesen, cserében azonban a hatalom elvárta, hogy a protestáns egyházi vezetők mind a hazai sajtóban, mind pedig a nemzetközi egyházi fórumokon ostorozzák a Magyar Katolikus és Világegyház „reakciós” lépéseit.³⁹⁵ Ez a magatartás jól kiviláglik Pákozdy László Márton teológia professzor szavaiból, aki a „*Fények és árnyak egy fontos tanácskozásán*” című interjúban nehezményezte, hogy az Egyházak Világtanácsa nem foglalt állást a katolikus egyház által gerjesztett „protestánsüldözések” ügyében: „*A Központi Bizottság elé hivatalos javaslat került Columbiában és más római katolikus többségű államokban folyó protestánsüldözésekről. Közismert, hogy a római egyház az „eretnekekkel” szemben teológiai elvei alapján megengedhetőnek tartja a politikai hatalom felhasználását.*”³⁹⁶

A „reakció elleni” eredményes harc szempontjából fontos volt az „az együttműködő vonal” képviselőinek intézményesített, ellenőrizhető kereteket adni. Az egyház és állam között meginduló együttműködés jegyében megalakult az Országos Béketanács Református (1957. március)³⁹⁷, majd Evangélikus (1957. július)³⁹⁸ Bizottsága, melyek célja az egyházon belüli „békemunka” kifejtése és terjesztése volt. A Béketanács református és evangélikus bizottságai

³⁹⁴Reformátusok Lapja, 1 (1957) 30 (1957. október 28.)

³⁹⁵RAJKI ZOLTÁN, *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*, Egyháztörténeti Szemle, 3 (2002) 2, 74–86.

³⁹⁶Reformátusok Lapja, 1 (1957) 24 (1957. szeptember 8.)

³⁹⁷Az öttagú alakuló bizottság miután hosszasan méltatta a Népköztársaság és Magyar Református Egyház gyümölcsöző együttműködését, ünnepélyes hangvételű nyilatkozatát az alábbi sorokkal zárta: „*A bizottság ilyen lélekkel támogatja a népi demokratikus rend békés törekvéseit, segíti és munkálja a szocialista építést mind az anyagi mind a lelki felemelkedés irányába.*” Reformátusok Lapja, (1) 1957 (4)

³⁹⁸Az Evangélikus Bizottság a reformátusnál jóval nagyobb lélekszámmal alakult meg, tagjai között olyan jelentős evangélikus egyházi személyekkel, mint Szabó József és D. Dr. Vető Lajos nyugalmazott püspökök, vagy Káldy Zoltán teológus, a diakóniai teológiai későbbi jelentős művelője. (Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyvek, 1957. július 10. Magyar Evangélikus DigitálisTár:http://library.hungaricana.hu/hu/collection/edt_eol_evangelikus_kozgyulesi_jegyzokonyvek/Utolsó letöltés: 2015. 10. 20.)

ügynevezett Országos Protestáns Lelkészi Békekonferenciák szervezésével béketevékenységükbe megkísérelték a hazai protestantizmus szinte teljes horizontját bevonni. Az első közös békenagygyűlés 1957. július 7-én, a református, az evangélikus és a „többi evangéliumi egyházak” együttes részvételével debütált, célja a Colombo-i Béke Világtanács nukleáris fegyverkezés elleni állásfoglalásának integrálása és megerősítése volt a magyar protestáns egyházi gondolkodásban. A nagygyűlésen neoprotestáns (baptista, methodista, adventista) kiségyházak képviselői is részt vettek, de a rendezvény fő szónoka a kommunista államhatalommal való kollaboráció legkipróbáltabb és hazai protestantizmus akkoriban legbefolyásosabb kulcsfigurája, Péter János püspök³⁹⁹ volt. A résztvevők nyilatkozatot adtak ki, amelyben a hazai protestáns egyházak többségének nevében elkötelezték magukat a „háború megakadályozásának szent és halaszthatatlan kötelezettsége” mellett.⁴⁰⁰ Az egyházi béketevékenység általános, nagy területei lényegében 1989-ig változatlanok maradtak. Ezekről az Országos Béketanács Evangélikus Bizottságának 1958. január 3-i ülésén figyelemreméltó lista készült: „a katonai tömbök felszámolása, az atomfegyverekkel való kísérletezés megszüntetése, a nukleáris arzenál leszerelése, az atomenergiái békés célokra való felhasználása, a colombo-i béke-világgyűlés határozatainak támogatása és a kommunista pártok béke-kiáltványainak támogatása.”⁴⁰¹

1958-ban a hazai történelmi protestáns egyházak azonnal csatlakoztak a keleti blokk protestantizmusát tömörítő Keresztyén Békekonferencia nevű szervezethez, amely fennállása és működése során hatékonyan javított a szocialista tábor, és benne a Kádár-rendszer egyházpolitikai optikáján.⁴⁰² Mindezek mellett a későbbiekben mind a hazai református, mind pedig az evangélikus egyház megőrizte tagságát a nem szocialista irányítás alatt álló protestáns nemzetközi szervezetekben, ahol tagságukkal járó lehetőségeiket jórészt a szocialista tábor és a Magyar Népköztársaság egyházpolitikai modelljének védelmére használták fel, ami együtt járt az állam egyházpolitikai szándékait megjelenítő béketeológia népszerűsítésével is.

Lényegében a Grünvalszky Károly evangélikus lelkész nevéhez fűzhető programiratban 1957-ben megfogalmazott irányelv képviselője jellemezte a nemzetközi egyházi és politikai

³⁹⁹Péter János püspök karrierje 1956-ot követően meredeken felfelé ívelt. A későbbiekben jelentős egyházi pozícióit politikai hatalomra cserélte: 1957-től a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke pozícióját, 1958-tól a külügyminiszter első helyettesi pozícióját töltötte be. Ezt követően 1961–1973 között a Magyar Népköztársaság külügyminisztere volt. KISS RÉKA-SOÓS VIKTOR-TABAJDI GÁBOR, i.m. Valamint: ÁRPÁD VON KLIMÓ, *Ungarn seit 1945*, Göttingen, 2006, 83.

⁴⁰⁰Reformátusok Lapja 1 (1957) 15, (1957. július 7.)

⁴⁰¹Evangélikus Élet 23 (1958) 1, (1958. január 5.)

⁴⁰²Erről lásd bővebben: INGO ROER, *A Keresztyén Békekonferencia*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1976., BALOGH MARGIT, *Szabaddábon Fogolyként*, Vigilia 6 (2000) 402–416, Valamint: *Feljegyzések a Keresztyén Békekonferenciáról*, 1958 MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 102.doboz 80./1.

térben egzisztáló magyar protestantizmust: (...) „A Lutheránus Világszövetségben, és az Egyházak Világtanácsában mindig kötelességünk bizonyágot tenni egyházi életünk valóságáról, s e közben megvallani hazaszeretetünket a Magyar Népköztársasághoz való hűségben. S ennek a bizonyágtételnek és vallomásnak sohasem szabad bizonytalan hangon elhangzania. Ezért szükséges, hogy jól egy jól átgondolt, az egészre és a részletekre, az egyházi életre és a teológiai, hitbeli kérdésekre, valamint a politikai helyzetre és problémákra egyaránt kiterjedő tervet dolgozzunk ki, amely ezt az exportot hibamentessé teszi.”⁴⁰³

D) A Keresztyén Békekonferencia helye és szerepe a Kádári-diktatúrában és a hidegháborús nemzetközi politikai térben

A Keresztyén Békekonferencia feladatairól, kitűzött céljairól a korábbiakban röviden már esett szó. Mindezek magyarázatoként azonban fontos megemlíteni, hogy az 1958-ban Prágában megalakult Keresztyén Békekonferencia volt az első olyan nemzetközi vallási szervezet, amely sikeresen egyesítette a szocialista országok protestáns egyházait, és a nyugati protestantizmussal szemben egy sajátos politikai-teológiai szinkretizmust, egyfajta „békaharcos, haladó, szocialista protestantizmust” mutatott fel. Emellett a többi nemzetközi vallási szervezettel szemben irányítása teljes mértékben a keleti blokk szocialista államhatalommal együttműködő protestáns vezetőinek a kezében összpontosult.

A Keresztyén Békekonferencia megalapításának gondolata az 1956-os, ellenforradalomnak bélyegzett magyar szabadságharc leverése után merült fel. Ennek tapasztalataiból okulva a szocialista társadalmi-politikai berendezkedést restauráló kádári-diktatúra merőben új alapokra helyezte állam, egyház és vallás viszonyát, és lehetőségeinek legfelsőbb határáig próbálta az egyházakat az állampárti diktatúra szolgálatába állítani. Ez az új szocialista egyházpolitikai nézőpont tendenciózusan nem csupán Magyarországon, hanem az egész keleti blokkban hatott, hiszen az ötvenes évek közepére a kommunistaellenes hangulat a keleti blokk legtöbb protestáns egyházában is aggasztó méreteket öltött, több szocialista ország protestáns egyházi vezetője, valamint a különböző protestáns világszervezetek szimpátiájukról biztosították a magyar forradalmat és résztvevőit.⁴⁰⁴

Magyarországon az 1956-os forradalmat követő megtorlások során újra napirendre került a történelmi protestáns egyházak (református, evangélikus) népi demokrácia létrehozásának veszélyét

⁴⁰³MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 16. doboz 030/28. Grünvalkszky Károly, *A magyarországi Evangélikus Egyház törvényes rendjének helyreállítása.* (1957. augusztus 27.)

⁴⁰⁴Lásd bővebben: LADÁNYI SÁNDOR, *A Magyar Református Egyház 1956 tükrében*, Budapest 2006.

jelentő „klerikális reakciós” és „jobboldali” szerepe, valamint az 1956-os események során tanúsított „ellenforradalmi magatartásuk”. Ezért a széles körű megtorlástól⁴⁰⁵ joggal tartó protestáns egyházi vezetők és teológusok azonnal csatlakoztak a Keresztyén Békekonferenciához. Prágának a szervezet alapításától fogva kettős célkitűzése volt: egyrészt a szervezet létrehozásával az államszocializmus létjogosultságának igazolására akarta mozgósítani és egy jól ellenőrzött közös szervezetbe tömöríteni az úgynevezett „keresztyén békeerőket”. Másrészt a szervezet létrehozásával zavart kívántak generálni a nyugati protestáns egyházak soraiban, mely konkrétumait tekintve azt jelentette, hogy propagandatevékenység útján a fentebb vázolt „békeharcos, haladó, szocialista protestantizmus” ügye mellé próbálták állítani a nyugati protestantizmus baloldallal szimpatizáló híveit.⁴⁰⁶

A Keresztyén Békekonferencia 1958-as prágai alakuló ülésén a hazai protestantizmus mindkét történelmi egyháza alapítóként vett részt, a belépés aktusát szervezett protestáns tiltakozás, ellenállás nem kísérte. Ennek magyarázataként meg kell jegyeznünk, hogy a protestáns egyházakban – a katolikus egyházéhoz hasonló hierarchia és központi irányítás hiánya miatt – a teológiai rendszer relatíve nagy flexibilitást mutat, ami az egy felekezeten belüli, párhuzamosan egymás mellett létező különböző irányzatok kialakulásának, valamint az ezek közötti polemizálásoknak tág teret enged. E jelenség értékelése során konzekvenciaként levonható, hogy a protestáns teológia a fent vázolt sajátossága révén államhatalmi törekvések alátámasztására, ideológiák kiszolgálására a katolikusnál sokkal inkább alkalmas, amivel a kádári egyházpolitika és a vele kooperáló protestáns teológusok minden tekintetben éltek is. Az úgynevezett „szolgáló egyház” gondolatának homlokterében röviden összefoglalva az a teológiai felfogás állt, mely szerint az egyház elsősorban az emberi közösség szerves része, amely csak úgy tudja a krisztusi evangéliumokat hitelesen tolmácsolni, ha a világ változásait szorosán követve részt vesz az emberiség nagy célkitűzéseiben. Az ilyen irányú teológiai gondolkodás (az úgynevezett „szolgálati teológia”) a református egyházban már a Rákosi korszak hajnalán megszületett, teológiai vezérelvé a rendszer radikálisan egyházüldöző volta miatt azonban csak 1956 után válhatott.⁴⁰⁷ 1956 után a kádári egyházpolitika és a református egyház kooperáló vonala bizonyítani kívánta a hívek felé, hogy a szocialista állam és egyházvezetés együttműködése a Rákosi-rezsimben történt nyílt egyházüldözéshez viszonyítva

⁴⁰⁵BARCZA JÓZSEF, *Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. A diktatórikus egyházpolitika*, Confessio 18 (1994) 90–103.

⁴⁰⁶MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 102. doboz, 80/1. *Följegyzés a Keresztyén Békekonferenciáról*, (1958), fol. 1–3.

⁴⁰⁷BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN, *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen 1995, 70–75.

már merőben új irányvonalat képvisel, amely nem az egyház felszámolására, hanem az egyház és állam közötti harmonikus kapcsolat kiépítésére törekszik. E törekvések keresztülvitelében játszott kulcsszerepet a református egyházban a szolgálati teológia modellje. Ennek képviselői szerint az egyház útja csak a „keskeny úton” vezethet a jövőbe, az új társadalmi rendszerben az egyháznak kritikus önvizsgálatot kell tartania a szociális mulasztások, valamint a régi politikai rendszerrel történt együttműködését illetően. Kocsis Elemér református püspök, Victor János református lelkész, teológus, Békefi Benő református teológus, valamint a kommunista államhatalom saját, „küldött emberei”, Bereczky Albert és Péter János református püspökök voltak azok, akik a szolgálati teológia rendszerén alapuló egyházi modellt részleteiben kidolgozták és a korabeli magyar viszonyok szerint a gyakorlatba átültették, hosszú időre az államhatalommal együttműködő úgynevezett „keskeny út” pályájára állítva ezzel a Magyar Református Egyházat. Ez természetesen a hagyományos kálvinista teológia nagyarányú, aktuálpolitikai eltorzításával járt együtt, a hagyományos teológiai „terminus technikusok” helyén olyan, eladdig ismeretlen „politikai-teológiai” kifejezések jelentek meg, mint a „Történelemformáló Isten”, a „haladáshit” vagy a „kívülről befelé is munkálkodó kegyelem”.⁴⁰⁸ A szocialista államhatalmi törekvéseket lutheránus teológiai szempontból alátámasztó diakóniai teológia rendszere a Magyarországi Evangélikus Egyház esetében a Református Egyház hivatalos irányvonala által képviselt szolgálati teológiánál jóval később, a 60-as évek közepére bontakozott ki. Jelentősebb alap gondolataiban azonban minden tekintetben megegyezett a „hivatalos” református teológiai állásponttal. Alapjait a Kádár-korszak legjelentősebb teológusa, Káldy Zoltán evangélikus püspök mutatta be az Evangélikus Teológiai Akadémián 1964 májusában tartott előadásban. Végző összegzésként megállapíthatjuk, hogy a magyarországi protestantizmus két történelmi egyháza kvázi államhatalmi megrendelésre készített hivatalos teológiai irányzatát az adott felekezet eltérő teológiai szempontrendszerét és hagyományait figyelembe véve, azonban a szocialista rendszer igényeihez minden tekintetben illeszkedve dolgozta ki.⁴⁰⁹ Közös keresztmetszetként az alábbi neuralgikus pontokat jelölhetjük ki, melyek jól rávilágítanak a Kádár-rendszert teológiai szempontból alátámasztó szolgálati és diakóniai teológia alapjaira: 1. Az egyház elismeri a szocialista társadalmat és annak erkölcsi fölényét más társadalmi rendszerek felett, valamint egyházi és teológiai szempontból is támogatja a fejlődő országokban jelentkező szocialista

⁴⁰⁸BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN, *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen 1995, 76-77.

⁴⁰⁹Vajta Vilmos kiemeli, hogy nem feltétlenül szakszerűtlen megközelítés a diakóniai teológiát ideológiaként definiálni, hiszen alapítója, Káldy Zoltán is beszélt róla a későbbiekben ideológiai-teológiként. Vö.: VAJTA VILMOS, *A diakóniai teológia a magyar társadalmi rendszerben*, Budapest 2006 199.

forradalmi törekvéseket. 2. Az egyház feladta a magántulajdonhoz fűződő addigi álláspontját. Ezáltal igazolja a kollektivizálásokat, az ipar és a tőke társadalmi tulajdonba vételét, az államosítás egész folyamatát. A munkaetikát ezáltal többé nem a magán, hanem a megváltozott viszonyok tükrében a köztulajdonra vonatkoztatják. 3. Az egyház elveti a nemzeti patriotizmust és nacionalizmust és megkívánja a közeledést a szocialista patriotizmushoz, mint alaphoz és elmélethez. 4. Az egyház újraértékeli a család jelentését és jelentőségét, amely a társadalomban bekövetkezett forradalmi változások alapján új problémákat vetett fel. (Nők emancipációja, dolgozó nők, abortusz). 5. Az egyház szociáletikai tanításában kiemelkedő jelentőséget kapott a béke kérdése, melynél az ökumenikus törekvések az egész emberiségre vonatkoznak. A nemzetközi szintű problémák megoldásában az egyház síkra száll a népek békés egymás mellett éléséért, valamint az általános leszerelésért.⁴¹⁰

Szervezeti struktúráját tekintve a Keresztyén Békekonferencia központi (vezető és végrehajtó) szervekre, valamint regionális testületekre, tanulmányi bizottságokra és tanulmányi osztályra tagolódott. A mozgalom legfelsőbb szervét képező Keresztyén Békevilágyűlést (KBVGY) általában négyévente tartották meg, s ez határozta meg a szervezet további munkájának „irányvonalát”. Ezen felül a KBVGY joga volt a Keresztyén Békekonferencia elnökének és alelnökének, valamint a két vezető testület, a Folytatólagos Bizottság és Munkabizottság tagjainak megválasztása. A szervezet élén az elnök állt, akinek közvetlen munkatársa a főtitkár volt. A nyilvánosság előtt ők ketten képviselték a Keresztyén Békekonferenciát.⁴¹¹

Teológiai szempontból főképpen a nemzetközi lutheránus közösség támadta leghevesebben a Keresztyén Békekonferencia eltorzított teológiai alapjait. Ennek oka elsősorban azzal magyarázható, hogy a világ kb. 80 millió lutheránus hívője közül kb. 35–37 millió élt az akkori Nyugat-Németország területén, ahol a Lutheránus egyházat kevésbé fertőzte meg a szocialista értelemben vett „haladáshit” eszméje. 1963. december 23-ai feljegyzésében Jozef Hromádka⁴¹² a Keresztyén Békekonferencia elnöke jelezte, hogy a világ és ezen belül az NSZK lutheránus tömbjei alapvetően kálvinista teológiai arculata miatt maradnak távol a szervezettől. Maga Josef

⁴¹⁰VAJTA VILMOS, *A diakóniai teológia a magyar társadalmi rendszerben*, Budapest 2006, 20–24.

⁴¹¹INGO ROER, *A Keresztyén Békekonferencia*, Budapest 1976, 81–84.

⁴¹²Jozef Hromádka (1889–1969): Cseh evangélikus teológus, egyetemi tanár. Teológiai tanulmányait a New Jersey-ben található Princeton Egyetemen végezte. Ezt követően a Cseh Testvérek Evangélikus Egyházának vezetőjeként tevékenykedett. A név megtévesztő, ugyanis a Cseh Testvérek nem sorolhatóak a hagyományos értelemben vett lutheránus felekezetek közé, bírálói szerint teológiai szempontból közelebb álltak a kálvinizmushoz, de egyértelműen semelyik ismert történelmi keresztény felekezettel nem rokonítható. Hromádka hangsúlyozta, hogy az egyházaknak törleszteniük kell azért, mert a múltban a „reakciós” és a konzervatív irányzatok mellé álltak a haladás helyett. Vö.: SABRINA P., RAMET (szerk.): *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia*. Duke University, 1992. 81–83.

Hromádka az úgynevezett „Cseh Testvér Egyház” tagja volt, melynek teológiájában irányított marxista szempontok szerint keveredtek a huszitizmus hagyományai a kálvinista és a lutheránus teológia szubjektívan szelektált részeivel.⁴¹³

A Keresztyén Békekonferencia teológiai alapjait, nyíltan baloldali és szovjetbarát politikai elkötelezettségét szinte minden keresztény egyház és egyházi szervezet részéről súlyos kritikák sorozata érte. A Keresztyén Békekonferencia legfőbb konkurensa és egyben leghevesebb bírálója az 1948-ban Amszterdamban létrehozott és Genfben székelő Egyházak Világtanácsa az első Keresztyén Béke-világgyűlés után a szervezet létjogosultságát is megkérdőjelezte. A KBK-val szemben támasztott kifogásainak, aggályainak joggal adott hangot, hiszen az ökumenikus együttműködés szempontjából semmi szükség nem volt egy párhuzamosan működő protestáns világszervezetre, amely egyházi világszervezethez méltatlan, nyíltan kommunistabarát politikai állásfoglalásaival vert éket a felekezetek közötti együttműködés, közös értékkeresés ügyébe. Ily módon természetesnek és érthetőnek tekinthető, hogy az Egyházak Világtanácsa minden lehetséges nemzetközi fórumon rávilágított arra, hogy a KBK a legkisebb mértékben sem tekinthető klasszikus értelemben vett nemzetközi protestáns ökumenikus szervezetnek, az általa képviselt ökumené nem más, mint az elferdített protestáns teológia mögé bújtatott szocialista politikai propaganda, végeredményben „vörös ökumené”.

Az 1961-es KBK világgyűlés után nyugodtan kijelenthetjük, hogy a nemzetközi keresztény szervezetek között „megindult a verseny” a világ híveiért. Ebben a versenyben már a kezdetektől fogva a KBK vezetett, amely több okkal is magyarázható. Egyrészt a szocialista országokban az államhatalom részéről a KBK hatalmas támogatásokat kapott, és minden olyan egyéb ökumenikus szervezetet, amely nem a „vörös ökumenét” képviselte, beolvasztottak vagy egyházi segédlettel légüres térbe szorítottak és elsorvasztottak. (Miként Magyarországon is az Egyházak Világtanácsának legfontosabb hazai szervét, a Magyar Ökumenikus Bizottságot). Másrészt a nyugati államok demokratikus politikai társadalmi berendezkedésének köszönhetően a KBK eszmeisége viszonylag zökkenőmentesen tudott meghonosodni, oly módon, hogy a szervezettel szimpatizáló lelkészek által életre hívott regionális „fiókszervezeteket” nem tiltották be, vagy oszlatták fel. (Miként a keleti blokkban a KBK-n kívüli protestáns szervezeteket kivétel nélkül betiltották, vagy a KBK szervezeti keretei közé kényszerítették). 1961-ben a Keresztyén Békekonferencia már számos regionális szervezetet működtetett Hollandiában, Nagy Britanniában, Olaszországban, az NSZK-ban és Svájcban,

⁴¹³MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár), 102.doboz, 80/4. *A Prágai Keresztyén Békekonferencia értékelése.* (1963. december 23.), fol. 4–8.

1963-ra pedig e szervezetei az úgynevezett „harmadik világ” országaiban is megjelentek, elsősorban Fekete-Afrika országaiban és Indiában.⁴¹⁴

A KBK sikereit illetően nem hanyagolhatjuk el azt a tényt, hogy az technikai megszervezettségét és stratégiai kidolgozottságát tekintve messze felülmúlta a rosszul koordinált, szétszórtan működő és sokkal kevésbé egységes Egyházak Világtanácsát. Ez alatt konkrétumait tekintve azt kell érteni, hogy míg az Egyházak Világtanácsa egy vegytiszta – abszolút nem, vagy csak kis mértékben átpolitizált – ökumenikus nemzetközi szervezet volt, addig a KBK működési elvei közé sikeresen integrálta a kommunista államhatalmi bábáskodásból nyilvánvalóan következő propagandisztikus és agitatív jellegű kommunikációt. Jól megfigyelhető, hogy míg az egyházak Világtanácsa az ökumené kérdésében a templom falai és a kérdésben érintett egyházak belső struktúrái között maradt, addig a KBK valóságos mozgalomként működött, amely sűrűn szervezett regionális konferenciák által sikeresen szólította meg a szervezet hangzatos jelszavak által propagált eszmeiségére fogékony egyszerű lelkeseket és gyülekezeti tagokat.

A fentiek tükrében leszögezhetjük, hogy a szocialista békeharc melletti állásfoglalás, valamint annak teológiai igazolása és az „imperialista nyugat” mind konkrét politikai, mind pedig (politikai érdekek mentén irányított és eltorzított) teológiai dimenzióban való határozott elítélése tekinthető annak a legfőbb ismérvnek, amely alapján a Keresztyén Békekonferencia arculata általánosságban, eszmei-elvi kereteit vizsgálva körvonalazható. Minden egyéb kérdés vizsgálata és megítélése természetesen e keretek nagyban torzító optikája alatt történt. Összefoglalásként elmondható, hogy a Keresztyén Békekonferencia tevékenységének kifejtése során a protestáns teológiai hagyományokat és fogalomrendszert nagyban torzítva, baloldali politikai célokra használta fel, ám rendkívül kiterjedt és szerteágazó kapcsolatrendszere, professzionális megszervezettsége és intézményi kommunikációja révén „oroszlánrészt” vállalt a Szovjetunió és a keleti blokk külpolitikai megítélésének jelentős javításában szerte a világon.⁴¹⁵

⁴¹⁴MNL OL XIX-A-21-c, 102.doboz, 80/5, Tóth Károly, A prágai Keresztyén Békekonferenciáról (1964. január 13.) fol. 11.

⁴¹⁵Ezt a véleményt támasztja alá: BALOGH MARGIT, *Szabaddábon Fogolyként*, Vigilia 6 (2000) 402–416.

E) Az úgynevezett „német kérdés”

A Németország legnagyobb lélekszámú vallási közösségének számító, 1945-ben újjászerveződő Német Evangélikus Egyházban, – amely a történelme során kialakult államegyházi jellege miatt minden más felekezetnél nagyobb arányban vette ki a részét a Harmadik Birodalom és a hitleri-rezsim bűneiből – természetesen a bűnbánat kérdése került leginkább előtérbe. Évekig tartó vita indult az egyházi felelősségről, az egyház bűnösségéről. Középpontba került az egyházi felelősség nyílt elismerése, és annak hangsúlyozása, hogy a német keresztyének nem tettek meg mindent a nemzetiszocialista politika és a zsidóüldözések ellen. A viták eredménye képpen kettő dokumentum is született, 1945. október 19-én a Stuttgarti Bűnvalló Nyilatkozat és 1947. augusztus 8-án a Darmstadti Szó.⁴¹⁶

Az első nyilatkozattal kapcsolatban az egyház hangsúlyozta, hogy tartalmát és mondanivalóját illetően tisztán teológiai és teljes egészében politikamentes nyilatkozatról van szó. A náci múlttól megszabadulva új alapokra kívánták helyezni az egyházi életet. A cél az egyház és a nép megtisztulása a bűnöktől, a bűnbánat és vigasz keresése volt. A dokumentum kidolgozója Otto Dibelius evangélikus teológus volt. A nyilatkozat három fő szerkezeti egységre bontható: először nevében nevezi a német nép és az egyház bűnös kapcsolatát a hitleri rendszerrel, másodsor rávilágít az egyház mulasztására, harmadszor pedig bűnbánatra és megújulásra buzdít. A Darmstadti Szó kidolgozóit Martin Niemöller és Karl Barth evangélikus teológusok voltak. Szorosan kapcsolódott ez a dokumentum a Stuttgarti Bűnvalló Nyilatkozathoz, de a Darmstadti Szó már konkrétumait tekintve, jóval részletesebben és világosabban mutat rá az egyház és a nép náci uralom idején elkövetett bűneire és korábbi politikai tévedéseire.⁴¹⁷

Az úgynevezett „német kérdés” és a KBK viszonyának figyelemreméltó magyar vonatkozásai is van: 1963 márciusában a KBK Magyarországon, Mátraházán tartotta a „*Béke és a németkérdés*” címmel megrendezett munkabizottsági gyűlését. A helyszínválasztás jól tükrözi, hogy a KBK megalakulása után 5, az 1956-os forradalom után 8 évvel a magyarországi protestantizmus szinte maradéktalanul betagozódott a Kádári diktatúra egyházpolitikai vonalvezetésébe és tágabb értelemben a keleti blokk „vörös ökumenéjébe” is. A mátraházai ülésen a KBK olyan prominens személyiségei vettek részt, mint Dr. Martin Niemöller, Nikodim

⁴¹⁶FAZEKAS SÁNDOR, *Vétkeztünk... Egyház történelmi a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében*, Budapest 2017, 32–42.

⁴¹⁷Vö.: KORÁNYI ANDRÁS, *Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani –A bűnvalló nyilatkozatok szerepe a 20 századi történelmi változások után*, Collegium Doctorum Magyar Református Teológia 11 (2015) 150–153.

oroszl metropolita, Henrich Vogel berlini teológia-professzor, magyar részről pedig Dr. Bartha Tibor református püspök tartott előadást a „Német kérdés és a mi felelősségünk” címmel.⁴¹⁸

A munkabizottság mátraházi ülésén a német kérdéssel kapcsolatos 6 pontba szedett nyilatkozat látott napvilágot:

1. *A német népnek nem szabad a felelősséget másokra hárítania. Éppen ezért és történelmi helyzet reális felmérése alapján,*

2. *Új kapcsolatokat kell létrehozni az NSZK és az NDK között. Szó sem lehet az NSZK értelmezte erőszakos egyesítésről! A két német államnak kölcsönösen el kell ismerniük egymást és normális államközi kapcsolatokra kell törekedniük kormány szinten, a kultúra, gazdasági élet, utazás és egyéb viszonylatokban is.*

3. *Normalizálni kell a kapcsolatokat Németország és szomszédjai között és rögzíteni kell elsősorban az Odera-Neisse határt.*

4. *Ha a két német állam nem tartoznék katonai szövetségekhez, akkor lehetővé válnék, azok békés egymás mellett élése és elveszíteni propaganda-jellegét a berlini fal.*

5. *Valamilyen formában el kell fogadni a Rapacki-tervet⁴¹⁹, föl kell adnia az NSZK-nak a Hallstein doktrínát, föl kell venni mindkét német államot az ENSZ-be, kölcsönösen le kell mondniuk az erőszak alkalmazásáról, föl kell adnia az NSZK-nak a revansizmust a béke érdekében Európában.*

6. *A béke érdekében le kell mondania az NSZK-nak arról, hogy atomfegyverrel rendelkezék.⁴²⁰*

A német kérdésben tett elvi állásfoglalást a KBK a szervezett fennállási idejének egésze alatt konzekvensen képviselte, a „két Németország” melletti elkötelezettségét az 1972. június 9-én Kelet-Berlinben, Willy Stoph NDK-s miniszterelnök részvételével lezajlott nagyszabású sajtókonferenciával egybekötött látogatása során a KBK vezetősége nevében Dr. Tóth Károly főtitkár külön megerősítette.⁴²¹

A katolikus békepapi sajtóban és a békemozgalom külpolitikai kérdésekben tett állásfoglalásai tekintetében egyaránt kiemelt jelentőségű volt Nyugat-Német katolicizmus és az imperialistaként megbélyegzett politika vezetés kapcsolatrendszerének vizsgálata. Mivel az

⁴¹⁸MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 108. doboz, 80./1. Feljegyzés a Prágai Keresztyén Békekonferencia német kérdéssel foglalkozó bizottságának 1963. március 4–8. között tartandó ülésével kapcsolatban. fol.17–21.

⁴¹⁹Ez Rapacki lengyel külügyminiszter (1958–1968) arra vonatkozó elképzelése volt, hogy Közép-Európában a nagyhatalmak beleegyezésével hozzanak létre egy atomfegyver-mentes övezetet. Vö.: A Rapacki-terv, Katolikus Szó 3 (1959) 9, 4 (1959 április 19.)

⁴²⁰MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 102. doboz, 80./17 TÓTH Károly, Jelentés a Keresztyén Békekonferencia tevékenységéről a IV. Béke Világgyűlés után. (1971. október 4–november 22.)

⁴²¹MNL OL XIX-A-21-c (AEH Adattár) 102. doboz, 80./21. TÓTH Károly, Jelentés és javaslatok a Keresztyén Békekonferencia tevékenységéről (1972. április 28–július 10.) és tervek a második félévre. (1972. július 10.)

ügynevezett „német kérdés” ez időben a nemzetközi politikai tér döntő jelentőségű konfliktuspontját képezte, a békepapi sajtó is kiemelt teret és figyelmet szentelt e téma vizsgálatának. Mindezt természetesen oly módon tette, hogy a keleti-blokk hivatalos álláspontját – mely szerint az NSZK-t Bonn-ból volt nemzetiszocialisták és nagytőkések irányítják – abszolút irányadóként kezelte. A békepapi sajtó mind a Keleti-blokk (illetve ezen belül a Magyar Népköztársaság) NSZK-ról alkotott általános külpolitikai narratíváját, mind a „reakciósként és imperialistaként” számon tartott „nyugatnémet politika körök” és a katolicizmus összefonódásáról szóló teóriáját elsajátította. (Megjegyzés: Az ügynevezett „német-kérdés” tekintetében fontos világpolitikai összefüggés volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszus (1959. január 27. – február 5.), mivel a Szovjetunió akkori vezetője N. Sz. Hruscsov az NSZK NATO –hoz való csatlakozását, a német gazdaság megerősödését, a szoros német-amerikai kapcsolatokat ekkor már a „keleti-blokk” egyik döntő jelentőségű problémájaként értékelte a hidegháborús politikai térben. Ennek következtében e téma természetesen szerte a „keleti blokkban” nagyobb publicitást kapott. *Adenauer a kereszténydemokrata párt vezetője. Azt hinné az ember, hogy az evangéliumi tanok vezérlik, amelyeket olyan szívesen hangoztat pártjában. De a valóságban ez a „keresztény” egyik kezében keresztet tart, a másikkal atombombát akar megragadni.*⁴²²Hruscsov nem felejtette el a Konrad Adenauer féle kereszténydemokráciát az atomháborús politikával összefüggésbe hozni, így nem lehet csodálkozni, hogy a magyar békepapi sajtó is ezt a megközelítést követte.

Ebből a felfogásból táplálkozott a katolikus békepapi sajtó Nyugat-Németországgal kapcsolatos általános értékítélete is, mely szerint az „imperialista” NSZK adja Európán belül a „gonosz erőteret”, ami hitlerista múltú politikai vezetésével és „reakciós” katolicizmusával megakadályozza, hogy Nyugat-Európa katolikus hívei a Szovjetunió és a Keleti Blokk „békeharca” mögött támogatólag sorakozzanak fel. E narratíva szerint Európa katolicizmusát egy feloldhatatlan dichotómia osztja fel: míg a keleti blokk országainak katolikus egyházai a béke mellett foglalnak állást, addig az Német Szövetségi Köztársaság politikai katolicizmusa a teljes nyugati katolicizmust válságba jutatta. „ *A válság – és ezt érzik a haladó katolikusok – egész Európában abban áll – hogy a katolikusok rádöbbenek azokra a mély ellentétekre, amely a szocialista és a kapitalista tábor, az imperialista és az imperialista ellenes tábor között egyre kiütközöbben megmutatkoznak. (...) Ezért kínlódik a nyugati katolicizmus mert tudatában van egyre jobban annak, hogy nem adhatja igenlő szavát sem az algériai kegyetlenségekhez, sem Nyugat-Németország militarizálódásához, sem pedig ahhoz, hogy egész Európa a népek*

⁴²² Az SZKP XXI. Kongresszusa, Budapest, 1959, 89–90.

*temetője legyen.*⁴²³Nem kérdés, hogy a reakciónak és atomháború-pártinak beállított „Nyugatnémet katolicizmussal” szemben a kommunista Német Demokratikus Köztársaság egyházi magatartását tartotta normatívnak a békepapi sajtó. *„A találkozón végül határozati javaslatokat fogadtak el, amelyben kimondták, hogy a Német Demokratikus Köztársaság katolikusainak számára központi keresztény kötelesség: a béke megőrzése és biztosítása. Ezért az NDK minden békeszerető és demokratikus erővel együtt akarják felépíteni a szocializmust.*”⁴²⁴

F) Összehasonlító összegzés: A katolikus és a protestáns béketevékenység értékelése, összegzése alapvető jellegük összevetése alapján

Vizsgálatuk során szembetűnő, hogy a protestáns egyházakhoz hasonlítható, jól körülhatárolt politikai teológiával – mint a szolgálati és diakóniai teológia, valamint a Keresztyén Békekonferencia nyíltan kommunistabarát állásfoglalásai – nem rendelkezett a magyar katolikus békepapi mozgalom. Katolikus viszonylatban – a legszélsőségesebb „békepapokat (Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd, Mag Béla) leszámítva – senki (a katolikus püspökök főleg) nem tett olyan szervilis nyilatkozatokat és állásfoglalásokat, mint a dolgozatban korábban idézett Bereczky Albert és Péter János református püspökök, vagy Vető Lajos evangélikus püspök.

Mindezek tükrében leszögezhető, hogy az Opus Pacis bár a diktatúrával egy „modus vivendi” érdekében kooperáló és a szocialista ideológiát a teológia szempontjából bizonyos fókig igazoló, tipikusan szocialista elvek mentén létrehozott egyházi mozgalom volt, azonban e szervezetben a Keresztyén Békekonferenciában tapasztalható nyílt kommunistabarátsággal, valamint az ebből fakadó eltorzított és részletesen kidolgozott politikai-teológiai rendszerrel nem találkozhatunk. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy az Opus Pacis és a kommunista államhatalom mindvégig gyanakvással figyelték egymást és a szervezet társadalmi-politikai állásfoglalásai is döntő többségében „patikamérlegen” kimértek voltak a Keresztyén

⁴²³A katolikus lelkiismeret válsága Nyugat-Európában, Katolikus Szó 3 (1959) 14, 1. (1959. június 28.)

⁴²⁴Az NDK katolikusainak állásfoglalása az egyház és a szocialista állam mellett, Katolikus Szó 3 (1959) 27, 4. (1959. december 27.)

Békekonferencia „vörös ökümenéjához”, valamint a szolgálati és a diakónia teológia szélsőségesen átpolitizált voltaához képest.⁴²⁵

Megállapítható, hogy a kutató, az Opus Pacis vagy az OBKB 32 éves történetének bármely időszakában tett nyilatkozatát, vagy állásfoglalását vizsgálja, mintha egy előre megfogalmazott, újra és újra felhasznált – az adott eseménnyel kapcsolatos állásfoglalás szellemében kissé aktualizált – szövegsablonnal találkozna. Azt azonban a legnagyobb jóindulattal sem lehet állítani, hogy az Opus Pacis és az OBKB nem ártott volna a magyarországi katolicizmus ügyének. A nyilvánvalóan kategorikusan ateista államhatalommal való együttműködés – még ha a fennmaradást biztosító kényszer miatt is jött csak létre – nagyban aláásta az egyház korábbi társadalmi tekintélyét és az élén álló főpapok hitelességét. Továbbá az egyház által sok esetben szolgálati végrehajtott államilag előirányzott békemunka fojtogatóan szűk keretek közé szorította az egyház működési területét. Így bilincsbe verve, pontosan lényegi sugallatától fosztotta meg a Krisztusi Igét, ami a hívek távolmaradását és a hitélet lassú, de érezhető sorvadásnak indulását eredményezte. Ez a protestáns egyházakra hatványozott mértékben igaz.

Vizsgálataim során arra a következtetésre jutottam, hogy feltételezésem igazolódott: Vallásosság és ateizmus, kereszténység és kommunizmus egymással ellentétes fogalmak, közös értékeik nincsenek mivel egy olyan eszmével, amelynek a vallás elleni harc lényegéből fakad, közös nevezőre jutni nem lehet. Ezeket az antagonisztikus ellentéteket semmifajta állami-politikai nyomás által kényszerített szintéziskísérlettel nem lehetett feloldani. Soraimat zárja egy evangéliumi idézet, mely véleményem szerint konklúziómat nagyban tükrözi és alátámasztja: „Vajon szednek-e a tövisről szőlőt vagy a bojtorjánról fügét?” (Máté evangéliuma 7,15–20).

G) Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy az 1956-os forradalom leverését követően nem pusztán a „reakció zászlóvivőjeként” megbélyegzett katolikus egyház, hanem a magyar protestantizmus is a kádári megtorlások célkeresztjébe került. A forradalmi légkörben kicsírázó megújulási kísérletek törekvéseit és eredményeit a hatalom könyörtelen vasmarokkal elfojtotta, a diktatúra szempontjából megbízhatónak számító egyháziak újrapozícionálásával pedig a hivatalos állami

⁴²⁵Erről lásd bővebben: GÁRDONYI MÁTÉ, *Magyar teológusok útkeresése a szocializmus éveiben*, Vigilia 72 (2007) 749–758.

egyházpolitika érvényesülését lényegében a rendszerváltásig bebiztosította. Valamennyi történelmi felekezet 1957–1989 között olyan sajátos elnyomás alatt egzisztált, amely egyszerre várta el, hogy az egyházak az állampárti diktatúra legitimálásához és építéséhez, valamint hosszútávon egyértelműen a likvidálásukat célzó egyházpolitika kiszolgáltatásával önmaguk megsemmisítéséhez egyaránt aktívan asszisztáljanak.⁴²⁶

Zárásként álljon itt a már idézett Grünvalszky Károly tervezetéből egy mondat, amely akár a magyar protestantizmust életét 1957–1989 között holisztikusan átható kádári egyházpolitika jelmondata lehetne: *„Ki kell ragadni az egyházi munkát a gyülekezeti szubjektivizmusból*

⁴²⁶BERTALAN PÉTER, *A Kádár-rendszer egyházpolitikájának politikai és etikai vonatkozásai*. Végző szavak. A kaposvári erkölcsfilozófiai- és nevelési konferencia előadásai, Kaposvár 1997, 520–527.

V. Ahogyan az emigránsok látták – Külhoni magyar katolikusok és protestánsok a Kádár-rendszer egyházpolitikájáról (1957–1964)

Jelen fejezet célja egy rövid, kitekintő jellegű összefoglalót adni arról, hogy miként látták és értékelték a berendezkedő Kádár-rezsim egyházpolitikájának legfontosabb ismérveit a „nyugati emigráció” katolikus és protestáns egyházi körei, valamint a hozzájuk kapcsolódó vallásos magyar emigráció. Köztudomású, hogy a rendkívül heterogén összetételű nyugati magyar emigráció az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ügye mögött eszmei (és gyakorta anyagai) támogatással szinte egységesen sorakozott fel, hiszen az egész országra kiható forradalmi eseményektől a kommunista diktatúra bukását, és az ország valódi felszabadulását remélték. A szabadságharc leverését követően az emigráns körökben is megkezdődött az új helyzet kiértékelése, melyet természetesen mindegyik csoport a saját ideológiai optikáján keresztül tett meg. Nyilvánvaló, hogy a katolikus és protestáns emigráció csoportjai világszerte a vallásüldözés végét, és a szellemi életet átható ateista ideológia megsemmisülését kísérték a legkiemeltebb figyelemmel. Ennek tükrében 1957-től sajtójukban az anyaországban kialakult „új helyzet” értékelését tekintve érdeklődésük fókuszpontjában a fiatal Kádár-rezsim vallás és egyházellenes intézkedései, valamint felerősödő ateista „világnézeti harca” állt.

A katolikus hátterű emigráció politikai eszmekörének alapjellegét vizsgálva megállapítható, hogy a gondolkodásmódját mélységeiben meghatározó, politikai jellegű katolicizmus nagyrészt egyezett azzal a rendkívül összetett társadalmi, vallási és politikai jelenséggel, ami „mindszentyzmus” néven vált a magyarországi kommunisták politikai szótárának részévé. E szerint a katolikus egyházra az emigrációban is a hazai és nemzetközi kommunizmus ellen koncentrálódó erők összefogójaként tekintettek, valamint a Mindszenty által oly sokat idézett „gonosz kommunizmus” és a „rabságba tartott, szenvedő keresztény magyarság” metaforája katolikus magyar identitásuk legfontosabb formáló erejét (tengelyét) adta.⁴²⁷

Közi Horváth József⁴²⁸ katolikus pap, a katolikus emigráció meghatározó személye az 1956-os menekültek érkezésében a magyar emigráció szellemi gyarapodását látta, amely a

⁴²⁷Vö.: NICOLAS BAUQUET, *A mindszentyzmus*, ROMSICS IGNÁC, *A magyar jobboldali hagyomány*, Budapest 2009, 534–560.

⁴²⁸Közi Horváth József (1903–1988): 1927-ben szentelték pappá, 1929-ben a teológia doktorává avatták. Magyaróváron, Sopronban és Győrben szolgált, aktív szervezője volt a két világháború közti keresztény hitéletnek. 1935-től az Actio Catholica első főtitkára volt. 1938–1945 között az Egyesült Keresztény Párt delegáltjaként országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Bátor hangvételű kiállásaiban ellenezte a németbarát magyar politikát, az ország német megszállását, és a zsidók faji alapú üldözését. 1948-ban elhagyta az országot, az emigrációban megalapította a Magyar Keresztény Népmozgalmat. Hosszú élete alatt minden erejével az elüldözött

nemzetközi politika térben is képessé válhat a kommunizmus által leigázott nemzetek igazságát érvényesíteni. „Szerencsére ennek az 1956-ot megértő és elfogadó emigrációnak egy jelentős hányada Európában maradt. Vannak köztük idősebbek – régi és új menekültek egyaránt – akik ráeszméltek arra, hogy ez a magyar forradalom és szabadságharc a kommunizmussal szemben a holnap hangját szólaltatta meg. (...) Így lassankint kialakul egy új arcú magyar emigráció, Nyugat- Európában, amely – eltérően az idősebb emigrációs hullámok gyökeret nehezen fogó értelmiségétől – immár kisebbrendűségű érzésektől mentesen, ennek következtében a siker nagyobb reményével, ápolhatja és fejlesztheti tovább az 56-os események által egész Nyugat-európában felkeltett magyarbarátságot.”⁴²⁹ Mind a katolikus, mind pedig a protestáns emigrációról ismérve, hogy gondolkodásmódjukat, a keresztény, magyar létformáról alkotott elképzeléseiket felekezeti ellentétek szinte alig terhelték, szellemiségük alapjelleget tekintve a független, nemzeti, keresztény Magyarország ideálképét állították az ateista, internacionalista kommunista diktatúrával szembe.

A nyugatra szakadt magyar katolikus hívek legfontosabb sajtóorgánuma az 1949-től Rómában kiadott Katolikus Szemle volt, mely színvonalas, a hazai és nemzetközi eseményekre egyaránt érzékenyen figyelő katolikus szellemiségű cikkei, tanulmányai mellett szépirodalmi, filozófiai és teológiai témájú könyvek kiadásával is segítette a magyar identitás megőrzését.⁴³⁰ A Katolikus Szemle mellett a Klagenfurtban kiadott Magyar Papi Egység (1956–1969)⁴³¹ is jelentős katolikus sajtóterméknek számított, de fókuszában elsősorban az emigrációs létben élő katolikus hívek lelki vezetése, valamint a lelkipásztorkodás aktuális kérdései álltak, így az egyházat érintő hazai vagy nemzetközi politikai változásokkal alig foglalkozott. A legnagyobb hatású magyar protestáns lapnak a Koppenhágában, majd Norvégiában, és Svédországban, végül Kölnben kiadott „Utítárs” bizonyult, de az Ausztriai Magyar Protestáns Lelkigondozó Szolgálat által kiadott „Jöjjetek”, vagy az amerikai református magyarság legfontosabb lapjának számító „Reformátusok Lapja” jelentősége sem elhanyagolható.⁴³²

magyarok ügyét szolgálta. Vö.: Kereszténydemokrácia. Ki-kicsoda? <https://barankovics.hu/keresztenydemokracia-adatbazis/ki-kicsoda/kozi-horvath-jozsef-dr> (Utolsó letöltés: 2018. 11. 11. 21:15)

⁴²⁹Dr. Közi Horváth József, *Válogatás röpiratokból I.* Közi Horváth József Népfőiskola, Agyagosszergény, 2013. 94–95. http://kozihorvathnepfoiskola.hu/images/kiadvanyok/Valogatás_ropirataibol_I.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 10. 24. 10:35)

⁴³⁰Borbándi Gyula a Magyar Katolikus Szemlét a következőképpen jellemezte: „A Katolikus Szemle nem kritikátlan szemlélője a magyarországi viszonyoknak, de nem hajlik a bajok dramatizálására és hangja józan, nyugodt, indulatoktól mentes.” BORBÁNDI Gyula, *A magyar emigráció életrajza (1945–1985)* Bern 1985, 246.

⁴³¹P. Dittlich Imre c. (op) az újság által képviselt szellemiséget a következőképpen fogalmazta meg: „A Magyar Papi Egység elsősorban a pap belső, lelki-életének ápolását van hivatva szorgalmazni. Nekünk, katolikus magyar papoknak a halhatatlan lelkek megmentésén kívül még egy feladatunk van. A magyarság összefogása, a magyarság megtartása, az anyanyelv ápolása, a magyar szellem megtartása is.” Magyar Papi Egység, (1959) 9,46.

⁴³²BORBÁNDI GYULA, *A magyar emigráció életrajza (1945–1985)*, Bern 1985, 230–231.

Emellett a nyugat-európai magyar emigráció mintegy „hivatalos lapjának” az 1950-tól megjelenő, (zürichi, párizsi, majd 1952-től müncheni székhelyű) Új Látóhatár nevű irodalmi és politikai folyóirat számított, melyben a katolikus és protestáns egyházi személyek, valamint a katolikus vagy a protestáns vallásfelekezet iránt nyíltan elkötelezett magyar értelmiségiek egyaránt publikáltak. Borbándi Gyula –egyike a népi szellemiségű emigráció legnagyobb hatású gondolkodóinak – már 1957-ben műszer pontossággal ismerte fel azokat a változásokat, amelyek – párhuzamosan, illetve összefüggésben a keleti blokk kommunista országaiban lezajló ideológiai folyamatokkal – a kádári egyházpolitika első mozzanataiban körvonalazódtak: *„a kommunista kormányoknak be kellett látniok, hogy a vallásos érzületet, a hívőknek egyházukhoz való ragaszkodását nem lehet sem adminisztratív módszerekkel, sem a propaganda fogásaival az emberekből kiölni. (...) A kommunisták sok helyütt belátták, hogy a vallás és az egyház realitás, amit tudomásul kell venniök, és úgy tűnik, hogy a hívők és papjaik ugyancsak realitásnak tekintik az új társadalmi formákat, melyekkel ugyan nem léphetnek szellemi kollaborációra, de amelyekkel megvitathatják az együttélés feltételeit. A nehézségek nem lebecsülendők. Istenben hívő embernek mindig problematikus a lojalitás egy olyan állammal szemben, amelynek irányítóit vallásellenes ideológia vezérli.”*⁴³³

Ahogy azt már korábban idéztük 1956 végén, 1957 elején a Kádár-rezsim sorban adta ki sajtókommunikéit, melyekben a népköztársaság állampolgárait vallás és lelkiismereti szabadságról biztosította. Az emigráció nem táplált kételyeket a kádári hatalom egyház és vallásellenes volta iránt, így az ilyen nyilatkozatokban rejlő propagandisztikus, félrevezető szándékot hamar észrevette. A Katolikus Szemle így ír a forradalom utáni Magyar Katolikus Egyház helyzetét értékelő összefoglalójában: *„Az egyházi élet egységes vezetését, a püspöki hatalom szabad gyakorlását az úgynevezett „bajuszos püspökök”⁴³⁴, az állami egyháziügyi hivatal kiküldöttjei akadályozzák. A papok gyakori áthelyezését, tisztségek betöltését igen sok esetben politikai okok határozzák meg, éppen ezeknek az illetéktelen kiküldötteknek a rendelkezésére.(...) Híreink legnagyobb részét a Budapesten megjelenő Magyar Kurírból vettük. Ezt a tényt kell szem előtt tartanunk, ha e hírek olvasása után az gondolat merül fel bennünk, hogy otthon zavartalanul virágzik a vallásos élet. A kellemetlen és szomorú híreket nem közölheti az otthoni félhivatalos lap. Ezért nem szól pl. arról, hogy hány pap és szerzetes nem végezhet papi munkát, vagy mennyi az újonnan letartóztatott papok száma.”*⁴³⁵

⁴³³ Új Látóhatár, 8 (1957) 4, 235.

⁴³⁴bajuszos püspökök: az Állami Egyháziügyi Hivatal egyházmegyei előadóinak, vagy az egyház „rendjének törvényes felügyeletére” kirendelt (lásd korábban Grnák Károly szerepe az evangélikus egyházban) miniszteri biztos gúnyneve a korszakban.

⁴³⁵KALA JÓZSEF, *A magyar egyház kálváriája.*, Katolikus Szemle, 9 (1957) 3, 187.

A katolikus és protestáns háttérű magyar emigráció egymástól függetlenül is teljes szinkronban értett egyet abban, hogy a Kádár-kormány hangzatos ígéretei, mértéktartó nyilatkozatai ellenére sem jelent valódi változást a hazai egyházpolitikában, így az általuk is vágyott szabad vallásgyakorlás és egyházi élet ideáját továbbra is az 1956-os szabadságharc törekvéseiben, demokratikus szellemiségében látták. Természetesen az emigráns magyar szerzők sem részletekben, sem pedig valódi mélységekben nem ismerték a formálódó kádárizmus egyházpolitikai szándékait. Annyi azonban mindezek dacára is megállapítható, hogy a kommunista ideológiára épülő politikai berendezkedés atavisztikusan ateista alapjellegét helyesen ismerték fel, így a rendelkezésre álló hiányos információkból is helytálló, (olykor telitalálatos) következtetéseket vontak le az egyházpolitika legfőbb irányvonalával és a diktatúra szándékaival kapcsolatban. Az értékelések, elemzések között különösen szemléletes érzékeltetések is fellelhetők. A Jöjjetek 1957. évi 4. számában „*Egyén és diktatúra*” című vezércikke saját korát messze túlhaladva írt a nemzeti és a nemzetközi szocializmus közötti eszmei és módszertani párhuzamokról. „*Az élet végső határához elérve, a halál falának vetett háttal vergődve él odahaza apánk, anyánk, testvériünk, barátunk, mindenki, aki a szívünknek kedves. A kommunizmus és nemzetiszocializmus ugyanazokkal a módszerekkel igyekezett igájába hajtani, összezúzni és megölni az embert, az emberi szellemet. Ha valaha feltárul előttünk kézzelfogható módon az, hogy a bűn eltörölhetetlen élő valóság, akkor Auschwitz és az Andrassy út 60. ezt világosan bizonyítják mindnyájunk számára.*”⁴³⁶

Miképpen a korábbi fejezetben láthattuk, a kádári egyházpolitika hajtómotorját a szocializmus eszmerendszere által kitermelt ateizmus adta. Az egyházak által közvetített vallásos világnézettel szemben a diktatúra a „szocialista embertípus” ideálképét állította, melyet a „világnézeti harcnak” hívott széles körben sulykolt propaganda útján kívánt kialakítani. Ez időben Magyarországon természetesen nem születhettek olyan értekezések, amelyek az ateista propaganda téziseivel homlokegyenest szembeszállhattak volna. Ez a feladat az emigrációba kényszerült katolikus és protestáns gondolkodókra hárult.

A kommunisták által képviselt vallásellenes ideológiát mind elméletében, mind pedig a társadalomban érvényesülő gyakorlatában kemény bírálókat érte. Erkölcsi, eszmei, morális felfogását tekintve a katolikus emigráció elsősorban a keresztény erkölcsök helyét elfoglaló úgynevezett „kommunista humanizmust” bírálta a hagyományos keresztény humanizmus optikáján keresztül. E felfogás szerint az egységes, középkori világkép felbomlásával az irányvesztett emberiség fokozatosan eljutott az istenellenes (vagy ateista) humanizmus

⁴³⁶*Egyén és diktatúra. (név nélkül) Jöjjetek.10 (1957) 4, 1.(1957. június. 1.)*

filozófián túlnövő társadalmi-politikai valóságához, amely a történelem rejtélyének (a lét értelmét) Isten nélküli megoldásával kecsesgató ateista kommunizmus formájában öltött testet. „Csak a keresztény világnézet képes eligazítást nyújtani a szorongó mai embernek, csak az örök élet reménye tarthatja fent életlendületünket. (...) „Az Isten-ellenes humanizmus csak emberellenes humanizmus lehet.”⁴³⁷

Értekezésünk szempontjából az elvont, filozófiai, vallási és morális alapoknál jóval fontosabb az a kép, amit a katolikus és a protestáns emigráció az ateista alapokon álló kádári egyházpolitikának (és „világnézeti harcnak”) az egyházakra, a vallási életre és a társadalomra kifejtett hatásáról alkotott. E megvilágítás bevezetéseként HANÁK TIBORT idézzük, aki értekezésében helyesen ismerte fel az ateista „világnézeti harc” „elefántcsont-toronyban” szült, a történelmi hagyományokba és a társadalomban lezajló folyamatokba beilleszthetetlen, szervetlen alapjellegét. Hanák Tibornál talán senki nem írta le világosabban, hogy miért nem jött létre soha az a fajta „szocialista embertípus”, aminek kialakítását a magyar pártállami diktatúra ez időben olyan erőltetve sürgetett. „Marx és Lenin szerint ugyanis a cél eléréséhez szükséges cselekvésnek minden magasabb erkölcsi norma tekintetbe vétele nélkül, csupán a történelem menetéhez kell igazodnia. Ennek következtében a gyűlölet, az árulás, a bebörtönzés, a gyilkosság is lehet a marxista értelemben erkölcsi jó, csupán az a föltétel, hogy a történelmi haladást, jelenleg a proletariátus érdekeit szolgálja. A sekélyes pszeudohumanista marxizmusnak még az is tetézi zavarosságát, hogy úgy látszik, mintha a fejlődésfolyamat végén állítólag kialakuló új embert már meglévőnek tekintenék, mert hiszen oly követelményeket állítanak fel a mai társadalom tagjaival szemben, melynek teljesítéséhez gyökeresen más, a marxista ideáloknak megfelelő ember lenne szükséges.”⁴³⁸

A katolikus és protestáns helyzetértékelés közös rézhalmazát alkotta a kádári propaganda által „békés egymás mellett élés a szocializmus építésében” frázis konzekvens elutasítása is. (Hiába remélik ezt az SZKP XXI. kongresszusától). A hazai egyházpolitikai helyzet értékelésétől tett helytállóan bizonyuló megállapítás, hogy a pozícióit megszilárdító Kádár-rendszer az egyházakon belüli sikeres restaurációt követően egyházpolitikájának élet az ideológiai színtérre helyezte, tehát az egyházak adminisztratív eszközökkel történő üldözése helyett a vallásellenes nevelés és a „materialista propaganda” vált meghatározóvá.⁴³⁹ „Liberalizálódásról, demokratizálódásról –, legalábbis ami a vallás elleni harcot illeti – a XXI. pártkongresszus határozatai után aligha lehet beszélni. Hruscsovnak az

⁴³⁷SZABÓ FERENC, *Világnézetek harca*, Louvain 1963, 188., 226.

⁴³⁸HANÁK TIBOR, *A marxista humanizmus.*, Katolikus Szemle 9 (1957) 2,66.

⁴³⁹MIKES JÓZSEF, *A magyar egyház élete*, Katolikus Szemle 12 (1960) 4,311.

egyházzal és a vallással szemben tanúsított magatartását néhány propagandisztikus fogástól eltekintve harcos intranzigens ateizmus jellemezte és jellemzi mindmáig. A moszkvai kongresszus pedig határozottan kifejezi a kommunista és a vallásos világnézet összeegyeztethetlenségét és utasításokat ad az ideológiai harc fokozottabb és hatékonyabb folytatására az úgynevezett burzsoá életszemlélet maradványai, köztük a vallásosság ellen.”⁴⁴⁰

A társadalom vallásos részére gyakorolt hatás vizsgálatát tekintve helyes és lényeges értékelésre vall az a felismerés, hogy a látszólagos vallás és lelkiismereti szabadság mögött az egyházpolitikai gyakorlat a vallásos emberek másodrendűségi érzését, a szocialista társadalmon belül zavart irányvesztettségét mozdította elő. „Az állandó propagandisztikus társadalmi és politikai nyomás alapján megszületett a vallásos ember alacsonyabbrendűségű érzése. Tudja, hogy neki a világban küldetése van, de úgy látja, hogy ennek a küldetésnek lényege a szocializmusnak (mint erősebbnek) a vallással (mint világszerte lassan gyöngülő jelenséggel) való kibékítésében áll.”⁴⁴¹

Katolikus és protestáns részről egyaránt komoly és lesújtó kritika érte azokat a hazai egyházi személyeket, akik a kommunista diktatúrával való kiegyezés, a marxista ideológiára épülő politikai rendszer és a keresztény világnézet „közös értékeit” hangsúlyozták a történelmi egyházakban működő békepapi mozgalomban. HORVÁTH RICHÁRD, katolikus pap, a békepapi mozgalom sokat próbált, oszlopos alakja 1963-ban könyvet jelentetett meg „*Keresztény ember a mában*”⁴⁴² címmel. Művében a békepapi mozgalom bevett tematikája szerint, népszerűsítette a Kádár-rendszer egyházpolitikáját, valamint a rendszer gazdasági, társadalmi, szociális, ifjúságpolitikai kérdésekben elért „áttörő eredményeit”. Eszmefuttatásának központi sugallata a békepapi propaganda summázata: az egyház (és a vallásos emberek) nagyjából ugyanazt akarják, mint a kommunisták, több az összekötő, mint az elválasztó szál. Horváth néhány megállapítása talán már az elvárt szervilizmuson is túlmutat, így nem meglepő, hogy a magyar emigráció szinte teljes horizontjának haragját, rosszállását magára vonta. Csupán a teljes művet átható hangvétel érzékeltetése érdekében idézünk röviden a „felszabadulás” 15 évfordulójára „*A mi felszabadulásunk*” című cikkéből. „*Nemcsak a fasiszta embertelenség alól szabadított fel bennünket az új világnak nagy hadserege, a szovjet hadsereg, nemcsak attól, hogy nálunk meg ne öljenek több ezer katolikus papot, mint Lengyelországban, hanem a belsőleg is sok mindentől szabadított fel mindaz, amit ez a hadsereg képviselt, hozott és jelentett.*”⁴⁴³ Ha a

⁴⁴⁰BUDAY VIKTOR, *Irányváltás a magyar egyházpolitikában?* Katolikus Szemle 14 (1962) 1, 58.

⁴⁴¹Ugyanitt: 61.

⁴⁴²HORVÁTH RICHÁRD, *Keresztény ember a mában*, Budapest 1963.

⁴⁴³HORVÁTH, im. 125.

témában járatlan olvasó veszi kezébe a művet, olybá tűnhet, hogy a Rákosi-korszak egyházüldözései, a szerzetesrendek feloszlatása, a katolikus főpapok elleni koncepciós perek, vagy az egyházon is végigsöprő kádári megtorlás meg sem történt.

Horváth Richárd könyvéről Muzslay István⁴⁴⁴, jezsuita szerzetes tanár, a Katolikus Szemlében írt recenziót. Kemény kritikai ismertetőjében megfogalmazott kérdései önmagukért beszélnek. *Nem rendíti meg magyar papi lelkét az a valóságos nemzetgyilkolás, ami az ország kórházaiban hivatalos engedéllyel évek óta folyik? Nincs fogalma a szerzőnek arról a lelki és szellemi megerősöklésről, ami főleg az iskolákban folyik az ifjúság materialista nevelésére? Ha az egyház valóban szabad, miért nem védheti ki igehirdetésében, vagy legalábbis a szerző katolikus hetilapján keresztül a vallásos hit elleni pszeudo-tudományos és vulgáris támadásokat?*⁴⁴⁵

A békepapi mozgalom tevékenységében magukat exponáló egyházfiakról a protestáns emigráció a katolikushoz hasonló kemény, elítélő hangnemben nyilvánult meg. Egyöntetű, különösen magas fokon mérhető elutasítást szült a nyugati világ magyar kálvinistái körében Péter János és Bereczky Albert református püspököknek a kommunista diktatúra elvárásainak teljes mértékben alárendelődő magatartása. A „Jöjjetek!” meglehetősen lesújtó kritikát alkotott Péter János református püspök viselkedéséről. *Meg kell állapítani, hogy ez a beszéd egyébként is egyedülálló a maga nemében: az evangéliumoknak a kommunista rendszer politikájával való ilyen nyílt azonosítása, s ilyen vulgáris, útszáli hang a hitviták kora óta nem hangzott el a magyar református egyházban. Teljes megtagadást jelenti Krisztus követésének, egyházunk és népünk apáink vére által megpecsételt történetének, s végtelen cinizmusára jellemző, hogy november 4-ével kapcsolatban a Szovjetunió „súlyos fájdmáról” beszél, de az elesett és elhurcolt magyar fiatalok ezreiről, saját népe fájdmáról és tragédiájáról elfeledkezik.*⁴⁴⁶

A Péter Jánoséhoz hasonlatos, elítélő hangnemű visszautasítás megléte Bereczky Alberttel kapcsolatban is egyértelműen érzékelhető. Jól mutatja ezt a „Peregrinus” szerzői álnéven kiadott cikk, mely a Dunamelléki Egyházkerület püspöki székébe a református egyházon belüli restauráció egyik fontos aktusaként 1957. november 17-én visszahelyezett püspök éves közgyűlésen elmondott beszédére reflektált. *„E jelentéssel kapcsolatosan azonban két dolgot*

⁴⁴⁴Muzslay István (1923–2007): Jezsuita szerzetes, tanár, nemzetközi szinten elismert közgazdászprofesszor, keresztény gondolkodóként a magyar emigráció sokat publikáló, ismert szereplője, valamint a Leuveni Collegium Hungaricum igazgatója volt. Vö.: CSONTA ISTVÁN (szerk.), *Muzslay István munkássága*, Budapest, 2017.

⁴⁴⁵MUZSLAY ISTVÁN, *Ahogy egy békepap látja*, (Recenzió Horváth Richárd magyar katolikus békepap „Keresztény ember a mában” című művéről.) *Katolikus Szemle* 16 (1964) 2, 164.

⁴⁴⁶„PEREGRINUS”, Péter János válasza a tiszántúli egyházkerület visszahívó határozatára. (Rövid ismertetés) *Jöjjetek!* 11 (1958) 4, 6.

határozottan le kell szögezni, mintegy lezárva az ismertetést. Egyrészt meg kell állapítanunk, hogy Bereczky hangjában most is megtartotta azt a mértéket, mely régebben jellemezte, s nem ragadtatta el a Péter János-féle sértődöttek és bosszúvágyók heve, beszédének tónusa nem csúszott le a közönségességnek arra színvonalára, mint volt püspöktársáé. Másrészt feltűnik jelentésének kettőssége, egymásnak ellentmondó két árnyalata: olyan benyomást tesz az olvasóra, mint egy, ha nem is súlyos tévedéseit belátó, de a közösség véleményét világosan felismerő ember maga-mentsége s néha egészen az őszinteség hangját üti meg, ugyanakkor azonban fenntartja, sőt kiélezi eddigi álláspontjának azokat a tételeit, melyek az egyháznak, mint Krisztus Krisztus testének hitével ellenkeznek. Annak szolgája, aki keresztfán szenvedett és halt meg, sohasem vallhatja oly hidegen a robespierre-i, racionalista és cinikus világmegváltók tételét: nagy történelmi változásokkor szükséges sok embernek és sok ártatlannak a halála. Ez lehet a totális rendszerekben ideig – óráig hívő idealisták félelmetes balgasága, de nem egy keresztyén ember hitből fakadó látása.⁴⁴⁷

A nyugati magyar protestantizmus evangélikus hívei a hazai egyházpolitikai eseményeket követő érdeklődésük tekintetében természetesen az Ordass Lajos püspök körül kialakult helyzetre fókuszáltak. A szabad világ evangélikus magyarsága „Utitárs” című lapjában az „Ordass ügy” értékelésén keresztül a kádári egyházpolitikai egészéről karakteres véleményt sugárzó, erőteljes hangvételű cikkeken, tanulmányokon keresztül bírálták. Az „Utitárs” szerzői az egyház belső ügyeibe való állami beavatkozást, és az egyes egyháziak kollaboráló magatartását együttesen egyfajta „szocialista államegyház” létrejötte felé ható folyamatként értékelték.⁴⁴⁸ Ezen túlmenően idézték azokat a nemzetközi egyházi szervezetek által tett közleményeket, állásfoglalásokat, melyeket a kommunista sajtó elhallgatott. Ordass Lajos elmozdítása ellen a Lutheránus Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa egyaránt tiltakozott. *„Nem lehet elég erősen kifejezésre juttatni, hogy milyen megrendüléssel és aggodalommal fogadta az Evangélikus Világszövetség, mely világszerte 32 országban 50 millió keresztyént képvisel, azokat a híreket, melyek szerint a magyar kormány az ország gyülekezeteinek akarátát semmibe véve önkényesen eltávolított egy püspököt, és más egyházi vezető embereket, akiket az egyház szabadon választott tisztségükre, és akik az egyház bizalmát bírják.”*⁴⁴⁹—írta az Állami Egyházügyi Hivatalnak 1957. december 17-én keltezett, távirat formájú közleményében dr. Franklin Clark Fry, a Lutheránus Világszövetség elnöke és Lund-

⁴⁴⁷ „PEREGRINUS” *Bereczky Albert püspöki jelentése.* (Elhangzott a Dunamelléki Református Egyházkerület rendes évi közgyűlésén.) Jöjjetek, 11 (1958) 6, 4.

⁴⁴⁸ *Magyar államegyház felé?* Utitárs2 (1958) 2, 3.

⁴⁴⁹ VAJTA VILMOS, *Az Evangélikus Világszövetség tiltakozik,* Utitárs, 2 (1958) 1

Quist főtitkár. Ezt a véleményt erősítette Dr. W. A. Wisser' THoof't nyilatkozata is, aki az Egyházak Világtanácsa nevében kijelentette: „*az Egyházak Világtanácsa támogatja Ordass püspököt és mindazokat a magyar egyházakban, akik az egyház szabadságért szállnak síkra.*”⁴⁵⁰

Magától értetődően a kritika keresztútjába kerültek azok a hazai evangélikus egyházi vezetők és teológusok is, akik a „népköztársaság törvényes rendje” mellett tett nyilatkozataikat olyan álláspontként igyekeztek beállítani, mely az egyház és a hívek véleményét, akaratát tükrözi. „*Keresztyén emberek sok mindenben lehetnek egymástól eltérő véleményen. (...) De ha kényszerítjük az egyházat arra, hogy egy-egy politikai vagy társadalmi kérdésben egy meghatározott álláspontot képviseljen, s azt sajtójában, igehirdetésében hangoztassa, arról csak egy vélemény lehet: az terror függetlenül attól, hogy ennek a terrornak a „hivatalos” vagy inkább úgy mondhatnánk fedőneve „demokrácia”, „népi demokrácia” vagy „szocializmus. A terrornak végső, etikai normája a hazugság, mely nem a világosság atyjától jön, hanem a hazugság atyjától. Még keservesebb a helyzet, mikor az egyházba is bevonul a terror, s egyházi vezetők politikai érveléssel és nyomással akarnak egy egyházi-teológiai álláspontot elismertetni. Ilyen jellegűek voltak az elmúlt hónapokban Vető Lajos, Pálffy Miklós és Dezséry László cikkei, a magyarországi evangélikus sajtóban.*”

Korábbiakban már bemutattuk, hogy a forradalom utáni „egyházpolitikai rendezés” protestantizmussal kapcsolatos tevékenységét illetően milyen kiemelt jelentőséggel bírt a nyugat-európai protestáns világ „balszárnyához” tartozó (kommunista frazeológia szerint „haladó szellemiségű”) egyházi vezetők, teológusok meginvitálása Kádár Magyarországra. Az ilyen látogatások alkalmával a „házigazda” szerepét vállaló (pártállami szempontból megbízható) hazai protestáns egyházi vezetők nagy sajtónyilvánosság előtt méltatták a népköztársaság lelkiismereti és vallásszabadság iránt táplált toleranciára, tiszteletre és segítő szándékra alapozott egyházpolitikai modelljét. (Ilyenkor nem maradhatott el azoknak a hazai vagy külföldi egyháziaknak a bírálata sem, akik „reakciós módon” akadékoskodtak, és – talán korábbi tapasztalataik tükrében –a propaganda által sulykoltaktól eltérő következtetéseket vontak le az ateista állam valódi szándékait illetően.) E szempontból különösen figyelemre méltó néhány vezető nyugat-német protestáns lelkész vagy teológus viselkedése, akik a hitlerizmus keresztényellenes agressziójával a börtönt vagy a koncentrációs táborok borzalmait vállalva is képesek voltak szembehelyezkedni, ám később a Szovjetunió és a „keleti blokk”

⁴⁵⁰VAJTA, *Az Evangélikus Világszövetség tiltakozik*, Utitárs, 2 (1958) 1

kommunista vezetése által irányított egyházüldözéseket és vallásellenes propagandát már figyelmen kívül hagyták.⁴⁵¹

⁴⁵¹Erre a magatartásra jó példa Martin Niemöller (lásd: jelen dolgozat 79. o.) A rá vonatkozó szerzői megjegyzést itt megismételjük: Életpályája ellentmondásos: forrásaink azt igazolják, hogy – mint oly sok nyugat-európai-értelmiségit, megtevesztette a keleti blokk kommunista propagandája. Egyházi vezetői és lelkészi minőségben számos olyan gesztust és kijelentést tett, melyek a kommunista rezsimek ember-és vallásellenes tetteit figyelmen kívül hagyva a kommunizmus ügye mellett foglalt állást. Nyugat-Európában – az egyházakban és azokon kívül is – nagyon sok Martin Niemöller volt ekkoriban.

VI. Konklúziók és összefoglalás

Disszertációmban a magyar történetírásban és a történelmi emlékezetben Kádár-korszaknak nevezett éra korai éveinek (1957–1964) legfontosabb központi egyházpolitikai törekvéseit igyekeztem legjobb tudásom szerint összefoglalni. Ehhez az előszóban felsorolt és értékelt, releváns monográfiákat és tanulmányokat, valamint levéltári forrásokat használtam fel. A Kádár-rendszer első éveiben a megtorlók bosszúállástól vezérelt lendületével látott hozzá a társadalom szocialista ideológiai igényei által megszabott erőszakos átalakításához. A pártállami diktatúra felállított egy ideológiai alapokon nyugvó kritériumrendszert arról, hogy milyen gondolkodásmód és értékrend tudatos képviselőjét várja el a szocialista társadalmi-politikai berendezkedés alatt élő állampolgároktól. Ennek a hosszú távon megvalósítandó vízióknak rendelte alá a Kádár-rendszer egyházpolitikájának aktualitásait.

A diktatúra továbbra is a keresztény egyházakat és a vallási életet, valamint a vallásos értékrendet tekintette elsőszámú ellenségnek abban a folyamatban, melyet társadalompolitikai téren (oktatás, ifjúság, kultúrpolitika, szövetségi politika, nők szerepével kapcsolatos politika) a „szocialista embertípus” kialakítása érdekében elindított. Ezért az 1956-os forradalom leverését követően restaurált kommunista hatalom „elődjénél”, a Rákosi-rendszerénél jóval nagyobb hangsúlyt fektetett a vallás –és egyházellenes, ateista ideológiai tartalmú propaganda hatékonyságnövelésére. A kádári időszak sajátos, paradox időszak volt valamennyi keresztény felekezet és vallásos ember számára. A diktatúra egyszerre várta el, hogy az egyházak és a vallásos emberek asszisztáljanak a diktatúra legitimálásához és építéséhez, ugyanakkor fogadják el azt is, hogy ezzel hosszútávon egy olyan társadalom létrejöttét segítik elő, melyben egyházaikra és vallási életükre nincs többé szükség.

Az eredmények megállapítása és a konklúziók levonása tekintetében végső értékelésünkhöz három kiértékelő „halmazt” használunk segítségül: 1. Az intézkedések a Kádár-rendszer szempontjából döntő mértékben eredményesnek tekinthetőek, a központi egyházpolitikai koncepció sikeresen működött, a pártállami egyházpolitikai koncepció az állam szempontjából sikeresként értékelhető. 2. A pártállami egyházpolitikai koncepció a valóság próbáját nem állta ki, célkitűzései pedig a pártállam egyház-és vallásellenes ideáinak abba a körébe tartozott, mely sem a vizsgált időszakban, sem pedig később nem valósult meg. 3. A pártállami egyházpolitikai koncepció ugyan nem a Kádár-rendszer korai éveinek keményvonalas elképzelései szerint, de döntő és lényegi alkotóelemeinek megvalósulása révén „mutatis mutandis” eredményként értékelhető a diktatúra egyház –és vallásellenes politikai céljai szempontjából. E logika mentén értékelve értelemszerűen világossá kell tennünk azt is,

hogy ami a kommunista diktatúra szempontjából egyházpolitikai téren eredménynek, az a diktatúra által indukált alapvetően egyház-és vallásellenes politikai légkörben túlélni akaró történelmi magyar egyházak jövőbeli perspektívái szempontjából kudarcnak, a kommunista diktatúra kudarcai pedig eredményként és az „átvészelésre” kapott lehetőségként realizálódtak.

Miképpen arra dolgozatunkban többször felhívtuk a figyelmet, az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően az MSZMP néven újjászerveződő kommunista állampárt elsődleges egyházpolitikai célkitűzése az 1956. október 23. előtti állapotok visszaállítása volt. A feltárt és értékelt egyházpolitika-történeti folyamatok alapján megítélésünk szerint ez a célkitűzés az 1957–1959-es években döntő jelentőségű eredményekkel zárult le. Ezen eredmények legfontosabb mozzanatai közé soroljuk, hogy a katolikus és protestáns ellenállás, a kommunista diktatúrával való egyházi szembehelyezkedés három kulcsfontosságú tekintélypontját, a katolikus Mindszenty Józsefet, a református Ravasz Lászlót és az evangélikus Ordass Lajost – a diktatórikus terror különböző fokozatú érvényesítésével – sikerült egyházaik kormányzati fősodrából eltávolítaniuk, mellyel a kommunista hatalom az egyházi ellenállást lényegében lefejezte. (1.) A Kádári egyházpolitika szempontjából hasonló sikerként értékelhetőek az egyházi kulcspozíciók kvázi „visszatöltése” a hatalomhoz hű egyházi emberekkel. Ezt a protestáns egyházak tekintetében egyszerűbb volt véghez vinni, mint a katolikus egyházban. Érdeemes visszaidézni azokat a református és evangélikus egyházkerületi gyűléseket, amelyeken az 1957-es év első felétől fogva sorra születtek a hatalom által elvárt személyi döntések, legfontosabb mozzanataiként említve Péter János (aki visszahívását betegségére hivatkozva ugyan nem fogadta el) és Bereczky Albert református püspökök, vagy Vető Lajos, és Dezséry László (aki végül szintén nem vállalta) evangélikus püspökök egyházkormányzati kulcspozíciókba való visszahelyezését. (1.)

A protestáns felekezetek 1956 utáni állapotát vizsgálva szintén döntő jelentőségű a református szolgálati teológia és a (később, a hatvanas évek közepétől) diakóniai teológia megjelenése, melyek által a kommunista társadalmi- politikai és gazdasági rendszer támogatása már teológiai síkon is helyett kapott, a katolikus egyháznál jóval nagyobb teret nyitva a kommunista rendszer mellette pozitív egyházi megnyilvánulásoknak. Szervesen ide kapcsolható a hazai református és evangélikus egyházak azonnali csatlakozása az 1958-ban létrehozott Prágai Keresztyén Békekonferenciához, melyet a keleti-blokk ateista rezsimjei több szempontból is saját javukra használtak fel. Miképpen korábban elemeztük, a hazai protestáns egyházak részvétele és a szervezet gyűlésein részt vevő református és evangélikus lelkészek és teológusok pozitív megnyilvánulásokat hordozó szerepléseikkel javítottak a Magyar

Népköztársaság külpolitikai megítélését, ugyanakkor a katolikus egyház folyamatos bírálata által a felekezeti ellentétek felszításához is hozzájárultak. (1.)

A kádári egyházpolitika szintén komoly eredményének kell tekintenünk az Országos Béketanács katolikus, református és evangélikus bizottságának felállítását, mely már 1957 első felében megtörtént, és mindhárom történelmi egyház számára egészen az 1989–90-es rendszerváltásig a kommunista állam által elvárt „egyházi békemunka” jelentős grémiumai voltak. A katolikus egyházat még megyei szintű békebizottságok felállítására is kötelezték, a püspöki kar mérsékelt, de határozott és az adott körülmények között bátor ellenállás-kísérlete –Grósz József az utolsó pillanatig ellenezte a megyei szintű papi békebizottságok létrehozását, 1958 őszén tiltakozásul még a központi egyházi békeszervezeteket is megpróbálta megszüntetni a püspöki kar – a katolikus vezetés 1956 után kivételesnek számító konfrontációjának értékelhető.

A kádári konszolidáció, majd a diktatúra általános felpuhulása a „szocialista embertípus” létrehozására tett társadalompolitikai törekvések lendületét, erejét is visszavetette.⁴⁵² Annyi azonban bizonyos, hogy az 1957-1989 közötti időszakban a párt által elvárt gondolkodásmóddal és értékrenddel való azonosulás az „elithez tartozás” megkerülhetetlen feltétele volt. Tőkés Rudolf „*A magyar politikai elit – Alkalmazkodás és változás*” című tanulmányában jelzi, hogy ahhoz a kritériumrendszerhez, melyet a diktatúra „a szocialista embertípus”jellemzőivel kapcsolatban felállított, az 1957-1989 közötti korszak gazdasági és politikai elitje állt legközelebb. Tehát a „szocialista embertípus” ideáját nem csupán a már említett „messianisztikus hit” tartotta egészen 1989-ig életben, hanem az elit-kiválasztással kapcsolatos rideg és racionális állami érdekek is, mely politikai és társadalmi szűrőként használta. *Nem tudni, hogy vajon akár a Rákosi, akár a Kádár-rezsim komolyan vette-e az „új, szocialista embertípus” megteremtésének gondolatát. Másfelől viszont elég bizonyíték van arra, hogy a rezsim szívósan fenntartotta — még a nyolcvanas években is — oevrierista⁴⁵³ elkötelezettségét olyan társadalom formálásában, melyet preferált társadalmi-gazdasági háttérű káderek igazgatnak, akik demonstrálták lojalitásukat az uralkodó párt iránt.*⁴⁵⁴ Azonban az a célkitűzés, hogy a társadalom többségét az úgynevezett „szocialista embertípus” alkossa, már nem állta ki a valóság próbáját, mindamellett az évtizedeken keresztül

⁴⁵²A Kádár-korszak ideológitarörténetének, társadalompolitikai változásainak szintetizáló-igényű, komplex bemutatását komoly külpolitikai összefüggésekbe ágyazva lásd: KALMÁR MELINDA, *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és szovjetrendszer*. Budapest, 2014

⁴⁵³oeuvrierista: A francia „Oevru”remekmű szóból. Az „oeuvrierista” jelentése remekmű létrehozására törekvő. Az irodalomtudományban és a művészettörténetben ma már ritkán használatos szó.

⁴⁵⁴TÖKÉS RUDOLF, *A magyar politikai elit–Alkalmazkodás és változás*. Társadalomtudományi Közlemények –Az MTA Politikatudományi Intézetének folyóirata 1990/1-2, 22.

sulykolt ateista, materialista propaganda a történelmi egyházakhoz és a vallásossághoz való pozitív egyéni és közösségi viszonyoknak felmérhetetlenül sokat ártott. (3.)

Kádár János a hetvenes évek derekán (1976) így nyilatkozott az ekkorra már érettnék számító rendszere elnyomáshoz való viszonyáról: „Az elnyomást meg a hasonlót illetően a kommunista pártok, a forradalmi munkásosztály az soha se volt híve a harc élezésnek, az mindig híve volt a szocializmusnak és a szocialista fejlődésnek. Így mi se vagyunk hívei a harc élezésének. sőt azt is hozzáteszem, hogy az adminisztratív rendszabálynak se vagyunk hívei. Annak se vagyunk hívei. Ha a helyzet vagy az élet nem kényszerít minket rá. Azért a most emlegetett hús esztendővel ezelőtt nem szégyelltük elővenni a proletárdiktatúra keményebb oldalát.(...) Törvényeket betartjuk, ott a humanizmus érvényesül, de a rendszerünket nem hagyjuk!”⁴⁵⁵ Tehát, az egyházpolitika, valamint az egyházakhoz és vallásossághoz való pártállami viszonyrendszer tekintetében megállapíthatjuk, hogy a hetvenes évekre kiteljesedő úgynevezett kádári-konzolidáció időszakában, majd a nyolcvanas évekre beálló általános felpuhulás ideje alatt a rendszer tudatosan, újra és újra emlékeztette a társadalom azon csoportjait (például az egyházakat és a vallásos embereket is), melyek a szembehelyezkedést, az egyet nem értést múltbeli példák alapján potenciálisan bármilyen szinten is magukban hordozták, hogy a „fegyverszünet” nagyon törekeny.

Az egyházak és a vallásos értékrendű közösségek viszonylatában a Kádár-rendszer szándékosan alapozott arra a kollektív szinten bevésődött „félelem-pszichózisra”, amit az egyházak és a hívek a Rákosi-rendszer nyílt egyházüldöző terrorja és a Kádár-rendszer korai éveit során az „adminisztratív intézkedések” és az „ideológiai offenzíva” elszenvedését követően tudatukban, gondolkozásmódjukban hordoztak. Ennek ellenére a „szocializmus egyházai”, melynek problémakörét e munkában is több esetben központi problémaként taglaltunk, soha nem jöttek létre. (2.) Ennek oka összetett. Egyrészt a pártállami egyházpolitika deklarálta az egyházak és a vallásosság likvidálását, „kikoptatását” tűzte ki célul, bárminemű együttműködés csak az átmenet időszakára nézve tartott elfogadhatónak. Ez axiómaként kapott helyett a Kádár-rendszer egyházpolitikájában még akkor is, ha a vizsgált korszak egyházpolitikájának bizonyos mozzanatait – mint például az „új békepap-típus” egyházon belüli túlsúlyra jutását célként megfogalmazó csehszlovák békepapi delegáció állásfoglalásai – időnként feloldhatatlan ellentéteket is indukáltak. (A feloldásra egyébként az egyházi békemozgalomban résztvevők közül is csak a legbuzgóbbak, a pártállam részéről pedig szinte senki nem törekedett, sőt, utóbbi ezt még fel is használta az egyházak összezavarására.) Másik

⁴⁵⁵Kádár 100 – Saját szavaival (Vera and Donald Blinken Open Society Archives – <https://www.youtube.com/watch?v=CfPNzTaJai4> Utolsó letöltés: 2018. 12. 14. 16:38)

résről a kommunista diktatúra narratívájában helyet kapó „béke” fogalom totális abszurditásra épült. Akár egyéni, akár közösségi, kollektív szinten megbékélést elérni csak úgy lehetséges, ha az ellentétben álló felek a konfliktusrendszer feloldása érdekében a vitás pontok megnyugtató tisztázását követően kölcsönös engedmények útján – a helyzettől függően – mindkét fél számára elfogadható megegyezésre jutnak. Azt nem lehet békének nevezni, ha az erősebb fél – jelen esetben a pártállami diktatúra – a másik, gyengébb fél – jelen esetben az egyházak és az általuk közvetített vallásosság – létezésének jogosultságát is csupán nem kívánatos átmeneti jelenségként veszi tudomásul és teljes nyíltsággal a megszüntetésére, likvidálására törekszik. Ahogyan képtelenség az is, hogy az egyházi „békemunkában” résztvevőktől a Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó országok (a „béketábor”) politikai módszereinek, cselekedeteinek és ideológiájának támogatását várták el. Azok a papok és lelkészek Magyarországon, akik átélték a háborút követő szovjet megszállást, a Rákosi-rendszer egyházüldözéseit, az 1956-os magyar szabadságharc vérbefojtását, majd a megtorlásokat, és minimálisan is értették a Szovjetunió agresszív politikájának lényegét, természetesen nem gondolhatták komolyan hogy a keleti blokk kommunista államai a béke letéteményeseivel egyenlők. Ezek az okai annak, hogy az úgynevezett „békemunkában” való részvétel az egyházak valamint a papok és lelkészek döntő többsége részéről sokkal inkább értékelhető a kényszerű túlélési stratégia szerves részeként, mint olyan őszinte tevékenységként, mellyel valóban azonosultak. Azonban a békemozgalomban való részvétel egészen a rendszer bukásáig a történelmi egyházak legszembetűnőbb társadalmi jelenlétét, és közéleti megnyilvánulásait fogta össze, ezzel az a „kompromittálás”, amelyet az Állami Egyházügyi Hivatal és az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya célként tűzött ki az egyházak tekintélyvesztésére irányulóan, egészen 1989-ig működött. (3.)

Abszolút egyet lehet érteni BALOGH MARGIT véleményével, aki szerint a hetvenes évekre az egyházi hierarchiát már az erős kontraszelekció határozta meg.⁴⁵⁶ Az a „recept” tehát, amit az Állami Egyházügyi Hivatal, valamint a MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya az 1956-os szabadságharc leverését követően alkalmazott az egyházak elleni „harcban”, a diktatúra rövidtávú politikai érdekeinek szempontjából működőképesnek bizonyult. A kontraszelektált egyházi vezetés kitermelését minden történelmi felekezetben (katolikus, református, evangélikus) a Kádár-rendszer korai éveiben lefektetett egyházpolitikai alapelvek működtetésével érték el. Az Állami Egyházügyi Hivatal sikeresen kompromittálta a papokat

⁴⁵⁶BALOGH MARGIT, *Lojalitás vagy szembenállás – A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika*, 56. <http://real.mtak.hu/7829/1/Korunk%20tanulm%C3%A1ny.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 20. 11:48)

és lelkészeket, valamint a katolikus és protestáns egyházi hierarchia vezetőit a „békemozgalmában” való részvétellel, és az egyházi békeszervezetek működtetésével, ami az egyházak társadalmi tekintélyét nagy mértékben aláásva a hetvenes évekre kialakuló „kontraszelekcióhoz”, a hívek elfordulásához, az egyházak és a vallásosság mai napig tartó visszaszorulásához vezetett, de az egyházak és a vallásos értékrend megszűnését – mint végső célt – nem sikerült elérnie. (2.)

VII. Források

Levéltári Források:

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA – BUDAPEST (MNL OL)

- MNL OL XIX-A-21-c (Az Állami Egyházügyi Hivatal Adattárának iratai)
- MNL OL XIX-A-21-d (Az Állami Egyházügyi Hivatal TÜK iratai)
- MNL OL M-KS 288-22 (Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs – és Propagandaosztályának iratai)

Korabeli Újságok és Folyóiratok:

- Katolikus Szó (I., II. III. IV. évfolyam)
- Reformátusok Lapja (I., II. III. évfolyam)
- Evangélikus Élet (XXI., XXII., XXIII. évfolyam)
- Katolikus Szemle (IX., X., XI, XII., XIV., XVI. évfolyam)
- Magyar Papi Egység (IX. évfolyam)
- Utitárs (IX., X. évfolyam)
- Jöjjetek! (X. évfolyam)
- Világosság (I., II., III., IV. évfolyam)
- Pártélet (III. IV. V. évfolyam)
- Fiatalok kérdezik (1958–1959.)
- Köznevelés (XV. évfolyam)
- Pedagógia Szemle (VII., VIII. évfolyam)

VIII. Bibliográfia

A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965.(szerk. BALOGH MARGIT), Budapest 2008.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62 (szerk. Vass Henrik–Ságvári Ágnes), Budapest 1973.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–58. évi jegyzőkönyvei,(szerk. Némethné Vágyi Karola–Soós László–T.Varga György–Ujváry Gábor),Budapest 1997.

AGOSTINO CASAROLI: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok*, Budapest 2001.

ALEXANDER DUGIN: *A negyedik politikai eszme*, Debrecen, 2017.

ÁRPÁD VON KLIMÓ: *A katolikus önértelmezés új irányai az 1960-as években Olaszországban és Magyarországon*, Századvég 44 (1997) 2

ÁRPÁD VON KLIMÓ: *Ungarn seit 1945*, Göttingen, 2006.

BALOGH MARGIT: *Az 1971. szeptember 9-ei Magyar–Szentszéki megállapodás*, Századok 147 (2014) 4.

BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA: *A Grósz per*, Budapest 2002.

BALOGH MARGIT: *Mindszenty József, 1892–1975*, Budapest 2002.

BALOGH MARGIT: *Mindszenty József (1892 –1975) II.* Budapest 2015..

BALOGH MARGIT: *Lojalitás vagy szembenállás – A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika*, 56. <http://real.mtak.hu/7829/1/Korunk%20tanulm%C3%A1ny.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 20. 11:48)

BALOGH MARGIT – FEJÉRDY ANDRÁS – SZABÓ CSABA: *Az 1964-es Magyar – Szentszéki megállapodás*, Archívnet, 18 (2018) 6

BÁNKÚTI GÁBOR–GYARMATI GYÖRGY: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* (1945–1989) Budapest 2010.

BORBÁNDI GYULA: *A magyar emigráció életrajza (1945–1985)*, Bern 1985.

BERTALAN PÉTER: *A Kádár-rendszer egyházpolitikájának politikai és etikai vonatkozásai, Végső szavak–A kaposvári erkölcsfilozófiai- és nevelési konferencia előadásai*, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár 1997, 520–527.

BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen 1995.

BARÁTH MAGDOLNA: *Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországon a Hruscsov-korszakban*, Budapest 2012.

BOLERATZKY LÓRÁNT: *Aki mindvégig állhatatos maradt.–Ordass Lajos, a mártírsorsú evangélikus püspök*, Budapest 2001.

BOTOS MÁTÉ, *XII. Pius pápa és a magyar forradalom*, Botos Katalin, A katolikus egyház az 1956-os forradalomban, Budapest, 2018 131-143.

BÖGRE ZSUZSA: *Békepapság az üldözött egyházban*, Studiareligiosa: Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára (szerk. Máté-Tóth András –Jahn Mária), Szeged –Bába 1998.

BÖRÖCZ ENIKŐ: *Egyházfő viharban és árnyékban: Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspök szolgálata 1945–1958*. Budapest 2002.

CSONTA ISTVÁN (szerk.), *Muzslay István munkássága*, Budapest, 2017.

DARVAI TIBOR: *Oktatáspolitikai és a Tanító című folyóirat a hatvanas években Magyarországon*, (Phd értekezés, Pécsi Tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom, Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs, 2017).

DÉVÉNYI ANNA – GÖZSY ZOLTÁN: *Eszmetörténet*, Pécs, 2017

FARKAS GYÖNGYI: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon (1951–1961)*, Budapest 2016.

FAZEKAS SÁNDOR: *Vétkezünk... Egyház történelmi a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében*, Budapest 2017.

FEJÉRDY ANDRÁS: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat (1959–1965)*, Budapest 2010.

ÉHMANN GÁBOR: *Tabódy István emlékezete*, Új ember 2012. 02. 26. <https://ujember.hu/tabody-istvan-emlekezete/> (Utolsó letöltés: 2019. 10. 24. 11:11)

GÁRDONYI MÁTÉ: *Egyház a szocialista társadalomban — Mint teológiai probléma*, 10 –13. Nagy Mihály Zoltán —Zombori István: *A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között*, Budapest, 2015.

GICZI ZSOLT: *Az Evangélikus egyház és az 1956-os forradalom*, Protestáns Szemle, 6 (1997) 1,49–65.

GÉCZI JÁNOS: *A szovjet pedagógia minta. A szovjet és a szovjet minta nyomán kialakított nemzeti törekvések sajtórepresentációja,*

http://real.mtak.hu/57558/1/EPA00011_iskolakultura_2006_09_024-038.pdf(Utolsó letöltés: 2018. 10. 11. 11:25)

GERGELY JENŐ: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlata Magyarországon,* Budapest 1990; Budapest 2016.

GOMBOS GYULA: *Szűk esztendő. A magyar kálvinizmus válsága,* Washington D.C. 1959.

GÖRFÖL TIBOR–KRÁNITZ MIHÁLY: *Teológusok lexikona,* Budapest 2002.

HAJDÚ ÉVA: *Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata,* Egyháztörténeti Szemle, 12 (2011) 3.

HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNERMANN: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai,* Bátonyterenye –Budapest 2014.

HATOS PÁL: *Szabaddkőművesből református püspök–Ravasz László élete,* Budapest 2016.

HORVÁTH ATTILA (DR. HABIL), *A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon,* Polgári Szemle 12 (2016) 1–3.

HORVÁTH RICHÁRD, *Keresztény ember a mában,* Budapest 1963.

HORVÁTH SÁNDOR – Ö. KOVÁCS JÓZSEF, *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában,* Budapest 2015.

HOLLÓS ERVIN, *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, 1967.

JÓZEF MACKIEWICZ: *A kereszt árnyékában,* Máriabesnyő—Gödöllő 2009.

JÓZEF MACKIEWICZ: *A Vatikán a vörös csillag árnyékában,* Máriabesnyő, 2012.

KAHLER FRIGYES: *II/5-ös történelmi olvasókönyv* Budapest 2010.

KÁLMÁN PEREGRIN OFM: *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából,* Budapest 2011.

KALMÁR MELINDA, *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája,* Budapest, 1997.

KISS FERENC–DEZSÉRY LÁSZLÓ: *A magyar protestantizmus öt éve 1945–1950,* Budapest e.n,

LÉNÁRD ÖDÖN et al: *Utak és útvesszők,* Budapest 2006.

KÁLLAI GYULA: *Szocializmus és kultúra,* Budapest 1962.

KISS RÉKA–SOÓS VIKTOR ATTILA–TABAJDI GÁBOR: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartóiszteknek*, Budapest 2012.

KALMÁR MELINDA: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és szovjetrendszer*. Budapest, 2014.

KÉRI KATALIN: *Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében*, Két évszázad gyermekei – A tizenkilencedik-huszedik század gyermekkorának története (szerk. Pukánszky Béla), Budapest 2003.

KISS RÉKA: *Protestánsok lehetőségei Magyarországon – Az oszd meg és uralkodj elve és gyakorlata*. 189. Balogh Margit (szerk.), *Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Felekezetek, egyházpolitika, identitás.–Konfessie, cirkevna politika, identita* (szerk. Balogh Margit) Budapest, 2007. 189–200.

KORÁNYI ANDRÁS: *Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani –A bűnvalló nyilatkozatok szerepe a 20 századi történelmi változások után*, Collegium Doctorum Magyar Református Teológia 11 (2015)

ÁRPÁD VON KLIMÓ: *A katolikus önértelmezés új irányai az 1960-as években Olaszországban és Magyarországon*, Századvég 44 (1997) 2

KORNAI JÁNOS: *A szocialista rendszer*, II. Kötet, Budapest 2012.

KOSSELLECK, REINHART, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Budapest, 1997.

KÖPECZI–BÓCZ EDIT: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest 2004.

KÖBEL SZILVIA, „*Oszd meg és uralkodj!*” *A pártállam és az egyházak*, Budapest 2005.

KRÁNITZ MIHÁLY: *A magyar katolikus teológia a második vatikáni zsinat után*, Teológia 3–4 (2000) 135–137.

LADÁNYI SÁNDOR: *A magyarországi református egyház 1956 tükrében*, Budapest 2006.

LADÁNYI SÁNDOR: *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*, A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990 (szerk. Barcza József – Dienes Dénes), Sárospatak 1999.

Magyar Katolikus Lexikon: (Szerk. Dr. Diós István (főszerk.)—Dr. Viczián János Budapest 1993

MÉSZÁROS ISTVÁN: *Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990 – Neveléstörténeti tanulmány*, Budapest, 1996

MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*, Budapest 1989.

MITROVICS MIKLÓS: *Lengyel, magyar – „két jó barát.” A magyar-lengyel kapcsolatok dokumentumai (1957–1989)*, Budapest 2014.

MÓZESSY GERGELY: *Shvoy Lajos püspök titkos fogsága*, ArchívNet, 18. (2018) 5. <http://www.archivnet.hu/shvoy-lajos-puspok-titkos-fogsaga> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 15. 10:59)

NÉMETH ANDRÁS – BIRÓ ZSUZSANNA HANNA – GARAI IRMA (szerk.): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*, Budapest 2015.

NÉMETH ANDRÁS–GARAI IMRE–SZABÓ ZOLTÁN ANDRÁS: *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*, Budapest 2016.

NICOLAS BAUQUET: *A mindszentyzmus, A magyar jobboldali hagyomány*, (szerk. Romsics Ignác), Budapest 2009, 534–560.

PÁL JÓZSEF: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*, Budapest 1995.

PAP Milán, *„A nép és a szülőföld igaz szeretete.” A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben*, Politikatudományi Szemle, 2013/1

PAP MILÁN: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*, Molnár Tamás Kutatóközpont, 2015.

PAUL JOHNSON: *Értelmiségiek*, Budapest 2010.

SABRINE P. RAMET (szerk.), *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia*, Duke University 1992.

SALACZ GÁBOR: *A Magyar Katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*, München 1988

SÁSKA GÉZA, *A szocialista és polgári nevelés radikális alternatívái*, Budapest 2005.

SOÓS VIKTOR ATTILA–SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*, Budapest 2010.

SOMOGYVÁRI LAJOS: *Iskolai hitoktatás 1957-ben*, (http://epa.oszk.hu/03300/03328/00006/pdf/EPA03328_szazadok_2016_6_1535-1562.pdf) Utolsó letöltés: 2018. 09. 15. 14:01)

SZABÓ CSABA: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005; SZÁNTÓ KONRÁD OFM, *A kommunizmusnak sem sikerült*, Miskolc 1992.

SZABÓ CSABA: *Magyarország és a Vatikán — Egyházpolitikai a hatvanas években*, 1956-os Intézet, Budapest, 80. Teljes tanulmány: Rainer. M János (szerk.), *Hatvanas évek Magyarországon*, 1956-os Intézet, Budapest, 63 –99.

SZABÓ CSABA: *Bosszú vagy kiiktatás? Gondolatok a Turchányi-per kapcsán*, Salgótarján – Budapest, 2008, Szederjesi Cecília (Szerk.), *Megtorlások évszázada – Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*, Salgótarján – Budapest, 2008, 259 –273.

SZABÓ FERENC SJ: *A Vatikán keleti politikája közéről. Az Ostpolitik színe és visszája*, Budapest 2012.

SZABÓ FERENC: *Világnézetek harca*, Louvin 1963.

SZABÓ MÁRTON, *Politikai fogalmak történeti metszetben*, 93–94. KOSSELLECK, REINHART, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Budapest, 1997.

SZABÓ MIKLÓS: *A jó kommunista mindig szilárdan együtt ingadozik a párttal*, Szeged, 2013.

SZATHMÁRY BÉLA, *A magyarországi református egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működési különös tekintettel az egyházi bírásokra*. PHD értékezés, Sárospatak, 2004.

SZEDERJESI CECÍLIA (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*, Salgótarján-Budapest 2008.

SZERENCSES KÁROLY: *Eltékozolt évtized*, Budapest, 2010

SZÉKELY TIBOR: *Magyar Egyháztörténeti Karcolatok a 20 század közepéről*. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár 2012.

TABAJDI GÁBOR: *Kiegészítés Kádárral*. Budapest 2013.

ORDASS LAJOS: *Önéletrajzi írások*, Bern 1985.

ORBÁN JÓZSEF GYULA: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*, Budapest 2011.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF: *Földindulás – A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, 2017. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.), *Váltóállítás – Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben Budapest 2017*, 19 –69.

STEFANO BOTTONI, *A várva várt nyugat – Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*, Budapest, 2014.

ŐRFI MÁRIA: *Lángolj és világíts!* Budapest 1997.

TOMKA FERENC: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés*, Budapest 2005.

TÖKÉS RUDOLF: *A magyar politikai elit–Alkalmazkodás és változás*. Társadalomtudományi Közlemények –Az MTA Politikatudományi Intézetének folyóirata 20 (1990) 1–2.

RAJKI ZOLTÁN: *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*, Egyháztörténeti Szemle, 2002/2.

RAVASZ LÁSZLÓ: *Emlékezéseim*, Budapest 1992.

ROGER GOUGH: *A good comrade – János Kádár, Communism and Hungary*, London – New York 2006.

VAJTA VILMOS: *A diakóniai teológia a magyar társadalmi rendszerben*, Budapest 2006.

VARGA ZSUZSANNA: *Paraszti ellenállás és alkalmazkodás a kollektivizálás befejező szakaszában (1959–1961)*, Schlett András (szerk.): *Földindulások–Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében* (Budapest 2012.

IX. Magyar és angol nyelvű összefoglaló

Egyházpolitikai, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957 –1964)

Az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások, tisztogatások, bebörtönzések a történelmi egyházakon is végigsöpörtek. Az újjászerveződő kommunista diktatúra legfontosabb egyházpolitikai célkitűzése a magyar katolikus, református, és evangélikus egyházban egyaránt az 1956. október 23 előtti állapotok restaurálása volt. A végrehajtás tekintetében az 1957–1959-es évek kulcsfontosságúnak bizonyult és állampárti szempontból áttörő jelentőségű eredményekkel zárult. A forradalom légkörében kicsírázó demokratizálódási és megújulási kísérletek törekvéseit és eredményeit a hatalom sikeresen elfojtotta, a diktatúra szempontjából megbízhatónak számító, valamennyi egyházban fellelhető „kollaboráns vonal” újrapozicionálásával pedig a hivatalos állami egyházpolitika érvényesülését lényegében a rendszerváltásig megalapozta és bebiztosította. Az egyházakon belüli sikeres restaurációt követően az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 22-i ülésén határozatban fogalmazta meg a pártállam egyházakkal és vallással kapcsolatos politikai axiómáját, amely már egyértelműen kettéválasztotta a „klerikális reakció” és a „vallásos világnézet” elleni harcot. Disszertációmban egy eszmetörténeti orientációjú analízis keretein belül az 1957–1964 közötti időszak pártállami egyházpolitikájának ideológia alapjait, valamint az úgynevezett „szocialista embertípus” megteremtését célzó „világnézeti harc” legfontosabb eszközét jelentő ateista és materialista propaganda elvi kérdéseit, módszertanát és fórumait kívánom bemutatni. Dolgozatom további vezérfonalát jelenti annak bemutatása, hogy a kádári szocialista politikai-társadalmi berendezkedés keretei között kényszerpályán mozgó katolikus és protestáns egyházak miként próbálták meg az államhatalmi nyomás alatt létrehozott különböző keresztény békeszervezeteken belül kifejtett, úgynevezett békepropaganda útján a kereszténység és az ateizmus eszmei-elvi talaján álló kommunista rendszer közötti antagonisztikus ellentéteket feloldani és a Kádár-rendszer legitimitását a kereszténység szemszögéből nézve alátámasztani, igazolni. Elemzésemben kiemelt tekintettel koncentrálok az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztályának, valamint az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet nyomán szervezeti önállóságát visszanyerő Állami Egyházügyi Hivatal egyházpolitikai irányító szerepére és rendkívül gazdag iratanyagára.

Summary

Ateism, oppressing religions and policy toward churches during the years of retaliation by the Kádár regime: 1957-1946

After the downfall of the Hungarian Revolution of 1956, the historical churches were also subject to the retaliations including purges and imprisonment. While reorganising itself, the communist regime had one priority related to the Christian churches: to re-establish the same political circumstances that existed before the 23rd of October 1956. 1957 –1959 were pivotal years for the state. By the end of that years, they had a breakthrough in implementing their own policies.

The results and attempts, which appeared in the democratic milieu of the revolution, were abolished. Besides this, by re-establishing the collaborant units, which proved to be trustworthy towards the regime, the state ensured the presence of its own agenda in all of the churches until the end of the communist era. After successfully regaining its power among the churches, the Political Committee of the Hungarian Socialist Worker's Party formed a declaration which stated their position towards churches and religion. In this declaration, the political fights against the clergy and the ideological fights against the people who believed in religious ideas were separated.

This paper examines the ideological foundation which served as a base for the political decisions affecting the churches during the period of 1957-1964. Besides this, I would also like to analyse the propaganda tools of the regime which aimed to create the “architypical socialist comrade”. A significant part of this paper deals with the role of the Agitation and Propaganda Department of Hungarian Socialist Worker’s Party and the State Office for Church Affairs.

